

Bijdragen.
GADIZ

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE.

B I J D R A G E N

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE;

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

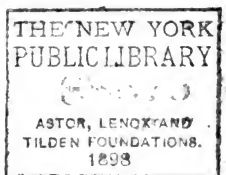
DOOR

Is. An. Nijhoff,

KORRESPONDENT DER TWEEDE KLASSE VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH INSTITUUT VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, OPZICTER
VAN HET PROVINCIAAL ARCHIEF
VAN GELDERLAND.

EERSTE DEEL.

TE ARNHEM, BIJ
IS. AN. NIJHOFF.
1837.

INHOUD

VAN HET

EERSTE DEEL.

<u>Overzicht van het Archief, afkomstig van het</u> <u>Graafschap Kuilenburg, door I. A. N.</u>	<u>Bl. 1</u>
<u>Onuitgegetene berigten, over den afval van Graaf</u> <u>Willem van den Berg van zijnen schoonbroeder</u> <u>Prins Willem I, ten tijde van Don Juan van</u> <u>Oostenrijk, medegedeeld door L. J. F. JANSSEN.</u>	<u>— 49</u>
<u>Zeldzaam Testament uit de vijftiende eeuw, mede-</u> <u>gedeeld door A. P. B. C. Baron van der Borch</u> <u>van Verwolde.</u>	<u>— 70</u>
<u>Uitnoodiging ter viering van een' Klokkenoep.</u>	<u>— 74</u>
<u>Onderzoek, of, en in hoever, de Zeeuwen deel</u> <u>genomen hebben aan het Verbond der Edelen in</u> <u>1565, door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS.</u>	<u>— 75</u>
<u>De overtocht van Lodewijk XIV. over den Rijn,</u> <u>door O. C. HELDRING.</u>	<u>— 93</u>
<u>Eerste Handelingen van Jan Graaf van Nassau-</u> <u>Katzenellenbogen, als Stadhouder des Vorsten-</u> <u>doms Gelre en Graafschaps Zutphen, door I. A. N.</u>	<u>— 104</u>
<u>Bijdrage tot de kennis van den Koophandel der</u> <u>Friezen in de negende eeuw, door J. H. VAN BOL-</u> <u>HUIS.</u>	<u>— 145</u>
<u>Kleeding der Weezen, door denzelfden.</u>	<u>— 149</u>
<u>Iets over den togt van Hertog Albrecht tegen de</u> <u>Friezen, door I. A. N.</u>	<u>— 151</u>
<u>Mededeeling aangaande eene reis in Frankrijk en</u> <u>Duitschland, in het belang van het Huis-Archief</u> <u>des Konings, door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.</u>	<u>— 153</u>

<u>Uittreksels uit Recessen der Hanse-steden, ten aanzien der betrekking van de Geldersche Steden tot het Hanse-verbond, medegedeeld door P. C. MOLHUYSEN.</u>	<u>Bl. 174</u>
<u>Stukken, betrekkelijk de onderhandelingen, in den jare 1615, te Lubek gevoerd, door de afgevaardigden van de Geldersche Hanse-steden en Deventer, met de Duitsche Hanse-steden, medegedeeld door Mr. L. A. J. W. Baron SLOET.</u>	<u>— 188</u>
<u>Heette Dordrecht vroeger <i>Durfos</i>? door J. H. VAN BOLHUIS.</u>	<u>— 199</u>
<u>Handelsvoorregt aan die van Kuilenburg te Calais verleend.</u>	<u>— 207</u>
<u>Korte schets van de oude gewoonte, om in houten gebouwen te wonen, en van derzelfver overgang tot steenen woningen, voornamelijk in Groningen, door Mr. H. O. FEITH.</u>	<u>— 209</u>
<u>De stad Elburg voor het keizerlijk Hofgerigt gedaagd, in den Rijksban gedaan en daaruit ontslagen.</u>	<u>— 266</u>
<u>Uitrusting van een schip ten dienste der Hanse.</u>	<u>— 278</u>
<u>Brief van Joan Maetsuyker, medegedeeld door G. D. J. SCHOTEL.</u>	<u>— 282</u>
<u>Andach, door J. A. N.</u>	<u>— 283</u>
<u>Bijdragen tot het oude Strafrecht.</u>	<u>— 288</u>

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

<u>G. GROEN VAN PRINSTERER, <i>Archives ou Correspondance inédite de la maison d' Orange-Nassau. Première Série. Tome I. et II.</i></u>	<u>Bl. I</u>
<u>J. C. DE JONGE, <i>Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen. Eerste deel.</i></u>	<u>— 12</u>
<u>Berigt wegens een charter van 1064.</u>	<u>— 19</u>

<i>Chronique en vers de Jean van Heelu, publiée</i> <i>par J. F. WILLEMS.</i>	21
<i>L. J. F. JANSSEN, Gedenkteekenen der Germanen</i> <i>en Romeinen.</i>	25
<i>J. C. DE JONGE, Geschiedenis van het Nederl.</i> <i>Zeewezen. Tweeden deels eerste en tweede stuk.</i> —	29
<i>E. D. BINK, Beschrijving der stad Tiel.</i>	38
<i>P. SIMONS, Dissert. de Anglorum lege navali.</i> —	45
<i>Berigt wegens de uitgave van de Bibliotheek der</i> <i>Nederl. Geschiedschrijvers, door Mr. S. DE WIND.</i> —	54
<i>Berigt wegens eene schilderij, voorstellende het</i> <i>paradebed van Filips Willem Prins van Oranje.</i> —	55
<i>J. VAN DOORNICK, Comment. de terminis Frisiac.</i> —	57
<i>L. PH. C. VAN DEN BERGH, Nederlandsche Volks-</i> <i>overleveringen en Godenleer.</i>	78
<i>G. VAN EEST KONING, het Huis te IJpendam.</i>	80
<i>G. MEES AZ., Lambertus Hortensius van Mont-</i> <i>foort als Geschiedschrijver.</i>	83
<i>H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, Over de instellin-</i> <i>gen van Hooger Onderwijs in Utrecht.</i>	92
<i>J. D. MEIJER, Verh. over Oldenbarneveld als</i> <i>grondlegger van de Republiek der Vereenigde</i> <i>Nederlanden.</i>	96
<i>G. A. G. VAN MAAREN, Dissert. de Supremo Mech-</i> <i>liniensi Concilio.</i>	101
<i>Uittreksel uit een verslag, aangaande Hoogduitsche</i> <i>oorkonden tot de Geschiedenis des Vaderlands</i> <i>betrekkelijk, te Brussel voorhanden.</i>	103
<i>YPEIJ en FRITH, Oudheden van het Gooregt en</i> <i>Groningen.</i>	113
<i>D. GROEBE, Verhandeling over Graaf Floris V.</i> —	127
<i>G. GROEN VAN PRINSTERER, Archives ou Corres-</i> <i>pondance inédite de la maison, d'Orange-</i> <i>Nassau, Première Série. Tome III et IV.</i> —	135
<i>Berigt aangaande de voorgenomen uitgaaf van</i> <i>Kerkelijk Dordrecht en Beschrijving der stad</i> <i>Dordrecht.</i>	143

BIJ TE VOEGEN:

Op bl. 267, laatste regel, ná de woorden *nergens elders* voorgekomen, leze men: *dan in GERT'S VAN DER SCHÜREN* Chronik von Cleve und Mark. Zum ersten male heraus gegeben und mit kurzen Anmerkungen versehen von Dr. LUDWIG TROSS. Hamm, 1824.

DRUKFOUT.

AANK. EN BER. Bladz. 29 reg. 8 staat *Eerste deel*. lees *Tweede deel*, *Eerste stuk*.

V O O R B E R I G T.

Het is niet te ontkennen — en de vriend van waarheid en verlichting merkt het met blijdschap op — dat de *Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde*, gedurende de laatste jaren, meer dan te voren, ijverige en naauwgezette beoefenaren gevonden heeft: inzonderheid, dat het opsporen en openbaar maken der echte bronnen meer en meer aangemoedigd, begunstigd en ter harte genomen wordt. De grijze Oorkonden worden niet langer achter grendels en ijzeren deuren verborgen gehouden, maar de bewaarplaatsen gereedelijk voor den geschiedvorscher ontsloten, de perkamenten Charters van het stof der eeuwen ontdaan en aan het wetenschappelijk onderzoek onderworpen. Rijks-, Provinciale en Plaatselijke Archieven zijn hiervan niet uitgezonderd, maar (onder de bepalingen vervat in het gedenkwaardig Besluit van Zijne Excell. den Heer Minister van Binnenl. Zaken van den 4 Augustus 1829) opengesteld voor allen, die, in het algemeen belang, geschiedkundige nasporingen wenschen te doen.

Reeds hebben wij menige belangrijke bijdrage, voor bijzondere en algemeene *Vaderlandsche Geschiedenis*, voor *Plaatsbeschrijving* en *Oudheidkennis*, aan dezen goeden geest te danken. Maar grooter zal de aanwinst zijn, wanneer er een algemeen vereenigingspunt bestaat, waar zij, die zich met navorschingen op het veld der *Vaderlandsche Geschiedenis* onledig houden, de vruchten van hunnen arbeid voor tijdgenoot en nakomelingschap kunnen nederleggen, wanneer er eene verzameling geopend is voor onuitgegeven Oorkonden, en tevens voor verhandelingen over duistere of onbekende punten uit de *Vaderlandsche Geschiedenis*, welke uit nieuw ontdekte Charters bevestiging of opheldering verkrijgen — en het is hieraan, dat — zoo ik mij

niet bedrieg — de behoefte zich, hoe langer zoo meer dringende laat gevoelen.

Als eene poging, om aan deze behoefte te gemoet te komen, beschouwe men de uitgave van het Tijdschrift, welks eerste stuk: hiermede in het licht verschijnt. Het is mijn oogmerk niet, deze Bijdragen op vastgestelde tijden uit te geven; maar alleen, na korter of langer tijdverloop, en naar mate de voorhanden bouwstoffen het zullen gedoogen of noodig maken, een stukje van zes tot tien vellen druks, waarin dan zullen voorkomen:

- I. Uitgaven van nieuw ontdekte Oorkonden, en Verhandelingen over onbekende, duistere en betwiste punten.*
- II. Aankondigingen en wetenschappelijke Berigten. — Van Boekbeoordeelingen wilde ik mij liefst onthouden, doch in de Tweede Afdeeling zal ik gaarne aankondigingen, berigten of — wil men — inhouds-opgaven en ontledingen opnemen van nieuw uitgekomen Werken over Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde, inzonderheid van hetgeen tot opheldering daarvan in Buitenlandsche Geschriften voorkomt.*

Terwijl ik dit eerste stukje gaarne als eene proeve aan het meer verlicht oordeel van deskundigen onderwerpe, zullen mij alle bescheidene aanmerkingen en teregtwijzingen zeer welkom zijn. Zij zullen mij ten maatstaf strekken van de belangstelling, waarmede mijn arbeid ontvangen wordt, en tevens aanleiding geven tot zoodanige wijzigingen, waardoor die meer geschikt kan worden, om het voorgestelde doel, de bevordering en uitbreiding der Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde, nader te komen. Maar zal dat doel door deze Bijdragen inderdaad bereikt worden, dan heb ik bovenal bescherming, hulp en medewerking noodig. De vereerende toezegging, dien aangaande reeds van verschillende zijden ontvangen, doet mij dien bijstand bij deze met vertrouwen inroepen, van allen, wier ambtsbetrekkingen en wetenschappelijke oefeningen hen in de gelegenheid stellen, dien te verleenen.

Arnhem, den 20 Januarij 1836.

O V E R Z I G T

V A N H E T

A R C H I E F,

AFKOMSTIG VAN HET GRAAFSCHAP

KUILENBURG.

Het voormalig graafschap Kuilenburg, ten noorden door den Lekstroom van de provincie Utrecht gescheiden, aan de andere zijden door Holland en Gelderland ingesloten, werd, kort na de groote verandering van zaken in den aanvang des jaars 1795, aan het laatstgenoemde gewest toegevoegd. Tot op dien tijd toe maakte het een onafhankelijk gebied uit. De Graaf, alleen door den leenband aan het vorstendom Gelre, ook, wegens sommige bezittingen, aan het graafschap Holland gehecht, oefende al de regten der landvorstelijke hoogheid of souvereiniteit uit, droeg niets bij tot stijving der gemeene-lands- of generaliteits-middelen, en kon alleen als *Bannerheer*, wegens zoodanige heerlijke goederen, welke hij op Geldersch grondgebied bezat, geenszins als *Graaf van Kuilenburg*, in de landschaps-vergaderingen van Gelderland stem en zitting hebben (*). De Staten van Gelderland trachtten wel van tijd tot tijd staande te houden, dat hunne souvereiniteit zich over het graafschap uitstreckte. Zij gelastten, in het jaar 1640, den Graaf door regtsmiddelen te noodzaken, om zijn aandeel in de gemeene lasten te voldoen, en nadat eene poging, om de zaak in der minne te schikken, vruchteloos was afgeloopen, magtigden zij het Hof, hierover te erkennen, zelfs met toevoeging van onpartijdige regtsgeleerden uit de provinciën Holland en Vriesland. In 1675, echter, werd door de Staten besloten, de procedures over de souvereiniteit en het hooge regtsgebied der graafschap

(*) VAN SPAEN, *Inl. tot de Hist. van Gelderland*, deel III, bl. 235.

en stad van Kuilenburg op te heffen; en, schoon later ten aanzien dezer zaak nieuwe twijfelingen zijn gerezen, bleef steeds, tot op het eerstgenoemde jaar 1795, de Graaf al de deelen der landvorstelijke hoogheid uitoefenen.

In de hoofdplaats, mede Kuilenburg geheeten, eene kleine, thans Geldersche, stad, aan den zuider-oever van de Lek gelegen, bevindt zich een niet onaanzienlijk Archief (*), van het voormalig graafschap zelf afkomstig. In vroegere eeuwen, en ook nog in de laatst verloopene, zorgvuldig, binnen de dikke muren van den ouden toren eens middeleeuwschen kasteels, achter sloten en grendelen bewaard, was het voor weinigen slechts toegankelijk, en mogt het, alleen uiterst zeldzaam, eenen geschiedvorschcr ten dienste staan. Toen, later, de overweldiger van onzen vaderlandschen grond ons ook onze nationaliteit zocht te ontroofen, en, als middel daartoe, alles wat de nagedachtenis der groote daden van het voorgeslacht kon verlevendigen met vernietiging bedreigde, toen zoude, nevens andere Archieven, ook dit wellicht zijnen ondergang gevonden hebben, zoo het niet tevens de bewaarplaats ware geweest der eigendoms-bewijzen van inkomsten en regten, aan de domeingooderen, die met des overheerschers kroon vereenigd werden, verbonden. Hoogere en lagere beambten van den Franschen dwingeland waren gereedelijk aan zijne inzigten en bedoelingen dienstbaar — en zóó werd, bij en na de slooping van het in 1812 voor afbraak verkochte kasteel, deze rijke schat van geschied- en oudheidkennis, aan alles

(*) Bij besluit van den 12 Mei 1835, heeft het Z. M. den Koning onder anderen bepaald, te bepalen, dat het Kuilenburgsch Archief, als Rijks eigendom zijnde, naar Arnhem zal worden overgebracht, zoodra daartoe in die stad een geschikt lokaal zal kunnen worden aangewezen. Inmiddels, en tot dat hierin voorzien is, blijft het te Kuilenburg, onder toezigt van den heer J. K. VAN DEN ABELE, in een opzettelijk daarvoor ingerigt bovenvertrek van het stadhuis, en is het dáár, onder de bepalingen vervat in het besluit van den Heer Minister van Binnenl. Zaken d. d. 4 Augustus 1829, toegankelijk voor allen, die het, in 't belang der geschiedenis, mogten willen raadplegen.

wat verderfelijk heeten kan, ten prooi. Nog even tijdig genoeg werd ook hier de duisternis door het licht vervangen. Zijne Majesteit, onze geëerbiedigde Koning, beval de schifting en inventarisatie van het te Kuilenburg aanwezige Archief, en door het gewestelijk bestuur werden hiertoe de meest doelmatige middelen beraamd. Den schrijver dezes viel de eer te beurt, aan de bevordering van dat werk dienstbaar te zijn, — en zoo acht hij het dan van zijnen plicht, allen, die de geschiedenis des Vaderlands op prijs stellen, bijzonder hen, die de gebeurtenissen der verloopene eeuwen wenschen toe te lichten en derzelve kennis uit te breiden, op de bouwstoffen te wijzen, welke hier tot dat doel aanwezig zijn. Den inventaris in zijn geheel mede te deelen, schijnt tot dit oogmerk minder geschikt, omdat deze noodzakelijk een groot aantal onderwerpen bevat, welke van geene geschiedkundige waarde altoos kunnen geacht worden, en alzoo voor het algemeen ten eenemale onbelangrijk zijn. Liever wil hij trachten, een kort overzicht van deze verzameling te geven, en daarbij alleen voor zóó ver in bijzonderheden treden, als noodig zal zijn tot aanwijzing van die punten op het veld der geschiedenis, welke vooral uit haar toelichting kunnen ontvangen, tot waardering van die geschiedkundige bouwstoffen, door welker bezit zij zich bijzonder kenschetst. — Eene beknopte opgave van de opvolging der Heeren en Graven van Kuilenburg, met aanwijzing van die huwelijks-verbindingen en door hen bekleede hooge waardigheden en bedieningen, welke op hunne betrekkingen den meesten invloed uitgeoefend hebben, moge hier voorafgaan; eensdeels, om dat overzicht gemakkelijker te maken; anderdeels, om den lezer tot de kennis van den oorsprong der verschillende bestanddeelen van het Archief in te leiden, en hem alzoo in zijn oordeel aangaande derzelve aard en waarde behulpzaam te zijn.

De vroegste Heeren van Kuilenburg, van welke de door ontwijfelbare oorkonden gestaafde geschiedenis gewaagt, waren uit het geslacht van Beusinchem gesproten. Uit twee

charters van het jaar 1281 (*) leert men, dat *Hubertus de Bosinchem*, die erf-schenker was van den Bisschop van Utrecht, eene hoeve lands, op welke zijn slot te Kuilenburg gesticht was, van den leenpligt vrijdde, waarmede het aan de proostdij van S. Salvator, naderhand het kapittel van Oud-Munster, te Utrecht, was verbonden, en dat hij dit slot, weinig maanden daarna, aan Reinald Graaf van Gelre opdroeg, om het van dezen weder ten Zutphenschen regte ten leen te ontvangen. Hij leefde nog in 1300 (†); maar was overleden in 1303; want in dat jaar wordt zijne vrouw, Clementia, als weduwe genoemd.

Jan van Beusinchem Hubertszoon was gehuwd met Margareta, eenige dochter van Gerard van Maurik, en bragt alzoo de bezittingen van dezen in zijn huis over.

Hem volgde, in 1322, zijn zoon *Hubert*, die Jutta, erfdochter van Peter Heer van der Leek, ten huwelijk nam, en daarmede onder anderen de heerlijkheid Weerd en Weerderbroek in Munsterland bekwam. Hij vermeerderde ook zijne bezittingen door den aankoop der heerlijkheden Schalkwijk, Everdingen en Goilberdingen, Honswijk en Zijderveld.

Zijn zoon, *Jan* Heer van Kuilenburg, volgde hem op, in 1347. Deze was in Gelderland een der hoofden van de partij der Hekerens, gelijk in Holland van die der Kabeljauwschen. In 1361 verzoende hij zich met Ednard Hertog van Gelre, en in 1364 met Hertog Albrecht van Beijeren. In den slag bij Baasweiler streed hij aan Ednards zijde. Later nam hij voor dezen de bediening waar van Ambtman van Bommeler- en Tielerwaard, Beesd en Renooi.

In het jaar 1377 kinderloos overleden zijnde, werd hij opgevolgd door zijnen broeder *Gerard*. Op dezen volgde, in het jaar 1394,

Zijn zoon *Hubert*. Deze kwam, in 1396, door op-

(*) Uitg. in BONDAMS *Charterboek*, afd. III. No. 38 en 42. Wat VOET VAN OUDHEUSDEN, in zijne *Historische Beschrijving*, van vroegere Heeren van Kuilenburg gewaagt, gaan wij, als op onzekere grondslagen rustende en tot hooger en ouderdom reikende, dan de in het Archief aanwezige stukken, met stilzwijgendheid voorbij.

(†) VOET VAN OUDHEUSDEN stelt zijnen dood op het jaar 1296.

dragt van Henrik Heer van Vianen, in het bezit der heerlijkheid Over-Zijderveld, en kocht van heer Jan van Zulen, ridder, meer ander regtsgebied daaromstreeks gelegen. In 1405 huwde hij met Jolenta, dochter van den Heer van Gaasbeek. Nog tot 1406 zien wij hem, even als vroeger zijnen oom Jan, in de bediening van Ambtman van Bommeler- en Tielerwaard voor den Hertog van Gelre; maar in 1409 droeg hij zijne heerlijkheid aan Holland ten leen op, ontzagsbrieven uitvaardigende aan den Hertog van Gelre en aan den Heer van Arkel. In 1418 werd hij, door Vrouwe Jacoba van Beijeren, eerst tot Drost van Ter Leede en Schoonrewoerd en Kastelein van Leerdam, daarna tot Trezorier en Kanzelier van Holland, aangesteld.

In 1422 zonder echte kinderen overleden zijnde, werd hij opgevolgd door zijnen broeder Jan. Het is bekend, dat heer Zweder, een' jonger broeder, in het bezit van den Utrechtschen bisschops-stoel door Rudolf van Diepholt gedwarsboomd, in hem een' vermogenden steun vond. Heer Jan verdroeg zich met den genoemden postulaat in het jaar 1431.

Zijn oudste zoon Gerard, die hem in 1452 opvolgde, was reeds in 1441 gehuwd met Elisabeth van Buren Vrouw van Ewijk, eene dochter van Jan van Buren en van Eleonora, zuster van Frank van Borsssele Graaf van Oostervant. Hij nam een werkzaam deel in de oorlogen, welke in zijnen tijd Gelderland beroerden, en was daarbij doorgaans aan de zijde van Hertog Arnold en later aan die van Hertog Karel van Bourgondië. In 1461 kocht hij van Jan Heer van Gymnich de heerlijkheden Lienden, Leede en Oudewaard, met de goederen te Ommeren en te Manen op de Veluwe, zoo als die aan dezen van zijne moeder aanbestorven waren. Zijne oudste dochter, Aleide, huwde in 1464 met Frederik van Egmond Heer van IJsselstein, en vijf jaren later zijn oudste zoon, Jasper, die zijn opvolger werd, met Johanna, oudste dochter van Antoni, bastaardzoon van Filips Hertog van Bourgondië, Heer van La Roche. Hij leefde tot het jaar 1480.

Zijn zoon Jasper, die, reeds in 1474, de stad en het

slot van Buren voor den Hertog van Bourgondië ingenomen en bewaard had, werd in 1480, door Maximiliaan en Maria, tot Gouverneur en Drost van Leerdam aangesteld. Hij overleed in het jaar 1506, en, daar hij geene zonen naliet, eindigde in hem de tak van den Beusichemschen stam, die de heerlijkheid Kuilenburg nu sinds eeuwen bezeten had.

Zijne oudste dochter, *Elisabeth*, volgde hem op. Zij was, in 1506, gehuwd met Jan van Luccenburg, en trouwde, na diens kinderloos overlijden, in 1509, met Antoni van Lalaing Heer van Montigny. Ook deze echt was onvruchtbaar, en alzoo stierf met haar, in het jaar 1555, de laatste spruit van het oude Kuilenburgsche huis. De heerlijkheid Hoogstraten, haar uit de nalatenschap van den Graaf van Oostervant toegevallen, was door haar aan haren gemaal, Antoni van Lalaing, opgedragen, en, ter gunste van dezen, door Keizer Karel V, tot een graafschap verheven.

Regte erfgenaam van vrouw Elisabeth was *Floris van Pallant*, zoon van Erart Heer van Pallant, en van Magareta, broeders dochter van Heer Antoni van Lalaing. Zijn vader, Erart, was de eenige zoon, gesproten uit den echt van Jan Heer van Pallant, met Anna, tweede dochter van Jasper Heer van Kuilenburg. Pallant en Witthem waren, in 1520, door Keizer Karel V, ter gunste van den vader (Erart), tot vrijheerlijkheden verheven, en ter gunste van den zoon (Floris), verhief dezelfde Vorst in 1555 de heerlijkheid Kuilenburg tot een graafschap. Het is bekend, dat Graaf Floris, later, als een van de voornaamste der tegen het willekeurig gezag van Spanje verbondene edelen, de zaak der burgerlijke vrijheid en der vrijheid van geweten krachtig voorstond; dat hij zich, daardoor, eerst, eene indaging op last des Konnings, daarna, het vonnis der veroordeeling, op den hals haalde; en later, in onderscheiden betrekkingen, de aangelegenheden des Vaderlands hielp regelen. In 1564 huwde hij met Elisabeth, dochter van Frans Graaf van Manderscheit-Blankenheim en ter Sleijde, en van Anna Gravin van Isenburg Vrouw van Berris en Berpurg, en, na den dood van deze, in 1571, met Fi-

Uppa Sidonia, dochter van Hans Gerard Graaf van Mauderscheit-Blankenheim Heer van Gerolstein. In het eerste huwelijk verwekte hij eene dochter, Elisabeth, en in het tweede een' zoon, Floris, die hem opvolgde. Hij overleed in het jaar 1598.

Ook Graaf *Floris II.* nam een werkzaam deel in de lands aangelegenheden van zijnen tijd, bijzonder in zijne betrekking als afgevaardigde wegens de provincie Gelderland ter vergadering van de algemeene Staten. Hij huwde met Catharina, dochter van Willem Graaf van den Berg, en van Maria Elisabeth Gravin van Nassau, de oudste zuster van Prins Willem I. Deze echt was kinderloos, en alzoo kwam Kuilenburg; bij den dood van Graaf Floris, in 1639, op nieuw aan een ander geslacht, dat van Waldek.

Elisabeth namelijk, de halve zuster van Graaf Floris II, was gehuwd geweest met Jacob, zoon van den Markgraaf van Baden-Durlach. Uit dezen echt was eene dochter gesproten, Anna genoemd, die, in haar huwelijk met Wolrad Graaf van Waldek en Pijrmont, moeder was geworden van twee zonen, Filips Theodoor en George Frederik. De oudste van deze, *Filips Theodoor*, was, uit kracht der uiterste wilsbeschikking van zijnen oud-oom, deszelfs opvolger in het graafschap. Hij regeerde slechts zes jaren, huwde met Maria Magdalena, dochter van Willem Graaf van Nassau, Vianden en Dietz, en overleed in 1645, nalatende een' zoon

Henrik Wolrad, die hem opvolgde onder de voogdij van zijnen oom George Frederik, tot dat hij, in 1659 *veniam actatis* bekomen hebbende, zelf zijne zaken beheerde. Hiervan had hij slechts korten tijd genot; want hij overleed reeds in het jaar 1664.

Zijn opvolger was de meergenoemde Graaf *George Frederik*, die geregeerd heeft tot het jaar 1692. Belangrijke zaken hielden in zijnen tijd de legers en de kabinetten van Europa bezig: het was de eeuw van Lodewijk XIV. en van Willem III; de eeuw van de De Witten, Fagel en Beverningh. In zijn bedrijvig leven vertoonde hij zich

beurtelings op het staats- en krijgstooneel , meest echter op het laatste : eerst was hij in dienst van den Keurvorst van Brandenburg , daarna in die van Zweden , vervolgens voerde hij voor den Keizer het krijgsof bevel in Hongarije , tot dat hij , in 1665 , als Veldmaarschalk , in werkelijke dienst trad van den staat der Vereenigde Nederlanden ; waarna hij eindelijk nog , in het laatst zijns levens , over een gedeelte van het keizerlijk leger tegen de Turken als Veldmaarschalk het bevel voerde. — Uit zijn huwelijk met Elisabeth Charlotte , tweede dochter van Willem Graaf van Nassau , had hij negen kinderen ; daaronder vijf zonen , van welke echter niet één hem overleefde. Hij liet alzoo Kuilenburg na aan zijne oudste dochter

Louise Anna , die toen kinderlooze weduwe was van George Graaf van Erbach , en , na haren dood , in 1714 , in het bezit van het Graafschap Kuilenburg opgevolgd werd door

Ernst Frederik Hertog van Saksen , de zoon van hare zuster Sophia Henrietta , gehuwd met Ernst Hertog van Saksen - Hildburghausen. — Deze verkocht het graafschap , in den jare 1720 , aan de Staten van het kwartier van Nijmegen , die het in 1748 aan Willem IV. Prins van Oranje - Nassau , Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden , opdroegen.

Om de opvolging der verschillende geslachten , die , sedert het uitsterven van het oude Kuilenburgsche huis , dat graafschap bezeten hebben , beter te doen kennen , volgde hier nog

Margareta.

Nu tot de beschouwing van het Archief zelf overgaande, zullen wij aan de duidelijkheid der voorstelling meest bevorderlijk zijn, door daarbij die orde te houden, welke men bij de rangschikking in acht genomen heeft. Wij beschouwen alzoo: *eerst*, de charters of oorspronkelijke perkamenten brieven; *daarna*, de rekeningen; *verder*, de papieren, die, naar hunnen hoofdinhoud, van meer of minder gewigt schijnen tot opheldering der geschiedenis van de Graven van Kuilenburg en van hunnen tijd; *vervolgens*, die, welke voornamelijk op het beheer der Kuilenburgsche Domeingoederen in de Nederlanden betrekking hebben; *eindelijk*, die, welke uitsluitend het beheer betreffen van de buitenlandsche bezittingen der geslachten, die vroeger en later ook in het bezit van Kuilenburg geweest zijn. Bij de eerste en de derde dezer afdeelingen zullen wij langer stil staan; bij de beide overige alleen volledigheidshalve een oogenblik verwijlen.

I. *Charters.*

De Charters, of oorspronkelijke perkamenten brieven, zijn:

1. *De zoodanige, die ieder afzonderlijk in tijdrekenskundige orde op den Inventaris gebragt zijn.* Deze zijn ruim veertien honderd in getal, onder welke er niet minder dan 345 gevonden worden, die van de jaren 1234 tot 1400 dagteekenen. Verreweg de meeste zijn in goeden staat bewaard gebleven, slechts zeer weinige mogen voor onleesbaar gehouden worden, en ook de aangehechte zegels, schoon veelal aan den buitenrand geschonden, zijn doorgaans nog duidelijk kenbaar. Onder deze Charters bevinden er zich

A. Die geacht mogen worden, in het Archief gekomen te zijn *vóór den dood van vrouw Elisabeth in 1555*, en alzoo tot de zaken van Kuilenburg in den tijd des bestaans van het oude Stadhuis en tot de zaken van dat Stadhuis zelf betrekking hebben. Hieronder zijn er — hetgeen zeker niemand zal bevreemden —

a. Vele die schaars eenige belangstelling wekken, als:

opdragten van grondstukken en erfrenten, pandbrieven, stichtingsbrieven van altaren en vicariën, kwitantien, leenakten, en diergelijke. Hoe schijnbaar gering intuschen, bij de oppervlakkige beschouwing; kunnen zij op verschillende wijzen aan de wetenschap dienstbaar zijn; deels, door het aanbieden van een' schat van zeldzaam voorkomende en verouderde woorden, en het ophelderen van derzelfer afstamming en beteekenis; deels, tot het bepalen van de tijdrekening en de juiste dagteekening van andere meer belangrijke oorkonden; deels ook, tot het opmaken en aanvullen van stamtafels en geslacht-registers. — Daarbij

b. *Sommigé waarvan reeds uitgaven bestaan*; bij voorbeeld, de volgende;

1355. 6 *December*. Willem Graaf van Holland geeft aan de Poorteren van Kuilenburg tolvrijheid in Holland en Zeeland. Bij VOET VAN OUDHEUSDEN, *Beschr.* bl. 33.

1364. *Maandag na S. Matthaeus*. Hertog Albrecht van Beijeren, Ruwaard van Holland en Zeeland, bekent, verzoend te zijn met Jan van Kuilenburg, zijn lieven broeder. Bij v. v. o. bl. 35.

1409. 12 *Mei*. Hubert Heer van Kuilenburg draagt zijne heerlijkheid aan den Graaf van Holland op, en belooft hem tegen den Hertog van Gelre en tegen die van Arkel te helpen. Bij VAN MIERIS, *Charterb.* deel IV.

1422. *Maandag na S. Joh. decollat.* Zoen tusschen den Bisschop van Utrecht, en de steden Utrecht en Amersfoort, ter eener, en Jan Heer van Kuilenburg, ter andere zijde. Bij v. v. o. bl. 55.

1424. 8 *Februarij hofst*. Jan Hertog van Brabant belooft, de schulden te betalen van zijnen oom, Hertog Jan van Beijeren, bijzonder die aan Jakob van Gaasbeek, Hubert Heer van Kuilenburg, Floris van Borssele, Arend van Leijenberg en Gerit van Heemskerk. Bij VAN MIERIS, deel IV.

1425. 25 *Augustus*. Zoen tusschen Zweder van Kuilenburg, verkozen Bisschop, en de stad Utrecht. Bij v. v. o. bl. 58.

1430. 24 Junij. Gravin Jacoba van Beijeren bevestigt den watergang van de Zeerik, ten behoeve der geërfden van Vianen en van Kuilenburg. Bij v. v. o. bl. 75.

1438. 1 Maart. Verdrag tusschen Rudolf van Diepholt Bisschop van Utrecht en den Heer van Kuilenburg. Bij v. v. o. bl. 85.

1456. S. Servaasdag Ep. Lingebrief, of ordonnantie op het beheer en de schouw van de Linge. Geld. Plakaatb. App.

1507. Maandag Quasimodo. Karel Hertog van Gelre zegt aan de stad Kuilenburg den wapenstilstand op. Bij v. v. o. bl. 154.

Deze uitgaven zijn echter in meerdere opzigten gebrek-
kig, en blijkbaar niet naar de oorspronkelijke stukken,
maar naar onnaauwkeurige afschriften, vervaardigd. Daar-
enboven zijn vele der hier bedoelde charters, ook na de
uitgave, van duurzame waarde, als gedenkstukken en on-
wraakbare getuigen van gewigtige voorvallen, terwijl ver-
der de zegels voor de kennis der kunst en voor die der
geslachten van groot belang mogen gerekend worden. —
Maar ook

c. Een aantal, van welke de inhoud, of, *bij sommige
schrijvers bloot vermeld* gevonden wordt, of, *tot dus
ver ten eenemale onbekend* bleef, en die alzoo, in meer-
dere of mindere mate, kunnen strekken, om duistere
punten in de geschiedenis op te helderen, of daden en
gebeurtenissen aan het licht te brengen, die tot hiertoe
voor het oog van den geschiedvorschcr verborgen waren.
Onder deze verdienen misschien de volgende bijzondere
opmerking.

1312. S. Georgius avond. Jan Heer van Arkel geeft
eenen vrijen watergang aan die van Zijderveld in de
Zeerik, van daar door de sluis te Arkel in de Linge
en door de Linge in de Merwe.

1328. S. Brixius dag. Reinald Graaf van Gelre geeft
aan de abdij Marienweerd een' watergang uitlopende
in de Linge.

1351. Maandag na S. Katharinen dag. Willem

- Graaf van Holland bevestigt den Heer van Kuilenburg in het bezit van de heerlijkheid van der Leek.
1353. *S. Katharinen avond.* Jan Bisschop van Utrecht en Gijsbert Heer van Abcoude en Gaasbeek stellen hunne geschillen met Jan Heer van Kuilenburg, aan de uitspraak van sommige geestelijken, ridders, knapen en burgers, en zulks onder verband van vrijwillige inleisting.
1356. *Vrijdag voor Pinkster.* Hertog Willem van Beijeren belooft den Heer van Kuilenburg, de kosten van den oorlog tegen den Bisschop en de stad van Utrecht uit de eerste bede te zullen betalen.
1356. 5 *December.* Jan van Polanen Heer van der Leek en Breda bekent, ter zake van zijnen zoon met Hertog Willem van Beijeren, aan dezen schuldig te zijn 20,000 schilden.
1360. *S. Lucien dag.* Dirk Heer van Broderode bevestigt de huwelijks-voorwaarden, tusschen zijnen zoon Walraven en Berta dochter van Egmond.
1376. *S. Maria Magd.* Zoen tusschen den Heer van Arkel en den Heer van Kuilenburg, ter zake van hunne geschillen over de heerlijkheid Hagestein.
1377. 8 *April.* Overeenkomst tusschen Otto Heer van Arkel, Jan Heer van Kuilenburg, Gijsbert Heer van Vianen, Henrik van Vianen Heer van Ameide en zijne vrouw Heilwig van Herlar, Otto van Heukelum Heer van Ackooi en Gerit van den Rijn als voogd van Henrik van den Rijn, betrekkelijk het beheer en het onderhoud van eene gemeene waterlozing uitlopende in de Lek tusschen Kostverloren en Ameide.
1381. *S. Maria Magd.* Willem van Gulik Hertog van Gelre bekent, verzoend te zijn met Gerit Heer van Kuilenburg, en voldaan wegens de gevangenen, die wijlen de Heer van Kuilenburg in den strijd bij Baasweiler gemaakt had.
1383. 29 *Maart.* Landregt van Buren en Beusichem, gegeven door Heer Alard van Buren.
1409. 12 *Mei.* Hertog Willem van Beijeren Graaf van

Holland vergunt den Heer van Kuilenburg, dat hij den Hertog van Gelre ontzegge.

1409. 12 *Mei*. Hertog Willem van Beijeren verklaart, dat Hubrecht Heer van Kuilenburg om zijnent wil vijand geworden is van den Hertog van Gelre, en belooft hem daarvoor elk vierendeeljaars 1000 Engelsche nobelen, voorts nog 1000 Eng. nobelen jaarlijks voor het gemis van de heerlijkheid Weerd.

1409. 12 *Mei*. Hertog Willem van Beijeren belooft, Hubrecht Heer van Kuilenburg te zullen beschermen tegen den Hertog van Gelre, en tegen de overigen, wier vijand hij om zijnent wil was geworden, en goen' zoen met deze te zullen maken zonder hem daarin te begrijpen.

1413. 2 *December*. Hertog Willem van Beijeren bekent, schuldig te zijn aan den Heer van Kuilenburg 2000 Engelsche nobelen, wegens verlies en oorlogschade tegen Gelre.

1413. 2 *December*. Hertog Willem van Beijeren bekent, schuldig te zijn aan Hubrecht Heer van Kuilenburg 4257 Fransche kroonen.

1414. *Zaterdag na S. Laurens*. Huwelijksvoorwaarden tusschen Henrik Heer van Vianen, voor zijne dochter Johanna, Vrouw van Amcide, en Walraven Heer van Brederode.

1416. 20 *Augustus*. Overeenkomst, belangende eene waterlozing tusschen het land van Arkel, ter eener, en die van Kuilenburg, Vianen en Hagestein, ter andere zijde.

1417. 2 *Maart hofst*. Jacoba van Beijeren Gravin van Holland belooft, hoofdheer te wezen van den Heer van Kuilenburg.

1417. 2 *Maart hofst*. Commissie voor Hubrecht Heer van Kuilenburg, als Drost en Rentmeester van Ter Leede en Schoonrewoerd.

1417. 6 *Maart hofst*. Gravin Jacoba beveelt Hubrecht Heer van Kuilenburg de kasteleinschap van Lederdam.

1418. 19 *April*. Hertog Jan van Brabant en Gravin

Jacoba stellen Hubrecht Heer van Kuilenburg aan tot Trezorier en Kanzelier van Holland.

1418. 23 *Augustus*. Hertog Jan van Braband en Gravin Jacoba bekenne schuldig te zijn, aan den Heer van Kuilenburg, 26,000 gouden kroonen, en verzekeren hem de betaling daarvan uit de bede van Zeeland.
1418. 22 *Jan. hofst*. Hertog Jan van Beijeren belooft den Hertog van Braband, dat hij, binnen eene maand, na dat de zoen tusschen hen beiden zou uitgesproken zijn, uit zijnen raad verwijderen zou Engelbrecht Graaf van Nassau, Henrik van Bergen, Jan Burggraaf van Montfoort, Henrik van der Leck, Lodewijk van Montfoort, Willem van Montfoort, Gerit van der Zijle en Helmich van Doernick.
1419. 14 *Februarij*. Verbond tusschen Hertog Jan van Beijeren, ter eener, en Jacob Heer van Gaasbeek, Jan Heer van Egmond en IJsselstein, Hubrecht Heer van Kuilenburg, Jan Heer van Wesemale, Gerit van Streijen Heer van Zevenbergen, Henrik Nothast, Willem van Egmond, Jan Heer van Vliet, Arend Heer van Leijenberg en Gerit van Heemskerk, ter andere zijde.
1420. 22 *April*. Hertog Jan van Braband bekend, schuldig te zijn aan den Heer van Kuilenburg 39,147 Wilh. schilden 25 gr., en geeft hem daarvoor eene aanwijzing op Jan van Beijeren zoon van Henegouwen en Holland.
1421. *Zondag na S. Lucas Ev.* Huwelijks-voorwaarden tusschen Jan van Buren Heer tot Ewijk, en Eleonora, dochter van Floris van Borssele Heer van Zulen en S. Martensdijk, en zuster van Frank van Borssele.
1424. 19 *Mei*. Hertog Jan van Beijeren bewijst Jan Heer van Kuilenburg, in mindering van hetgeen hij hem schuldig was, 15,000 Holl. schilden, binnen vijf jaren uit de bedegelden in Holland te ontrangen.
1425. 13 *Aug.* Filips Hertog van Bourgondië belooft, te zullen betalen, wat de Hertog van Braband en Jan van Beijeren aan zijne onderzaten in Holland schuldig gebleven waren.

1425. 8 *Maart hofstjl.* Verbond tusschen Filips Hertog van Bourgondië, en Zweder van Kuilenburg Bisschop van Utrecht.
1426. *Dingsdag na H. Aposteldag.* Verdrag tusschen Arnold Hertog van Gelre, en Zweder Bisschop van Utrecht, tegen Rudolf van Diepholt.
1426. 4 *Maart hofst.* Verbond tusschen Filips Hertog van Bourgondië, en Zweder van Kuilenburg Bisschop van Utrecht.
1428. 3 *Februarij.* Zweder Bisschop van Utrecht beveelt, dat de 3 Februarij jaarlijks te Kuilenburg plegtstatig zal gevierd worden, ter herdenking van het onverwacht behoud der stad, toen die, op den genoemden dag in dit jaar, door de Hoekschen bij nacht plotseling overrompeld was.
1429. 6 *September.* Zweder bisschop van Utrecht geeft aan alle Heeren en Vorsten kennis van de weerspannigheid van zijn kapittel en van zijnen toestand.
1431. *Juni.* Verdrag tusschen den postulaat Rudolf van Diepholt, en Jan Heer van Kuilenburg, gesloten door bemiddeling van Willem Heer van Buren.
1433. 12 *Februarij.* Vrijgeleide voor de kooplieden en ingezetenen van Kuilenburg, om te Calais te komen handel drijven.
1433. *Donderdag na Cantate.* Arnold Hertog van Gelre belooft, hoofdheer te zijn van Jan van Buren, in den oorlog tegen den Hertog van den Berge en Werner van Pallant.
1433. 15 *April.* Filips Hertog van Bourgondië beveelt zijnen Trezorier - Generaal, aan de Gravin Jacoba van Beijeren zoo veel te betalen, als de renten van Lederdam, ter Leede en Schoonrewoerd, welke plaatsen, aan haar toegewezen, als nog bij den Heer van Egmond in pand bezeten werden, bevonden zouden worden te bedragen.
1434. 19 *September.* Uiterste wilsbeschikking van Zweder van Kuilenburg, Bisschop van Utrecht.
1446. *Woensdag na Judica.* Arnold Hertog van Gelre

belooft, Gerard Heer van Kuilenburg de schade en het verlies te vergoeden, die hij om zijnent wil in den oorlog geleden had.

1446. 16 *Jan. hofstijl*. Bevelschrift van Filips Hertog van Bourgondië, aangaande maatregelen, tegen den invoer van Engelsch garen en lakenen.

1449. 8. *Julij*. Filips Hertog van Bourgondië geeft bevel, om Heer Jan van Kuilenburg, ter zake van bedreven geweld, in de heerlijkheid van Arkel, voor het Hof in den Haag te dagvaarden.

1452. *S. Willebrords avond*. Schepenen van Heu-
kelom getuigen, dat Jan van Arkel Heer van Heu-
kelom verlof gaf, om geld te munten met zijn naam,
helm en wapen.

1454. 10 *Augustus*. Filips Hertog van Bourgondië
bekent, verzoend te zijn met Gerard Heer van Kuilen-
burg, ter zake van hetgeen deszelfs vader, wijlen
Heer Jan, tegen hem misdreven had.

1465. *Maandag na S. Lucie Virg.* Verdrag tusschen
Jan Hertog van Kleef, Willem Heer van Egmond en
IJsselstein, Jan oudsten zoon van Egmond en Gerard
Heer van Kuilenburg, tegen Adolf van Gelre.

1472. *Woensdag na S. Panthaleon*. Gerard Heer van
Kuilenburg belooft, schoon hij ook vijand wierd des
lands van Gelre, niet te zullen toestaan, dat hetzelfde
door Jan, Frederik en Willem van Egmond uit of
door zijn slot en land beschadigd wierd.

1472. *Dingsdag na S. Jacob Apost.* Bestand tusschen
de drie Kwartieren van Gelderland en Kuilenburg.

1472. *Vrijdag na Sacramentsdag*. Arnold Hertog van
Gelre bevestigt de vrijheden en voorregten der Heeren
en der Stad van Kuilenburg, mitsgaders de verbindte-
nissen voormaals met dezelve aangegaan, zulks met
zijn ridderzegel (*) bekrachtigende.

1473. 15 *October*. Paus Sixtus vergunt aan Jasper van

(*) Van het groot of ridderzegel van Hertog Arnold komt uiterst
zeldzaam een afdruk voor.

Kuilenburg, zich, des noods en onder zekere bepalingen, voor een draagbaar altaar de mis te laten bedienen.

1480. 6 *September*. Maximiliaan en Maria, Hertog en Hertogin van Bourgondië, committeren Jasper Heer van Kuilenburg, om van de ingezetenen van Tiel, Bommel en Lederdam den eed van trouw te ontvangen.

1481. *Maandag na Invocavit*. Jasper Heer van Kuilenburg volmagtigt zijnen oom Everwijn, om het slot en de stad van Lederdam ten behoeve van Maximiliaan en Maria in te nemen.

1481. 6 *Augustus*. De Aartshertog Maximiliaan beveelt, aan de heeren van IJsselstein en van Kuilenburg, hunne geschillen aangaande het drostambt van Lederdam neder te leggen.

1482. 24 *Junij*. Frederik van Egmond Heer van IJsselstein, het drostambt van Lederdam van Jasper Heer van Kuilenburg zullende overnemen, belooft, hem uit dat slot niet te zullen benadeelen.

1517. 31 *Maart*. Notarieel transumpt van eenen brief van Paus Leo, van December 1516, bevestigende de statuten der orde van het gulden vlies, waarbij het aantal der ridders tot vijftig wordt gebragt.

Bij deze beschouwing van afzonderlijke stukken, hebben wij ons tot dus ver opzettelijk bepaald tot de zoodanige, welke, naar hunnen inhoud, tot het gebied der *algemeene Vaderlandsche geschiedkunde* schijnen te behooren, en zijn wij alzoo stilzwijgend voorbij gegaan dat aantal huwelijks-voorwaarden, magescheiden, uiterste wilsbeschikkingen en diergelijke, welke meer bijzonder over de *genealogie der Heeren van Kuilenburg* zelve en der aanzienlijke, door het huwelijk, zoo van natuurlijke als echte afstammelingen, met hen verwante geslachten, groot licht verspreiden. Wij hebben ons, met weinige uitzondering, evenmin opgehouden bij die Charters, welke tot opheldering van de *plaatselijke gesteldheid en geschiedenis* van bijzondere *districten, heerlijkheden, kasteelen of dorpen*

zouden kunnen strekken. Met voorbijgang van vele andere, kunnen wij niet nalaten, hier nog even stil te staan, bij hetgeen deze verzameling voor de geschiedenis der heerlijkheden Amerongen, Lienden en ter Leede, Heukelum en Borssele oplevert.

Men weet (*), dat *Amerongen*, door Berta, dochter van Heer Elias, ten huwelijk gebragt werd aan Gerard bastaardzoon van Kuilenburg, die er in 1434 afstand van deed ten behoeve van Gijsbert van Nijenrode. Maar hier leeren wij daarenboven, uit eene reeks van oorkonden, uit de jaren 1434 tot 1444, de omstandigheden kennen, welke tot dien afstand aanleiding gaven, en onder welke dezelve plaats vond. Wij zien er verder uit, dat de heerlijkheid, in 1460, door opdragt van denzelfden Gijsbert van Nijenrode, overging aan Everwijn van Kuilenburg, die haar, in 1501, aan zijns broeders zoon, heer Jasper, naliet.

Men weet (†), dat de heerlijkheden *Lienden*, *Leede* en *Oudeweerd*, nevens meer andere bezittingen in de Neder-Betuwe, door het huwelijk van Johanna van Lijnden met Henrik Heer van Gymnich, in dit geslacht overgingen, en door den uit dit huwelijk geboren zoon, Jan Heer van Gymnich, in 1461, aan den Heer van Kuilenburg verkocht werden. Maar hier leert men, uit een aantal oorkonden, eenige nadere bijzonderheden aangaande die erfopvolging en dien verkoop kennen, en — wat meer zegt — door den overgang dezer goederen in het huis van Kuilenburg zijn in het Archief gekomen eene reeks van Charters, voornamelijk uit de jaren 1394 tot 1428, uit welke velerlei bijzonderheden kenbaar worden, aangaande den oorlog, in dien tijd, onder bevel van Wenemar Heer van Gymnich, in Luccemburg gevoerd.

Men weet (**), dat de *onlusten tusschen Jan van Arkel Heer van Heukelum en zijnen zoon Otto* in

(*) *Tegenw. Staat van Utrecht*, deel II. bl. 299.

(†) VAN SPAEN, *Inleiding*, deel III.

(**) PONTI HEUTERI *res Burg.* lib. V. in intit. Zie ook *Tegenw. Staat der Vereen. Nederl.* deel VII. bl. 551, 552.

1461 aanleiding gaven tot de inneming der stad van dien naam, op last van Karel van Bourgondië Graaf van Charolois. Maar hier leeren wij, dat Heer Jan, zoo even genoemd, in 1436 huwde met Berta, dochter van Jan Heer van Kuilenburg; dat hieruit hevige geschillen tusschen den schoonvader en zijnen schoonzoon ontstonden, in welke door Gerard, oudsten zoon van Kuilenburg, in 1439, uitspraak werd gedaan; dat Jan van Arkel in 1441 genoodzaakt was, zijn burg en huis te Heukelum voor schulden te verpanden aan Otto van Asperen Heer van Spijk; dat de Heer van Kuilenburg zich daarop de zaak van Otto van Heukelum Jans zoon, die door deze verpanding benadeeld was, aantrok, en voor de bewaring van het slot zorgde; dat hij ook, in 1457 en vervolgens, voorzag in de kleeding en het levensonderhoud (*) van Otto, die van zijnen vader niets kon erlangen, en dat de Heer van Kuilenburg almede tusschen beiden kwam, om, na dat de Hertog van Bourgondië de heerlijkheid van Heukelum ten gevolge van het misdrijf des vaders verbeurd verklaard had, die voor den zoon te behouden.

Met weet (†), dat de heerlijkheid *Borssele* in Zeeland, door uiterste wilsbeschikking van Heer Frank, gekomen is in het huis van Kuilenburg, en hieruit in dat van Lalaing. Maar hier vindt men een aantal echte stukken, betrekkelijk deze belangrijke bezitting: den brief van den 11 Julij 1514, waarbij vrouw Elisabeth haren echtgenoot, Antoni van Lalaing, den togt aan die heerlijkheid verzekert, met de bevestiging daarvan door Keizer Maximiliaan en door Karel Koning van Spanje; overeenkomsten aangaande de bedijking van het land van Borssele na de overstroming van November 1530, met de bekrachtiging daarvan door den Keizer, en meer diergelijke. — Wij onderscheiden hier verder:

B. Die Charters welke, eerst nadat aan het huis van

(*) Verg. VOET VAN OUDHUSDEN, bl. 97.

(†) *Tegenw. Staat der Vereen. Nederl.* deel X. bl. 308.

Pallant de Kuilenburgsche erfopvolging ten deel viel, in het Archief kunnen gekomen zijn, en daaronder:

a. De zoodanige, welke, *van vroeger dagteekening zijnde, dan de aanvaarding van het bewind door Floris I. in 1555*, met de zaken van Kuilenburg niets gemeen hebben, maar uitsluitend het geslacht van Pallant en deszelfs vroegere bezittingen in Duitschland betreffen.

Deze nemen een' aanvang met eenen brief van het jaar 1304, waarbij Karselis van Pallant en Nesa zijne huisvrouw voorkomen, als opdragt doende van twee morgen lands. De volgende bestaan in stukken van gelijksoortigen inhoud; voorts, huwelijks-voorwaarden, uiterste wilsbeschikkingen, magescheiden en allerhande verbindtenissen. Zij vertoonen dat geslacht voornamelijk gezeten en geërfd in het land van Gulik, waar de heerlijkheden Wiesweiler met het slot Pallant, Kintzweiler, Wittem, Bredenbeemt, Frechen en Bachen deszelfs bezittingen uitmaakten, en leveren ongetwijfeld genoegzamen voorraad op, om de geschiedenis der betrekkingen van dat aanzienlijk huis en van vele van deszelfs leden meer in het licht te plaatsen. — In het bijzonder maken zij ons bekend met Dirk van Pallant, Ridder, den overgrootvader van Floris I, die, achtereenvolgelijk onder Filips en Karel, hertogen van Bourgondië, de bediening van Drost of Stadhouder des lands van Valkenburg bekleedde. Wij vinden hier onderscheidene brieven, door de genoemde Vorsten aan hem in die hoedanigheid gerigt, tusschen de jaren 1454 en 1471, grootendeels betrekking hebbende op de vijandelijkheden, welke in dien tijd tusschen Frankrijk en Bourgondië plaats vonden, en van velerlei bijzondere voorvallen uit dien oorlog getuigenis dragende, als: eene aanschrijving van den 24 Augustus 1457, om de leenmannen op te roepen, ten einde tegen de wederspannige Luikenaren te veld te trekken; eene verklaring des Hertogs van den 3 November 1461, dat de drie Staten van Luccenburg hem hulde en trouw gezworen hebben, met de bevestiging hunner voorregten en vrijheden; een bevelschrift van den 5 Junij. 1466, om perk te stellen aan de geweldenaarjen, door Henrik van Batenburg, uit zijn slot Ringerberg,

tegen die van Keulen gepleegd; een giftbrief van December 1467, waarbij aan Heer Dirk de verbeurd verklaarde goederen in het land van Valkenburg als schadeloosstelling voor oorlogskosten geschonken worden; een bevel tot algemeene wapening, van den 30 Maart 1470; een verbod van verkeer en handels-gemeenschap met Frankrijk, van den 11 Januarij 1471, en nogmaals een bevel, om zich tot den veldtogt gereed te houden, van den 26 Junij daaraanvolgenden, enz. — Zij doen ons verder zien, hoe Emont van Pallant Heer van Moubach, Frechen en Bachen, broeders zoon van den zoo even genoemden Heer Dirk, tusschen de jaren 1471 en 1505, ten behoeve van Gerard en Willem, achtereenvolgelyk Hertogen van Gulik, een aantal verbindtenissen bezegelde en borgstellingen aanvaardde; zij bevatten ook den oorspronkelijken brief van October 1520, waarbij Keizer Karel V, op het verzoek van Anna van Kuilenburg weduwe van Jan Heer van Pallant, de heerlijkheden Pallant en Wittem, ten behoeve van haren zoon Erart, tot vrijheerlijkheden verheft; de brieven van 1534, waarbij de Keizer denzelfden Heer Erart tot Drost van Duurstede en Wijk en tot Maarschalk van het Overkwartier van Utrecht aanstelt, enz.

b. De perkamenten brieven, welke behoorden tot de *nalatenschap van Anna van Isenburg Vrouw van Berris, Solveren en Berpurg*, uit wier huwelyk met Frans Graaf van Manderscheit de eerste gemalin van Graaf Floris I. gesproten was, en welke brieven blykbaar na haar overlijden met het Kuilenburgsche Archief vereenigd zijn geworden.

Deze, als grootendeels een geslacht betreffende, dat in het Luccenburgsche en in het land van Valkenburg gegoed was, zouden hier naauwelijks bijzondere opmerking verdienen, bijaldien niet, tegelyk met dezelve, met het Kuilenburgsche Archief vereenigd waren geworden de nage-laten Charters van Claude de Neuschâtel of van Neuerburg (*), die, van omstreeks 1460 tot aan zijn overlijden in 1505, als Maarschalk, als Gouverneur van Luccenburg,

(*) Zijne dochter, Elisabeth, huwde in 1533 met Dirk van Manderscheit-Blankenheim Heer van Ter Schleijde.

later als Stadhouder - Generaal , en in onderscheiden andere aanzienlijke betrekkingen , de zaak van het huis van Bourgondië voorstaande , een werkzaam aandeel nam , in de oorlogen , door hetzelfde , gedurende dat tijdsverloop , tegen Frankrijk gevoerd.

Deze Charters schijnen voor de kennis van verschillende bijzondere voorvallen uit die oorlogen van groot gewigt , en zulks vooral in zoo ver zij bestaan in opene brieven , door de hertogen van Bourgondië uitgevaardigd , in welke brieven , gelijk men weet , de beweeggronden , waarop de bevelen rustten , en de oorzaken , welke tot de uitvaardiging aanleiding gaven , doorgaans breedvoerig omschreven worden. Zoodanige zijn , onder vele andere , de volgende :

- 1472. 10 *September*. Karel Hertog van Bourgondië beveelt de aanwerving en uitrusting van 2000 pikenieren.
- 1472. 15 *October*. Dezelfde beveelt , dat allen , die zijne dienst en wapenen verlaten hebben , moeten terugkeeren en zich te Atrecht laten vinden.
- 1473. 10 *Januarij*. Dezelfde magtigt Claude de Neufchâtel , om de edelen van Nivernois in bescherming te nemen , tegen degenen , die hen vervolgden , ter zake dat zij de zijde des hertogs gekozen hadden.
- 1475. 18 *September*. Dezelfde begiftigt Claude de Neufchâtel met verbeurd verklaarde goederen in het land van Luccenburg.
- 1475. 6 *Maart hofst*. Dezelfde beveelt , ten gevolge van den veldslag tegen de Zwitsers geleverd , al de weerbare manschappen in Luccenburg op te roepen en te wapenen.
- 1476. 14 *November*. Dezelfde volmagtigt Claude de Neufchâtel , om in zijnen naam te onderhandelen met de steden van Lotharingen.
- 1477. 26 *Mei*. Maria Hertogin van Bourgondië volmagtigt Claude de Neufchâtel , om met den Aartsbisschop van Trier en met René Hertog van Lotharingen over den vrede te onderhandelen.
- 1483. 23 *Februarij hofst*. Karel Koning van Frankrijk beveelt , ten gevolge van het vredesverdrag met

Maximiliaan van Oostenrijk , dat Claude de Neufchâtel in het bezit van al zijne goederen hersteld worde.

1491. 19 *Maart*. Koning Maximiliaan volmagtigt Claude de Neufchâtel , om van Keizer Frederik den eed als ridder der Vliesorde te ontvangen en hem met de versierselen der orde te omhangen.

1491. 2 *Januarij hofst*. Koning Maximiliaan en zijn zoon Filips begiftigen Claude de Neufchâtel met de goederen en heerlijkheden van Jan van Châlons Prins van Oranje , gelegen in Bourgondië , en verbeurd verklaard , uit hoofde dat deze zich aan de zijde der Franschen gevoegd had.

1496. 12 *Augustus*. Aartshertog Filips committeert den Prins van Oranje , Stadhouder van Bourgondië , om Claude de Neufchâtel den eed af te nemen als bevelhebber van Luxeuil.

1498. 29 *September*. Claude de Neufchâtel verzoent zich met de stad Metz , ter zake van de ontmanteling der vesting Richemont.

1504. 10 *December*. Claude de Neufchâtel door den Aartshertog Filips aangesteld tot Stadhouder-Generaal van Bourgondië , en zulks in plaats van wijlen den Prins van Oranje.

c. De perkamenten brieven , welke , van later dagtekening zijnde dan de aanvaarding van het bewind door *Floris I.* in 1555 , deels op de Kuilenburgsche aangelegenheden , deels op de bijzondere belangen der achtereenvolgende Graven , en der verschillende huizen tot welke zij behoorden , betrekking hebben.

Deze zijn afkomstig uit een tijdvak , in hetwelk zoodanige handelingen , wier gedachtenis men , bij het meer algemeen geworden gebruik van papier , nog alleen aan het duurzamer perkament toevertrouwde , reeds door middel der drukkunst aan de vergetelheid werden ontrukkt ; en hieruit volgt noodwendig , dat zij over het algemeen tot ophouding der geschiedenis slechts van een ondergeschikt belang geacht mogen worden. Intusschen schijnen de volgende bijzondere opmerking te verdienen.

1555. 24 *October*. Floris Graaf van Kuilenburg door Keizer Karel V. tot ridder geslagen.
1568. 18 *Maart*. Notarieel protest van Graaf Floris tegen zijne indaging door den Hertog van Alva.
1584. 12 *Augustus*. Notarieel protest van Elisabeth van Kuilenburg, dochter van Graaf Floris, tegen het voorgeven van Joost Graaf van Limburg en Bronkhorst, aangaande eene door haar ten zijnen behoeve gedane trouwbelofte, met verklaring, dat zij, uit vrije verkiezing, Jakob, tweeden zoon van Karel Markgraaf van Baden, tot haren echtgenoot heeft genomen, en verhaald der redenen, om welke, en der omstandigheden, onder welke, zij de stad Keulen, waar men haar in een Roomsch-Katholijk klooster in verzekerde bewaring had gesteld, verlaten had.
1584. 23 *September*. Huwelijks-voorwaarden tusschen Jakob Markgraaf van Baden, en Elisabeth van Kuilenburg.
1620. 1 *April*. Accoord tusschen Graaf Floris, ter eener, en de steden Dordrecht, Haarlem en Ter Goude, ter andere zijde, waarbij de eerstgemelde belooft, geene vaarten uit de Waal naar de Lek te zullen gedoogen.
1621. 8 *Augustus*. Reversaal van Don Emmanuël van Portugal en Emilia van Nassau Ehcl., nevens hunne dochter Maria Belgica, voor het blijk van ontvangst, afgegeven door Graaf Floris, van zeker zilverwerk en juweelen, afkomstig uit de nalatenschap van Maria van Nassau Gravin van Hohenloo.
1641. 19 *Junij*. Keizer Ferdinand bekrachtigt het *pactum familiae*, door de Graven Wolrad en Phillips Theodoor van Waldek opgericht.
1681. 30 *Januarij*. Keizer Leopold bevestigt het woordelijk hier in gelaschte *pactum familiae*, tusschen George Frederik en Christiaan Lodewijk, Graven van Waldek.

2. *Zoodanige Charters welke niet afzonderlijk op den inventaris gebragt, maar in pakketten vereenigd zijn.*

Deze zijn allen van later dagteekening, dan het jaar

1400. — Trouwens, de vroegere, zeldzame oorkonden uit een meer verwijderd tijdvak, heeft men gemeend, geenszins onder een algemeen opschrift te mogen bevatten, maar afzonderlijk te moeten aanduiden. — Zoo vindt men dan hier, alleen uit de vijftiende en volgende eeuwen: opdragtbrieven van huizen, landerijen, tienden, erfrenten enz., gelegen onder Kuilenburg en Buren, in de Neder-Betuwe, in de Tielerwaard, op de Veluwe, onder Everdingen, Goilberdingen, Honswijk enz., ten behoeve van de Heeren en Graven van Kuilenburg; opdragtbrieven van grondstukken, erfrenten enz. ten behoeve van het kapittel van S. Barbara, van de kloosters Marienkroon en Jeruzalem, van het Gasthuis en van den Armenpot te Kuilenburg; leenakten; aflatbrieven, en voorts allerhande stukken, uitsluitend de buitenlandsche bezittingen der Heeren en Graven van Kuilenburg betreffende.

II. Rekeningen.

Deze beslaan in het Archief eene aanmerkelijke ruimte. Bij de rangschikking heeft men in de eerste plaats den aard der ontvangsten en uitgaven, welke er het onderwerp van uitmaken, ten rigtsnoer gekozen; en vervolgens, ten aanzien van elke bijzondere afdeeling, de tijdorde in acht genomen. — Zij betreffen hoofdzakelijk:

1. *De domein- en geestelijke goederen der Heeren en Graven van Kuilenburg in de Nederlanden*, en wel:

a. Onder *Kuilenburg* zelf, aanvang nemende met het jaar 1358, afgebroken ten gevolge der confiscatie ten behoeve van Spanje in 1577, op nieuw aanvangende met het jaar 1598, en voortlopende tot 1795.

b. In de *Neder-Betuwe* (onder Leede en Oudeweerd, Lienden en de Marsch, Kesteren, Ommeren, Ingen, Eck, Maurik en Rijswijk:) over de jaren 1410 tot 1696, toen deze goederen verkocht zijn.

c. Op de *Veluwe* (te Manen onder Ede, te Veenendaal enz.), over de jaren 1544 tot 1657.

d. Onder *Schuilenburg* in het voormalig graafschap

Zutphen, welke goederen, tot het domein van het vorstendom Gelre behoorende, door den Graaf van Kuilenburg in pand bezeten werden, over de jaren 1631 tot 1666.

e. Onder de heerlijkheid *Hagestein*, over de jaren 1697 tot 1700, toen deze goederen verkocht zijn.

2. De gewone en buitengewone middelen van de stad en de graafschap Kuilenburg, nevens de zoogenoemde kamerontvangst, als mede de middelen van het Gemeene land en de contributiën der dorpen *Everdingen*, *Zijderveld* en *Goilderdingen*.

3. De buitenlandsche bezittingen der geslachten, die vroeger en later ook in het bezit van Kuilenburg geweest zijn, en wel:

a. De heerlijkheid *Pallant* met *Wiesweiler*, over de jaren 1482 tot 1650, zijnde deze goederen in 1687 verkocht.

b. De heerlijkheid *Kintzweiler*, uit de 15e eeuw, maar met geregelde opvolging van 1538 tot 1632, toen deze goederen kort daarna in admodiatie zijn uitgegeven.

c. De heerlijkheid *Wittem*, uit de 15e eeuw, maar met geregelde opvolging van 1520 tot 1658.

d. De heerlijkheid *Weerd* en *Weerderbroek* in Munsterland, over de jaren 1462 tot 1464, nevens eenige uit de 15e en den aanvang der 16e eeuw.

Voorts behooren hiertoe nog rekeningen van de inkomsten der heerlijkheden *Solveren*, *Berris* (*Berpurg Beaurepair*), *Dalen*, *Engelsdorf* en *S. Johannisberg*, uit de 15e en 16e eeuw.

III.

Papieren houdende bijdragen tot opheldering der geschiedenis van de Graven van Kuilenburg en van hunnentijd.

Deze hoofd-afdeeling bevat tien groote onder-afdeelingen, welker onderlinge afscheiding door het tijdstip bepaald wordt, op hetwelk het graafschap, gedurende de jaren 1555 tot 1720, van Heer verwisselde.

De overgroote menigte der stukken, tot elke dezer onder-af-

deelingen behorende , maakte het volstrekt onmogelijk , om ze ieder onder een afzonderlijk opschrift op den inventaris te brengen. Men heeft daarom grootendeels in pakketten vereenigd , wat , naar afkomst , inhoud of onderwerp , bij elkander scheen te behooren. Voor zoo ver zulks niet voegzaam kon plaats hebben , heeft men in de rangschikking de tijdorde in acht genomen.

Bij de afzonderlijke beschouwing van ieder der genoemde onder - afdeelingen zullen wij geenszins bij elk stuk , dat op den inventaris voorkomt , opzettelijk kunnen stilstaan ; veelmin in een onderzoek treden aangaande de bijzondere waardij der verschillende voorwerpen , die ons onder de aandacht zullen komen , of de uitgaven aanwijzen , welke van sommige derzelve hier of daar mogten bestaan. Wij vergenoegen ons alleen , met den weetgierigen een algemeen denkbeeld te geven van hetgeen hier tot uitbreiding of opheldering der geschiedenis te vinden is , de nasporing der bijzonderheden aan hem zelve overlatende. — Wij vinden hier :

1. *Stukken van vroeger dagteekening , dan de dood van Vrouw Elisabeth in 1555 , en daaronder :*

A. Wat ouder is , dan de aanvang harer regering , bestaande , deels in oorspronkelijke stukken , deels in afschriften van Charters uit hetzelfde vroeger tijdvak afkomstig. Hiertoe behooren :

a. Stukken , die tot de zaken van Kuilenburg in den tijd des bestaans van het oude stamhuis , en tot dat stamhuis zelf , betrekking hebben. — Onder deze merkt men op : Oude Inventarissen van roerende goederen uit de nalatenschap van vroegere Heeren van Kuilenburg , voor de kennis der zeden en gebruiken van dien tijd hoogst belangrijk ; een register van deductiën , aanspraken , vonnissen , verdragen enz. in zake van Oeda van der Leek Burggravin van Montfoort , Lodewijk van Montfoort ridder en Willem van Montfoort , ter eener , en Jan Burggraaf van Montfoort , ter andere zijde , over de jaren 1463 tot 1466 ; rekeningen van Hubert Heer van Kuilenburg , als Trezorier van Holland ; afschriften der zoenbrieven tusschen het sticht van Utrecht ter eener en Holland en Gelre ter andere

zijde, in 1422, nevens de daaruit voortgevloede overeenkomsten (*); afschriften van oorkonden betreffende de onderhandelingen tusschen den Hertog van Bourgondië en Zweder van Kuilenburg, Bisschop van Utrecht, in 1426 en 1427; stukken betreffende de verbeurtenverklaring der heerlijkheid Henkelum en de bemoeijingen van den Heer van Kuilenburg in deze zaak, in 1460 en 1461.

b. Stukken betreffende het *huis van Pallant* en de daarmede verwante geslachten. — Deze bestaan voornamelijk in een aantal schriftelijke procedures over nalatenschappen en erfopvolging, met daartoe behoorende grootendeels gewaarmerkte bewijsstukken, en schijnen, schoon voor de algemeene Vaderlandsche geschiedenis van geringe waarde, eene onuitputtelijke bron voor genealogische nasporingen te bevatten.

c. Stukken afkomstig uit de *nalatenschap van Anna van Isenburg, weduwe van Frans van Manderscheit, Vrouwe van Solveren, Berris en Berpurg*. — Deze zouden weder, even als de perkamenten Charters, die van dezelfde afkomst zijn, hier naauwelijks bijzondere opmerking verdienen; zoo er niet onder gevonden werden een aantal papieren, betreffende het bevelhebberschap, door Claude de Neufchâtel in Luccenburg gevoerd, en de door hem voorgestane aangelegenheden van het huis van Bourgondië.

B. Wat tot het *tijdvak der regering van Vrouwe Elisabeth* zelf behoort. — Dit is over het algemeen van weinig aanbelang, als meest op het beheer harer uitgebreide bezittingen betrekkelijk. Nogtans schijnen hier bijzondere opmerking te verdienen de stukken aangaande de bevestiging van het kasteel Duurstede bij Wijk in 1536, op last van den Graaf van Hoogstraten, als Stadhouders van Holland; als mede die, welke de uitvoering betreffen der uiterste wilsbeschikkingen van Vrouw Elisabeth, waartoe ook de stichting van een weeshuis te Hoogstraten behoorde.

2. Uit den *tijd van Graaf Floris I*, (19 December

(*) Verg. VAN MIERIS, *Charterboek*, deel IV. bl. 636.

1555 tot 29 September 1598.) — Dezen kennen wij, als een' van de hoofden der verbonden edelen; als ijverig voorstander van vaderland en vrijheid; als, uit reine overtuiging der waarheid, de godsdienst - hervorming voor de Roomsche eerdienst aangenomen hebbende; als door Alva ingedaagd, daarna gebannen met verbeurtverklaring zijner goederen; als later, bij de behandeling der gewigtigste aangelegenheden, Willem I, den Vader des Vaderlands, op zijde staande (*). Van zoodanigen man is alles belangrijk; niet alleen wat van zijne staatkundige loopbaan, maar ook wat van zijne burgerlijke betrekkingen en van zijn huisselijk leven getuigt. Het een zoo wel als het ander vinden wij hier in ruimen overvloed.

Men weet, dat Alva zijn *huis te Brussel*, het huis waar het voor Spanje geduchte verbond was geteekend, tot den grond deed slechten: niet zonder belangstelling ziet men hier een aantal stukken, betreffende dat huis, door Graaf Floris in den jare 1556 van den Heer van Gaasbeek aangekocht, betreffende de roerende goederen die er zich in bevonden, en des Graven hofhouding aldaar.

Men weet (†), dat Floris, na het wel beraden vertrek des Prinsen van Oranje naar Duitschland, de wijk nam naar zijne heerlijkheid Weerd in het Munstersche, en innmiddels de zorg voor zijn graafschap aan zijnen Drost Willem van Hambach aanbeval: wij vinden hier het register der *handelingen* van dezen in dien moeitevollen tijd, het jaar 1567.

Wij kennen de *dagvaarding* en het tegen hem uitgegeven *vonnis*. Onder de perkamenten brieven (**) merken wij reeds op het oorspronkelijk notarieel protest, door hem daartegen ingeleverd: hier vinden wij, daarenboven, volmagten en berigtschriften voor zijne gelastigden in deze belangrijke zaak, en wijders zijne briefwisselingen met den Aartsbisschop van Keulen, met de Bisschoppen

(*) Zie TE WATER, *Verbond der Edelen*, deel III. 203 - 224.

(†) VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 229, 230.

(**) Hier voor bl. 24.

van Munster en van Luik, met den Hertog van Gulik, met Graaf Jan van Nassau, en met vele andere personen, van minder hoogen stand, betreffende deze zelfde gewigtige aangelegenheid; de copien der voorschriftelijke brieven, op verzoek van Graaf Floris, door de zoo even genoemde Vorsten aan den Hertog van Alva ingezonden, en een' brief van den Hertog van Gulik, waarbij hij de reden zijner weigering opgeeft, om mede de zaak van Graaf Floris voor te staan; ook het verbaal der verrigtingen van den, door Floris, in hetzelfde jaar 1568, bijgewoonden Westfaalschen Kreitsdag, en andere stukken uit den aanvang der Nederlandsche beroerten.

Men weet (*), dat hij, ten gevolge der Gendsche bevrediging, in 1576, in zijne bezittingen werd hersteld: maar hier vindt men, nevens de *stukken, betreffende de confiscatie en het beheer der Kuilenburgsche goederen* ten behoeve van Spanje, ook de onderhandelingen wegens de ontruiming van het slot en van de stad met de met weerszin gedulde Spaansche bezetting; daar benevens leeren wij sommige bijzonderheden aangaande zijne lotgevallen en verrigtingen in dien onrustigen tijd, deels uit zijne eigene briefwisseling met zijnen schoonbroeder, Joost Graaf van Schouwenburg, en anderen, deels uit de naauwkeurige aantekeningen van den hofmeester, die hem op zijne reizen vergezelde.

Na het jaar 1578 vindt men weinig of niets aangaande dezen Graaf van Kuilenburg bij de geschiedschrijvers opgeteekend (+); maar hier zien wij hem, in dat tijdsverloop, krijgsbezetting innemen ten dienste van den staat, de generaliteits-middelen in zijn graafschap invoeren, krijgsvolk ligten in overeenstemming met den Raad van State, zijne muntgeregtigheid handhaven en de zaken aangaande de uitoefening daarvan regelen.

Men weet (**), dat Graaf Floris in het laatst van zijn

(*) TE WATER, t. a. pl. bl. 222.

(†) TE WATER, t. a. pl. bl. 223.

(**) VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 251.

leven bedroefd werd door *huisselijke twisten*, hem door het verdacht verkeer zijner tweede echtgenoot Filippa Sidonia berokkend, door het verschil in Godsdienst aangevuurd en ten deele met de opvoeding van 's Graven eenigen zoon in betrekking staande; maar hier vinden wij echte stukken, welke omtrent dit belangrijk punt het tot dus ver vergeefs gezochte licht verspreiden: wij zien, dat, ten gevolge eener regtsvervolging, door de Gravin, tegen haren gemaal in het werk gesteld, de laatste, bij een verdrag van Januarij 1583, haar, zoo lang zij gescheiden zouden leven, een jaargeld van 2400 gulden uit zijne Gullische goederen toeleide; dat later, over de uitbetaling van dat jaargeld, en toen ook over de opvoeding van den jongen Floris, op nieuw verschillen tusschen de echtgenooten ontstonden, tot dat de Algemeene Staten, in 1592, tusschen beiden kwamen; terwijl een aantal ontwerpen van gemeenzame brieven en andere geschriften, door des Graven zoon, tijdens zijn verblijf aan de Leijdsche Hooogeschool en kort daarna, eigenhandig vervaardigd, de eigenaardige getuigen van de ontwikkeling zijns karakters en van zijne voorspoedig ontlukende geestvermogens zijn.

Men weet (*), dat des Graven dochter, Elisabeth, in het huwelijk trad met Jakob Markgraaf van Baden: onder de perkamenten brieven (†) merkten wij reeds op een tot dus ver geheel onbekend stuk, dat van eene voor de kennis van den geest van dien tijd hoogst gewigtige bijzonderheid getuigenis draagt: hier vinden wij niet alleen van dat stuk een gelijktijdig afschrift, maar worden wij ook, door eene oorspronkelijke briefwisseling tusschen de jonge echtgenooten en Graaf Floris, over de jaren 1584 tot 1594, in staat gesteld, om deze zaak uit het regte oogpunt te beschouwen en geheel te overzien.

Zóó veel levert dit gedeelte des Archiefs op voor de geschiedenis van Floris I — en nog verwijlden wij niet bij die meer dan dertig boekdeelen met *minuten of ontwerpen van brieven en allerhande stukken*, door hem van 1576 tot

(*) VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 212.

(†) Hier voor bl. 24.

1590 uitgevaardigd, noch ook bij die in een twintigtal pakketjes vereenigde *aanteekeningen zijner dagelijksche handelingen en verrigtingen*, over nagenoeg hetzelfde tijdsverloop, welke te zamen misschien voldoende zouden zijn, om een aaneengeschakeld dagverhaal van zijn bedrijvig leven zamen te stellen; — wij stonden nog niet stil bij de afzonderlijke verzameling van bij hem ontvangen *brieven*, welke, als geschreven in de jaren 1588 tot 1597, door Van der Does, den bevelhebber te Leijden bij het gedenkwaardig beleg, door Jan van Oldenbarneveld, door Elbertus Leoninus, door de Predikanten Bern. Zwaardekroon, F. Junius, Joh. Fontanus en Hackius, en andere beroemde mannen, reeds belangstelling zouden verdienen, ook schoon niet daarenboven de inhoud van sommige voor de geschiedenis van het leven der schrijvers en van hunnen tijd nieuwe bouwstoffen opleverde; — en wij gingen nog onopgemerkt voorbij eenige stukken, welke, niet regtstreeks op dezen Graaf of zijne verrigtingen betrekkelijk, hier als het ware *meer toevallig* voorhanden zijn, als, bij voorbeeld: berigten aangaande de godsdienst- en burgeroorlogen in Frankrijk, over de jaren 1561 tot 1589; stukken belangende de huwelijks-plegtigheden van Willem Hertog van Gulik en Jakoba Markgravin van Baden, gevierd den 17 Junij 1585; verslag van het gezantschap der Algemeene Staten naar Frankrijk, in Februarij en Maart 1585; stukken belangende de godsdienst-verschillen te Aken, met een omstandig verhaal van het deswege voorgevallene tot 1598; afschrift van het antwoord der Algemeene Staten op het voorstel, in 1592, van wege den Keizer gedaan tot hervatting der afgebroken vredehandeling met Spanje.

3. Papieren uit den *tijd van Graaf Floris II*, (21 September 1598 tot 4 Junij 1639.) — Reeds de opvoeding van dezen werd, gelijk wij zagen, als eene staatsaangelegenheid behandeld. Hiermede overeenkomstig, was hij, gedurende den ganschen tijd van zijn volgend leven, inzonderheid in het veertigjarig tijdvak zijner regering,

bestendig in het beheer der algemeene zaken gewikkeld. Het is daarom geenszins te verwonderen, dat hier een aantal stukken gevonden wordt, betreffende *de onlusten, de kriegsverrigtingen, en de vredehandelingen* in het gedenkwaardig eerste gedeelte der zeventiende eeuw; stukken, wel ten deele bestaande in afschriften van gedrukte en óverbekende berigten, vertoogen, verdragen en diergelijke, maar ten deele ook in tot dus ver verborgen geblevene memorien, aantekeningen, briefwisselingen, door welke bekende en bij de geschiedschrijvers niet onvermeld gebleven zaken bevestigd, uitgebreid en opgehelderd kunnen worden. Onder de zoodanige mogen gerekend worden: de handelingen over een bestand met Spanje, in 1608 en 1609; de Oostvriesche onlusten en de bemoeijingen der Algemeene Staten dienaangaande, in 1610 tot 1630; de vereering der orde van den Kouseband aan Prins Maurits, in 1613; de aanspraken en vertoogen ter zake van de godsdienst-verschillen, door de Staten van Holland en door de Zweedsche gezanten ter vergadering van Hun Hoog Mogenden ingeleverd; de handelingen van den Engelschen Ambassadeur Karleton, ter gelegenheid van vermeende beleedigingen, door Hollandsche aan Engelsche schepen, en door den schrijver van het werkje *de Balans* aan den Koning aangedaan; de handelingen van Gideon van Boetzelaar, Ambassadeur der Vereenigde Nederlanden aan het Fransche hof, in 1617 tot 1619; de pogingen der Fransche afgevaardigden Du Maurier en De Boissise, tot slaking van Oldenbarneveld, De Groot en andere staatsgevangenen in het werk gesteld; het door Graaf Floris zelve waargenomen gezantschap naar Denemarken, ter vereffening van de geschillen betreffende de Zontsche tollen, in 1618; de regtspleging over Oldenbarneveld, Uitenbogaard en anderen (*); het overlijden van Prins Mau-

(*) Hierbij vindt men eenen brief van Prins Maurits, waarbij deze aan Graaf Floris, die zich toen in Duitschland bevond, zij-

de-

rits, in 1625; het buitengewoon gezantschap des Konings van Engeland aan de Algemeene Staten, in 1625; het door Hun Hoog Mogenden niet bekrachtigd verdrag tusschen dezen Staat en Frankrijk tegen Groot-Brittannië, van den 28 Augustus 1627; de voorstellen in 1618 en 1629 door den Raad van State aan Hun Hoog Mogenden gedaan, aangaande maatregelen tot voorziening in de verdediging en de bevestiging des lands; de overgang van Graaf Henrik van den Berg, schoonbroeder van Graaf Floris, uit de dienst van Spanje in die van den Staat, in 1632; het verblijf van den Paltsgraaf Frederik, verkozen Koning van Bohemen, in Holland, en de handelingen der Algemeene Staten aangaande zijne belangen met onderscheiden Mogendheden, in de jaren 1630 tot 1632; de vredes-onderhandelingen in 1632 en 1633, die van onzen Staat met Frankrijk over het voeren van den oorlog tegen Spanje, in 1634 tot 1636; het oponthoud van Maria de Medici, Koningin-moeder van Frankrijk, in Holland, in 1638.

Boven hetgeen deze stukken voor de algemeene Vaderlandsche geschiedenis opleveren, hebben zij nog de bijzondere verdienste, dat zij ons met Floris II. zelve, met zijn leven, zijne bedrijven, zijn karakter, welk een en ander tot dus ver bij de geschiedschrijvers weinig vermelding vond (*), meer bekend maken.

Dit laatste geldt ook, en bovenal, ten aanzien der *geschriften*, *belangende de invoering der generaliteitsmiddelen* in het graafschap Kuilenburg en de gedeeltelijke vergoeding, daarin aan den Graaf aangewezen, zoo voor uitgeschoten gelden, als voor verliezen, door hem en zijnen vader, ter zake van het voorstaan der vrijheid tegen Spanje, geleden (†), onder welke stukken bijzon-

delings den raad deed toekomen, om zoo lang buitenslands te blijven, tot dat het regtsgeding der gevangenen zou afgelopen zijn. Men verg. *TE WATER, Verb. der Edelen*, deel III. bl. 224, 225.

(*) Men zie *SCHELTEMA, Staatk. Nederland*, deel II, bl. 168.

(†) Verg. *SCHELTEMA*, t. a. pl. bl. 167.

dere melding verdienen de fragmenten van een door Floris eigenhandig geschreven opstel, houdende verhaal van hetgeen, zoo door zijnen vader als door hem zelf, ten dienste van het gemeene Vaderland verrigt was, nevens ontwikkeling der redenen, die ook hem bewogen hadden, zich met het bestuur der openbare zaken in te laten.

Maar meer nog, dan uit al het opgenoemde, is die kennis van het leven en het karakter van dezen Graaf te putten uit de uitgebreide *briefwisseling*, van hem bewaard gebleven; briefwisseling met personen van zeer verschillende stand en betrekkingen, en van den meest ongelijksoortigen inhoud. Immers, men vindt hier zijne briefwisseling met den Paltsgraaf van den Rijn, Koning van Bohemen, van 1629; met Christiaan IV, Koning van Denemarken, van 1627 tot 1633; met George Willem Keurvorst van Brandenburg, van 1630 en 1631; met Maurits en Frederik Henrik, Prinsen van Oranje, van 1602 tot 1639; met Filips Willem Prins van Oranje, van 1610 tot 1616, en met diens weduwe Eleonora van Bourbon, van 1619; met Maria van Nassau, dochter van Willem I, weduwe van den Graaf van Hohenlohe, van 1608 tot 1616; met Filips Ernst Graaf van Hohenlohe, van 1603 tot 1627; met Emilia van Nassau en haren gemaal Don Emanuel van Portugal, van 1614 tot 1635; met Willem Lodewijk, Ernst Kazimir en Jan, zonen van Jan Graaf van Nassau den Oude; met Sophia van Brunswijk, de gemalin, en met Henrik, den zoon van Graaf Ernst Kazimir, en met verscheidene andere Vorsten en Vorstinnen uit hetzelfde huis; wijders, met vele Graven en Gravinne uit de huizen van Solms, van Schouwenburg, van Bronckhorst, van Berg, van Waldek en andere; met Rudolf Christiaan en Ulrich, Graven van Oostvriesland, en met de gemalin des laatstgenoemden, Juliana van Hessen, van 1616 tot 1636; met Maurits, Filips en Wilhelm, Landgraven van Hessen, van 1617 tot 1636; met George Frederik Markgraaf van Baden Durlach, van 1605 tot 1622; met zijne eigene gemalin,

en daarmedens nog met een groot aantal personen van den hoogsten stand; maar verder ook met de uitstekendste staatsmannen van zijnen tijd, als met Jan van Oldenbarneveld, met Gideon van Boetzelaar, met François van Aerssens, met Adriaan en Cornelis van der Mijle, met Adriaan Paauw, met Nicolaas de Voocht, met Jan de Thumery Heer van Boissise, vooral in de jaren 1612 tot 1635. — Men meene intusschen niet, dat deze brieven allen op gewigtige staatsaangelegenheden betrekking hebben. Ja: daar worden vele van de zoodanige onder gevonden; daar zijn er al mede, die berigten en nieuwstijdingen behelzen, uit leger, vloot en kabinet; ook, die betrekking hebben op de bijzondere belangen der schrijvers, hunne goederen en bezittingen, hunne huwelijksverbindtenissen, hunne waardigheden en bedieningen; maar, ook bij de vlugtige beschouwing zal men ontwaren, dat een groot aantal loopt over gewone voervallen des dagelijkschen levens, over blijde en treurige gebeurtenissen, over huisselijke en maatschappelijke betrekkingen — en het zijn deze, in gemeenzamen toon van vrienden en bloedverwanten aan elkander gerigt, welke ons vooral als hoogst belangrijk voorkomen, voor de kennis van het karakter en de inborst, zoo van de overige schrijvers, wier oorspronkelijke brieven, als van Floris zelven, van wiens antwoorden de minuten hier aanwezig zijn.

Hoe veel wij ook tot dus ver in dit gedeelte des Archiefs voor de geschiedenis van Floris II. en zijnen tijd belangrijks ontdekten; — wij gingen weder onopgemerkt eenige stukken voorbij, welke, niet regtstreeks op dezen Graaf of zijne verrigtingen betrekkelijk, hier als het ware *meer toevallig* voorhanden zijn. Onder deze mogen wij vooral rekenen de papieren uit de nalatenschap van Willem Graaf van Nassau, schoonvader van Filips Theodoor en van George Frederik Graven van Kuilenburg, vooral betreffende zijn bevelhebberschap te Heusden en zijne verdere kriegsverrigtingen in Kleefs- en Bergsland, als Veldmaarschalk in dienst der Staten, in de jaren 1630 tot 1636; voorts, aantekeningen aangaande den

voortgang van de Evangelische godsdienst in onderscheidene gedeelten van Duitschland, de bezetting van het graafschap Waldek door den Landgraaf van Hessen in 1622, enz.

4. Papieren uit *den tijd van Graaf Filips Theodoor* (4 Junij 1639 tot 7 December 1645). — De regering van dezen was kort; daarbij schijnt hij zacht van inborst geweest te zijn, en zich weinig met de openbare zaken ingelaten te hebben. Het is dus geenszins te verwonderen, dat de afdeeling des Archiefs, die van hem afkomstig is, van minder aanbelang is, dan de beide vorige.

In de eerste plaats treffen wij hier aan een aantal stukken betreffende *de uiterste wilsbeschikking van zijnen oudoom, Graaf Floris II*, uit kracht van welke in hem aan het huis van Waldek de opvolging in het graafschap Kuilenburg ten deel viel. Men ziet hieruit, dat de opvolging in de door Floris II. nagelaten Guliksche goederen hem door de huizen van Aarschot, van Pallant en anderen betwist werd. Overigens zijn deze stukken blijkbaar van gering aanbelang voor de vaderlandsche geschiedenis; maar, voor die van de in deze zaak betrokkene geslachten en personen hoogst gewigtig.

Schier hetzelfde kan men zeggen van de stukken betreffende *het overlijden, de plegtige begrafenis en de nalatenschap van Gravin Catharina van den Berg, weduwe van Graaf Floris II, van Wolrad Graaf van Waldek, vader van Filips Theodoor, en van Graaf Willem van Nassau, zijnen schoonvader*, die kort na elkander, namelijk in de jaren 1640, 1641 en 1642, den dood vonden.

De brieven, welke wij hier aantreffen, zijn weder in groot getal, gewisseld, deels tusschen Graaf Filips Theodoor en zijne gemalin, zijne ouders, zijne schoonmoeder, zijnen broeder en andere leden van zijn geslacht; deels tusschen zijne gemalin en hare met Graaf George Frederik gehuwde zuster; deels ook tusschen de Gravin - weduwe van Waldek geboren Markgravin van Baden en hare verschillende zaakwaarnemers. De laatsto

betroffen nagenoeg alleen de aangelegenheden van het graafschap Waldek; de eerste, meest in gemeenzamen toon, loopen mede doorgaans over bijzondere zaken en huisselijke aangelegenheden.

Van meer belang voor de geschiedenis zijn wellicht eenige *brieven van Prins Frederik Henrik*, over toerusting en krijgsbewegingen, voorts *aanschrijvingen en legerberigten*, voornamelijk over de jaren 1642 tot 1645, alsmede een ontwerp van denzelfden Vorst, betreffende de invoering eener gemeenschap van middelen onder de drie kwartieren van Gelderland.

Eindelijk schijnt hier nog bijzondere oplettendheid te verdienen een bundel met brieven, memoriën en andere stukken van het jaar 1645, uit welke men *Jurriën Ernst Wagenaar*, den grootvader van den geschiedschrijver van dien naam, leert kennen. Gedurende drie en dertig jaren, in verschillende betrekkingen, en laatstelijk in die van Secretaris, aan het grafelijk huis van Kuilenburg verbonden, had hij al dien tijd door ijver en ongekreukte trouw de achting en toegenegenheid, zoo van Graaf Floris II, als van zijnen opvolger, verworven; nu echter, in 73 jarigen ouderdom, moest hij van eenen loszinnigen en verwaten vreemdeling, die, bij afwezigheid van den Graaf, als Drost het hoogste gezag bekleedde, maar van dat gezag tot bevordering van eene de goede zoden kwetsende en met de lands wetten strijdige zaak misbruik had gemaakt, en wiens wederregtelijke handelwijze hij niet kon dulden noch bedekt wilde laten blijven, deswege verguizing en persoonlijke mishandeling lijden.

5. Papieren uit den tijd, waarin Graaf *George Frederik*, als *Voogd* van zijnen minderjarigen broeders-zoon Henrik Wolrad, het bewind voerde (7 December 1645 tot 20 Julij 1659). — Deze, naar hunnen inhoud, meer onmiddellijk zamenhangende met die, welke uit het tijdvak zijner eigene regering als Graaf van Kuilenburg zijn overgebleven, zullen wij ook in onze beschouwing daarmede verbinden, en vooraf een oogenblik stilstaan bij

6. De weinige stukken uit den tijd der kortstondige regering van Graaf *Henrik Wolrad* (20 Julij 1659 tot 25 Junij 1664). — Deze zijn inderdaad van gering aangelang. De eenige nagelaten zoon van Graaf Filips Theodoor schijnt van der jeugd aan een ziekelijk ligchaam te hebben omgedragen, dat reeds in 1653 eene der gevaarlijkste kunstbewerkingen (*) moest ondergaan en op twee en twintig jarigen ouderdom ten grave daalde. — De verschillen, die sinds langen tijd tusschen de huizen van Waldek en Hessen bestaan hadden, nopens de leenroerigheid van het graafschap Waldek, en in zijnen tijd bijgelegd werden, gaven aanleiding tot menigvuldige hier nog voorhandene *briefwisselingen*, waaronder die met Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk, bijzondere melding verdient. Overigens vindt men, in deze afdeeling des Archiefs, de oorspronkelijke *stukken* *belangende de zaak van Johan Dirk de Mortanje*, eenen Zweed, die, eene jonkvrouw uit 's Gravenhage ontvoerd hebbende, hier bescherming en vrij geleide verzocht en verkreeg, hetgeen aanleiding gaf tot eenen hevigen en niet zonder voorafgegane openbare vijandelijkheden bijgelegden twist, over het regt van landvorstelijke hoogheid tusschen den Graaf van Kuilenburg en de Staten van Holland (†).

7. Papieren uit den *tijd van Graaf George Frederik* (25 Junij 1664 tot 19 October 1692), met welker beschouwing wij die van de stukken, welke uit den tijd, waarin hij als voogd van zijnen minderjarigen broeders-zoon Henrik Wolrad, het bewind gevoerd had, verbinden zullen. Het geheel levert eene verzameling op, gedurende een tijdvak van bijna zeven en dertig jaren bijeengebragt; eene verzameling, afkomstig uit de nalatenschap van eenen man, die zelf in dien gedenk-

(*) Namelijk de operatie van den steen, waaromtrent eenige aanteekeningen, nevens de voorafgegane adviſen van de beroemdste geneeskundigen van dien tijd, nog voorhanden zijn.

(†) Vergel. VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 302, 303.

waardigen tijd, zoo op het staats- als krijgstooneel, eene belangrijke rol vervulde en in de hoofd-gebeurtenissen persoonlijk deel nam; eene verzameling uit de tweede helft der zeventiende eeuw, toen de oorlogzuchtige Karel Gustaaf van Zweden Denemarkens hoofdstad deed beven; toen de Keurvorst van Brandenburg zich de Pruissische Koningskroon op het hoofd zettende; toen in Engeland de geest der omwenteling den te jammerlijk met misdaad op misdaad bezoedelden troon en, met dezen, alle door ouderdom geheiligde instellingen omver wierp, maar de terugwerking voor korten tijd hare krachten herzamelde, om, na nieuwe misbruiken, door een grondwettig koningschap vervangen te worden; toen Lodewijk XIV. de beheerscher van Europa zocht te worden en zich in den loop zijner overwinningen door het ten toppunt van bloei en zelfstandigheid gestegen gemeenebest der Vereenigde Nederlanden zag gestuit; toen de staatsdienaars uit het geslacht van Kiupruli aan het Ottomanische rijk een' nooit gekenden luister bijzetteden en de kracht verleenden om Duitschlands hoofdstad te benaauwen en Duitschlands Vorsten verschrift te wapen te doen snellen; toen Tromp en de Ruijter, Blake en Monk, op den Oceaan, Willem III. en Ouwerkerk, Luxemburg, Turenne en Condé, te land, Jan de Wit, Beverningh, van Beuningen en Fagel, Temple, d'Estrades, Wicquefort, in het kabinet, elkander het veld betwistten; toen de belangen der mogendheden van ons werelddeel door Nederland werden geregeld, en ons Vaderland van staatkundige beraadslagingen, gelijk van den wereldhandel, het middelpunt was.

Schier omtrent al de opgenoemde punten wordt hier gevonden, wat, in meerdere of mindere mate, tot bevestiging van het bekende, tot opheldering van het duistere, of tot openbaarmaking van het onbekende strekken kan. Volgen wij den belangrijken levensloop van Graaf George Frederik; de proeven van het gezegde zullen ons dan van zelve in het oog vallen.

Drie jaren nadat hij als voogd van zijnen minderjarigen

broeders zoon de regering van Kullenburg aanvaardde, werd de *Westfaalsche vrede* gesloten, die aan Europa's staatsgesteldheid een nieuw aanzijn gaf. Ook hij had zijnen gevolmagtigde te Munster, en wij vinden hier de briefwisseling, welke hij, zoo met dezen, als met andere daár aanwezige gezanten, over zijne aangelegenheden als lid des Duitschen Rijks, moest houden. — In zijne heerlijkheid Weerd was reeds vroeg de *Godsdienst-hervorming* doorgedrongen. Dit gaf aanleiding tot verschillen met het bisdom Munster, aan hetwelk die heerlijkheid leenroerig was, — en deze verschillen, en de bemoeijingen der ingezetenen, door den Graaf begunstigd, om bij de hun dierbare vrijheid van geweten en bij de eerdienst naar de wijze van Luther bewaard te blijven, worden door verschillende hier voorhanden stukken in het licht gesteld. — In den oorlog, die van 1651 tot 1658 *tusschen de kroon van Zweden en van Polen* gevoerd werd, en waarbij de Keurvorst van Brandenburg beurtelings bij de eene en bij de andere partij zijne wapenen voegde, bevond zich Graaf George Frederik in dienst van dezen als Luitenant - Generaal en Stadhouder van Minden en Ravensberg. Het register zijner handelingen in Pruissen, het eigenhandig (*) geschreven verhaal van zijne verrigtingen in Keurvorstelijk - Brandenburgsche dienst, zijne vertoogen over staat- en krijgskundige gebeurtenissen, de bij hem ontvangen keurvorstelijke besluiten en aanschrijvingen, de door hem uitgevaardigde krigsbevelen, zijne briefwisseling met andere gezaghebbers bij het Brandenburgsche leger, die over de regeling der verschillen tusschen de beide genoemde mogendheden, en meer dergelijke, zijn niet onbelangrijk voor de geschiedenis der Europeesche Staten in het bedoelde tijdvak. Van 1658 tot 1661 leende hij, als Generaal der Kavallerie, zijnen arm aan den oorlog-

(*) Het is te bejammeren, dat, door het slechte handschrift van George Frederik, deze en vele andere zijner eigenhandige memoriën niet dan met de grootste inspanning kunnen gelezen worden en daardoor moeilijk te gebruiken zijn.

zuchtigen Koning Karel Gustaaf van Zweden; — en ook over deze jaren vinden wij, elkander wederkeurig ophelderende, het dagverhaal zijner verrigtingen en zijne briefwisseling aangaande krijgs- en staats-aangelegenheden. Een ander eigenhandig geschrift, aanvangende met Junij 1664, bevat zijn dagverhaal op den *togt naar Hongarije* tegen de Turken, waarbij hij als Generaal-Luitenant over de Duitsch-Keizerlijke troepen het bevel voerde, en dit ontvangt weder nader opheldering, uit de verzameling der toen bij hem ingekomen brieven en legerberigten. In het volgende jaar ontmoeten wij hem als *Generaal in dienst van den Hertog van Brunswijk-Lunenbourg*; — en zijne briefwisseling, in dezen tijd, met den Bisschop van Munster en anderen gehouden, nevens zijne handelingen als gemachtigde van den genoemden Hertog, aangaande de vereeniging van deszelfs wapenen met die van onzen Staat, verspreiden aanmerkelijk licht over de gebeurtenissen van dien tijd. Maar bovenal valt het belangrijke dezer verzameling in het oog, wanneer men acht geeft op hetgeen hier gevonden wordt, uit *de jaren 1666 tot 1679*, toen de Graaf, eerst als Luitenant-Generaal, daarna als Veldmaarschalk, den Staat der Vereenigde Nederlanden diende. Dagverhalen der krijgsg gebeurtenissen van 1671 tot 1673, ingekomen legerberigten, onder anderen uit Naarden, Weesp, de Nieuwersluis, uitgevaardigde krijgso bevelen, briefwisselingen met den Prins van Oranje, met den Graaf van Nassau en met bevelhebbers van minderen rang, eigenhandige memoriën, ontwerpen en schetsen van veldslagen en belegeringen, stukken belangende den toestand der overheerde gewesten en den eindelijkten terugtogt des vijands, bedenkingen ten aanzien der krijgskundige misslagen door de wederzijdsche legers begaan, — deze en meer diergelijke, in afzonderlijke pakketten vereenigd, bevatten menigte van onschatbare bijdragen voor de algemeene vaderlandsche geschiedenis in dit gedenkwaardig tijdvak. — Minder rijk is het Archief over de volgende jaren van het bedrijvig leven van dezen Graaf. Men

weet (*), dat hij in 1682 door den Keizer tot Rijksvorst is verheven; in 1686 nogmaals, als Veldmaarschalk in Oostenrijksche dienst, een' veldtogt tegen de Turken heeft bijgewoond, en zich, na de verheffing van den Prins van Oranje tot Koning van Engeland, in den daarop gevolgden oorlog, van welken in de Spaansche Nederlanden het hoofdtooneel was, heeft onderscheiden (†). Wel vindt men nog eenige stukken betrekkelijk de krijgskundige gebeurtenissen en de staatsaangelegenheden van dezen laatsten tijd; zij zijn echter minder in getal en minder volledig, dan die, van welke wij zoo even gewaagden.

Aan onze beschouwing van dit gedeelte des Archiefs ontbreekt nog, dat wij een oogenblik afzonderlijk stilstaan bij de uitgebreide *briefwisseling* van Graaf George Frederik. Reeds in het voorbijgaan hebben wij, op verschillende plaatsen, kunnen bemerken, dat die, welke hij met onderscheidene beroemde staatsmannen en legerhoofden van zijnen tijd voerde, uitgebreid en hoogst belangrijk was. Wij moeten daarenboven niet onvermeld laten die met Keizer Leopold over 1667 tot 1674, met den Koning van Frankrijk, in de jaren 1666 en 1667, met verschillende leden van het geslacht van Nassau, met een groot aantal geestelijke en wereldlijke Vorsten van Duitschland, en hunne gezanten of zaakgelastigden, met onzen Jan de Witt, H. Beverningh en G. Fagel — en als eene zeldzaamheid mogen wij hierbij opmerken, dat sommige brieven in cijferschrift vervat zijn, en dat hierbij ook de sleutel van het cijferschrift bewaard is, waarvan zich de Graaf bij zijne geheime briefwisseling gewoonlijk bediende.

8. Papieren uit *den tijd van Gravin Louise Anna* geboren Vorstin van Waldek (19 October 1692 tot 30 Mei 1714). — Op deze, gelijk mede op

9. Papieren uit *den tijd van Graaf Ernst Frederik* Hertog van Saksen (Mei 1714 tot Junij 1720), en op

10. Papieren uit het *tijdvak na den aankoop van het*

(*) VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 318.

(†) Zie WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* deel XVI, op verschillende plaatsen.

Graafschap Kuilenburg door de Staten des Kwartiers van Nijmegen, behoeven wij alleen volledigheidshalve opmerkzaam te maken; daar dezelve schaars eenige algemeene geschiedkundige waarde hebben, en enkel tot de kennis van plaatselijke bijzonderheden, of van de betrokene vorstelijke geslachten, iets kunnen bijdragen.

IV.

Papieren, voornamelijk op het beheer der Kuilenburgsche Domeingoederen in de Nederlanden betrekking hebbende.

De lijn van afscheiding tusschen deze en de voorgaande afdeeling des Archiefs heeft men niet zóó scherp kunnen trekken, dat zich volstrekt geene stukken, welke het beheer der voormalige Kuilenburgsche domeingoederen betreffen, aan gene zijde bevinden, en dat die, welke aan deze zijde gevonden worden, van geschiedkundig belang altoos ontbloomt zijn. De briefwisseling, bij voorbeeld, der verschillende Graven, heeft men gemeend, niet van de overige papieren, welke aan hunne geschiedenis en aan die van hunnen tijd licht kunnen bijzetten, te mogen afzonderen, ook niet die briefwisselingen, welke zij met hunne Ambtenaren, met hunne Stadhouders, Drostén, Raden van regering, Rentmeesters en anderen voerden; dewijl ook deze aan het navorschend oog ligtelijk eenen belangrijken blik vergunnen op den geest van den tijd en op het karakter der handelende personen, of den draad aan de hand kunnen geven tot aaneenschakeling van velerlei voorvallen en tot het opsporen van de beweegredenen der handelingen. Maar het is blijkbaar, dat deze zelfde briefwisselingen grootendeels op de uitoefening van de heerlijke regten der Graven en op het beheer hunner domeingoederen betrekking hebben. Zoo worden, omgekeerd, in de afdeeling, welke wij thans kortelijk gaan beschouwen, vele stukken gevonden, welke, schoon in de eerste plaats die uitoefening en dat beheer betreffende, niet zonder vrucht door

den geschiedonderzoeker geraadpleegd zullen worden. Intusschen heeft men de afscheiding zoo veel mogelijk in dier voege trachten te regelen, dat, hetgeen, uit aanmerking van geschiedkundige waarde, bij de laatst beschouwde afdeeling behoorde nedergelegd te worden, voor de uitoefening der thans nog bestaande takken van algemeen of gewestelijk beheer van geen gewigt altoos geacht kan worden; terwijl datgene, wat, schoon mede tot opheldering of uitbreiding van algemeene of plaatselijke geschiedenis aan te wenden, onder de thans te beschouwen afdeeling gevonden wordt, ook in andere opzigten, en bepaaldelijk voor de bedoelde takken van beheer, meer van voortdurend aanbelang mag gerekend worden.

De aard dezer stukken, en het doel, hetwelk men zich bij hunne rangschikking voor te stellen had, gedoogden niet, en maakten het niet raadzaam, hierbij eene tijdrekenskundige orde in acht te nemen. Men heeft ze daarom tot de volgende onder-afdeelingen gebragt.

1. Lands hoogheid en Regtsgebied.
2. Handvesten, Vrijheden en Voorregten.
3. Kuilenburgsche Domeingoederen in het algemeen, bijzonder in het graafschap.
4. Goederen in de Neder-Betuwe (Kesteren, Ommeren, Ingen, 'Eck, Maurik enz.)
5. Goederen onder Lienden, Leede en Oudeweerd.
6. De Marsch.
7. Goederen onder Everdingen en Zijderveld.
8. Heerlijkheid Hagestein.
9. De Steenweerd, heerlijkheid.
10. De ambachts-heerlijkheid Schalkwijk.
11. Goederen op de Veluwe en elders, voormaals door de Graven van Kuilenburg bezeten.
12. Gemeene middelen en andere finantieele aangelegenheden.
13. Pastoriën, Vicariën en andere geestelijke goederen:
a. onder Kuilenburg; b. in de Neder-Betuwe.
14. Kapittel van S. Barbara te Kuilenburg.
15. Weshuis te Kuilenburg.

16. Gasthuis, Huisarmen, Pot en Beurzen in S. Willebrords Collegie.
17. Leenzaken.
18. Zaken van Judicature.
19. Tijnzen, erfrenten en erfpachten: *a.* onder Kuilenburg, *b.* in de Neder-Betuwe.
20. Tiendzaken: *a.* onder Kuilenburg; *b.* in de Neder-Betuwe.
21. Molens.
22. Regt op den Lekstroom.
23. Waarden en opgekomen zanden in den stroom.
24. Dijken, kribben en andere waterkeeringen.
25. Wegen.
26. Regt op het halen van aarde.
27. Waterleidingen, vaarten en watermolens.
28. Visscherij en schipperij.
29. Overvaarten en veren.
30. Tol op den Rijn, toebehoorende aan het Kapittel van S. Marie te Utrecht, bij den Graaf van Kuilenburg in erfpacht.
31. Kuilenburgsche geweerfabriek.
32. Allerhande verzoekschriften en appointementen.
33. Uitgevaardigde Publicatiën.
34. Commissien, of akten van aanstelling voor verschillende Beambten, en hunne berigtschriften.

Reeds bij deze bloote opnoeming der hier voorkomende onder-afdeelingen, zal de geoefende geschiedonderzoeker ligtelijk ontwaren, dat hij ook in dit gedeelte des Archiefs zijne nasporingen niet vruchteloos zal voortzetten. Immers: begeert hij ten aanzien der plaatselijke geschiedenis en der kennis van min en meer aanzienlijke geslachten, vroeger in het Kuilenburgsche en in de aangrenzende Neder-Betuwe geërfd en gegoed, zijne wetenschap uit te breiden; hij vindt overvloedige voldoening in de hier voorhanden geteekende kaarten, tijnsboeken, leenregisters, tiendrollen en diergelijken. Wil hij den oorsprong en den toestand van waterlooizingen, van dijken en van andere waterkeeringen, of het verloop der rivier en de opgekomen waarden en zanden

leeren kennen; hij kan zijne weetlust bevredigen in eene uitgebreide verzameling van berigten, bestekken, opmerkingen, memoriën, processtukken, overeenkomsten en diergelijken, over een tijdvak van meer dan twee honderd jaren. Verlangt hij den oorsprong en den loop na te sporen van de belangrijke geschillen over het regt op den stroom tusschen de Staten des lands van Utrecht en den Graaf van Kuilenburg, ter naauwernood zonder tusschenkomst van gewapende magt, bij overeenkomst in 1640 bijgelegd (*); de volledige verzameling van stukken daartoe betrekkelijk staat hem ten dienst. Maar — hetgeen hier vooral in aanmerking schijnt te komen — zoo het steeds een onderwerp blijft, der bemoeijingen van den wijsgeerigen geschiedschrijver waardig, in te dringen in den oorsprong en den aard der heerlijke regten, in het ontstaan en den voortgang der landvorstelijke hoogheid en van het souverain gezag, in de pogingen van den derden stand om invloed in het bestuur te bekomen; — en zoo geene bloote bespiegelingen hierbij tot eene zekere uitkomst kunnen leiden, maar de onwraakbare oorkonden van gebeurde zaken in staten van kleineren zoo wel als grooteren omvang het oordeel moeten bepalen; — dan zijn de stukken voorkomende in de beide eerste bovengenoemde onder-afdeelingen, en bijzonder de *memoriën aangaande de regten der Heeren van Kuilenburg*, bij de verbeurtenverklaring der graafschap ten behoeve van Spanje aan den Spaanschen gezaghebber ingeleverd; de schriftelijke procedures in de zeventiende eeuw tusschen den Momb des vorstendoms Gelre en graafschaps Zutphen, als eischer, en Graaf Philips Theodoor, als verweerder, ter zake van het door dezen zich toegekende regt van souverainiteit en landvorstelijke hoogheid; de verzameling van vrijheden en handvesten, door de achtereenvolgende Heeren en Graven aan de burgeren van Kuilenburg verleend, en met het eerste stadregt van 1318 aanvangende, — hoogst belangrijk te achten.

(*) Verg. VOET VAN OUDHEUSDEN, bl. 275, 276, 281 — 283.

V.

*Papieren, op het beheer van de buiten-
landsche bezittingen der Heeren
en Graven van Kuilenburg
betrekking hebbende.*

Met deze, voor de kennis van Vaderlandsche geschiedenis en oudheden van geene de minste waarde, heeft men gemeend, zich alleen in zoo verre te moeten bezig houden, als noodig was, om ze van de overige bestanddeelen des Archiefs af te zonderen. Zij hebben deels betrekking op de heerlijkheid Weerd en Weerderbroek in Munsterland, die, van het geslacht der Heeren van der Leek afkomstig, reeds sedert het midden der veertiende eeuw tot de bezittingen der Heeren van Kuilenburg behoorde; deels op de Guliksche goederen van het geslacht van Pallant, als Wiesweiler, Kintzweiler, Wittem, Frechen en Bachen; deels op het graafschap Waldek en Pirmont; deels eindelijk op erfgoederen van geslachten, met die, welke vroeger en later in het bezit van Kuilenburg geweest zijn, vermaagschapt, als Berris (Berpurg, Beaurepair), Solveren, Erbach en andere, in verschillende deelen van Duitschland.

I. A. N.

ONUITGEGEVENE BERIGTEN

OVER DEN

AFVAL VAN GRAAF *WILLEM VAN DEN BERG*
VAN ZIJNEN SCHOONBROEDER PRINS *WILLEM I*,
TEN TIJDE VAN *DON JUAN VAN*
OOSTENRIJK,

MEDEGEDEELD DOOR

L. J. F. JANSSEN.

De handschriftelijke gedenkstukken, welke wij hier, op vriendelijke uitnoodiging, voor het eerst mededeelen, zijn herkomstig uit het Archief der oude Graven van den Berg. Dit Archief is thans het eigendom van den Vorst van Hohenzollern - Sigmaringen, en bevindt zich op een der oude rondeelen van het slot te 's Heerenberg. De Hoofadministratie der Hohenzollern - Sigmaringsche goederen hier te lande, kwam door haar vereerend verzoek, om eenige orde op dit lang verzuimde en onder 't stof der eeuwen bedolven Archief te brengen, mijnen eigenen wensch te gemoet, daarin nasporingen te mogen doen. Immers ik mogt hopen, in hetzelfde nog belangrijke berigten tot opheldering onzer geschiedenis te zullen aantreffen, en verschillende reistogten derwaarts vergewisten mij dan ook zeer aangenaam, dat ik mij in die hoop niet had te leur gesteld. — Hiervan zal, hetgeen thans medegedeeld wordt, tot eene kleine proeve verstrekken. De stukken betreffen den in 's lands geschiedenis wel bekenden Graaf Willem van den Berg, schoonbroeder van Prins Willem I (*). Door zijne

(*) In het jaar 1556 huwde hij met Maria van Nassau, zuster van Willem I.

hooge geboorte, rijke bezittingen, edele huwelijksbetrekking, aanvankelijke vrijheidsliefde en aanzienlijke bedieningen, oefende hij eenen vermogenden invloed uit, op de zaken onzes Vaderlands, gedurende den eeuwiggedenkwaardigen tijd onzer zwaarste worsteling met Spanje (*). Maar zijne houding in de onlusten, hoe uitmunten bij aanvang, was bij voortgang zoo weifelend en wankel, dat zijn naam door de geschiedschrijvers onzes lands met eene zwarte kool gekenmerkt wordt. Een derzelve, onze beroemde TE WATER, die in zijn *Verbond der Edelen* de meeste berigten over hem verzamelde, gaat zelfs zoo ver, dat hij hem ten besluite van zijn bericht noemt: *trouweloos bondgenoot, lafhartig krijgsbevelhebber, onwaardig stadhouder, die in beleid en voorzichtigheid, heldenmoed, opregtheid en standvastigheid, rijkelijk zoo veel van zijne beide schoonbroeders verschilde als licht en duisternis*. — Gaarne erkennen wij de groote strafwaardigheid van vele zijner daden, gelijk ook uit de volgende mededeeling nog bijzonder blijken zal; maar wij betuigen tevens, zulk een vonnis over hem *in 't algemeen* niet te kunnen onderteekenen. Wij houden het er voor, dat tot zulk een oordeel méér getrouwe bronnen, dan TE WATER ten dienste stonden, en meer omzigtigheid, dan de grooto man hier gehad heeft, vereischt worden. Moeijelijk is het, zich zelven te beoordeelen; moeilijker, anderen, met welke wij dagelijks verkeerden; maar het moeilijktste van allen, een algemeen oordeel te vellen over hen, die in ver verwijderde tijdperken leefden, en over wier opvoeding, karakter, levensbetrekkingen en omstandigheden ons steeds to karige en onvolledige berigten toevloeijen! Zoo is het dan ook met Graaf Willem van den Berg. — Hij was een van de vier hoofden der Edelen, die in 1566 het compromis aan Margareta overreikten; hij onderteekende de Nederlandsch-protestantsche geloofsbelijdenis, welke op de Synode van Wezel in 1568 en op die van Embden in 1571 werd goedgekeurd; hij had aanvankelijk, en nog in de jaren 1576 en 1577, lijf en goed voor de zaak der

(*) Van 1566 tot 1586.

vrijheid veil, en verdient dus om menige daad geprezen te worden (*). Verhindert ons dit een en ander, met het bovengenoemde algemeene oordeel in te stemmen; de juiste beoordeeling der daden van dezen Graaf wordt nog bijzonder moeilijk, door de listige pogingen en voorspiegelingen der geheime zendelingen van Spanje, en door den raad zijner gewaande vrienden; iets, voor hetwelk de onderhavige stukken als treffende bewijzen verstrekken zullen. — Wanneer eens het oud-grafelijk Archief van 's Heerenberg zal geregeld en bekend zijn, en wanneer ons het Archief van het doorluchtig Huis van Oranje-Nassau, waarvan wij reeds twee zoo belangrijke boekdeelen leerden kennen, geheel zal geopend zijn, dan zal de tijd gekomen zijn, om, geholpen door de gewigtige handschriften van het Provinciaal Archief te Arnhem, een meer onbeneveld licht over het leven, de daden en 't karakter van dezen Graaf te verspreiden. — Als bijdragen tot zulk eene, door ons gewenschte, *monographie*, zullen de onderhavige stukken dienen kunnen. Het eerste derzelve heeft betrekking tot 's Graven afval van Oranje, ten tijde van Don Juan, en is ook daárom belangrijk, wijl ons hieromtrent, zoo veel wij weten, door onze geschiedschrijvers niets is opgeteekend. Het is het brouillon van een verzoekschrift van eenen R. K. geestelijke, die om hulp en onderstand vraagt. Wij leeren daaruit den man kennen, die Graaf Willem het eerst tot dien afval heeft bewogen, mitsgaders de geheime en listige wijze, waarop zulks geschiedde. Zijn naam is *Gerardus Gulielmus, pastor Antonianus*, d. i. pastoor bij de St. Antonikerk, te 's Heerenberg. Ik vond dit brouillon, in slecht geschreven latijn, tusschen verstrooide rekeningen uit dien tijd, en uit vergelijking met eenen brief van denzelfden geestelijke aan Frederik van den Berg, zoon van Willem, zag ik, dat

(*) Zie O. A. VAN METEREN, VAN RIJD, BOR, SLIGTENHORST, en verder beneden.

dit brouillon van zijne eigene hand moest zijn (*). De dagteekening ontbreekt, doch uit den inhoud blijkt voldoende, dat de daarin beschreven afval ten tijde van Don Juan plaats vond. Uit andere berigten zouden wij opmaken, dat dezelve tot het laatste gedeelte des jaars 1577 moet gebragt worden. Immers, eigenhandige brieven van graaf Willem, van den 16 Maart, 22 Junij, 18 Augustus en 29 September 1576, aan verschillende personen geschreven en in het 's Heerenbergsche Archief aanwezig, toonen aan, dat hij *toen* de zaak der vrijheid en van Oranje nog innig was toegedaan. In een' dier brieven doet hij zelfs, aan die van Brussel, onder de hand aanbieden, »eenige duizend paarden en zijn' eigen persoon". Voorts meldt TE WATER, uit de door hem gebruikte bronnen, dat graaf Willem nog in den herfst van het jaar 1577 goed vond, door twee afgevaardigden, aan de Algemeene Staten berigt te geven van eenige geheime pogingen der vijanden, d. i. der Spaanschen, en zijne dienst, lijf en goed aan het Vaderland aan te bieden. Dit, zegt TE WATER, kan aanleiding gegeven hebben, dat de Edelen van Holland, zoo-wel hem, als den graaf van Hohenlo, benoemden tot 's Prinsen algemeenen Lieutenant, *waartoe hij echter niet is aangesteld*. Wij zouden vermoeden, dat juist deze teleurstelling er toe bijgedragen heeft, om den eerezuchtigen man, die bovendien betrekkingloos leefde, tot dien afval te brengen, waarvan dit verzoekschrift den aard en de wijze opgeeft.

Een brief van Wessel van Arnem aan zekeren de Geijer, welken wij achter dit verzoekschrift laten volgen, bevat den dringenden raad voor graaf Willem, om toch de Spaansche zijde te kiezen; dezelve dagteekent enkel met den 7 November en is waarschijnlijk tot dat zelfde jaar en deze zelfde zaak te brengen.

(*) Die brief is gedagteekend Venraij, den 3 Junij 1577, en geeft gunstig antwoord op een verzoek des jongen Graven, om paarden voor hem te koopen. De geestelijke onderteekeet zich daar *Gerrit Willemz.*

Anders is het gesteld met drie belangrijke brieven van Maria en Johan van Nassau. Deze zijn van eenigzins latere dagteekening, doch wij deelen dezelve hier tevens mede, omdat zij op het weifelend karakter van Graaf Willem de allerbijzonderste betrekking hebben. Twee dezer brieven, zijn van Maria aan haren broeder Johan, gedagteekend te Ulft den 17 Julij 1579 en den 16 Maart 1580, en bevatten eene treffende verdediging van haren echtgenoot, tegen beschuldigingen, welke, voor een groot gedeelte, ook uit den gewigtigen brief van Graaf Johan aan Maria, d. d. 4 Januarij 1580, gekend worden. Deze brief van Graaf Johan is geheel eigenhandig geschreven; die van Maria zijn slechts de brouillons, omtrent welke het bezwaarlijk te beoordeelen valt, in hoe verre Maria aan de opstelling deel heeft gehad. Zeker is het, dat zij er wel toe in staat was, dat ook zoodanig eene wijze van schrijven in haren geest was en dat zij van den inhoud is bewust geweest. Hetgeen VAN REIJND ons omtrent haar uiteinde — in de lente des jaars 1599 — meldt, mag wel met deze brieven en gedenkstukken in verband gebracht worden; »In desen voor-jaer is op het huys te »Ulft overleden, Maria — beclaghende, dat sij in de »ware Christelijcke Religie, daer in zij was opgevoedt, »ghehuichelt hadde, ende haere dochteren vermaenende, »om volstandich bij de waerheijdt te blijven, dede dat »Heylighe Avondt-mael door eenen Predicant uyt deylen, »ende danckte Godt van gantscher herten, dat haer hetselve »voor haeren doot noch eens ghegunst was. Beweeghde »voorts haere soonen om een gewisse deylinghe datelijck »in te willighen. Voor-komende daer mede soodanen »twist, als tusschen den Vader ende desselven Broeder »geweest, ende tusschen dese Broeders oogenschijnlijck was. »Versochte oock Prins Maurits ende Graaf Willem, om »Mombers ende Voorstanders van hare Dochteren te willen wesen" (*).

(*) E. VAN REIJND, *Nederl. oorloghen*, B. XVI. bl. 659, Edit. Arnhem 1633, fol.

Gansch niet zoo gunstig zijn de berigten omtrent het laatste levenstijdperk van haren echtgenoot. Uit eene kieslijst, door de Landschaps-vergadering in October 1581 gemaakt, en waarop, nevens den Graaf van den Berg, Adolf Graaf van Nieuwenaar en Meurs geplaatst was, werd door de hooge Overheid (den Prins en de Algemeene Staten) de eerstgenoemde aangesteld. Men weet, uit den naauwkeurigen VAN REJD (*), dat hij deze keus, niettegenstaande de Prins, zijn behuwdbroeder, die had trachten te voorkomen, door invloed van vrienden en geld wist te bewerken. De voorwaarden en punten, op welke hij tot Stadhouder werd aangenomen, waren door de Landschap ontworpen, en werden, na door den Graaf onderzocht en op zijn verzoek eenigzins gewijzigd te zijn, door hem op den 25 November daaraanvolgenden plegtig beëdigd, waarop de Landschap wederkeerig aan hem den eed van getrouwheid aflegde (†). Maar reeds den 10 November 1583 werd zijn heulen met Spanje schandelijk openbaar (**). Hij werd met vrouw en kinderen te Arnhem gevangen genomen en naar Bommel gevoerd; weldra echter, onder eedelijke belofte van hernieuwde trouw aan 's Lands zaak, weder op vrije voeten gesteld. Maar die belofte hield hij niet; hij zeide, *slechts onderteekend en niet zijne vingeren opgestoken te hebben*, koos eerlang openlijk des Konings zijde en bleef die aanhangen tot aan zijnen dood, welke in November 1586 op het slot te Ulft plaats vond (††).

(*) Aangeh. pl. B. III. bl. 57 en verv.

(†) *MSS. Stukken van Landzaken*, door den President VAN HELL, in het Provinciaal Archief te Arnhem berustende. De *Articulen ende puncten*, hier bedoeld, zullen bij eene volgende gelegenheid uit dit handschrift medegedeeld worden.

(**) Ald.

(††) Nog op den 20 Maart 1585 vermaande hij, bij een' brief, de stad Doesburg » om zich toch aan haren natuurlijken Prins te onderwerpen, gelijk Nijmegen van zins was te doen en reeds gedeeltelijk gedaan had''. *Arch. van 's Heerenberg*.

I.

**Memoria pro Pastore ad S. Antonium sub Comite
Montensi.**

Dictus Pastor, sub generoso Comite Montensi curam agens animarum, ipsi comiti auctor fuit, ut sibi Regiam Majestatem curaret reconciliandam, et ut illum ad hoc induceret dictus Pastor, proposuit ei S. Maj. potentiam valde magnam, dictitans, dubium non esse, quin, si ea adversus rebelles suos subditos uti velit, brevissimo tempore omnes suas has nationes sit recuperatura, omnesque qui arma sumpsisset contra S. Maj. naturalem [suum] Principem, summo supplicio affectura. Quorum de numero cum etiam is comes esset in primis, quippe cum Principe Auraico confoederatus, metuendum ei, ne ut captus cum uxore et liberis ad dirissimos raperetur cruciatus, vel in exilium ejectus in extrema non paupertate modo et inedia, sed etiam infamia et ignominia viveret. Atque sic cum dictus Pastor coram viva voce, et absens literis scriptis non desisteret inculcare, sperans fore hac ratione, dissidio inter dictos Principes Auraicum et Comitem Montensem facto, ecclesiae Dei et suae Maj. recte consultum fore, eo perpulit Comitem Montensem, ut rebus suis diffusus, de Reg. Maj. sibi reconcilianda inciperet cogitare. Itaque re cum sua uxore communicata omnibusque quae dictus Pastor jam toties inge[muisset] diligenter excussis et perpensis, ipsum Pastorem per epistolam accessitum, interrogat, teneatur modum aliquem ac viam, ad S. Maj. favorem pristinum omnemque ante, per juvenilem imprudentiam, utpote pessimis consiliis abrepto et transversus acto, adversus S. Maj., admissionem, perpetuam oblivionem posset pervenire? Dictus itaque pastor submisso respondens, dixit: Domine Clementissime! Si ex animo loqueris et serio rem paras aggredi (non enim tutum est tantum Monarcham fallere) en me! ego dabo tibi fidele consilium, cui si T. C. placuerit obtemperare et aliquantulum sumptuum tolerare, rem perfectam et expeditam reddam. His auditis Comes gavisus, et per comitatus sui

honorem juratus, se non aliud in pectore aliud in ore habere, sed ingenuè candideque et loqui et agere, clementer et attente dictum Pastorem audivit. — Qui Pastor jam saepe dictus, primum redegit ei in memoriam pericula uxori et liberis quae ei impenderent, si R. M. graviter offensa, recuperatis his nationibus, suos rebelles subditos meritis volet afficere suppliciis. Furorem enim fieri laesam saepius patientiam, et Regibus longas esse manus.

Deinde eandem Reg. Maj. tot ac toties jam oblatis pardonationibus, condonationibus et impunitatibus (quibus palantes et errantes oviculos suos in viam suae salutis ad veri Dei verum cultum in Catholica eccl. per Apostolicam fidem et avitam religionem praestandum suaeque Maj. obedientiam convocare conaretur) satis superque testatum facere, neminem oportere de S. Maj. misericordia erga resipiscentes subditos clementia desperare.

Promitteret saltem, post hac velle observare Romanae ecclesiae fidem et religionem, Regnoque Ma. debitam exhiberi obedientiam et ex feudali juramento militare servitium et animo esse ocioso. » Nulla me, inquit idem Pastor, discrimina, nulla itineris longinquitas terrebunt, quo minus ego in Regia castra ad Illustr. Dominum Johannem Austriacum S. M. in Belgio Gubernatorem profectus, tibi Domino meo clementissimo, uxori tuae, dominae meae clementissimae liberisque utriusque Vestrum ac toti posteritati tuae non modo delictorum veniam et perpetuam impetrem oblivionem, sed etiam tantum S. M. favorem, ut ipse dominus meus (Comes Montensis) sit . . . in tanto Monarcha, eoque a suis subditis contra omnes tam divinas quam humanas leges laeso et irritato, pietatem et bonitatem." Placuit consilium. Comes assensus est. Suscepta itaque protectione in castra S. M. ad Austriacum venit dictus Pastor, habens tres credentiales ab Reverendiss. suo Episcopo Ruremondensi, et alias literas commendatorias ad diversos magnos dominos, quos Austriacus apud se habebat.

Denique re, ob quam dictus Pastor a Comite erat missus impetrata, Illustr. ipsius Celsitudo, per se et per

D. Delrio Doctorem et consiliarium S. M. respondit, quod dictus Pastor instaret et negotium urgeret, ad Dei honorem et eccles. ipsiusque Majestatis debitum ministerium, promittens ipsi Pastori dicto, centum Pistoletos et opimum aliquod beneficium, si Comes Montensis suum mitteret sigillum et ratificaret ea, quae dictus Pastor ipsius nomine spopondisset.

Et quamquam postea ab eodem Comite alii praestantes viri, qui iidem et suis honoribus et praemiis non sunt fraudandi, ad supra dicta conficienda et ad alia tractanda missi sint, nihilo tamen minus dictus Pastor jam hic praesens, nempe totius rei principalis est causa, utpote primus author, suator, monitor et instigator, qui fecit primum dissidium inter Principem Auraicum et comitem (van den Bergh) Montensem, effecitque, quantum in se fuit, ut omnium tractatorum et accordatorum (ut supra) ratificatio jam missa sit. Petit itaque etc.

Coram Illustrissima Vestra Excellentia.

Cum debita submissione comparet ejusdem Excellentiae infimus servitor Gerardus Gulielmus, curatus Ecclesiae Parochialis Sancti Antonii, in Dominio generosi Comitissae de Bergh, humiliter significans, se fuisse primum auctorem dissidii et discordiae inter Principem Auraicum et dictam Comitem de Bergh, quique dominum suum dictam Comitem ad hoc induxerit ut Regiam Majestatem sibi reconciliaret. Quae res (ut fit) hostibus enunciata, tantum praedicto significanti odium conflavit, ut cum antea frequentibus captivitatibus et despoliationibus, omnibus suis rebus fuerit exutus et ad extremam paupertatem redactus, jam non liceat ei, neque domi apud oviculos suae fidei commissos, neque in ullis locis vicinis, nisi cum summis vitae suae periculis, commorari: cuperetque obnix dictus Pastor, si per fortunae tenuitatem liceret, in Universitate Coloniensi [annum unum aut alterum S. Theologiae operam dare. In quem usum, quum altissimae memoriae Dominus Johannes Austriacus, Belgii gubernator, dicto

Pastori (quum ad Castiletinum in castris negocium hoc procurabat) simulatque literae et sigillum Comitum de Bergh allatum esset (*sic*), non modo opimum aliquod beneficium ecclesiasticum, sed etiam centum Pistoletos promiserit, jamque rebus confectis, literae dicti Comitum manu signatae et ejusdem oppresso sigillo confirmatae sint hic apud Eximiam Vestram Excellentiam industria et erga S. Regiam Maj. fidelitate a saepe dicto Pastore comparatae, maxima cum humilitate, et erga V. Excell. observantia supplicat dictus Pastor, ut nomine S. Majestatis sui aliquam rationem habere velitis et dignemini. Hoc pacto Ipsi Domino eo futuri persimillimi, qui et ipse suscitatur a terra inopem et de stercore erigit pauperem. Quod si V. Eximia Excellentia sua in supplicem ingenua bonitate et liberalitate fuerit usa, obligatur sese dictus Pastor sub onere conscientiae suae, quod velit per totum reliquum vitae suae tempus in simili diligentia continuare, pro Sereniss. Reg. Maj. vestraeque praefulgentis Excellentiae salute, incolumitate et prosperitate orare, cognoscit Deus, V. Excell. magnae,

Infimae sortis et humillimae conditionis
servulus, Pastor Antonianus.

II.

Clarissimo consultissimoque Domino, Domino licentiatum
Abrahamo de Gyer, Domino et amico suo
colendo,

Emmerich. cito.

Clarissime Domine, non omittendum esse putavi, quin animum meum proclivem et addictum illustri Domino, Domino Comiti vestroque D. omnibus modis et locis ostenderem, meque talem esse, qui non minus res vestras cordi habeat quam proprias, immo qui cupiam pro salute et rebus vestris vitam meam in extremum periculum adducere. Quare has D. V. potissimum dederim literas, quibus libenter D. V. precavere et admonere velim, ut dominus illustris noster se in omnibus et tempore providere

velit ut reconciliatus et tutus ab rege esse poterit et a vi armorum immunis; quae enim hic aguntur et dicuntur non me latent. Meo autem exiguo iudicio nullo alio modo melius poterit Dominus sibi suisque prodesse, quam se offerendo castris et parti suae Maj., declarans se Maj. addictum, alias nemo hic putatur verus vasallus et subditus regis qui pro suae Maj. causa velit aliquid periculi suscipere tempore duro, et qui non sunt cum rege putantur contra regem esse. Et quam necessarium et utile hoc fuerit, Dominationi V. minime latere puto. Hinc honores et gloria bonorum hominum, divitiae et opes manant. Uno vel duobus annis tantam argenti vim Dominus de Hersy sibi accumulaverat, ut illustrissimum D. Johannem de Austria mutuo dederit ducentena milia dalerorum. Tum etiam considerandum est, non minus salutare fore Reipublicae. Pax enim sequetur et alia tributa tollentur, et liberabitur populus de manu oppressoris; populus clamat et suspiria ducit et non est qui miseretur ejus, oculosque lippentes, rubentes multis ex lachrymis et nimio luctu et maerore, diu fixos hos habet in Principes nostros. Quare hij Principes qui in dignitate sunt constituti debent potissimum commoneri et pietate proximorum trahi, et miserae oppressaeque Patriae succurrere animo generoso et excelso. Quod si [ejus] animi fuerit illustris Dominus noster, habebit maximam opportunitatem Reipublicae conservandi et adjuvandi, nam addictum satis habebit Excellentiam suam et senatum, et etiam promptum Dominum de Bally aliosque proceres: Jam nuper Dominus de Auerisello Wrđt maximopere recommendavit res Ill. Domini apud Dominum de Bally aliosque Maj. suae senatores; quare si quid petierit sua Excellentia, puto quod non recusabitur, sed statim arripienda est occasio. En se offert. Sunt enim hic permulti principes et proceres et praeclari milites qui negocia belli sollicitant, et festinatur admodum et cum celeritate bello parantur omnia. Quare in celeritate omnia sunt constituta. Nunc intra dies aliquot Dominus dictus, Baro de Bally, cum novo conscripto exercitu in Frisiam tendet, et nisi confestim expeditio exercitus sollicitetur per

Illustr. Dominum nostrum aut suae Exc. commissarium habens plenam commissionem acceptandi, alii dabitur expeditio et gubernatio qui intra menses aliquot eo veniet cum exercitu. Hispani et exteri discessuri et discessere, de Gallis nihil mali metuemus; eximia classis paratur in Hispania. His valent D. V. cui me totum tum etiam Exc. suae et omnibus Dominis addico et offero.

In Mastricht die 7 Novembris.

Wesselus ab Arnem,
Tuae D. addictissimus et promptus
ad quodvis officium.

III.

*Brief van Maria van Nassau aan
haren broeder Johan van Nassau.*

Wolgeborner hertz Alderliebste Bruder, Ich gebiete mich mit aller schwesterliche Trewe und auff es aller underthenigste zu E. L. alsz ich immer kan, und habe nit konnen lassen E. L. zu schreiben, wie dasz ich E. L. schreibens unfangen hab, unde die gude bruderliche warschauung, die E. L. dhoen, daraus verstanden, dar Ich E. L. gantz underdeinliche in bedancken, und kan E. L. dar auff nit verhalten, wie disz in wharheit in sich geschaffen is. Irstlich, dasz sich die Spannier beraumen solten unnd grosse freudt betreiben, nemplich, dasz sie zwei goesse ahn sich gewonnen solten haben, alsz mein gelipten hern, unnd Martin Schenck, so vill mein gelipten hern belangt, so is solcher Raum gar ein eideler Raum gewesen, haben aber villicht gewesen, solchs ins werck zu stellen, diewiell sie gesehen haben, dasz man meinen lieben hern alle so vor den kop geslagen hatt, und S. L. so geringe geacht, und alles entegen gethan, dasz man kunt, und hatt S. L. gude Rechte ahn allen endo zu unrechte gemacht haben, und alle gude praesentatie, so S. L. dorch den einen vor und nach ahn mein hier Printzen habe lassen dhoen, aber alles schimplich und spotlich heingesatz

worden, und alles was S. L. die negste zwelff jair gedaen, zum wenich danck geraden, sunder noch offentlich gesagt, wer S. L. darum gebetten hette, Dese Dingen allen sein im Leger besser bewust, alsz bei unsz selbst, und dadurch villicht verhaefftet dasz S. L. durch desperat itwes dhoen soll. Zum anderen, das dem von Parma vorschlag gegeben is, dasz man mein lieb hern sambt anderen von Adel, so sich jegen E. L. verbunden haben, mit die stat van Zutphen der Reformierte Religion halben in zubringen, darjegen zugebrauchen, so mach ich E. L. das vor Warheit Gots schreiben, und so gern alsz wir selich weren und Gades Reichs nummer zu besitzen, wor mein lieb her wissenschap darvan haben, oder S. L. den dach seines Lebens mit die van Zutphen oder einich von Adel darvan gesprochen haben, und kan auch nijmmer einich mensch er sei frundt oder fiendt solchs mit warheit sagen und S. L. Lieb und Schele darvor zu pfant setzen, verhaeffen nit dasz E. L. unsz gar vor heiden und turcken ansehen. So vill mein shon Herman belanget dasz derselbich sich in bestellungh geben soll ahn des Hertzoch van Parma zeit, So is wall wahr, dasz ihm solchs woll angeboten is, nit der bestellungh allein, sunder vil mher, aber noch geine bestellungh aengenhomen oder jemantz darauff besprochen, oder so vill alsz ein Uestell zu kriegsreustungh sich gerust, und haff oich nit dasz Gott ime immer solche syn geben soll. Dasz E. L. oich schreiben, dasz mein liebe her ursach sei, dasz nijmmer nichts auff die landage beslaessen wirdt, sondern ursach gebe, dasz alles zu rugh gehe, so mijn alderliebste bruder zweiffel ich nit E. L. sein noch ingedenk, wasz ich E. L. durch E. L. Secret. zu entbott, do der irste landach zu Nijmmegen gehalten wurde, hatt woll verhafft gehadt, het E. L. solchs do ins werck lassen stellen, E. L. solt gesehen haben, dasz E. L. mein l. hernn also funden soll haben, dasz S. L. E. L. vil zu gefallen soll haben gedhaen.

Mein Alderliebste bruder, dwiell ich nu noch befinde ein bruderlich gemuth ahn E. L. welches ich ein weil zeit gedacht hatt, dasz gar bei E. L. ausgelest wahr, wilchs

mich mennigen traen gekost hatt, so kan ich E. L. nit verhalten, wie dasz meines hern Bruder graff Friedrich so lange ahn den Staten gehalten hatt, dasz er ein sentents bekommen hatt, dasz mein lieb her im die herligkeit van Boxmehr weder in dhun soll, und die sentens meste dheil gewesen is auff einen brieff so mein her Prints ahn mein lieb her geschreiben hat, dasz er gewalt deet solch hausz in tho nemen, Nu wissen E. L. und alle menschen, dasz es vor Got nijmantz anders zu kompt alsz mein l. hern, und darauff solche unrichtige sentens zu wissen, dasz alle gelerte rhaten, mein l. her soll solchs in druck ausz lassen gehen, Dasz grosse ungleich dasz man unsz thuet, welches ich ungern sehen solt, Und S. L. gebens auch nit über, und sollt S. L. alles daran legghen das er auff erden haet. Kunt E. L. itwes guts hie inne dhon wolt ich whaell, so hadde ich alzeit freier sprechen ahn mein l. hern, dasz S. L. seggen, dasz er noch jemants werrhe dar S. L. fruntschafft ab hette, dan ich kan E. L. nit genuchsam schreiben, wie sich S. L. betrüben, dasz S. L. sehen, dasz geino fruntschaft mit S. L. gehalten wirdt. Ich hett wel verhofft gehatt, do E. L. zu Gendringen whaer, E. L. solt van alles mit S. L. gesprochen haben, so wurde gewisz E. L. meines hern gront woll vernhomen haben, dasz es S. L. van hertze noch goedt mit E. L. meint, welches die zeit in der lengde noch al ausbringen wirdt, Nu ich wils Got all heimstellen, der is ein erkenner aller hertzen. Nu will ich E. L. nit lenger mit mein schreiben auffhalten und dhoe mich noch mhall gar und deinlich bedancken der bruderlicher warschauwungh, und bitte E. L. gantz frintlich und dienstlich, so E. L. itzwes horen, dasz E. L. mich heimlich zu schreiben, ich sall E. L. alzeit den wharen bericht darauff dhoen der mir bewust is, auff dasz wir doch eins aus diesz miszvertreuwen kommen müchten, die susz langh gewesen is, Dan ich Got vom hemell bitt, dasz er mich zu sich hinauff neme will, ehe ich lenger so begere zu leben, in solche miszvertreuwen, und bit E. L. wille sich doch nit anders zu meinen

lieben hern und mich vertreuwen, alsz zu eine getreuwen bruder und swester, die E. L. in der noit nummer lieten sollen daszelbige gleiche vertreuwen mir unsz oich zu E. L. alsz zu mein hertz gelipten bruder, den ich in den gotlichen schutz und schirm dhoo bevehlen und ime bitt E. L. zu verlihen wasz selich is. Datum Ulft, am 17 dach Julij 1579.

E. L. underthenich Schwester
derwiell Ich lebe,

Maria van Nassaw.

IV.

*Brief van Johan van Nassau aan
zijnen zwager Willem van den
Berg.*

Meine gantzwillige dienst zuvor, Wolgeborner freundlicher lieber schwager und brueder, Ich hab ewer L. abermalig schreiben von wegen Inlegerong des Ritmeisters Daniell von Johrs Reuter bei zeigerenn dises woll ontfangen und daraus nach der lengde verstanden, was sich E. L. vonn wegen Ires und Irer underthanen vilfaltigen erlittenen schadenns, unheils und widerwertigheitt, mit angehefter abermaliger bedrawung vund anzeigung, das sie solche recompens mit nichten verdient hette, beklagen thuen.

Wie woll Ich nun mit E. L. und Irgen ein mitleidens trage, und gantzs gern sehenn wollte, das ich solche ding vorkommen, und E. L. und der Irgen schadenn und verderbens verhueten, und dagegen so woll Dero-selbenn als auch dieser Landschaft bestes, wolfart und ufnemens befürderen mochte.

So habenn doch E. L. alls der verstendig selbst zuer-achtenn, das dise und dergleichen ding zu enderen, in meiner macht nit stehe, sintemall das Kriegsvolck ja irgendes wo liggen muesz, und es nit allein unbillich sondern auch unmüglich ist, das es jederzeit ann einem ort bleiben soll, sondern darin gleicheit gehalten werden

muesz, wie dann der herr von Anholt, so gleichwol für anderen Stenden dises gubernaments jederzeit der willigest in contribuirem gewest, und darüber noch die garnison zu Bredevort selbst bezallt, eben dise Reuter etliche wochen lang in Sr. L. gebiet dulden muessen, alls in gleichem der Graff von Culenburg, an unterschiedlichen ortern und sonderlich im Werderbroech mercklichen grossen schaden gelitten, so sehen auch E. L. das der herr Printzs selbst in Sr. Dl. herlicheit Breda, Cuijck, und furnemlich in der Graffschafft Lingen (so über allen erlittenen schaden und verderben noch 24000 gulden erlegen muessen) Sr. Dl. underthanen nicht hatt befreien können. Zugeschweigen, dasz es mir insonderheit verweisslich uferuckt wirdt, das ich die gehorsame glider allein beschweren, und E. L. und anderer verschonen sollte, die gleichwol ein furneme ursach solcher und dergleichen unrichtigheitt sindt, und weder uf mein vilfaltiges vermanen und anhallten die landtag, wie sichs gebürt, besuchen, sondern auch, was Ire F. D. die herrn Generall Staten, und der herr Printzs, in diser lande bestes und wolfart für gutt angesehen, und gerhaten, mit horen, noch ins werck haben wollen stellen helfen. Wesshalber ich die vorsorg trage, im fall E. L. nit nochmals annders zun sachen thuen und angefangener gestalt neutralisieren wollen, es werde derselben noch mehr verhatts und schadens daraus erffolgen, Dan E. L. es dafür zu achten, das dise ding nit allein von wegen dises Fürstenthums und graffschap, sondern der gantzen generalitet und der naher unierten provincien geschehen.

So vil E. L. bedrawungen und comminationes belangt, bitt E. L. ich freundlich, das sie derselbigen bei anderen leuten (dan für meine person will ichs derselben gern nachgeben, und mir E. L. ungedult zuschreiben) enthallten, und sich ja nit inbillden lassen, alls ob sie den lannden grösser leidt und verdriesz, dann sie albereit gethan, zufuegen khondt oder möchten, sintemall doch dasselbig alles vergeblich, und niemants schedlicher und mehr verderblich alls E. L. selbst sein wirdt, ich

auch E. L. mit warheit zuschreiben kann, das die lande ins gemein vill lieber E. L. feindschaft, dann solche simulierte frenndschaft und neutralitet haben werden, wie ich dasselbige von vilen fürnemen leuten austrücklich hören mueszen, die auch dermaszen davon reden, das sie vermeinen, es solle E. L. feindschaft den landen nützer und vortreglicher sein.

Ingleichen bitt ich auch E. L. wollen der angezogenen recompens nit mehr gedenken, sondern vielmehr als der verstenddig betrachten, das E. L. hiebevör beim vatterlande je weiters oder mehr nit gethan, dann was sie und jeder patriot schuldig und pflichtig gewesen sein, und das diejenige so für Gottes wort und des vatterlandes freiheit streiten, nit uf einige recompens sehen, sondern fürnemlich die ehre Gottes, und die gemeine, sambt irer eigenen und der posteritet wollfart für augen haben, und dahin trachten mueszen, das sie ein gut lob und nahmen bei den nachkomlingen hinterlassen. Und khondt vill exempla angezogen werden, derjenigen, so bei dem vatterlande vill gethan, demselben mit irem grossen scheden und verderben getienet, und nit allein one recompens bleiben, sondern auch groszen undanck darzu haben muessen, und gleichwoll derentwegen ire gutte affection und eiffer, unvermindert und unverändert behalten:

Dem allen nach, weisz E. L. ich beszer rhatt nit zugeben, dan das dieselbe, meinen vorigen schreiben nach, so vil geldes von E. L. restant uf abrechnung darlegen, damit die reuter gemonstert, und von dannen gefuhrt, und ire F. D., die generalitet und die unijrde provincien E. L. guten willen sehen, und spuren mogen, das E. L. beim vatterlande etwas zuthuen begehren, sintemall nichts schedlichers E. L. ingebildet werden khann, dan das sie mit neutralisiren und stillsitzen (dadurch E. L. sich von der Generalitet und dem vatterlande absonderen, der benachbarten provincien und aller frommen gemueter abalieniren, und wir das den feindt mit nichten placiren können) ire lande und leut zu

verthedigen verhoffen, und will E. L. zu bedencken geben, das sie nechs Gott durch kein annder mittell noch hulf, widerumb zu irer graffschap und herligheit kommen noch auch darbei zuerhalten sein, dan eben durch die generalitet, darumb E. L. je billich ettwas darbei thun sollen.

E. L. (die mich zu allen moglichen diensten gantz willig und bereit haben) hiemit dem Allmechtigen befolend:
Datum Nimmegen den 4 Januarij 1580.

E. L. dienstwillige schwager und
bruder,

Johann Graff zu Nassau
Catzencnbogen.

V.

*Brief van Maria van Nassau aan haren
broeder Jan van Nassau.*

Wolgeborner fruntlich hertz Alderliebste Bruder, Ich erbiere mich mit aller swesterliche trewe, und auff es aller underthenigste zu E. L. alsz ich immer kan und mach, und hab nit konnen lassen, E. L. zu schreiben, wie dasz ich E. L. brieff untfangen hab, darin E. L. dan schreiben dasz die van Uberissel, uber ein schreibent, so mein lieb Herr gedhaen hat, hoichlich beklagen, und auch so angesehen wurd, als ob solches ausz freiheit oder hoffartt geschehen werhe, welches ich dan vor Got bezeuge kan, nicht is, sondern allein durch grosse notträngender not, und der geschwinde drauwungh alsz gesciet is, Man, Wieb und Kint alles zu ermorden, und zu brennen, und uns nit allein die drauwungh, sondern alle uns umligende Naburen solchs auch zu dhon, dar uff mein lieb her dan sein Naburen zu kennen gegeben und ire hulf auch mit begert hat umb solches vor zu kommen in zeite. Nhu verhaeff ich nit, wan E. L. und alle verstendige in ir eigen gemüth griffen, dasz sie mein l. her hie in konnen verdencken, dasz S. L.

sein schaden begert vor zu kommen, und bit E. L. umb die barmhertzigkeit Gots, E. L. dencken eins, ob E. L. nu zu Dillenborch were, und E. L. wurd baven alle billigkeit so hardt gedreigt, und auch mit der dhaet begennen zu bewisen, ob E. L. dan nit Ire Naburen trost und beistant begeren soll, und das gene fliehen oder bitten einich stat gewijnen mücht. Wasz sollen mir dhoen. Wie hab ich E. L. so offermalsz, so hertzlich dhoen bitten, dasz man unsz doch so hardt und schwar nit fallen soll, dar mein I. her sich doch in aller stilligkeit steets gehalten hat, und sich mit nicht begertt zu kroden, dan allein S. L. laut und leuth zu regieren, aber es moghen alles nit helfen, dasz Gott erbarmen musz. Oich schreiben E. L., dasz mein I. her den fiendt angerauffen soll haben, verseicher ich E. L., wan solchs geschiet were, die holff soll nach genuch sein gewesen, mher alsz der Landt gut gewesen were, aber nu bit ich E. L. wollen mich die frundschaft dhoen, und sagens den genigen, die es E. L. gesacht haben, dasz ich immer untbaden hab, dasz sie es erlagen, wie falsch und untrew leuth, alsz sie der lengen wallicher gestiftt haben es negste Jar her, dan disz ligen und driegen nijmmer entschafft hat, alsz E. L. woll wissen, dan is dasz mein Shoen im kriegh und dan in bestellung sein. Ich weisz nit wie diesze Leuth so geleufft sein bei E. L. die alle falsch andragen dhoen, dan sie wissen woll, warumb dasz sie disz stiften, dan sie hemelich wall frundt off ander orten machen konne, wolt wahl, dasz sie sich selber whall kennen wolte, und bedencken whael, wie Ire sachen stonden ehe sie ein ander steinichen wolten, solten die lehr Christi bedencken, da der Her sacht, der ohne sonde is, werff den irsten Stein, der dieser sacht auch gar frei is, werff den irsten Stein, so sagh ich er sall villicht waell blieven ligen, und schwar auffthobören sein: wolt waell das E. L. inme ens van meinentwegen solchs zur antwort geben, E. L. musz mir die ungedult mit der warheit verziehen. E. L. schreiben, wan es nit umb mir und meiner Kinder

willen gelassen werhe, man solles vor langh anders ins werck gestalt haben, so bedanck ich E. L. sambt alle meine Kinder gantz underthenig und woll Got, dasz wirs dem dagh unsres lebens wederumb E. L. verdienen kontten, sollens nymmer lassen, und bitten E. L. umb es leiden Gots, ob er einich zorn über mein l. her is, oder einich ungunst, dasz E. L. unsz das nit sall lassen miszgelten, sunder bijn vilmer des vertrenwens zum Hern Printzen etc. dasz E. L. unsz Vorstender soll sein, Ires lebens lanck. E. L. schreiben auch dasz die geunijrte vor es irst nicht daer bei bliven lassen, sunder unsz begegenen, daer mir unsz wenich vor hüten, dasz ich doch zu dem Almechtigen nit haeffe, und verhoff auch nit, dasz mein Her der Printz etc. und E. L. unsz so gar in die schantz schlagen werden, dan wan wir dan alle verbrant, geruchenert und gantz zum grondt bracht sein, is der sache dan damit geholffen, gebe ich E. L. zu bedencken, und wan ich dan wuste, dasz dardurch alle kriege neder gelacht werhe, und alle sache gewonnen, so woll ich es kreutz dennoch mit gedult aufnehmen, unde dencken, mijn her und meine shoene wheren noch so jonck und whaell gemüth, umb einen heren zudienen dar sie ire kost mit gewijnnen kontte, und ich mücht dencken, hab ich es bijr gein macht zu drincken, so het ich es wasser zum besten, darauff mich doch dünckt dasz auffgerockelt werdt. Nu is so van Got versehen, dasz ich noch im kommer und jammer geraden musz auffs alter, so musz Gots will geschehen, und er in alles dennoch gelobt und geprist sein. Und dasz E. L. auch schreiben, dasz wir unser gewissen dar nit mit frien konne, dasz wir die reine lehre nicht in unser landt zufüren, so mein lieb bruder, so werdt keine van unsere underthanen sich in zu scholdich haben, dan wie Gots wordt begieren, wirts zugelassen, sambt den heilich Abentmhall und die dauff, den pabstlichen auch ire glaub frei gestalt, dadurch der prediger auch bekent merer mit gewint deglich, dan do man sie schwingen wolt, dan es is ein gab Gots, und geine

menschen schwangh, dan mich dünckt wasz durch
lijndigkeit zu gewynnen is, dasz Got darvan zu dancken
is. Nhu will ich E. L. nit langer mit meinem schreiben
auffhalten, sunder thue E. L. nochmalsz, alsz meinen
lieben treuwen bruder, in aller underthenigkeit bitte, dasz
E. L. noch mit handt anhalten will, dasz diese sache
doch gemoderirt werde, und auff ein ander fusz gebracht
mugen werden, auff dasz nit van ein geringeres auff
ein grosseres gebracht wirtt, dasz Got genediglich vorhuten
woll, dan wan die eine verzweifelngh auff die ander
kompt is bedrüblich. Nhu thue ich mich hiemit mein
heren den Printzen S. F. G. und E. L. befhelen alsz
ein underthenich schwester, die alle ire zeitlich trost
und hoffen zu bitte E. L. haben, und haeffen E. L.
bitt sich mich befhalen lassen sein, alsz die getreuwe
schwester, da E. L. über zu gebieten haben bysz zum
dodt zu, ken Gott Almechtig, den ich bit E. L. zu
verlihen wasz selich is. Datum Ulfft, den 16 dach
Mertis Ao 1580.

E. L. underthenich schwester diewill
ich leb,

Maria van Nassaw.

ZELDZAAM TESTAMENT

UIT DE VIJFTIENDE EEUW,

MEDEGEDEELD DOOR

A. P. R. C. BARON VAN DER BORCH
VAN VERWOLDE,

Onder de oorkonden van vorige eeuwen, welke bijzonder licht verspreiden over de zeden en de denkwijzen der menschen, en een juist afdrukkel zijn van den geest des tijds, waarin zij het aanwezen ontvingen, bekleeden voorzeker de uiterste wilsbeschikkingen of testamenten eene der eerste plaatsen. Vooral is dit het geval, wanneer zij, met voorbijgang van den gewonen vorm, meer blijkbaar de uitdrukking bevatten van het eigen gevoel des erflaters, die, aan den eindpaal des aardchen levens genaderd, de wereld met al het genot dat zij schonk, met al het lijden dat zij bood, met al de vooruitzichten die zij opende, en al de wenschen die zij deed voeden, achter zich, alleen de eeuwigheid vóór zich ziende, zich ongemaskerd in zijne ware gedaante vertoont en onverheeld openbaart wat hij te voren zorgvuldig zocht te verbergen.

Om deze reden hebben wij het belangrijk genoeg geacht, de uiterste wilsbeschikking van vrouwe *Stouwe* of *Gustava van Keppel* hier mede te deelen. Wij geven dezelve naar den oorspronkelijken perkamenten brief, met drie, schoon thans eenigzins geschonden, nogtans niet ten eene-male onkenbare zegeltjes in donker groen was, gesterkt. Alleen hebben wij gemeend, om redenen welke men ligt zal beyroeden, den geslachtsnaam van haren echtgenoot onvermeld te moeten laten.

De verklaring, op de rugzijde gesteld, is, naar de wijze van dien tijd, met het gewoon teeken (*monogramma*) en het onderschrift van den Notaris in waarheids oorkonde voorzien.

Íc Stouwe gheechte wijf heren Jacop van H
ridder marke datter niet sekere en is , dan die doit , ende
niet onsekere dan die vre des doits , waer vm ic miin vterste
wil hier in gemaket heb ende bescreuen , voer mi , miin
soen ende minen magen , die hem al belasten muchten
mit minen guden na legenheit miinre saken , So heb ic
minen sake te kennen gegeuen den eerberen heren Willem
Bor , proesst ten Clarenwater , ende heren Willem Witnoet ,
die dit testament vm miinre beden wil mede besegelt
hebben , ende si dat te kennen sullen geuen , wanneer noit
is. In der ijrsten heb ic Diric minen soen geloeft geestelic
te werden daer in te doen al miin vltie , vm noit , anst
ende last , die ic an hem ontfenge in der gebuerten , want
heer Jacop van H siin vader niet en is , so
mi dat verongenalde leider van drucke ende anders doe
hij geuangen wart ; Daer hij mij genedeliken in gedragez
heeft ende dat vm Goids willen geleden , ouermits
informacien guder mannen siinre biechtuaderen , ende mi
heeft helpen dragen mit barmherticheit miin druck , liden
ende ongeuall , ende want ic wael gehoert heb dat niemant
te genaden comen en mach mit onrechten gude , so is mi
lede , of miin heer her Jacop affluich worde voer mi , ende
miin soen siin goet dan antasten wolde ende daer vm
ewelike verdoemt te wesen , of miin bruder of ander
magen , So ordenier ic miin soen toe vijfhondert Riinscher
Gulden , die men hem voldoen sal in wat stede daer hij
siin woeninghe anneemt na doden heren Jacops ende binnen
heren Jacops leuen , des hij bij onsen wil siin leuen an
licht die cost so te betalen daer dat conuent of gheestelike
stede mede te vreden sullen siin ; ende waert saken dat
hij hem na onsen wil niet richten en wolde , so steet dat al
in handen heren Jacops , want hij mijn goet besitten sal so
lange hij leeft , so hem dat ghemaket is , ende miin ander
goet , na doden miins heren , eft hem gelieft , sal gaen
puerliken tot Goids cren ende in hiligen steden , die den
heer voer mi ende minen olderen bidden sullen , tot een
ewich testament , welke testament ic bijsonder scriuen wil

in enen brief besegelt mit minen segel, dat ic Stouwe plech te bruken, daer ic miin groene mede in kiesē wil ende miin vierste wil is ende wesen sal. Ende want miin dingen dus gelegen siin, so heb ic miin goet aldus ordeniert, als desse brief ende die ander brief in holdende is, bij consent miins heren ende ander deuoten mannen, vm een beteringe dat ic minen heer die ontrouwe bewesen heb ende hij mi so gudertieren geweest is, op dat hij ende al siin older dit deelachtich moghen warden, ende wes ic make in dessen of in den anderen brief sal al siin tot miins heren goet duncken. In teiken der waerheit heb ic desen brief besegelt mit miins selues segel, ende vm die meere vesticheit wil heb ic gebeden den proest van Clarenwater heren Willem Bor ende heren Willem Wituoet priester van Zwol, dit mede ouer mij te besegelen ende tugen waert noit sij, dat wi priesteren um hoere bedē wille gedaen hebben ende onse segelen na segele miinre vrouwen van H h. Jacobs wijf an den brief gehangen hebben. Ende op die selue stont heb ic Stouwe voergen. geroepen een notarium dit mede ouer mi te tugen, so hij buten op die ander side dat gedaen heeft. Gegeuen in den jaer ons Heren dusent vierhondert ende sestich, op sancte Peters dach ad vincula quantum ad sigill.

Op de rugzijde staat deze verklaring:

In nomine Domini amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo, indictione octaua mensis maij, die vero vicesima secunda, hora vndecima vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini Pii pape secundi anno eius secundo, In mei notarii publici testiumque infrascriptorum presencia personaliter constituta generosa domina Stouwa de Keppel laica Traiecten. diocesis prouidi et ualentis viri Jacobi de H militis laici eiusdem diocesis vxor legitima non coacta, seducta ne (*) circumuenta, ne aliqua sinistra machinacione

(*) ne] Zóó staat hier en nogmaals voor ni.

informata , sed solummodo Deum et salutem anime suo pre oculis habens et futura pericula precauens, clara et intelligibili voce dixit et publice recognouit et confessa fuit, Theodricum filium suum non esse filium domini Jacobi de H mariti sui, nec non omnia alia et singula in retroscriptis litteris contenta seu a tergo posita in hec uel eis in effectum similia verba dixit et proposuit. Super quibus omnibus et singulis prefata domina Stowa sibi a me notario publico infrascripto vnum vel plura fieri petiit instrumentum seu instrumenta. Acta sunt in claustro dicto Claraaqua eiusdem diocesis, sub anno, indictione, mense, die et pontificatu quibus supra, presentibus ibi venerabili nec non religioso viro domino Wilhelmo Bor eiusdem claustris preposito, nec non Woltero dicto Vrese presbytero pastore in Katen eiusdem domini prepositi continuo commensali eiusdem Traiecten. diocesis, ecles ad premissa vocati specialiter et rogati.

UITNOODIGING
TER VIERING VAN EEN
KLOKKENDOOP.

Bij den volgenden brief werden Burgemeesteren van Groenlo, den 25 Junij 1530, door de regering en de kerkmeesteren van Doetinchem uitgenoodigd, om de wijding hunner nieuwe klokken te helpen vieren. Het oorspronkelijke berust nog in het Archief der eerstgenoemde stad. Het eeuwgetal is niet uitgedrukt, maar met *etc.* aangevuld, gelijk toen veelal de gewoonte was, in stukken, welke minder van blijvend aanbelang gerekend, en daarom op papier geschreven, niet aan het meer duurzaam perkament toevertrouwd werden.

Ersame wijze ind vorsichtige bijsunder guede vriende, Soe uwen E. liefden wijtlich is dat in den jare van soeuen ind twijntich op ten gneden vrijdach onse kercke mijt allen klokken ind voll meer ontellijke ornamenten verbrant sijnnen, hebben wij twe klokken wedderom doen gieten, dye wij auerkommen sijnnen twijllen doen kerstenen des sonnendages altera visitationis Marie neest kommende, bijdden wij guytlijcken uw E. l. sich tegen dye vurser. tijt hijr bij ons vuegen wijllen, helpende dat sye gekerstent ind tot gebruyck der hijlligen kercken volmaket mogen werden. Ind als dat gescheit ijs mijt den anderen voirt vrolick toe sijne, tselue wij (beheltlijken ind onuermijaret dat Gadtz loen dair an toe erweruen stiet) altijt geneyget sijnnen onses vermoegens wedderom tverdienen an dye selue uw E. l. dye Godt almechtich voir allen onwijll beware. Geschreuen onder onser Stadt secreet segell des wij desen maill tsamen hijr inne gebruycken op Saterdach altera nativitatis Johannis Bapt. Anno etc. XXX.

Burgemeistere, Scepen ind Raidt mijt sampt den Kerckmeesteren der stad Doetinchem.

Het opschrift is: Dem Ersamen wijsen ind vorsichtige Burgemeesteren der stad Grolloc onsen bijsonderen guede gunstigen vrienden.

ONDERZOEK,

OF, EN IN HOE VER,

DE ZEEUWEN DEEL GENOMEN HEBBEN
AAN HET VERBOND DER EDELEN
IN 1565,

DOOR

J. AB UTRECHT DRESSSELHUIS.

»**Z**eeland is het eenige van de zeven vereenigde gewesten, die ons gemeenebest uitmaken, waaruit niemand der »Edelen, zoo veel men weet, het Verbond onderteekende.» Zóó luidt de stellige verzekering van eenen man, die ten deze veel gezags heeft, namelijk van den Historieschrijver van Zeeland, wijlen den Hooggel. J. W. TE WATER, in zijne *Hist. van het Verb. en de Smeekschriften der Nederl. Edelen in de jaren 1565-1567*, D. I. bl. 187. Bevreemdende is nogtans deze verzekering, wanneer men, den loop der gebeurtenissen volgende, in de geschiedenis leest, dat *de Briel* op den 1 April 1572 door de zoogenoemde *Watergeuzen* werd vermeesterd, maar *Vlissinge*, reeds den 6^e daaraanvolgende, door *eigene* kracht, het Spaansche juk afwierp, en kort daarna ook door *Vere* gevolgd werd. Men zou daaruit in het vermoeden komen, dat het Verbond in *Zeeland*, en vooral in *Walcheren*, magtige voorstanders moet gehad hebben; en nogtans telde het geen en enkelen onderteekenaar! Natuurlijk vraagt men dus: wat kan toch daarvan de oorzaak zijn geweest?

Do Heer W. TE WATER, 's Hoogleeraars Vader, was de eerste, die genoemde verzekering gaf, dat geene Zeeuwsche

Edelen het compromis onderteekend hebben; en daarvan redenen dacht te geven. De Hoogleenaar heeft zijns vaders aantekeningen uitgegeven, eerst in het *Kort Verhaal der Reform. in Zeeland*, Midd. 1766, bl. 53, 102 en 386; later, met mededeeling van eigene aanmerkingen, in gezegde *Hist. van het Verb.* enz., t. a. p. — Evenwel, de waarheid dezer verzekering werd al vroeg betwijfeld. Reeds terstond zeide A. 'S GRAVEZANDE, in zijne *Tweede Eeuwigdachienis der Midd. Vrijheid*, Midd. 1774, bl. 27: »Men wil, dat geene der Zeeuwsche Edelen zich daar-»onder bevonden". Twee jaren nadat het 1e Deel van de *Hist. van het Verb.* was uitgegeven, en dus de gronden voor deze meening bekend waren, schreef wijlen Mr. H. VAN WIJN, in de *Bijv. en Verb. op WAGENAAR*, D. VI. bl. 48, 49, na de oorzaken, door TE WATER opgegeven, te hebben medegedeeld: »redenen, omtrent welke het mij »ligter zou vallen eenige tegenwerpingen te maken, dan »het bijgebragte te verbeteren". Niet vreemd inderdaad, wanneer men bij de Heeren TE WATER, op het door hen gekozen standpunt, blijft stilstaan. Ik betwijfel echter grootelijks, of dit standpunt wel het ware zij, en dat, waaruit de zaak allereerst beschouwd moet worden. Do schrijver van het *Hoog adelijk en Hoog adeltrijk Zeeland*, en zijn evenzeer in de betrekkingen der edele familiën verdiepte zoon, hechtten te veel op de *geslachtsnamen*, welke in de zoogenoemde *Blafferts* voorkomen, te weinig op de *leenen* zelve en derzelver gesteldheid ten tijde van het Verbond. Met *mindere* op de eerste, meer op de laatste acht te geven, verkrijgt men geheel andere slotsommen.

Het Verbond der Edelen is in de laatste jaren weder meer van nabij beschouwd geworden. De Baron D'YVOY VAN MIJDRECHT gaf zijne *Bijdragen tot de Hist. van het Verb.* enz., in het I. D. I. St. der *Nieuwe Werken* van de *Maatsch. van Ned. Letterk.* (1825) bl. 183-249. Jonkh. G. J. BEELDSNIJDER liet van dezelve eene nieuwe oplage vervaardigen, *vermeerderd met eenige aantekeningen, en verrijkt met bijna alle de Facsimilés.* — In de *Geschiedenis des Vaderlands*, door Mr. W. BILDERDIJK,

D. VI. bl. 45 vervv. wordt hetzelfde ook uit diens bijzonder oogpunt voorgesteld. — Velen zijn door deze geschriften ongetwijfeld met mij in die vroegere tijden terug geplaatst geworden, en hebben, even als ik, daardoor aanleiding gekregen, om het voorheen overdachte nogmaals voor zich zelve ter toetse te brengen. Wat mij betreft, door dit nader onderzoek in vroegere twijfelingen bevestigd, besloot ik, langs dezen weg, mijne bijzondere gedachten over de uitspraak van de Heeren **TE WATER** aan de beoordeeling der liefhebbers van onze Vaderlandsche Geschiedenis te onderwerpen.

Zal men de zaak in verschil met eenige juistheid beoordeelen kunnen, zoo moet men eene duidelijke kennis hebben van Zeelands gesteldheid ten dien tijde, inzonderheid van de Leengoederen, welker bezitters den Zeeuwschen adel uitmaakten.

Om Zeelands toestand in 1565 te doen kennen, herinner ik allereerst aan de ontzettende rampen, welke dit gewest sedert vijf en dertig jaren getroffen hadden. De stormvloeden in 1530 en 1532 hadden het geheele graafschap op eene vreeselijke wijze geteisterd. In de Oostwateringen van *Zuid-Beveland*, in *Noord-Beveland*, *Borssele* bewesten Vijfzode, *Wolfaartsdijk*, *Tholen* en *Philipsland* waren meer dan vijf en vijftig duizend gemeten lands overstelpt; *Kortgeen* was vernietigd, der stad *Reimerswaal* eene doodwonde toegebracht, en één en veertig dorpen waren verloren gegaan! Dat deze verliezen op den toestand des Zeeuwschen adels eenen aanmerkelijken invloed uitoefenden, laat zich ligtelijk beseffen. **JAN JANSZ. REIJGERSBERCH**, die zelf in dien ramp deelde, zegt er van (*Chron. C. LVII. vg. uitg. van BOXHORN D. II. bl. 393*): »Ende daer waren so menich hondert menschen so mannen »ende vrouwen die seer rijk waren, grote familie houdende ende grote dominacie hebbende, die dienaers ende »boden hielden, die naemaels selve hebben moeten dienen »ende van huijse te huijse gaen mendiceren ende broot »bidden, twelc seer verdrietelicken was voor degheenen die »in weelden geseten hadden”. — Van dit tijdstip af zijn

ook eenige der oude Zeeuwsche geslachten geheel van het tooneel der gebeurtenissen verdwenen; of, indien men dezelve nog aantreft, zoo is het, of onder den burgerstand, of onder de landlieden, of in andere gewesten, zoo als de *van den Broeke's*, de *van de Kreecke's*, de *van Reimerswaal's*, de *van Wissekerke's*, enz. enz.

Eene andere, desgelijks zeer belangrijke, partij van ongeveer vijf en twintig duizend gemeten, welke al mede niet in aanmerking kan komen, vormden de goederen van Maximiliaan van Bourgondië, door Keizer Karel V. tot een Markiesaatenschap verheven in 1555. In *Walcheren* bezat hij, behalve *Flissinge*, *Vere*, den *Vrouwepolder* enz., *Sandijk*, *Westkappel*, *Domburg*, *Popkenburg*, *Duinbeek*, *Serooskerke*, *Kleverskerke*, *Koudekerke*, *Biggenkerk*, *Krommenhoek*, *Hoogeland*, *Wellinkwerve*, *St. Janskerk*, *Poppekerke*, *Sir Boudinskerke* enz., te zamen meer dan 12,000 gemeten bevattende; in *Duiveland* een gelijk getal, en bovendien de stad *Brouwershaven*; *Philipsland* enz. De Markies was ten jare 1558 (4 Junij) gestorven, en schuldeischers hadden zijne goederen aangeslagen. Zóó stonden de zaken bij de vorming van het Verbond. De goederen werden eerst verkocht ten gevolge van een vonnis van den Hoogen Raad van den 24 December 1566, en geraakten dien ten gevolge, in 1567, grootelijks in handen, of van den Koning zelven, of van zijne aanhangers.

Bovendien waren *Dreischor* (hetwelk met de grafschelijkheid van Zeeland, waaraan het in 1527 gekomen was, niets gemeen had), *Zonnemare* en *Noordgouwe*, met bijna zes duizend gemeten, eigendom des Konings, als Graaf van Zeeland.

Eindelijk waren niet weinige leengoederen in handen van Geestelijken. De Abt van Middelburg vertegenwoordigde, reeds lang voor dat te dier stede een bisdom gevestigd was, als de aanzienlijkste der grondeigenaren, de breede geërfden. Zijne abdij alleen bezat meer dan 3541 gemeten ambachts, en deze waren het minste deel der goederen. Hoogst belangrijk waren hare tienden. Andere

geestelijke gestichten, hoedanige er overal *vele* gevonden werden, waren naar evenredigheid rijk begiftigd. Zelfs elders gelegene hadden niet onbelangrijke leenen. De abdi van der Does in Vlaanderen was, door de gift van Hendrik van Scoten, sedert 1187, in het bezit geweest van geheel *Krabbedijkje*, met 1400 gemeten ambachts. Dien ten gevolge was de Abt van Middelburg eerste lid der Staten, en als Leenman gehouden tot dienst met 1 man van wapenen en 4 voetknechten. Hij voerde ook eenen vorstelijken staat, en zijne zomer- en winter-verblijven waren, volgens de getuigenis van N. DE CASTRO zelve, *koninklijke gebouwen*.

Voegt men nu nog hierbij de eigendommen der Steden, zoo zal men terstond ontwaren, dat *de eene* helft van het toenmalige graafschap van Zeeland *deels* verwoest was, en *deels* in eenen toestand, of in handen van zoodanige personen, dat van hetzelfde voor de zaak van het Verbond geene medewerking hoegenaamd te wachten was.

Wat nu *het andere* gedeelte betreft; vooraf moet ik opmerken, dat de gewestelijke adelstand bestond uit de eigenlijke *Leenmannen* of *Ambachtsheeren*, door welke het platte land ter Statenvergadering vertegenwoordigd werd. In de Remonstrantie, ten jare 1596, door de Edelen van Zeeland overgegeven, zeggen zij, met zoo vele woorden: »dat niet alleenlijk bij den Grave van Zeeland de Ridder-»schappen, Edelen, Leenmannen en Ambachtsheeren ge-»weest zijn in zoo grooten aanzien en reputatie, dat zij-»lieden, volgens de keuren van Zeeland, op het consent »van de beden en heervarden zijn geroepen, — maar »voornamelijk mede als een principaal lidmaat op alle, »zoo generale als particuliere, vergaderingen gecompareerd »zijn". Een stellig bewijs daarvoor levert de brief van Andries Andriesz., Rentmeester van Bewester-Schelde, van 1511, bij welken, op last van Margareta, ter dagvaart geroepen werden »alle Prelaten, Baenrotsen, Ridderen, »Edelen, Ambachtsheeren, Burgemeesteren, Schepenen en »Raden van de goede Steden en anderen, representerende de »drie Staten 's Lands van Zeeland". (Zie AITZEMA, *Zaken*

van Staat en Oorlog, D. III. bl. 622 der fol. uitg., verg. bl. 616.)

De Zeeuwsche Ambachts-heerlijkheden en Leenen waren echter, ten tijde van het Verbond, voor een zeer groot gedeelte *niet* meer in handen der aloude *Zeeuwsche* geslachten. Sommige van deze waren geheel uitgestorven. Derselver namen *alle* op te noemen, zou ons te ver leiden, en geen nut doen. De laatste mannelijke te'g der *VAN DE ABEELE's* stierf nog als Geestelijke in 1557. — Veler, vroeger reeds eens en andermaal gesplitste bezittingen, waren, door huwelijken, verkoop enz., aan anderen gekomen. Dit zou door vele voorbeelden bewezen kunnen worden; een enkel nogtans zal ten bewijze voldoen. Ik wil het ontleenen van het geslacht *VAN SCHENGE*, eertijds zóó magtig, dat het, wegens zijne verschillende leengoederen, den Graaf met 32 gewapenden dienen moest. Dit geslacht, reeds vroeger verdeeld in onderscheidene takken, die zelfs verschillende namen voerden, had, ofschoon wel niet geheel uitgestorven, in 1560 deszelfs vroeger aanzien verloren. Door het huwelijk van Margareta van Schengo met *JAN COCQ VAN OPIJNEN*, was een aanmerkelijk deel der oude bezittingen op dien naam overgeschreven geworden, aan welken later nog de gansche heerlijkheid *Valkenisse* kwam, toen Philips van Valkenisse, in 1490 naar Antwerpen verhuizende, zijne Zeeuwsche goederen aan Van Opijnen verkocht. — Catharina van Schengen huwde met *JAN VAN SCHAGEN*, en bragt zelfs het oude slot *Schengen* aan dat huis, in naam zoo zeer overeenkomende, dat ook Jhr. *BEELDSNIJDER* (*vermeerd. op d' YVOX*, bl. 67) daardoor is misleid geworden. — De sloten *Barbestein* en *Watervliet*, eertijds goederen van dezen stam, waren in het bezit der Goessenaren Jacob Valcke en Gillis Brouwer. — Kan het dus bevreemden, dat men vele oude Zeeuwsche namen te vergeefs op de lijst der verbondenen zoekt?

Er waren bovendien nieuwe geslachten onder den Zeeuwschen adel opgenomen, en deze verschenen als Leenbezitters in de vergaderingen der Ridderschap. *TE WATER* noemt er eenige bl. 193 enz.: *VAN TUIL VAN SEROOSKERKE*,

BRUININK VAN WIJNGAERDEN, FRANÇOIS VAN BOSCHUIZEN en ARENT VAN VALKESTEIN (*). Beide laatsten zijn hier, bij de beoordeeling van het gedrag der Zeeuwsche Edelen in 1565, zeer ongelukkig aangehaald. Want Van Boshuizen trad niet voor 1572 onder de Zeeuwsche Edelen op; en Van Valkestein kocht eerst in 1567, uit de goederen van den overleden Markies van Vere, de *helft* van *Popkensburg*, waar hij in 1572 stierf. En wat eindelijk Van Serooskerke betreft, hij komt als Zeeuwsche Edele niet meer in aanmerking dan de Graven VAN BUREN en HOOGSTRATEN, de Vrijheer VAN BREDERODE, de Markgraaf VAN BERGEN, Jhr. VAN DER DOES, de VAN RENESSE's, de TRESLONGS en meer andere.

Na den Markies van Vere, waren toch de beide eerstgenoemden de aanzienlijkste Edelen van Zeeland. De waarde der leenen van den *Markies* was geschat op 13 mannen van wapenen, 10 ruiters en 19 voetknechten; die des Graven *van Buren*, op 12 mannen van wapenen, 5 ruiters en 21 voetknechten; die des Graven *van Hoogstraten*, op 9 mannen van wapenen, 4 ruiters en 2 voetknechten. De goederen, welke beide Graven in Zeeland bezaten, waren herkomstig van Frank van Borssele, laatste echtgenoot der ongelukkige Jakoba van Beijeren, en lagen vooral te *St. Maartensdijk*, *Kortgeen* en *Borssele*. Beide *eerstgenoemde* heerlijkheden waren na Frank's dood aan zijne zuster, met Graaf Jan van Buren gehuwd, ten deele gevallen; *Borssele bewesten Vijfzode*, had hij aan zijnen neef Van Kuilenburg vermaakt. Door diens dochter Elisabet, eerst gehuwd met Jan van Luccenburg, later in 1509 hertrouwd met Antonie van Lalain, Heer van Montigny, werd *Borssele*, den 11 Julij 1514, aan dezen haren echtgenoot als lijftogt gegeven: Keizer Maximiliaan en Aartshertog Karel hechtten den 14 September van dat jaar daaraan hun zegel. Heer Antonie was er bezitter

(*) TE WATER zelf erkent nogtans, dat VAN WIJNGAERDEN van Hollandschen adel was, en alleen onder de Zeeuwschen gesteld werd, omdat hij in Zeeland geboren, beambt, en gehuwd was. (*Kort Verh. der Ref.*, bl. 36.)

van, toen de watervloed van 1530 ook deze heerlijkheid overstelpte, deed vergeefsche pogingen ter beversching, en eindelijk, even als zijn neef Erart Vrijheer van Palland, aan wien het leen na zijnen dood vervallen moest, daarvan afstand. Bij vonnis van den Secreten Raad te Brussel van den 5 Maart 1532, werden nu de Graaf en Gravin van Rennenberg, uit kracht van dien afstand, gecondemneerd om het land van Borssele te bedijken. Bij testamentaire beschikking van 1553, ging het goed naderhand weder over op Philips van Lalain, Graaf van Hoogstraten, wiens Zoon Antonie het leen op den 7 Januarij 1555 verhief, en dus, ten tijde van het Verbond, Heer van Borssele was (*), hetwelk, uit dien hoofde, even als de bezittingen van andere uitgewekenen, door den Hertog van Alva in 1568 werd aangeslagen.

Aleid van Kuilenburg, echtgenoot van Frederik van Eymont, kwam in het bezit van *Kortgeen* en *Maartensdijk*; en deze goederen verbleven aan hare afstammelingen. Zij waren, ten tijde van het compromis, het eigendom van den zoon des *Prinsen van Oranje*, die, uit dien hoofde, voor denzelfden aanspraak maakte op den titel van *EERSTEN EDELE VAN ZEELAND*, omdat hij, na den dood van den Veerschen Markies, als de *voornaamste* der Edelen beschouwd moest worden. Met nadruk handhaafde de Vorst de regten van zijnen zoon, tegen de eischen der beheerders van des Markiesen aangeslagen boedel; hij liet, als deszelfs Voogd, door de Rentmeesters van beoosten en bewesten Schelde, de overige Edelen ter dagvaart beschrijven. — Als zaakverzorger voor den Graaf trad, in de Vergadering der Staten op den 9 Junij 1562, op Mr. Z. Weijtsen, Raadsheer te 's Hage, tegen M. Hammeel, die, als Curator van gezegden boedel, tegen des Graven aanspraken op den

(*) Ik heb gemeend, dit hier meer uitvoerig te moeten mededeelen, omdat de opgaven elders minder juist zijn. De bewijsstukken voor het gestelde zijn, meest alle, voorhanden in het Kuilenburger Archief, en door vriendelijke mededeeling van den Heer L. A. NIJHOFF ter mijner kennis gekomen.

rang van Eersten Edele zich verzetten wilde. Hij handhaafde nogtans denzelfden, en als Verlegenwoordiger van den Graaf, als Eersten Edele, vindt men voorts, van 1562 tot 1565, Pieter Haeck, Bailjuw van Middelburg, en naderhand, tot 1568, den Secretaris dier Stad Adriaan de Proost. Eerst in 1568 vindt men Adolf van Borssele, nadat Philippus II., als kooper van het Markiesaat, op dien titel aanspraak maakte. — Het is zonderling, dat de Heeren TE WATER, anders zoo wél onderrigte mannen, dit hebben kunnen voorbijzien, en niet gevoeld, hoe het gestelde bl. 216 zich zelven wedersprak. Niet Van Serooskerke en Adolf van Borssele, maar Prins Willem I., fungeerde als Eerste Edele, toen het Verbond geleeckend werd; en al het beredeneerde, dat gezegde ambtenaren niet zouden hebben willen *dulden*, dat Zeeuwsche Edelen met de andere bondgenooten zamenspanden, beteekent zeer weinig.

De heerlijkheid *Kloetinge*, met ruim 3450 gemeten ambachts, was, na het uitsterven van den ouden stam, aan Van Borssele van Vere gekomen; doch door Margareta v. B. overgegaan aan Walraven van Brederode, Vrijheer van Vianen enz. In 1565, was zij het eigendom van Hendrik van Brederode, en zij bleef in dit bekende geslacht tot na 1673, toen Wolfert van Brederode nog Heer van Kloetinge was, wiens dochter Amelia deze bezitting in het huis des Graven Van der Lippe overbragt.

Jan van Glymes, Markgraaf van Bergen, was, door zijn huwelijk met de dochter van Jan de Lannoy, ten zelfden tijde Heer van *Zoutelande*, en ook mede ambachtsheer van *Vossemeer*.

De heerlijkheden *Stavenisse* en *Kattendijke* hadden voorheen aan het geslacht Van Heenvliet behoord, en waren, toen dit uitstierf, aan anderen gegeven. *Stavenisse*, in 1509 bezweken, en eerst in 1590 herdijkt, behoorde aan Van Tuil van Serooskerke; maar *Kattendijke*, met 935 gemeten ambachts, was het eigendom van Jan van der Does, Heer van Noordwijk.

Wolfert van Maalstede, Bailjuw van Goes, had, in 1427, na de verbeurdverklaring der goederen van Willem

van der Does, alle diens Zuid-Bevelandsche bezittingen gekocht, en was daardoor ook Heer geworden van *Ellewoutsdijk*, *Coudorpe* enz. Zijne eenige dochter Theodora huwde met Frederik van Renesse van Baar, broeder van Adriaan van Renesse van der Aa en Jan van Renesse van Moermont. Hij zelf onderscheidde zich als *van Everinge*, naar zijne, tusschen *Baarland* en *Ellewoutsdijk* liggende, heerlijkheid van dien naam. Hij stierf in 1501. Zijn tak stierf uit met zijnen kleinzoon, wien ik meen te hervinden in Cornelis van Everdingen (*), een' der innemers van den Briel. — Frederik's dochter Elisabeth was gehuwd met Frederik van Wulven, zoon van Gerard van Renesse van Wulven, één der verbonden Edelen, wiens vader Johan, in 1478, voor zijne Zeeuwsche leenen nog geschat was op 2 ruiters en 3 voetknechten. Die goederen lagen onder *Baarland*, *Bakendorp*, *Oudelande* enz., welke heerlijkheden eenmaal geheel aan de Van Renesse's behoorden, en waar hunne afstammelingen nog tot in het midden der zeventiende eeuw mede ambachtsheeren waren (†). Hetgeen dus van het geslacht van Baarland gezegd wordt, bl. 208 en 209, geldt alleen die afdeeling, welke *van Dirkstand* werd bijgenaamd; niet Jakob Smit, Heer van Baarland en Bailjuw van Vlissinge; niet de overige bezitters dier heerlijkheid.

Even zoo behoorden ook de Treslongs ten tijde van het compromis nog tot de Zeeuwsche Edelen. De beide bastaardzonen van Jan van Chatillon Graaf van Bloys bij Sophia van Dalem waren in Zeeland zeer gegoed. Jan, de oudste, werd *van Treslong* bijgenaamd. Guy, de jongste, noemde zich enkel *van Bloys*. Eene scheut uit den oudsten tak noemde zich *van Dalem* en *van Vosmaer*;

(*) Ook in het wapenboek der Heeren van *Maalstede* vindt men *Everdingen* als Zeeuwsche Edelen. Zie *TE WATER Voorrede voor het Hoogadel*. Zeel. bl. 129. vgl. *ERMERINS Vossemeer*, bl. 135.

(†) In de Rekk. van *Baarland* c. a., vindt men nog in 1593, 1612, 1615 en 1622, onder de onderteekenende Ambachtsheeren, Van Renesse van der Aa, 1629. Van Renesse van *Renouwen*, 1650. Van Renesse van *Moermont*, en later diens Erven.

uit den jongsten tak sproten *van Haften* of *Haeflen* en *van Botland*. In 1478 waren Jan, Joris, Raes en Cornelis *van Treslong* nog allen Leenmannen in Bewesten-Schelde; Loen en Adriaan *van Bloys* in Beoosten-Schelde. De eerstgenoemde, Jan, was de grootvader der beide verbondenen, Jan en Willem, en deze Willem zelf had zich, als Edelknaap, tot in 1556, opgehouden aan het hof van den Markies van Vere, en zijne bekendheid in Zeeland zal wel eene der voorname redenen zijn geweest, om welke men juist *hem*, in April 1572, uit den Briel aan de Vlissingers ter hulpe zond.

De Zuster van den ouden Jan van Bloys van Treslong, Catharina, gehuwd met Nikolaas Ruijgrock van de Werve, liet hare goederen na aan hare dochter Agnes, die Ridder Jacob van Domburg ten man had. Deze had al wederom slechts ééne dochter, welke des vaders en moeders nalaten-schap tevens aan haren echtgenoot, Jan van Eijl van Geijstere, ten huwelijk bragt, die, even als zijn zoon Jacob, deswege ter Statenvergadering beschreven werd: de laatste stierf in 1592, zonder kinderen.

Ik zou hier meerdere voorbeelden van dien aard kunnen bijvoegen, doch het aangevoerde is meer dan voldoende, om te doen zien, hoe hoogst gebrekking **TE WATER'S** opgave is van den Zeeuwschen adel in 1565, (bl. 189). En wanneer men nu met deze namen die lijst vermeerdert, wie zal dan durven zeggen, dat *niemand* der Zeeuwsche Edelen het Verbond heeft onderteekend? — De stelling moet derhalve nader beperkt worden tot de afstammelingen der oude Zeeuwsche geslachten, die nog den stamnaam droegen. Doch, ook aldus beperkt, is deze stelling onbewezen; ten minste de, door de Heeren **TE W.** (bl. 191), aangegevene gronden zijn, naar mijn gevoel, niet voldoende. De eerste, dat een *gedeelte* der voornaamste Zeeuwsche Edelen sedert 1566 tot 1576 de zijde der Spanjaarden heeft gehouden, is waarheid van *een gedeelte*; een ander gedeelte echter schaarde zich in hetzelfde tijdvak aan des Prinsen zijde. Men denke slechts aan:

PIETER HAECK, Bailjuw te Middelburg van 1552 tot

1566, en gedurende dat tijdverloop meermalen vertegenwoordiger des Graven van Buren als Eerste Edele. Hij stamde af uit een oud geslacht, hetwelk zijnen naam ontleende van *den Haeck*, op de oostzijde van den, in de 13de eeuw bedijkten, Vrouwepolder in Walcheren, waar later, in 1519, het fort van dien naam werd opgeworpen. Zijn vader was in 1543 Burgemeester te Middelburg geweest, en hij zelf, door zijne vrouw Johanna Weijtsen, aan *dat* geslacht verwant. Reeds in 1566 ontweek hij Middelburg, en vereenigde zich met de verbondenen Jan van Marnix van Toulouse en Jan van Bloys van Treslong, tot den aanslag op *Walcheren*, waar hij met velen in verstandhouding stond. Dien ten gevolge werd hij verbannen en zijne goederen verbeurd verklaard.

JACOB SMIT van *Baarland*, Bailjuw van Vlissinge, kan in de tweede plaats genoemd worden. Gehuwd met Anna van Bourgondië, dochter van Philips, de bastaardbroeder van den Veerschen Markies, en dus verwant aan de hoofden der Spaansche partij; bovendien in bijzonderen toestand verkeerende door den staat van het Markgraafschap, bleef hij schijnbaar aan Spanje getrouw; doch van het oogenblik af, dat *Vlissinge* het juk afwierp, voegde ook hij zich aan des Prinsen zijde, en nam, nog in October 1572, het bewind over van Tseraerts!

In gelijke omstandigheden verkeerde almede de Bailjuw van Vere, HIERONYMUS ROLLÉ *Heer der Souburgen*, door zijn huwelijk met Magdalena van Alveringen, met de verbondenen Samuël en Josua verzwagerd. Hij handelde bijna even gelijk Smit; werd, in 1572, een der voornaamste hoofden van des Prinsen partij, en stierf den heldendood voor het Vaderland in Mei 1573.

Ik voeg hierbij Mr. KASPER VAN VOSBERGEN, sedert 1573, Hoogbailjuw van Zierikzee, die in 1576, naar het verhaal van NOOFT, aan Mondragon, toen deze hem schoone beloften deed, indien hij in Spanjes dienst wilde treden, toevoegde; door *zijn* eed aan den *Prins* en de *Staten verbonden te zijn*!

Uit zoodanige latere gedragingen van enkelen laat

zich evenwel noch vóór noch tegen iets stelligs afleiden.

In de tweede plaats beroepen zich nogtans de Heeren TE W. al wederom op die enkelen, die in het Vaderland *bleven*, ter Staatsvergadering *verschenen*, of ambten in den burgerstaat *bleven behouden*. Maar zou men nu niet met gelijk regt mogen beweerden, dat degene, die het Vaderland *verlieten*, dien ten gevolge *niet* ter vergadering *kwamen*, of tot een ambteloos leven *terugkeerden*, waarschijnlijk, zoo niet alle, dan toch ten deele, tot de verbondenen hebben behoord?

Intusschen, het getal der uitgewekenen was grooter, dan dat der achtergeblevenen. Getuige het klein getal dergene, die ter vergaderingen kwamen. TE W. noemt, bl. 198, de namen van hen, die den 21 Nov. 1571 tegenwoordig waren: MAXIM. VAN BORSSELE, ARENT VAN VALKESTEIN, JACOB VAN SEROOSKERKE, ADRIAAN VAN DOMBURG, JACQUES VAN DER LISSE: dus ten hoogste vier Zeeuwen, daar Van Valkestein in geene aanmerking kan komen. Ik voeg er bij, uit GRIJPSKERKE (nitg. van TE W. bl. 62), de namen van de Leden der Ridderschap, den 19 Octob. 1570 tegenwoordig zijnde, behalve de genoemden: FLORIS CORNELISSE VAN GRIJPSKERKE, ADRIAAN VAN CAMPEN, ANT. VAN BOURGONDIE, PIETER VAN DER HOOGE EN JACQUES VAN DER GOES. Derhalve in twee jaren slechts *negen* Leenmannen! — Maar zeer vele oude, Edele geslachten waren destijds uitgeweken, en daardoor zelfs niet in staat, om het verbond te ondersteunen.

Nog in 1559 komt (in de Ordonnantie op het eiland *Walcheren*) tegelijk met A. van Campen en A. van Domburg voor, FRANÇOIS VAN FALAIX *van Nieuw-werve*; doch later wordt hij niet meer aangetroffen. — Wie hij ware en wat van hem geworden zij, is mij onbekend, doch Jacob van Bourgondië van Falaix enz., gehuwd met Jolento van Brederode (Zuster van Hendrik) een vriend van Calvijn, stierf (volgens VAN LEEUWEN, *zonder kinderen*, waaraan ik nogtans twijfel) in 1557. Was hij diens zoon, zoo laat zich dit verdwijnen ligtelijk verklaren.

ANTONIE VAN BOURGONDIE, Heer *van Brigdam*, was

desgelijks een in 1551 Hervormd uitgewekene, met wien Prins Willem I. van 1569—1571 briefwisseling schijnt te hebben gehouden.

JAN VAN CAMPEN, met Adriaan van hetzelfde geslacht, komt voor in de Sententiën van Alva (bl. 63 en 64), alsmede WILLEM VAN DOMBURG (ald. bl. 101), die aan den Bailjuw Adriaan verwant kan zijn geweest.

Joos RUIJGROCK *van de Werve* stierf, ten jare 1575, in hoogen ouderdom, *buitenslands*. Zijne weduwe, die hem eenige jaren overleefde, stierf in 1582, op hun slot te 's *Heer Hendrikskinderen*, en werd aldaar in het familiegraf begraven. Voor 's mans uitlandigheid bestaat vermoedelijk dezelfde oorzaak, als bij de vorigen, dewijl de *Satisfactie* te Goes eerst in Maart 1577 werd afgekondigd (*).

CORNELIS JANSSEN EVERSDIJK, een man van oud adellijken Zeeuwschen huize, waarvoor de bewijzen niet ver zijn te zoeken, treedt, als het ware onverwachts, op als Burgemeester van Middelburg in 1574, terstond na de overgave dier stad en de zegepraal der Hervorming. Waar waren hij, en velen, van wien hetzelfde geldt, vroeger, zoo de omstandigheden des tijds hen, veiligheidshalve, niet hadden gedwongen, den geboortegrond te verlaten?

VAN DER GOES zelf treedt, als Schepen, te Middelburg op,

(*) Ter adstructie dezer meening dient, dat zijn vader, desgelijks Bailjuw te Goes, voor zijne Zuid-Bevelandsche leenen aangeslagen op 3 Ruiters en 8 voetknechten, bij zijn overlijden in 1513, behalve *hem*, slechts ééne dochter naliet, CATHARINA genaamd, tweemaal gehuwd: 1° met Jacques Quarre; 2° met Michiel van Halmale. Bij Quarre had zij éénen zoon, vader van den Bondgenoot Willem (TE WATER III. 238) en van Catharina, gehuwd met den Bondgenoot Jan van Brecht van Dussen, (ald. II. 279, III. 489). — Bij Van Halmale twee dochters, Agnes, gehuwd met Jan Tseraerts; en Elizabeth, gehuwd met Engelbert van Etten. — De bekende Jherosme Tseraerts, die bij *terhaling Goes* poogde te vermeesteren, was mede aan hem verwant, en zoon van Henrika (of Agnes) van de Werve.

tegelijk met Burgemeester Eversdijk, van der Meersch (schoonzoon van Haeck), Robert Jansz. de Lamoy (zwager van Glymes) enz., en was derhalve een man, uit wiens handelingen men geene gevolgen kan afleiden.

Onder de Zeeuwsche Edelen, die hunne ambten behielden, of nieuwe betrekkingen kregen, noemt TE WATER, behalve Van Serooskerke en Van Wijngaerden, PIETER VAN CATS, Bailjuw van Schoonhoven, benevens zijnen borg, JAN VAN CATS, en ADOLF VAN BORSELE van *Spreeuwenstein*, borg voor Van Wijngaerden. Maar deze Heeren van Cats waren meer Hollandsche dan Zeeuwsche Edelen, en, zoo Van Wijngaerden als *Zeeuw* beschouwd worden moet, moet men *hunne* namen doorhalen. Of zoo zij ten bewijze tegen Zeeland dienen zullen, mag men zich voor dit gewest weder beroepen op Jhr. WILLEM VAN CATS, wien TE WATER zelf (*Korte Verh. der Ref.* bl. 266) noemt »een der statelijkste Edelen van Zeeland'', een aanhanger van Oranje, aan wien deze in 1578 Commissie gaf, om de ongeregeldheden in Zuid-Beveland te stuiten; en kan men VAN WELLE, die op de lijst der verbondene Edelen voorkomt, ook met goed regt voor eenen Zeeuw houden. Immers TE WATER verklaart, dat het onzeker is, of men hier moet denken aan iemand uit het geslacht Cats VAN WELLE in Noord-Beveland, of aan Gerrit Spierinck VAN WEL, (III. 374, vg. IV. 135). Van den laatsten blijkt niet stellig, dat hij tot de onderteekenaars behoorde (vg. D'YVOY VAN MIJDRECHT), en het voornaamste bezwaar tegen den eersten, dat geene Van Welle's in de 16de eeuw worden aangetroffen in *Zeeland*, wordt daardoor opgeheven, dat men, als Burgemeester van *Middelburg* in 1601, 1604 en 1607, genoemd vindt Hendrik van Welle, wiens vader tot de verbondenen *kan* hebben behoord, of wel zelf een dier Edelen zijn geweest. — Eindelijk wat Adolf van Borssele van *Spreeuwenstein* aangaat, hij was in 1556 gehuwd met Levina van Tuyl van Serooskerke, nicht van Van Wijngaerden, waardoor zijn borgspreken zich verklaren laat, alsmede zijn optreden als *Eerste Edele* voor Philippus in 1568. Overigens evenwel nam

hij even weinig *nieuwe* ambten op zich, als hij partij *tegen* zijne aanverwanten trok. Zijn broeder Wolfert daarentegen, met Maria, dochter van den bondgenoot Cornelis van Lier gehuwd, stond weder aan des Prinsen zijde, bezat diens vertrouwen, en werd, in 1581, met het Superintendentschap der wachten over Zuid-Beveland belast.

Men ziet hieruit, hoe zwak de gronden zijn, welke **TE WATER** voor zijne meening aanvoert, ofschoon hij belooft, dezelve *onwidersprekelijk* te zullen bevestigen. De zaak zelf is *onbewezen* gebleven. Ook de redenen, om welke hij vermoedt, dat de Zeeuwsche Edelen geen deel aan het Verbond der overige zullen genomen hebben, zijn geenszins geldig.

De eerste is ontleend uit der Zeeuwen verkleefdheid aan den Roomschen Godsdienst. Hier worden al weder slechts eenige namen ten bewijze aangevoerd. De Hoogleeraar de onwaarheid van deze verklaring erkennende, heeft daarbij te regt eene aanmerking gemaakt, en naar het *Kort verh. der Ref. in Zeeland* verwezen. Ook de Vader zelf erkent, dat vele der onderteekenaren des Verbonds Roomsch waren; en de Baron d'Yvoy heeft terecht aange merkt, dat de eerste Confederatie alleen des Lands vrijheid, *niet* de Godsdienst, betrof. Deze oorzaak kan dus niet in aanmerking komen.

De tweede is geheel krachteloos, daar, zoo als boven geseld is, de Prins van Oranje, van 1562—1568, zijnen Zoon als Eersten Edele liet vertegenwoordigen.

De derde, ontleend uit de betrekking van den nieuwen Bisschop van Middelburg als *eerste* Lid der Staten, en zijnen daaruit voortvloeienden invloed op de Edelen, heeft al mede weinig gewigt, als men in aanmerking neemt hetgeen ik vroeger over den Abt van Middelburg gezegd heb. *Zulk* een Abt had denzelfden invloed, al heette hij niet *Bisschop*. Van daar ook der Zeeuwen meerdere onverschilligheid bij de instelling der nieuwe Bisdommen; ofschoon zij nogtans hunnen Bisschop *niet* ontvingen, dan nadat hun vooraf de verzekering was gegeven, dat hij in

de Staten *denzelfden* persoon als de *Abt* verbeelden zou, en zich beraden met *degenen*, met wie de *Abt* zulks plagt te doen.

De vierde en laatste is enkel gissing, welke in dit geval niets afdoet. Ruim zoo sterk zijn de gronden voor het aannemen van verstandhouding der Verbondenen met aanzienlijke Zeeuwen, als voor het tegendeel. Van den aanslag op Walcheren heb ik boven reeds gesproken. Het smeekschrift der Hervormden in October 1566 ten hove ingediend, waarbij drie miljoenen voor de vrijheid des gewetens werden aangeboden, ging van de Verbondenen uit, vond te Middelburg veel bijval, en had de verbanning van meerdere aanzienlijken ten gevolge. In *Vlissinge* en *Vere* stonden de voornaamste ingezetenen aan het hoofd der beweging. In *Zierikzee* en *Goes* waren er, behalve de uitgewekenen, die der vrijheid hartelijk toegedaan waren, en die hare verdedigers werden, zoedra de omstandigheden het veroorloofden. Men denke slechts aan Nikolaas Blanck en Jacob Valcke (*), die met Van Vosbergen enz. de Unie van Utrecht hielpen sluiten.

De vraag, waarom geene namen van eigenlijke Zeeuwsche Edelen op de lijsten der Verbondenen worden aange troffen, laat zich dus, na al het aangevoerde, mijns inziens op eene eenvoudige wijze beantwoorden. Trekt men de bezitters der Leenen, elders op de lijsten der Ridderschap aangeschreven, omdat zij buiten Zeeland woonden, van den Zeeuwschen adelstand af, en neemt men daarbij in aanmerking, hoe velen er daarenboven verarmd en om des gewetens wil uitgeweken waren, zoo blijft het getal der overige

(*) Beide waren Goessenaars en van den ouden adel. BLANCK of BLANS was voortgesproten uit het geslacht van *Yerseke*. Zijn Vader Jan Adriaansz. was Dijkgraaf der breede watering en woonde te *Kloetinge*. Hij zelf stierf kinderloos in 1582. VALCKE's Moeder was eene Van Duvenée, terwijl hij onder zijne verdere voorouders telde Van der Boede, Van Cats, Van Vissekerke enz., en leengoederen bezat onder *Cats*, *Wolfaartsdijk*, *Heinkenszand* enz. Hij overleed te Londen in Julij 1603. Hij was, in 1577, Secretaris van *Goes*, en hielp als zoodanig de Satisfactie daarstellen.

niet zeer aanmerkelijk. Sommige van deze waren nog door hunne ambten in omstandigheden, die hen, schoon in hun hart der goede zaak toegedaan, nogtans van openlijke deelneming moesten terughouden; andere werden door familie-betrekkingen verhinderd; alle misten zij een eminent hoofd; want na den dood van den Veerschen Markgraaf, trad niet de Graaf van Buren, niet de Prins van Oranje, als zijn Vader en Voogd, maar een door hem gemagtigd Edelman van minderen rang, als Eerste Edelo op, en werd hem die betrekking nog betwist. Deze geheel eenige toestand van Zeeland ten tijde van het ontwerpen des Verbonds nu verklaart genoegzaam, waarom in dit gewest geene bijzondere lijst gevormd werd. Dat echter, behalve de zich elders ophoudende Ambachtsheeren, volstrekt geene anderen tot het Verbond zijn toegetreden, zou ik, met de Heeren TE WATER, nog niet durven verzekeren. De lijsten, voor zoo ver zij bekend zijn, zijn onvolledig. De Baron D'YVOY heeft bewezen, dat op dezelve namen gevonden worden van Edelen, die, volgens hunne eigene verklaring, nooit hebben geteekend; en dat men er vergeefs anderen op zoekt, die betuigden geteekend te hebben. Dit laatste kan ook met sommige Zeenwsche Edelen het geval zijn, en, gelijk ik gezegd heb, Van Welle kan zeer wel in Zeeland te huis behoord hebben. Misschien, dat vroeger of later stellig bewijs voor het een of ander zal voor den dag komen.

Overigens geef ik dit gestelde ter beoordeeling aan de beoefenaren onzer Vaderlandsche Geschiedenis, en zal elke teregtwijzing mij hoogst aangenaam zijn.

AANT. Ter opheldering der hoeveelheden gronds, welke boven in *gemetgetalen* zijn opgegeven, zij hier aangemerkt, dat men oudtijds in Zeeland drieërlei landmaat had, de *Blooische*, *Schouw-* *sche* en *Duivelsche*; en dat

1000 gemeten Blooisch	gelijk waren met	392 B.	40 R.	90 E.
1000 » » Schouwsh	» » »	416 »	81 »	19 »
1000 » » Duivelsch	» » »	403 »	36 »	

DE OVERTOGT

VAN *LODEWIJK XIV.* OVER DEN RIJN.

DOOR

O. G. HELDRING.

Moeijelijk was het lot, dat ons Vaderland in de jaren 1672 en 1673 trof. De vreesselijke strijd, dien Frankrijk, Engeland, Keulen en Munster, zoowel te water als te land, met ontzag verwekkende krachten openden, voerde hetzelfde tot den rand des verderfs. — Nimmer klom ook de nood te voren, in zoo korten tijd, zóó hoog. Frankrijks Vorst, een Koning, ijdel en grootmoedig, op eere vlammen- de en dorstende naar groote daden, scheen alles op het spel te willen zetten, om aan zijne *Académie des Inscriptions* stof te geven, de roemrijkste wapenfeiten in goud te kunnen graveren.

Naauwelijks betrad hij met zijn ontzaggelijk leger de uiterste grenzen van ons Vaderland, of gindsche *Académie*, vol van begeerte, om éene geschiedenis van *Medaillons* te schrijven en den roemzuchtigen Vorst te vleijen, sloeg hare eerste medaille, waarop zij den overwinnenden Koning te paard met den bevelhebberstaf voorstelde; de Victorie vliegt hem met eene kroon van laurier en een' olijftak vooruit, als om hem den weg te wijzen. Het omschrift: *Praevia Victoria*, het onderschrift: *Expeditio Batavica*, duiden, met het zinnebeeld, aan, hetgeen de Fransche uitlegger in den geest der *Académie* uitdrukt, als of er dit maal geen twijfel aan overwinning ware, *que dans l'expédition de ce Prince la Victoire marche toujours devant lui* (*).

(*) *Histoire de la vie et du regne de Louis XIV.*, publiée par BRUZEN DE LA MARTINIÈRE, tome III. p. 440.

En zóó liet het zich aanvankelijk ook aanzien: want reeds in de eerste dagen werd deze voorspelling boven verwachting vervuld. Eene tweede Medaille vertoonde dezelfde Victorie boven den verschrikten Rijnstroom, met het omschrift: *Urbes IV. simul expugn.* en het onderschrift: *Orsovia, Rhinberga, Burichium, Wesalia* (*). Had men zich te Parijs tijd gegund, men had even goed zes en meer steden kunnen opnoemen, want ook Rees en Emmerik gingen ter zelfder tijd, bijna zonder slag of stoot, over.

Thans echter stond de Monarch aan de oevers van den Rijn en het werd een moeilijker vraagstuk, hoe dien stroom, van welken men wist, dat hij eenmaal Caesar zoo veel moeite en zoo veel roem in zijnen overtocht verschaft had, thans over te trekken.

Men had zich, wel is waar, in Frankrijk reeds op deze onderneming voorbereid: eene menigte pontons van koper volgde het leger; doch kundige krijgslieden achtten deze geheel ongeschikt, zoo als de Graaf De Guiche zelf aan Condé zeide: » *Qu'ils n'avaient que ces méchants bateaux de cuivre, qu'un coup de canon coulerait à fond sans remède* » (†). Het eigenlijke voornemen van Lodewijk was, om den IJssel over te trekken, hetzij dan dat de mindere bekendheid (**) dezer rivier de Fransche Aardrijkskundigen in de meening gebragt had, dat hij veel minder moeilijk was om over te trekken, dan de Rijn, of dat men steunde op de hulp en den bijstand van den Bisschop van Munster, die reeds het kwartier van Zutphen en Overijssel in grooten nood gebragt had. — Doch toen men vernam, dat de Prins van Oranje zelf den IJssel bezette,

(*) BRUZEN DE LA MARTINIERE, l. l. p. 442.

(†) *Mémoires*, pag. 406.

(**) Naïf zegt Mad. DE SÉVIGNÉ: *L'autre jour un homme de très-bonne maison écrivait à un de ses amis: » je vous prie de me mander où nous allons: si nous passerons l'Issel, ou si nous assiégerons Mastricht.* » Vous pouvez juquer par-là des lumières que nous avons. p. 159.

werd de Rijn van zelve de plaats, die men ten overtocht kiezen moest. Guiche meldt, dat deze rivier, van het punt van scheiding tot de verdeling in Rijn en IJssel, op drie punten bezet was: bij het Tolhuis, Borgschot (Bergsche hoofd) en Huussen. Condé zelf trok hare oevers langs en liet den toren van Zevenaar (Oud-Zevenaar) beklommen, om van daar de overzijde te bespieden. Daár ontdekte men, gelijk langs den ganschen Rijnstroom, dat de bezetting zich terug getrokken had. De Franschen hielden het voor eene krijgslist. Maar het was waarschijnlijk Mombas (*), die, toen reeds, den grooten Koning, wiens onderdaan hij vroeger geweest was, den weg gemakkelijk willende maken, zijne troepen naar Nijmegen terug zond, welke reis zij, volgens getuigenis der onzen, een en andermaal, op zijnen last en op de tegen-bevelen van den bevelhebber van Nijmegen, hebben moeten volbrengen (†).

Doch de Franschen, van deze beleefdheid van Mombas, zoo het schijnt, niet onderrigt, bleven besluiteloos op welk punt den overtocht te wagen.

Te vergeefs beklommen zij de hoogten aan den Rijn. Men zag den stroom in zijnen majestueuzen loop zich kronkelen; maar het oog ontdekte geene plaats, geschikt ten overtocht. Van het uiterste belang is het echter, dat men wete, dat de rivier, welke Condé toen van den Eltenschen berg in haren loop gade sloeg, niet, gelijk nu, naauwelijks van daar met het bloote oog te ontdekken was, dewijl het punt van scheiding thans bij Pannerden, bijna twee uren lager, gevonden wordt, maar ten zijnen tijde boven Schenkenschans plaats vond; zoodat toen nog, terwijl de groote stroom, aan zijne voeten, zich in Waal en Rijn verdeelde, de Rijn zelf zijnen loop nam naar dien berg, en daár, waar *thans* een klein veer aan eenen bijna uitgedroogden arm van den stroom ligt, *toen* het beroemde Rijn-veer, in de

(*) Commissaris-Generaal van het verdedigings leger aan den Rijn. Volgens GUICHE, had hij acht Regementen onder zich. Volgens VALKENIER, slechts vier: twee Kavallerie en twee Infanterie.

(†) Zie VALKENIER, deel III. bl. 459.

oudste oorkonden Houberg of Uplade (*) genaamd, gelegen was. — Nabij deze plaats, tusschen den Houberg en Lobith, was eene waadbare plaats in den Rijn. Tegen over dezo ondiepte lag het voornaamste deel onzer bezetting; boven haar een kasteel, voorzien met bezetting en kanon. Het gerucht h'ervan kwam wel reeds vroeg ter oore der Franschen; maar een landman, Jan Petersen, was de eerste, die hen deze doorwaadbare plaats leerde kennen, en aanbod, haar te zullen aanwijzen.

Condé beval aan Guiche, den stroom aldaar te onderzoeken. Deze nam den gids mede, »*à qui le coeur man-
quait fort souvent*” zegt Guiche zelf »*et qu'il fallait
refraîchir d'eau de vie.*” Guiche merkte spoedig op, dat de ingang en de uitgang van deze ondiepte breed genoeg waren, om *en escadron* zich er in te begeven en aan de overzijde zich te kunnen uitbreiden, dat de kogels van het kasteel, op den oever gepointeerd, veel te hoog gingen, zoodat men gerust de rivier kon doorwaden. — Lodewijk verheugde zich buiten mate over deze tijding. Men maakte van dit toeval eene soort van wonder, als of de Voorzienigheid hier zelve den weg voor het Fransche leger bereid had. Madame de Sévigné schrijft aan hare dochter: »*vous verrez, que le Roi est si parfaitement heureux, que
désormais il n'aura qu'à dire ce qu'il souhaite dans
l'Europe, sans prendre la peine d'aller lui-même à la
tête de son armée; on se trouvera heureux de lui donner*”.

In den nacht van den 11 op den 12 Junij 1672 kwam Lodewijk zelf in het leger. Aan den Rijnstroom werd in dien nacht eene batterij opgericht; bij den molen, staande aan de zijde van den Eltenschen berg, eene plaats voor Lodewijk bereid, van waar hij het gansche tooneel aan zijne voeten zag. Slechts 200 schreden was hij dáár van de plaats, waar de batterij stond (†); vóór hem lag de ondiepte, waar zijne strijders het heldenfeit zouden on-

(*) Zie BONDAM, *Charterboek van Gelderland*.

(†) Volgens GUICHE; volgens VALKENIER, was de Rijn zelf van deze hoogte slechts een klein kwartier verwijderd.

dernemen. Een heldenfeit, veel grooter in de onderneming en in de gevolgen, dan in de daad zelve; want de Rijn was slechts ter breedte van twintig schreden ondoorwaadbaar, en Wurzburg, de aanvoerder op de overzijde, hoezeer vol van moed en beleid, kwam slechts kort vóór den overtocht zelf aan, terwijl Monbas reeds vroeger, hetzij uit lafheid, hetzij uit verraderij, de plaats, die hem toevertrouwd was, verlaten had (*).

De Graaf De Guiche had den last gekregen, om het eerst zich, met zijne ruitery, in de diepte, die hij kende, te begeyen. Voor hem, die den overtocht zoo sterk aangeraden had, was hier een hagchelijk uur gekomen.

Toen de dageraad aankwam, zag men, hoe de onzen aan de overzijde met de grootste vlijt werkten, om zich eenigermate te verschansen. Dit deed Condé de onderneming zoo veel mogelijk bespoedigen.

Maar — hetzij door den grooten haast, waarmede men zich te water begaf, hetzij ten gevolge der onzekerheid, waarwaarts zich regt te wenden — de eerste onderneming gelukte slechts middelmatig. Want, in plaats van zich in eene digte massa te water te begeven (†), ging men slechts man voor man te water, zoodat men den fellen stroom in zijne vaart niet breken kon; maar in groot gevaar gebragt werd, om geheel uit elkander te raken. — Het was dan ook nu reeds, dat er eene groote verwarring plaats vond; eene verwarring, die, met meerdere magt aan de overzijde, den overtocht wel had kunnen doen mislukken. Guiche zelf getuigt: » *Je vis là le plus pitoyable spectacle du monde: plus de trente Officiers*

(*) Wij houden het verhaal van VALKENIER en van MONTANUS, *Leven van Willem Hendrik*, dat Mombas de onzen, door het rijden met zijne ruitery midden door hen heen, in de war bragt gedurende den overtocht, voor valsch. Want zoo hij nog op deze plaats geweest ware, waarom ontmoeten wij dan Wurzburg als zijnen plaatsvervanger? Reeds vroeger had hij het tooneel verlaten.

(†) De woorden van MARTINIERE luiden aldus: *La premiere tentative eut peu de succès: au lieu de passer en escadron, comme il fallait pour rompre le courant, on entra dans le fleuve un à un.* l. l. p. 445.

» *ou cavaliers noïds ou se noïans, en fin le Rhin plein d'hommes, de chevaux, d'étendarts, de chapeaux et d'autres choses semblables.*» In dit oogenblik schoten de onzen lustig op den verwarden hoop, en het vuur was sterk genoeg, om de paarden in schrik te brengen, die, zoo zij ter regterzijde zich wierpen, in eenen stroom en eene diepte verzonken, van waar geen mensch terugkeerde. Onder degenen, wier verlies hier het meeste betreurd werd, behoorde de Veldmaarschalk van het leger, Graaf De Nogent. Te midden dezer verwarring hield echter Condé niet op, telkens nieuwe en nieuwe Escadrons te water te zenden. De stroom werd, door deze massa, van oogenblik tot oogenblik magteloozer, de overtogt veiliger.

Wurz begaf zich thans zelf met zijne ruitery te water, om de enkelen uit de Franschen, die op vasten grond kwamen, terug te werpen, en het zoude hem weinig moeite gekost hebben, eenen nieuwen tegenstand en veiligen muur alhier op te werpen, zoo hij van zijne zijde zoo goed door het kanon gedekt geweest ware, als de Franschen aan de overzijde, wier vuur thans moorddadig in onze gelederen inviel, en dáár dood en verderf verspreidde, terwijl geen kanon aan onze zijde het hunne tot zwijgen brengen konde.

Zoo gelukte het dan den Majoor Langallerie, met veertig man vasten voet op de overzijde der diepte, maar nog altijd in den stroom, te zetten (*). Dáár liet hij hen twee rijen formeren, stond stil, even als Wurz, honderd schreden van hem, tot hij al meer en meer manschappen aan zijne zijde zag: toen trok hij moedig voorwaarts.

Guiche verhaalt ons, dat het hem het eerste gelukte, vasten voet aan de overzijde te bereiken; waarschijnlijk kent hij zich als Opperbevelhebber de eere toe, die Langallerie verworven had. — Hoe het zij: Wurz trok zich terug uit het moorddadig kanonvuur, en Guiche breidde zich eenigzins benedenwaarts, waar eene kromte in den Rijn was, over eene vlakke uit, waar zijn regter vleugel op

(*) QUINCY, tome I. pag. 322. Voor dit heldenfeit ontving hij naderhand het Regiment van den gesneuvelden Hertog De Longueville.

den Rijnover stuitte, zijn linker vleugel naar de zijde van het Tolhuis zich uitstreckte en zijn front zich naar de Waal rigtte. Hij maakt zelf veel ophef van zijne gelukkig gekozen positie, waarmede hij den vijand den terugtogt meende te kunnen afsnijden.

In dit oogenblik — terwijl onze ruitery aan de overzijde het niet waagt, tegen het kanon, noch tegen de toenemende drommen, in te trekken; terwijl het voetvolk zich van eene zijde omgeven ziet, en nog drom bij drom den Rijn overtrekt, waar thans de voornaamste stroom gestuit en het beste pad gevonden is — begeeft zich Condé, met zijnen zoon, met Longueville en anderen, in eene schuit over de rivier, terwijl de bloem van den adel en al de vrijwilligers hen te paard volgen.

Het scheen hun weinig, thans den Rijnstroom te bemagtigen. Slechts eere en buit was hier te behalen (*). Zij spoedden zich allen naar de overzijde; maar dáár heeft thans een tooneel plaats, waarvan de waarheid het volle daglicht waarschijnlijk nooit zien zal.

De Infanterie der onzen, ziende Wurcz met zijne ruitery voor de overmagt wijken, en zelve niet kunnende vlugten, legt het geweer ter neder en roept om lijfsbehoud. Condé laat hun dit onbedingd toezeggen. Thans staan zij naast elkander geschaard, even als of zij den strijd zóó zóó zouden hernieuwen.* Nog ligt het geweer aan hunne voeten. Nog is het geladen met hetzelfde dood aanbrennende lood. Tot hiertoe was de overtogt vrij gelukkig geslaagd; de gansche onderneming zoude, buiten diegene, die in den overtogt verdronken waren, den Franschen weinig bloed gekost hebben. Daar vliegt de Hertog De Longueville, wien geene gelegenheid gegeven was, een enkel wapenfeit te volbrengen, gevolgd door eenen

(*) Mad. DE SÉVIGNÉ schrijft: *Je suis assurée qu'il passera l'Issel comme la Seine. La terreur prépare par tout une victoire aisée: la joie de tous les courtisans est un bon augure. Brancas me mande qu'on ne cesse de rire depuis le matin jusqu'au soir.*

stoet van Edelen, op de verdedigingswerken der Nederlandsche voetbenden aan, die reeds met de wapenen aan de voeten daar staan. Zij zien den dollen hoop op hen toerijden. Zij denken aan verraad. De een roept het den anderen toe. In dit oogenblik, gelijk sommigen verhalen, doorschiet Longueville een' der Officieren, waarschijnlijk afgezonden, om te vernemen, of men zich aan het gegeven woord des Generaals houden mag; anderen zeggen, dat hij, nog berooid van zinnen door den wijn, een pistool los schiet, midden in den hoop. Genoeg: dit is het oogenblik, waarin allen als één man besluiten, hun leven zoo duur mogelijk te verkoopen. Hetgeen vroeger de hoogste eer zoude geweest zijn, is thans nog geene daad met schande bevekt. Is het niet op voorwaarde van lijfsbehoud, dat zij de wapenen ter neder legden? Bedreigd wordende, hebben zij het regt, die terug to nemen.

Zij schieten *plomp verloren in het honderd*, gelijk de ridder Hooft plagt te zeggen, in het midden van den brooddronken hoop. Voor hen, die tot nog toe altijd lachten, is thans de ure des geweens gekomen. Longueville, de volle neef van Condé, stort ter neder; aan zijne zijde valt Guitri, Grootmeester der Koninklijke Garderobe, de Graven du Plessis, de Theobon, de Heeren Boury, d'Aubusson, de la Force, de la Salle, allen vinden hier hunnen dood. Vele Prinsen en Graven worden zwaar gewond: de Hertog van Coassin, de Prins van Marsillac, de Graven van Vivonne, Saux, Revel en Lyonno, de Markiesen de Beringen, Thermes en Chavigny, en de aanzienlijke Heeren Brouilly, Mourevert, du Mesnil, de Montauban, d'Obierre, de Beaumont, de St. Arnoul, de Beaufort, de Montreau en Soubise (*), terwijl bijna niemand hunner naderhand van zijne wonden herstelde.

Condé, die op dit oogenblik eenigzins meer ter zijde van

(*) Zie hierover NEUVILLE, tome IV. p. 46; TURENNE, tome II. p. 196; LA FARE, p. 61; *Vie de Condé*, p. 526; FEUQUIERES, tome III. p. 79 enz.

den Graaf De Guiche afkwam, dit vreeslijk 'schieten horende, vliegt toe en gebiedt stilte; maar te vergeefs zocht hij het bloedbad te stuiten. Een van de Officieren der onzen, Ossenbroek (*) genaamd, trekt het pistool, mikt op het hoofd van Condé, die door eene gelukkige wending het doodelijk schot ontwijkt, maar te gelijker tijd zijnen arm verbrijzeld aan zijne zijde voelt nederzinken. De wond, die hij voelt, het verlies van zijnen neef, maakt hem woedend, en hij gebiedt den aanrukkenden troepen, thans met alle magt op de onzen los te rukken.

De onzen vechten met heldenmoed, maar bezwijken, terwijl zij hun leven duur verkoopen. Lodewijk ziet het verschrikkelijk lot der zijnen en, stampvoetende van spijt en ongeduld, verwenscht hij het oogenblik, waarin hij eene onderneming begonnen heeft, die hem meer edellieden en aanvoorders kostte, dan naderhand menige groote veldslag. — Maar te vergeefs! — Er wordt geen mededoo- gen thans geschonken aan hen, die niets deden, dan het eigen leven beschermen. Van de beide Regimenten bleef ten laatste niet meer dan een klein hoopje over. De geschiedenis meldt ons niet, op hoedanig eene wijze zij gespaard werden. Hunne namen, althans die der aanvoorders, zijn ons opgeteekend. Het waren Friezen: twee Kapiteinen: Andries van Velsen en Duco van Hemmema; vijf Luitenants: Douwe van Eppema, Haio Twingbergen, Barent Hekman, Bavius Rommeda en Johannes Bechius; drie Vaandrighs: Frederik van Ockinga, Tarquinius Bentema en Jan Duden, met nog 4 Sergeanten en 105 Soldaten. Zij werden allen naar Emmerik gevoerd, waar zij zich langer dan twee maanden met water en brood hebben moeten behelpen.

De overige rusten hier op den eenzamen thans vergeten akker. — Nog stroomt het kleine riviertje langs hunne graven; terwijl de Rijn zelf zijne plaats veranderde, om te meer de vergetelheid op deze gebeurtenis te drukken.

(*) Zijn naam is alleen te vinden bij VOLTAIRE, *Siècle de Louis XIV.* Zie hierover ook BOSSCHA, *Nederl. heldendaden te land.*

Maar waarom moest deze daad zoo gansch vergeten worden? Stierven deze edelen niet hier denzelfden dood, dien eenmaal Leonidas voor het Vaderland stierf? — Zijn zij het niet, die ons toonen, hoe de wil, om het leven zoo duur mogelijk te verkoopen, ook in hunnen boezem leefde? — Maar tot viermaal toe heen en weder gedreven, van den Rijn naar Nijmegen en weder terug, en nogmaals denzelfden weg en dezelfde terugtogt — moesten zij niet denken, toen zij ten laatste ter naauwernood tijds genoeg kwamen om den overtogt toe te zien: »wij zijn slechts ter slagbank hier heen gevoerd"? Zij zagen toch aan de overzijde de monden der kanonnen, en hadden niets daartegen, dan den door den verrader Mombas zoo weifelend gemaakten heldenmoed, die nu in de ure van den nood tot de uiterste wanhoop oversloeg. Ware aan hun hoofd een aanvoerder geweest, enen Leonidas gelijk; zij zouden de Thermopylen der Nederlanden ligt met zooveel eer verdedigd hebben, als gindsche Spartanen den toegang van hun Vaderland. Zij zouden misschien den weg aan den Franschen Monarch betwist hebben, misschien hem teruggeworpen hebben. Maar zeker, dan prijkte op hun graf eene eernaald, waarop hunne daden waren beschreven, en eene enkele bladzijde zoude dan onder Nederlands heldendaden hun niet geweigerd zijn.

Nu rusten zij, die voor het Vaderland stierven, ginds vergeten; niemand weet zelfs de plaats van hun graf, slechts weinigen kennen hunne daden.

Maar zij verdienen niet vergeten te worden, al ware het slechts om den indruk, dien hun moedig gedrag den Franschen inboezemde. Zij, gindsche wufte hovelingen, die tot nog toe niets deden dan lagchen, hun lagchen werd in rouw veranderd (*). De eersten onder den adel werden in rouw gedompeld, en zij, die gewaand hadden, dat de

(*) Madame DE sévigné, die den 13 Junij nog schreef: *on ne cesse de rire depuis le matin jusqu'au soir*, schrijft den 20 Junij: *vous n'avez jamais vu Paris comme il est: tout le monde pleure, ou craint de pleurer.*

verovering der Nederlanden een speeltogtje was, betaalden met hun bloed en leven de ijdele scherts, waarmede zij zoo lang zich vermaakt hadden. Maar grooter, gewigtiger was de invloed, dien de heldendaad der onzen uitoefende, daar zij Condé, den geest en het leven der gansche Fransche Armée, bijna twee maanden aan zijne legerstede vasthechtte. Hij toch, bezielde met de gedachte, alles als bij overrompeling te doen, had reeds besloten, met 20,000 ruiters, ieder met eenen Infanterist achter zich op het paard, tot in het hart van Holland door te dringen, en Amsterdam, toen nog geheel van verdedigingsmiddelen ontbloot, bij verrassing in te nemen.

Was het niet dat wonder, hetwelk de Franschen als eene beschikking der Voorzienigheid ter hunner gunste in de doorwaadbare plaats in den Rijn opmerkten, dat veeleer thans, in eene kleine omwending, een tweede wonder werd ter gunste der Nederlanders, waardoor de snelle loop des overweldigers, op het oogenblik, dat zijne vaart ten toppunt gerezen was, gestuit werd, en het Vaderland behouden? Wordt de merkwaardige Ebbe zoo menigmaal genoemd, die de vijandelijke vloot, eene maand later, zoo bijzonderlijk wederhield in hare bedoelde landing; waarom wordt ook niet dezelfde hulde toegebracht, aan dat ongelukkige schot, hetwelk een brooddronken jongeling in dolle woede afschiet, en dat de oorzaak wordt, dat Lodewijk de veerkracht van zijn leger mist — gansch Frankrijk in rouw gedompeld wordt — en dat aan Nederland, schoon daarvan nog onbewust, de eerste redding in den hoogen nood toebrengt?

Neen, deze merkwaardige geschiedenis verdient niet in de vergetelheid bedolven te blijven. — Moge zij boven vele andere in duisternis gewikkeld zijn; zij heeft toch nog zoo veel licht, dat zij niet tot den rang van volkslegenden behoeft af te dalen. Aan hare hernieuwing in het geheugen mijner landgenooten zijn deze bladzijden toegewijd. Mogt het Vaderland overal zijne helden waarderen!

EERSTE HANDELINGEN

VAN

*JAN GRAAF VAN NASSAU-
KATZENELLENBOGEN,*

ALS STADHOUDER DES VORSTENDOMS GELRE EN
GKRAAFSCHAPS ZUTPHEN.

In Junij 1578 aanvaardde de oudste broeder van Willem I. het Stadhouderschap van Gelderland (*). Hij vond hier geene geringe verwarring in het beleid der regering. Roermonde, de hoofdstad van het Overkwartier, aan de eene zijde, aan de andere zijde, Deventer, waren in de magt der Spanjaarden of door Hoogduitsche benden bezet. Uit de laatste plaats vooral stond Gelderland oogenblikkelijk voor vijandelijke aanvallen bloot; de vestingwerken waren in verval en de steden en sterkten niet genoegzaam van bezetting voorzien; de bevelhebbers, die vroeger voor den Koning hier het bewind voerden en met de gelegenheid des lands wél bekend waren, zagen gretig naar de gelegenheid uit, om dit gewest weder onder de magt van Spanje te brengen; de Graaf van den Berg, wien, als Bannerheer, eene der eerste plaatsen in de Landschaps-vergaderingen toekwam, kon de verdenking, dat hij met den Spanjaard heulde, niet ontgaan; de leden van het Hof en van de Rekenkamer, Kancelier en Raden, waren nog dezelfde, die

(*) Zie v. d. SPIEGEL, *vertoog over de betrekking van Joh. Graaf van Nassau tot de Unie van Utrecht*, bl. 20. Meerdere stukken, dan aan dezen geleerde bekend konden zijn betrekkelijk de aanstelling van Graaf Jan tot Stadhouder, hopen wij in het vervolg mede te deelen.

eed gedaan hadden aan den Koning, en hunne verknocht-
heid aan de Algemeene Staten scheen allezins te betwijfe-
len; de invoering der algemeene middelen bleef tegen-
stand ondervinden, en de voortdurende weigering om
daarin toe te stemmen wekte onwil en wantrouwen bij de
naburige gewesten en scheen de nu reeds ontworpenen naau-
were Vereeniging ten eenemale te zullen vrijdelen. Daarbij
kwam nog, dat de ingezetenen, over het algemeen, neigden
tot de Kerkhervorming. De leer der Hervormers, ook hier
reeds vroeg aan verschillende plaatsen doorgedrongen, had
onder de vervolgingen, aan welke zij ten tijde van Karel V.
ten doel stond, steeds meer en meer veld gewonnen, al-
lerwege stille of meer openlijke belijders verkregen, en de
gewelddadige maatregelen der terugwerking onder Alva had
haar naauwelijks voor eene poos kunnen onderdrukken;
maar de regeerders der steden, der vier hoofdsteden
(Nijmegen, Arnhem, Zutphen en Venlo) in het bijzonder,
wilden geen haarbreed afwijken van de letter des Gend-
schen verdrags en niets tegen de Roomschen eerdienst on-
dernomen hebben (*), en het liet zich aanzien, dat ook
hieruit hevige tegenstand zou ontstaan tegen alle maatre-
gelen, welke ter bevordering der goede zaak mogten voor-
geslagen worden. — Gelderland ware voor de Unie ver-
loren, ja de Unie zelve ligt een hersenschim geweest, bijal-
dien hier niet in dit tijdstip een schrander hoofd, die,
gelijk Willem van Oranje in Holland en Zeeland, met
moed en beleid den tijdgeest wist te leiden, met vaste
hand het roer had gegrepen.

Een beslissende stap werd van stonde aan vereischt. Den
18 Augustus 1578, schreef de Stadhouder — en wel, tegen
de gewoonte, hij alleen, daar dit anders op naam van
Stadhouder, Kanzelier en Raden geschiedde — eenen Land-
dag (†) uit, den 4 September en vervolgens te Arnhem to

(*) Zóó was het reeds vroeger. Zie GROEN VAN PRINSTEREN,
Archives, t. II. p. 296.

(†) BOR spreekt hiervan, *Nederl. Oorlogen*, deel II. fol. 57;
ook VAN REIJD, *Hist.*, bl. 34 en 35.

houden. Onder de punten, welke daár behandeld moesten worden, in de eerste plaats opnoemende de invoering der algemeene middelen, de maatregelen tot verdediging des lands en tot verzachting, zoo veel mogelijk, van den last der ingezetenen bij de reeds drukkende en nog verder gevreesde doortogten van krijgsvolk, de handhaving der privilegiën, voegt hij er ten slotte bij: *Die weil ich auch nit zweiffell, E. L. werden des, bei dem Rhat von Staten; als ook den General Stenden der Fuijerten Provincien verfasten Religionfriedens gute wiszenschaftt haben, So bidt ick gleichfals, E. L. wollen demselben wol und reiflich nachbedencken, und mit einer guten und godtseligen resolution gefast erscheinen, Alles zu dem Ende damit niemandts in seiner Conscientz beschwert, fridrt vundt einigkeidt erhalten, vundt mistrouwen zwischen hohen und nideren Stenden, als auch allen Underthanen dieser Landtschap ufgehoben moge werden (*)*.

Wat op dien Landdag (die, zoo als men zeide, den 10 September op *reces* scheidde, om den 19 daaraanvolgende hervat te worden) verhandeld werd, geef ik liefst, met de eigen woorden: 1.) van het verhaal der afgevaardigden van wege de stad Zutphen aan hunne lastgevers, naar het afschrift daarvan voorkomende in de *Stukken van Landzaken door den President van Hell*, 1578, 1579, fol. 149-153 (+); 2.) van het Berigtschrift voor twee Leden van de Vergadering der Algemeene Staten, naar den Gelderschen Landdag afgezonden, aldaar fol. 153 en 154 ingeschreven; 3.) van het verhaal aangaande den voortgezette Landdag, zoo als dat door de Zutphensche stedegezanten aan hunne lastgevers overgeleverd werd, naar het afschrift daarvan in de boven vermelde *Stukken van Land-*

(*) Naar het gelijktijdig afschrift, voorkomende in het *Tomus primus der Handlongen van Grave Johan van Nassau Stadhouder*, in het Archief van Gelderland berustende.

(+) Men zie over dit belangrijk handschrift, thans in het Provinciaal Archief van Gelderland berustende, *BONDAMS Verz.*, van onuitgegeven *Stukken*, Voorber. bl. XIV-XIX.

zaken fol. 167-170 te vinden. Daarbij verwijs ik nog op een aanmerkelijk stuk, onder het opschrift van *Memorial und Verzeichnusz, was ungefahrlich den Hern Printzen etc. zu vermelden* (*), zijnde een onder het oog van den Stadhouder zelve ontworpen en voor den Prins van Oranje bestemd verslag van het verhandelde op dezen Landdag en van den geest van deszelfs leden. Het een en ander zal eenig denkbeeld geven van de schier onoverkomelijke moeilijkheden, waarmede Graaf Jan, om hier uit de verwarring het goede daar te stellen, te worstelen had. Andere stukken, welke men zich voorstelt in het vervolg dezer bladen mede te deelen, zullen nader doen zien, hoe, onverschilligheid bij den een', Spaanschgezindheid bij den anderen, hier wankelmoedigheid, elders twistgierigheid en bittere naijver, altijd de omslagtige wijs van raadplegen der afgevaardigden ten Landdage en de daaruit geborene moeilijkheid om bij overstemming tot een eindelijk besluit te komen, verwonnen of verschalkt moesten worden, eer de grenzen verzekerd, de algemeene middelen ingevoerd en geregeld, de leden van Hof en Rekenkamer door eigen landzaten vervangen, de Geloofsvrede aangenomen, de toetreding tot de Unie verkregen was. Dat het een en ander werkelijk tot stand kwam, is ook van elders bekend: dat aan des Stadhouders moed en kloek beleid, in de moeilijkste omstandigheden in beoefening gebragt, deze uitkomst te danken was, zal, ook zonder nadere aanwijzing, uit elk dezer stukken genoegzaam blijken.

(*) Uitgegeven in het schaars bekende geschrift van wijlen Mr. C. G. HULSMAN, getijld: *Geschied- en Staatskundig Onderzoek over den tijd wanneer Philips II., Koning van Spanje, opgehouden heeft Heer der Vereenigde Nederlanden te zijn*, Arnhem, 1781, en ald. bl. 45-53 in de Aant.

I.

Verbael van 't gebesoigneerde der Gecommitteerden der Hoofsteden op den 1 Septembris [1578], ende voorts van 't verhandelde op den gemeinen Landdachaert den 3 Septembris bejde t' Arnhem gehouden.

Achtervolgende id schrijven bij een Er. Raedt der Stadt Zutphen aen den Er. van Venlo, ende bij den van Arnhem aen den Er. van Nijmegen gedaen, sampt id antwoord bejder Steden daer op gevolcht, zijn op den 1 Septembris de Gesanten der Stadt Zutphen binnen Arnhem erschienen, in meininge de Gedeputierden der voors. Steden gevonden te hebben, edoch en zijn als doen noch niet aengecomen geweest, noch ooc ten selven dage gecomen. Wat als doen met Johan Gerbrants versproken, ooc aan den jongen Grammay (1) Lantrentmr. geschreven, sulcx brengt de missive aen de Stadt Zutphen afgeveerdicht mede. Ende soo de Raetsvriend Til ende Secretaris aen den Burgermr. Erkelens gegaen, om te vernemen, woe de sake allenthalven geschapen mochte zijn, heeft geantwoord al noch niemant gecomen te wesen, ende aengenomen dat aenstont nae dat de Gesanten sullen aengecomen zijn, sijn L. sulcx verwittigen wolde.

Op den 2. 's naemiddachs zijn aengecomen 4 Raetsvrienden der Steden Venlo, seggende dat 's avonts die van Nijmegen aencomen solden; ende hebben sij Gesanten met den Borgermeesteren van Arnhem ende Zutphensche Gedeputeerden beraemt 's naemiddachs te 3. uren ten huijse van Erkelens bij den anderen te willen erscheinen, als geschiet,

(1) *den jongen Grammay*] Thomas Gramaye de jonge bekleedde nu sedert vier jaren de belangrijke bediening van Landrentmeester Generaal van Gelderland; vroegeer was hij zes jaren lang Ontvanger Generaal van Brabant, in het kwartier van Antwerpen. — Johan Gerbrants was Landrentmeester der Graafschap Zutphen.

al waer men in allerhande communicatie geweest ende sonderlinge aengaende den art. van de Religions vrede, den welcken sij verclaerden hun in geen en wege te behooren gestadet te worden, dan dat men verblijven sold bij de pacificatie van Gendt, met vele redenen ten propooste diene. Doch woe de sake voorts tot sulcke meininge ingericht worden solde, also men de Gesanten van Nijmegen gewertich (2) was, is goet gevonden, dat men op morgen te 8 uren weder gelijckerhandt bij den anderen verschijnen ende daer op communiceren sol.

Op den 3. zijn op den Raethuijse binnen Arnhem erschenen van wegen der Stadt Nijmegen.

Alart van Bommel }
Derrick van Onderen } Burgermrn.

Johan Meuwss }
Wolter Stevens } Mrn. van Ster Claes Gilde.

Arndt van Zeller Gedeputierde der Gemeente.

Mr. Johan van den Have Secretaris.

Van Venlo.

De Licentiaet Mr. Thomas Ingen Huis.

Johan van Greveraet.

.
.

Van wegen der Stadt Zutphen.

Gaedert Barner }
Steven Bentinck } Burgermrn.

Henric van Til Raetsvriend.

Johan Avercamp Secretaris.

Van wegen der Stadt Arnhem.

Gerrit de Greve genant Erculens.

Wilhem van Suijlen van Nijvelt.

Voort anderen van den Raede.

Ende heeft voor eerst de voors. Erculens gedaen de dancsegginge, dat de Stedegesanten bij den anderen erschenen weeren; ende soo men van gewichtige saken had te commu-

(2) gewertich] Te wachten.

niceren, vermaende sijn L. een jeder op sijnen eedt de sake secreet ende geheim te holden.

Ende is voorts in communicatie verscheidener der Lantschaps gebreken geschreden, ende insonderheit voor de hant genomen ende erwogen id schrijven onses G. Heeren Stadholders betreffende sekere artikelen, die men noemt de Religions vrede, 't welck aengaende elck van den Gesanten eropent dir selver instruction, tsamen in effect over een stemmende, in sulcke meininge, dat in aenschou van de pacificatie van Gent, ende daer op gevolchde Union, ende anderen veelvoudigen gedanen beloften ende presentatien, geene vernieuweringe in 't punt van religie behoorde ingevoert, noch ook geroerte artikelen aengenomen te worden. Ende is daerom raetsaem eracht, dat op den Landdach die op morgen ingaen sal, men alle middelen gebruijcke, om in geval de Gesanten der Bannerheren ende Ritterschap, oft eenige derselver, van anderen gevoelen zijn mochten, se te onderrichten, daer met sij van de gelegenheit beter geïnformeert, afstant doen mochten, om also te stercker middel te hebben, sijn G. te vermanen, de vernieuweringe achter wegen te willen laten, ende daer sij algereets voorgenomen, af te stellen, in conformiteit van den inhoud der voors. pacificatie.

Ende woe villicht sulcx onbatelije werè, als men doch niet en verhoopt, is in bedencken genomen, of id niet goet en were, in name der Steden, aan sijn F. D. te schrijven, ofte besendinge te doen, denselven van de voorsz. resolutie te melden, ende te bidden, versoecken ende aen te holden tot sulcke meininge boven verhaelt.

Edoch soo daerop soo ijlich niet ervolchde, oft dat doch bij sijn G. oft anderen gelijkewel voortgeschreden worde, is erwogen, wat men daer tegen in sulcken geval sal mogen voornemen; Ende soo bij eenigen voorgeslagen is, om sich daer tegen elck met aennemen eeniger soldaten te behelpen, zijn de voors. twee puncten in deliberatie geholden, om te besien, woe de sake bij den Bannerheren ende Ritterschap verstaen sal worden, om als dan weder bij den anderen te erscheinen, ende eenkellichje te concluderen,

Alsoo voorts in bedencken genomen is geweest seker artikel van de verschrijvinge sijner G. totten voors. Lantdach, betreffende eenige puncten bij sijn G. besworen (3), van 't aental ende qualiteit des Cancellers ende Raden, die sijn G. bij gevoecht sollen werden, Zijn daer op verscheijden stucken, versoecken ende resolutien, bij de Landschap hier bevorens gedaen ende genomen, gelesen. Edoch de sake in wijder beraetslaginge wes op den nae middach uijtgesteld.

'Snaemiddachs de Gesanten weder bij den anderen erschienen wesende, hebben op 't voors. punct met malcanderen allerhande communication gehouden, ende voorts geconferiert oere instructien op de andere puncten, ende bevonden deselve in effecte meest te vergelijken (4).

In allen den welcken sij sich ooc voorts eenhellich gemaect, ende verafscheidt dat 's anderen daechs to 7. uren eenige Gedeputierden neffens den Secretarien bij den anderen erscheinen sollen om de genomene resolutien bij geschrifte te vervatten.

Op den 4. zijn de voors. Gedeputierden neffens den Secretarien erschienen, ende onder correctie 't gene voors. vervat. In 't doen deswelcken wesende zijn eenige Hellebardiers sijner G. aengekomen, een Er. Raedt der Stadt Arnhem ontbiedende van wegen des Heeren van Hohensaxen, dat sij eenige billetten gereet maken solden, aengesien etlike soldaten voor handen, die in de selve Stadt gelogeert

(3) *besworen*] Dit zag op het 2e en 3e der *Articulen*, daerop de *Stadholder* sal aengenomen worden, dus luidende: *Item de Raden, die neffens Sijn Gen. gestelt sullen worden, sullen lantsaten zijn, aldaer geërft, gegoet ende genoeghsam gequalificeert, gelijc ooc geschien sal van allen anderen Drostten, Amptlieden ende Officieren, ende sullen ooc de Landschap gebeurliken eedt doen.* — *Id getal van den Raden, neffens den Canceler, sal wesen van 12 personen, soo van adel als anderen daer toe nut ende bequaem zijnde.* -- De *Stadhouder* had gezworen, deze artikelen te zullen nakomen, en niets kon hem zelve meer welgevallig zijn, dan zoodra mogelijk hieraan gevolg te geven.

(4) *te vergelijken*] Overeen te komen.

sullen worden; ende als de Borgermr. dede gesinnen te mogen weten id aental der selver, waert te rugge ontboden, dat id de Heeren wel wosten. Over al 't welck een Er. Raet sich beswaert bevindende, in der ijl ontboden ende begeert de Gesanten der Hoofsteden bij se te willen erscheinen, als geschiet; ende is men als doe in raetslach getreden, ende entlije goet gevonden, dat etlike des Raets bij den Heeren van Hohensaxen erscheinen, ende den selven melden solden, also althans de Lantdach alhier were aengestelt, dat de selve behoorde vrij te zijn; ende soo men "met allerhande wichtige gescheften beladen were, wolde men hem op morgen met goet antwoord bejegenen. Is daer nevens goet gevonden, dat oer Er. der selver gemeente bij sich solden bescheiden, ende met hun ooc communiceren, presenterende sij Gesanten op den naemiddach tot gesinnen weder te comen, ende oeren goeden raet met te deilen. Den naemiddach is gewacht op de aencompste sijner G. de welcke aver niet erschienen.

Op den 5. zijn der Hoofsteden Gesanten weder ontboden om de concipieerde resolution te oversien, als geschiet, ende is midler wijl sijn G. aengecomen, invoerende de voors. soldaten, die aen de Craene (5) legen, ende als sijn G. billetten gesien ende met goetduncken der Gedeputeerden eenige aen sijn G. afgeveerdicht worden om te begeren, dat de soldaten aen de Craene verblijven mochten, wes nae gehaltenen Lantdage, antwoorde sijn G. sij mosten patientie hebben, sijn G. had daer in een ander bedencken, dat hij hun noch melden sol.

Zijn voorts sij Gesanten met malcanderen aen verhoor der artikelen geschreden, ende deselve geaprobeert, midler wijl is bescheit sijner G. aengecomen, dat de Landtschap in 't Clooster (6) vergaderen sol, doch voort veran-

(5) *aen de Craene*] Eene voorstad van Arnhem, buiten de Rijnpoort.

(6) *'t Clooster*] Het Minderbroederen Klooster, bij den Kleinen Oord.

dert, dat men sol erschijnen op 't Hof (7), also dat de Landtschap derwaerts gegaen, ende nae wat wachters is sijn G. erschenen, sich voor eerst des uijtbleijvens excuse-rende; ende voorts voordragende, wie dat op den lest gehouden Lantdach sijn G. eenige artikelen te besweeren voorgelacht, ende soo sijn G. sich begeerde te quijten van sijnen gedanen eedt, ende dat id opliggend der Landtschap groot were, had raetsam gevonden Bannerheren, Ritterschap ende Steden te beschrijven, ende dat nu de selve in soo een aental erschenen weren, dede sijn G. sich hoochlijc bedancken, begerende dat men sijn G. voortaan met raet ende daet assisteren wolde, ende soo de saken der Landtschap vast vele weeren, stonde eerst te bedencken, hij wat forme men daer in tot resolutie schrijden sold. De sommige vermeinden men sold de artiklen tsamen t' eenemael voor de handt nemen, de sommige ooc, dat men een punt voornemen sold, ende geen ander eer 't selve afgedaen were, ende also successive. Sijn G. aver beducht (8), dat al de saken consisteerden in 2 punten, te weten eerstlijc id gouvernement ende regiering, ten anderen de Defensie, daer met de onderdanen beschut ende beschermt mochten worden tegen den van Deventer; Ende erachtete sijn G. dat leste id ijlichsto were te beraetslagen, tot welcke meininge de Heer Stadhouder van Overijssel ooc beschreven were, met 't welck de Lantschap afgetreden, ende nae 't Clooster gegaen is, Alwaer de Gesanten des Graven van den Berge verclaert, dat aengemerct van wegen der Vrouwen Gravinnen toe Stirom (9) niemant er-

(7) *'t Hof*] Het gebouw, dat later Prinsenhof genoemd werd.

(8) *beducht*] Dat is: meende, was van gevoelen.

(9) *Gravinne toe Stirom*] Deze was Ermgard Gravin van Limburg en Bronkhorst, Vrouwe van Stirum, VVisch en Borkelo. Zij was namelijk haren eenigen broeder Joachim in de heerlijkheid VVisch opgevolgd, was in tweeden echt gehuwd geweest met Jurgen Graaf van Limburg Heer van Stirum, en erfde van haren vollen neef Joost het graafschap Bronkhorst en de heerlijkheid Borkelo. Maar in het genot van deze laatste bezitting kwam zij eerst in

schenen, dat sij in bevel hadden niet in den Raetslach te treden, sonder dat al der Bannerheren Gesanten present weren, ende nae dat men op dat punct etliken tijdt gestaen, zijn ten lesten Gesanten uijt allen 4. Quartieren aan den Heeren Stadholder afgeveerdicht, sijn G. sulcx te vermelden, ende te bidden, dat sijn G. aen gedachte Gravinne schrijven wolde als noch te erscheinen laten, ofte approbatie over te senden van 't gene dat gesloten sol worden; ende soo men gelijcke wel van meininge ware bij provisie op 't tweede punct in raetslach te treden, dat sijn G. daarom bij geschrifte stellen wolde 't gene dat onder sulcken punct verstaen worde, ende mede sijner G. voorraem, 't welck sijn G. aengenomen te doen, ende soo id aen den avont liep eer sijn G. de selve voorraem (10) afveerdichde, en is ten selven dage daer op niet meer gevolcht.

Op ten avont hebben de Gesanten deser Stadt [Zutphen] bij sich ervordert de Cleijne Steden der Graefschap, ende met den selven gecommuniceert, oec hen eropent, wat bij der Hoofsteden Gesanten geconcludeert was, ende accordeerden sij in 't eerste artikel genant de Religions vrede, ende wolden sich tegen morgen die van Doesborch op ten anderen ende sonderlinge daer de nje verbontenisse met den van Hollandt ende Zeelant afgeslagen waert, bedencken.

Op den 6. 'smorgens de Lantschap bij den anderen

1579, na den dood der weduwe van Graaf Joost, die er nu nog het vruchtgebruik van had. Zie VAN SPAEN, *Inl. tot de Hist. van Gelderland*, Deel I, bl. 300, 301. Verg. bl. 382. — Als Vrouw der heerlijkheid Wisch had zij door haren gezant ten Landdage stem en zitting onder de Bannerheeren.

(10) *voorraem*] Dit voorstel liep over vier punten: 1.) de verovering van Deventer; 2.) de bewaring der frontierplaatsen en hoofdsteden; 3.) de invoering der algemeene middelen; 4.) de nadere Unie met Holland en Utrecht. — De Stadhouder, het gevaar, hetwelk Gelderland uit Deventer bedreigde, op den voorgrond stellende, bediende zich van de levendige voorstelling daarvan, om op een onverwijld besluit ten aanzien der overige punten aan te dringen. Verg. [Mr. C. G. HULTMAN], *Geschied- en Staatk. Overzigt*, bl. 45 en volg.

erschenen wesende, hebben den meesten tijd des morgens gegaen sonder iets vruchtbaerlicx uijt te richten, wach-
tende op de artikelen, die sijn G. vervatten soude. Edoch
volgens hebben de Gesanten van Overijssel, te weten de
Drost Sloot (11), Bentinck ende Arndt toe Boecop; sich aen
doen geven, incomende ende vertoonende brieven van cre-
dentie uijt Swol van Ritterschap ende Steden 's Landts van
Overijssel geschreven; Voordragende de selve durch den
voors. Boecop, dat id versoec ende begeren der van Over-
ijssel were, dat doch allen arbeit, vlijt ende ernst aenge-
went worden mochte, sonderlinge bij deze tijd, dat de
Stadt Deventer (daer aen dese Landschap gelijke vele
gelegen) erovert ende tot dienst des Vaderlants gebracht
werden mochte. Ende soo ietsonder de Heer Stadholder
van Overijssel hier were, begeerden dat men jemants sold
deputeren om desent halven met sijn G. te communiceren,
op 't welck den selven na jetwes wachters aengesacht, men
wold derenthalven met onsen G. Heeren Stadholder commu-
niceren. Nae id afgaen der selver Gesanten is ingecomen de
Gesante der Staten Wilhem van Merode, ende nae dat
de selve had doen verlesen sijn credentie, heeft hij voor-
gedragen, dat de Commissarien der Generale Staten hem
afgeveerdicht, eerstlic om te doen de eerbiedinge der selver
tot dese Lantschap, anderdeels voor te dragen de hooge
noot daer in de Staten sich ervonden, hebbende moeten
lichten ende opbrengen groot aental van Crijchsvolk te voet
ende te peerde, tot wederstant van de injurien, die de ge-
meine vijandt ons toe denckt; ende woewel een gemeine
sake ooc met gemeine costen afgedaen behoorde te worden,
hadden doch de Gelderschen tot noch toe verweijgert de
Generale middelen aen te nemen, dirigerende sunst allent-
halven de voors. Gesante sijne rede in effect nae id in-
houden des schrijvens der Staten, seggende, de voors. re-
denen weren genoegh voor den willigen, aver tegen den

(11) *Drost Sloot*] Hij was Jan Sloot de Oude, Drost van
Tollenhove. Men zie over hem, als mede over den nagenoemden
Arndt tot Boecop, SCHELTEMA, *Staatk. Nederland*.

unwilligen protesteerde hij in craft sijner Commission van alle injurien ende anders daer de andere Provincien in vallen mochten mits deser Lantschaps onwillicheit, begerende men wol sulx ten herten voeren; waer met de selve Gesante afgetreden, hem toegesacht wordende, dat men hem sold antwoort laten wedervaren. Volgens is aengecomen de Secretarius des Heeren Stadholders, den Grave van Culenburch (12) in 't geheim ietwes toe luyjsterende, nae id afgaen des welcken sijn G. gesacht, dat de Gesanten van Hollant ende Zeelant hier weren, op veelvoudige aenholden des Heeren Stadholders hier gecomen, daer sijn G. wel bescheit af wuste om met malcanderen ietwes naerder sich te verbinden, seggende, wanneer hij in stat der van Hollant were, wol hij sich bidden laten, ende begeerden sij van Hollandt te weten, wat men hun van wegen der Landtschap soll voordragen willen, daer bij voegende, men wol metten Spaenjaerts niet te doen hebben, noch ooc metten Franzoisen, soo most men met jemant hebben te doen; ende dergelijcke redenen. Op 't welcke eenige voorgeslagen, dat men ellike deputeren sol, drijerleij oorsaken met onsen Gen. Heeren Stadholder te communiceren: eensdeels sijn G. te ersoecken om de artikelen te becomen; anderdeels 't gene die van Overijssel voorgedragen; ten derden, also men verstonde, dat die van Hollant ende Zeelant bij sijn G. alhier verschreven weren, sol men verstaen, tot wat meininge sulcx geschiet, ende sold men op den naemiddach weder bij den anderen comen, op dat de Gesanten nae sijn G. gaen mochten.

Op den naemiddach de Quartieren elck apart gegaen wesende, heeft id Zutphensche Quartier al den naemiddach gewacht, in meijninge dat de andere Quartieren oere Gesanten mede solden afgeveerdicht hebben. Midler wijl hebben de Er. van Nijmegen der anderen Stede gesanten bij sich gevordert, ende den selven gemeldet, dat die van oer Quartier par force hebben wolden, dat men voor den avont

(12) *den Grave van Culenburch*] Deze was de bekende Floris L. van Pallant.

Canceler, Raeden ende Rekenkamer af hebben wolden; doch oer Er. hadden oer beraet genomen, ende is nae eenige beraetslaginge gesacht, dat men sulcx niet en behoorde te doen, dan te blijven bij de resolutie durch den Steden genomen. Heeft midler wyl sijn G. gesant der selver resolutie; Nae noech lange wachters zijn op den auont gecomen de Grave van Culenborch, met Vijgh (13), de Heer van Loenen (14), de Amptman Carl van Lijnden (15), Gerrit ingen Nulandt, ende anderen uijt den Nijmegeschen Quartiere, voordragende geroerte Vijge, dat die van 't Nijmeesche Quartier gesloten weren, de Cantzelrije desen avont toe te doen, ende se te ontsetten, ende als men nae eenige communication vraegde, oft de Steden mede daer in hadden verwillicht, sachte de Grave van Culenborch, iae al te samen; als aver men antwoorde, dat id een sake were der hooger Overicheit aentreffende, ende dat men id punct van defensie behoorde voorgaen te laten, men conde de meijninge aen den Ertzhertoch doen gelangen, ende evenwel midler wyl de deuren der Cancelreij ende Rekenkamer toe versegelen; sachten daer op de Stedegesanten der Graefschap, sij hadden daer toe geen bevel, sij wolden oer handen daer in niet slaen, id were een sake der hooger Overicheit aengaende, ende sachte de voors. Vijge, wolde id Zutphensche Quartier niet mede, soo wolden sij id doen; Ende antwoorden de Stedegesanten, sij mochten sulcx doen op oer eijgen ban ende boete, ende als men alsus was in 't disputeren, werden sij Stedegesanten bij den anderen in den Hof bescheiden, al waer sij op dit artikel hardt disputierden, ende den van Nijmegen gevraecht, of sij, gelijc die van Culenborch gesacht, mede daer in verwillicht hadden; antwoor-

(13) *Vijgh*] Nicolaas Vygh, Ambtman van Nederbetuwe, een ijverig, maar tevens bedachtzaam voorstander der Hervorming.

(14) *de Heer van Loenen*] Bartolt van Gent, heer tot Loenen. Zijn zoon, mede Bartolt geheeten, wordt door SCHELTEMA a. w. vermeld.

(15) *de Amptman Carl van Lijnden*] Deze was Ambtman van de Overbetuwe.

den sij , in geen en wege. Die uijt den Ruremondſchen Quartiere ſachten ooc , hun was aengegeven , dat al d' ander Quartieren daer in hadden geconsentiert , ende ſoo sij te ſamen concludeerden , gelijc te bevorens , uijtgeſacht die van Harderwijk ende Elburch , de welcke van contrari gevoelen waren , is geſacht , men ſold 's anderen daechs te 7. uren op 't Raethuijs bij den anderen comen , ende de din-gen gronlijk erwegen. Ende als nu sij Stedegesanten jeder weder bij den ſijnen gaen wolde , weren de ſelve vertegen. Zijn volgens deser Stadts gesanten [van Zutphen] bij den Gesanten van Nijmegen gegaen , ende metten ſelven deser ſaken halven allerhande communicatie gehouden.

Op den 7. 's morgens heeft men vernomen , dat des Gref-fiers huijs beset , ende de Cancelrije toegesegelt was , des men groot wonder gedragen , ende insonderheit , dat men verſont , dat eenige ſoo ſoldaten als borgeren in 't Minre-broeders Clooster gevallen , ende 't ſelve geſpolieert , de beelden verwoest , ooc de predicatie (16) daer op geſtelt hadde.

Zijn tijdtlic de Gesanten hier ende daer gegaen , ſonder dat op den morgen ietwes bijzonders uijtgericht waert , anders dan dat Stedegesanten bij den anderen erſchenen , ende van 't artikel gecommuniceert hebben gelangende Cantzler ende Raden , daer in sij accorderden , gelijc hier bevorens 't ſelve geſloten was , uijtgeſecht ooc ſoo eenige in 't Clooster bij den anderen weren , dat omtrent 10. uren id geruchte quam , dat ſijn G. de Lantschap be-geerde te ſpreken , ende dat men nae 't Hof gegaen. Edoch op den merct comende , ſach men dat de Predicatie voor 't Hof binnen der poorten aengeheven was , alſo dat deser Stadts gesanten nae id Raethuijs aengingen. Nae eindinge der predication is beſcheit aengecomen , dat men weder in 't Clooster ſol vergaderen , alſo dat de Lantschap derwaerts gegaen ende in 't Reventer comende , ſacht de Grave van Culenborch , dat men met den Heere Stadholder gecommuniceert had , ſonderlinge aengaende de ſake van Deventer ,

(16) *de predicatie*] Hierover ſpreekt *bor* , *Nederl. Oorloghen* , deel II. fol. 60 verſo.

ende hadden die van Overijssel overgegeven bij geschrifte 't gene sij ingewillicht hadden, ende is men daer op van den anderen gegaen, om sich te bespreken, waer met men aen deser sijde doen mochte dat sich gebeurde. Als men desent halven in communicatie was, ooc verscheiden propoosten vielen, ende sonderlinge dat men voor al de generale middelen, als sij geproponeert waren, inwilligen solde, zijn der Stadt Zutphens gesanten bij den Nijmeeschchen gegaen, ende met se alles hants gecommuniceert, ende sachten de selve, dat sij niet gequalificeert en weren, ietwes in te willigen: Edoch so men hun respijt geven wolde, souden gern op Nijmegen reijsen ende rapport doen, met welcken bescheit sij Gesanten weder bij oeren Quartier gegaen, also dat de Heere tot Anholt (17), sampt Ridder-schap deses Quartiers, aen de Stedegesanten voors. gegaen, se toe induceren, der gelijcken antwoord becomen, ende soo de Ridderschap nu in allerhande communication was, hebben goet gevonden oere opinien bij geschrift te stellen, om volgens deselve den Quartieren bij lanx te senden ende te sien wat daer met uijtgericht mocht werden.

Midler wijl is men bij den Stedegesanten in allerhande communication getreden, gelangende den handel in 't punct van religie voorgenomen, ende goet gevonden sich met den Gesante der Steden van 't Overquartier te bespreken, waer her der Stadt Zutphens Gesanten gegaen, ende met se in verspreck comende, hebben gesacht in geenem wege gemeint te zijn, ietwes voor handen te nemen, sonder dat eerst geresolveert were op twee puncten, op 't eerste der welcker op gisteren soo heftich aengehouden were, te weten van den Raede, ende 't ander van den Religions vrede, welke beijde puncten vast hartelije nu aengegrepen, ende aen de croone des Conincx, ende de eere Godts getast

(17) *Heere tot Anholt*] Deze was Dirk van Bronkhorst-Batenburg, heer van Anholt. Hij had op den Landdag stem en zitting als Bannerheer wegens de heerlijkheid Baar, welke hij in 1562 met meer andere goederen had aangekocht van Lamoraal Graaf van Egmond. Zie VAN SPAEN, *Inl.*, deel I. bl. 389, 390.

were, waer op sij oere justificatie, dat sij daer met niet te doen en hadden, doen wolden. Ende is also goet gevonden, dat de Gesanten der 4. Hoofsteden bij den anderen verschijnen sollen, 't welck geschiet, ende bij den selven goet gevonden is, den Gesanten van den Cleijnen Steden allenthalven mede te bevorderen, is men daer met also nae id Raethuijs gegaen, ende op den twee puncten allerhande communicatie gehadt, ende overmaels op de voorige meininge bij den Steden vervat besloten, woewel dat de Gesanten der Cleijner Steden van Veluwe in andere opinie weren; Ende is volgens bij geschrift ingestelt ende gesloten, dat men op morgen jeder in sijn Quartier voordragen sol, dat men niet gemeint en were, in resolutie eeniger ander artikelen te schrijden, eer dat op de voors. 2 puncten resolutie genomen were, waer met de voors. Velusche cleijne Steden insgelijcx niet wel te vreden weren. Also midler wijl de Heer van Loonen ende anderen uijt den Nijmegeschen Quartier aengecomen, hebben de generals middelen hertelijk gerecommandeert, ende alle middelen van inductie gebruijct; Edoch is verafscheijt, dat men op morgen te 6. uren bij den anderen verschijnen sol, ende soo de Kercmeester quam clagende, dat men was bevruchtende, dat desen aenstaenden nacht in de principale Kercke ooc eenige onordentlijcheit voorvallen soude, aengesien dat etlike schutten daer in weren, zijn eenige Gesanten soo van de Stadt Nijmegen als vrunden mede aldaer, insgelijcx uijt 't Quartier van Veluwe ende Gesanten der Steden van Zutphen aen sijn G. gegaen, ende sich des ingreeps verleden nacht geschiet, hertlijk beclaegt, ende gebeden dat sijn G. ordeninge stellen wolde dat sulcx niet weder te besorgen: Waer op sijn G. gesecht, id dede hem hertelijk leet, had ooc daer van niet geweten, ende volgens sijn dienaren nijtgeschickt alle Kercken te bewaren, ende had wel gewilt, dat de sake bij ordening had mogen gaen, ende dat de Magistraet ordonnancie gesteld had, dan wel te bedencken, wat bij gemeenten aengevangen worde, wat daer van te verwachten; Ende sage sijn G. ooc geen middel, 't gene nu geschiet, al nu weder te veranderen; niettemin sijn G.

wol den soldaten bevelen van alles afstant te doen. Voorts voorgevende van eenige aengecoomen tijdinge gelangende etlijke Crijchsvolk van Polwijler (18), doch nae eenige communicatie is jeder sijns weegs gegaen.

Op den 8. Septembris, als men van meininge was, nae 't Clooster te gaen, heeft de Borgermeester van Arnhem ontboden, dat de Gesanten der Hoofsteden bij zijn G. verschijnen sollen, als geschiet, al waer zijn G. voor eerst gesacht, als de selve desen Lantdach nijtgeschreven, dat men wel verhoopt had, dat met grooter ijver de saken sollen zijn gedreven, als zijn G. bevonde, dat geschege, in plaetse dat men verhoopt hadde goede eenicheit, bevruchte zijn G. allerhande onverstant, spaltinge ende oneenicheit: De Gesanten der Bannerheeren ende Ritterschap beclaegden sich over den Steden, sij hielden met malcanderen conventiculen; mochten ooc sich verbonden ende conspiracy ge-maect hebben, wolde daerom op 't ernstlijcxt vermaent hebben, de sake op 't vlijtichste bij de handt te nemen, ende tot eenicheit te dencken, ende dergelijke met tameliken langen verhael, en zijn daer met de Steden afgetreden zijn G. met antwoord te bejegenen, ende gegaen op 't Raethuijss, ende vervat oer antwoord (19), 't welck sij op 't Hof gebracht, ende bij zijn G. gecomen zijn, al waer 't selve gelesen, ende volgens zijn G. aengeheven in de lengte te melden: Eerst dat de redenen niet genoeg en weren, waer durch men niet vlijtich genoeg de gemeine saken naegetracht, aengesien dat men eene van tweeën soud moeten doen, of den vijandt onderworpen worden, oft gelt ende voorraet te soecken; de vijant were bij de handt, ende

(18) *Polwijler*] Nicolaas vrijheer van Polweiller was Overste van een regement Hoogduitsch krijgsvolk in dienst des Konings van Spanje.

(19) *antwoord*] Dit antwoord, moetende dienen tot verschooning der Stedegezanten wegens het *afzonderlijk* raadplegen en de terughouding van hun besluit op de voorgestelde artikelen, is uitgegeven in [Mr. c. g. HULTMAN], *Geschied. en Staatk. Onderzoek*, bl. 49-51. Aanteeken.

villicht naerder als men meint; Ende soo vele gelanckt, 't gene aen de Cantzelrije voorgenomen, sijn G. had twijerwegen de artikelen bij de Landtschap vervat, besworen (20), ende woewel de sake wel richtiger had connen toegaen, hoopte dan noch niet, dat men vermoede, dat sijn G. meinedich worden solde: Had daerom de Lantschap van Cantzler ende Raeden ende voor af van allen schriften moeten versekeren, 't welck sijn G. had moeten doen, al weren schoon geen clachten op oere persone voor handen geweest, ooc were sulcx een gering beswaer, maer een stucxken was ende wat pampiers, 't welck daerom geen genoegsame excusatie were.

Aengaende de religie, men soude eenige middelen voorwenden, daer met men vermoeden sol sulcx te behinderen, dat sijn G. ducht onmogelijc; dat sijn G. met vrijer conscientien niemant de predication conde verweijgeren, wesende hij van de selve religie, daer in hij metten selven hoopte salich te worden: sijn G. had wel lijden mogen, dat id bij beter midlen hier in de Kercke had mogen toegaen, dat de Magistraet met gevoechlike middelen hier in versien had, dan dewijl de Magistraet allenthalven slaperlijck hier in geprocediert had, was de gemeente daer door veroorsaect geworden: Men behoorde sich daer op te bevljtigen, om eendracht te maken, de religie en wol also niet geresisteert zijn. Ende als de Borgermeester Bentinck sachte, men bedochte dat 't geen vrede sold inbrengen willen, als men ooc metter daet speurde, sacht sijn G., id brochte doch vrede in, men mochte exempel aen Duijtschlant ende Vrancrijc nemen: wanneer in Duijtschlant geen religions vrede ware gemaect, ten ware aldaer niet een Papist persoon gebleven, de dingen werden sleperlijc bij de handt genomen, men wold geen generale middelen inwilligen, geen Steden fortificeren, met garnisoen besetten, met munitie versorgen, de Religions vrede niet toelaten, dat allet der Magistraten

(20) *twijerwegen besworen*] Namelijk: eerst den 27 Mei 1578 in handen van den Aartshertog Matthias, en daarna den 2 Junij op den Landdag te Nijmegen.

schult ware, in summa de gemeente ende anderen en sus-
pireerden niet anders, dan dewijl de Magistraeten van den
Coninck gestelt weren, dat sij ooc noch een Coninck herte
hadden; sijn G. wost wel, wat men daer op sold willen
ende connen seggen, dan id were also bij de gemeinten niet
te verduijtschen, begerende sijn G. men wolde id beste
doen tot vordering van 't gemeine beste; waer met sij van
den anderen gescheiden.

Tredende van 't salet, heeft men bevonden op de groote
saal staen de Heer toe Anholt ende de Ritterschap, sampt
Cleijne Stede Gesanten, ende soo sij Hoofdsteden Gesanten
afgegaen waren wes aen den merct, hebben te rugge ver-
nemen laten, of sij ooc daer bij erscheinen solden, ende soo
sij ter antwoort ontvingen iae, sijn mede binnen gegaen;
ende nae etlic wachten, sijn her afgecomen, eerst de
Grave van Culenborch, ende ietwes daer nae de Stadholder,
sampt de Stadholder van Overijssel, ende Gesanten van
Hollant, Zeelant, Overijssel ende Utrecht, voordragende
sijn G. in wat gevaer men tegenwoordelijc stonde durch de
Stadt Deventer, ende soo de voors. omliggende Provincien
daer durch in gelijcken gevaer stonden, had sijn G. bevor-
dert, dat de voors. Gesanten hier erschienen weren, om
deser Landtschap assistentie te willen leisten. Waer op
eerstlijc de Gesante van Hollant vertoont sijne Instructie,
presenterende in name der van Hollant alle goede naebu-
erschap, ende verclaert den goeden ijver, die sij altijts ge-
hadt ende gebruijct tot dienst ende welvaert van den gemei-
nen Lande tegen den overval ende tijrannie der Hispanier.
Ende soo de Heeren Staten van Hollant verstaen hadden
id pericul, daer in dese Lantschap sweefde, hadden de
vrijheit willen gebruijcken (in aenschou dat id regiment
alhier niet soo ordentlijc gegaen) sijn G. te vermanen,
daer met de Steden met garnisoen ende alle nootdruft
mochten worden versien; ende soo den vijant geene resi-
stentie soude connen gedaen worden, dan met merclike
summe van gelde, beduchte hun dat in tijts de Landtschap
bedencken sol op de inwilliginge der generale middelen,
entweder de gene bij den van Hollant ende Zeelant inge-

ruijmt, oft bij den Generalen Staten oft anderen beraemt, erachtende dat sulcx een merclike summe gelts daechlijcx opbrengen, ende tot stuer deses handels genoech zijn sol; woe aver daer aen mangelde; wolden sij als goede naebueren assisteren. Ende soo de Heer Stadholder goet gevonden had naerder Unie met desen Provincien in te gaen, weren sij bereijt, derenthalven in communicatie te schrijden. Seggende soo veel aentrefte id versoeck van eenich behulp, sij onderhielden tot dienst der Staten 25. ende noch 6. veenlen knechten, ende noch voor Derenter 5. veenlen.

Heeft voorts de Gesante van Zeelant oec overgelevert sijn credentie, ende nae de gedane erbidinge sich gereferiert tot id voorgeven van wegen der van Hollant gedaen. Is voorts bij den Gesanten van Utrecht gemeldt, dat id een jeder kenlijk wero de groote costen bij den van Utrecht soo bij overtoge als inlegeringe van garnisoen gehadt ende geleden, ende dat sij zedert den gehaltenen peijs hadden moeten eroveren id casteel aldaer, ende also moeten opstellen verscheiden impositien, soo capitael, afhalinge van alle gont ende silverwerck ende anders sich beloopende 200000 gulden. Ende woe wel sij stonden in 't selve recht als de Geldersche, sich in 't overgeven des Lants van Utrecht sulcx voorbeholden hebbende, met geene contributien beswaert te worden, dan die deuchdelijc ingewillicht worden, soo hadden doch sij geconsentéert de generale middelen in aenschou des hoogen noots, ende dat te besorgen dat id vrijchvolc op 't afreken oere betalinge van den gener, die niet en hadden gecontribueert, sollen gewesen worden. Dat nu de Geldersche sollen verstaen, dat sij van hun behulp wullen vorderen, daer sij sich soo hooge niet en besneden; con men afnemen, dat sulcx beswaerlijc, ende sij voor oere gemeente niet te verantwoorden wusten: nietemin de Geldersche sollen inwilligen gelijk sij, ende wolden als dan oeren uijttersten vermogen nae bij hun opsetten. — Aengaende de naerdere Union, sij hadden eenige artikelen in oere instruction, om daer nae mede in communication te schrijven.

Nae dat al 't gene voorschreven also voorgedraegen,

tooch sijn G. den Stadholder van Overijssel, Grave van Culenborch, Heere toe Anholt ende eenige van de Ritterschap bij sich, doch des vermaent sijnde, ooc de 4. Hoofsteden Gesanten, vragende, wat antwoord men den Gesanten sold mogen geven, ende wat goet gevonden zij te melden, dat de zaken vast weren van wichticheit, also dat de Quartieren sich daer op bespreken wolden, ende dat men se volgens met antwoord bejegenen wolde, ende solden als dan alle Quartieren neffens sijn G. nae id Clooster gaen sich te bedencken, 't welck voors. bescheit sijn G. den Gesanten gemeldt, ende is men voort nae id Clooster vertogen, al waer men uit elc bij sijn G. 4. van adel ende 2. uijt den Steden verordent, ende heeft sijn G. aldoo voorgedragen ende gevraecht, wat den Gedeputierden beduchte, wat men den Gesanten voor assistentie afvorderen sol; item wat men sold daer en tegen weder toe seggen; ten derden, of men de naerder Union gedachte in te gaen. Sijn G. gelangende, beduchte dat de Union niet en sol zijn af te slaen, edoch 't en sold geen nieuwe Union zijn, dan een becratiging der olde, 't welck niet qualijc verstaen conde worden, gemerct die van Artois ende Henegouwen van gelijcken gedaen, latende verlesen de artikelen waer op men sold verdragen, seggende voorts de Grave van Culenborch ironico, men bedurfte niet soo groote swaricheit daer van maken, men sold bij den van Alençon of Don Jan nu noch wel ende beter als anders te sprake comen; Ende soo gesacht waert, dat de sako meest dependeerde uijt de generale middelen, ende dat men daer op solde communiceren, zijn de Heere toe Anholt ende Ridderschap derenthalven vast in gespreck geweest, ende goet gevonden, de middelen als in Brabant in te willigen, mits excipierende den 100. ende 200. penninck, ooc de bunderen landts, ende sunst de voorgaande capitale settinge. De Stedegesanten ten dele sachten, woe wel sij voor oere personen sulcx wel goet vonden, hadden doch daer toe geene instructie, dan wolden op 't trouwelicst rapport doen: Twele allet sijn G. aengesacht, ende begeerde als doen sijn G. men wolde sich op de naedere Union beraden, 't welck aengaende de

Gedeputierden der Quartieren elck in 't sijne apart gegaen. Edoch 't meestendeel niet connen verstaen, dat men eene nieuwe Union behoorde te maken, 't welck Gent (21), van den Staten comende, hardt sustineerde, seggende die van Artois ende Henegou en hadden sich niet gesepareert, dan hielden oere Gesanten noch bij den Staten, contribueerden ooc noch daechlijcx. Ende als sijn G. ietwes hier van hooren oft vernemen mochte, was sijn G. tegen id Zutphensche Quartier in stercken contrarien verspreek ende onderredinge; Ende als eenmael vermaninge gedaen mocht werden van de pacificatie van Gent, waert sijn G. hekich, seggende, salft ende smeert u met de Pacificatie van Gent, ick sie wel watter omgaet. Laet mij noch 3. dagen beijden, ick sal dan sien, wat ick te doen hebbe, ick wil op de vleischbanck niet gebracht zijn, loopende ter cameren hen nijt; ende soo men gelijcke wel in communicatie schreed, stelden de 3. Quartieren als Nijmegen, Ruremonde, ende Arnhem oere meininge in geschrift als hier bij gevoecht. In 't doen des welcken sijn G. ende de Grave van Culenborch weder in de vergaderinge erschienen, sijn G. vermanende, dat men de sake beter behertigen sol, sijn G. had met grooten arbeit de Gesanten van Hollant ende anderen hier gecregen, ende schaemde sich den selven sulcken antwoord te geven, Varende de Graef van Culenborch daer heftich nijt, id quamo her, dat een handt vol Gotsen afgeworpen weren, ende daerom hielt men sich soo vreemt, also dat id daer op gestaen had, dat sij (meijnende de Stedegesanten) hadden willen vertrecken. Men mocht den van Alençon aennemen, soo wero men verwaert, die weer Catholijc, die dreve den geschoren hoop, ende diergelijcke woorden. Sachte ooc, die van Alençon, de Keijser, Hertoch Mathias, de Coninc van Francrijck, ende 't meesten deel van de Staten stipten in eenen pot. Als sij weder vertogen weren, volharden de selve 3. Quartieren, ende stelden oere meininge

(21) *Gent*] Bartolt van Gent heer van Loenen, lid der Ridderschap van het Nijmeegsche kwartier.

in als hier bij gevoecht, waer met Ommeren (22) nae sijn G. gegaen, ende heeft de Lt. Massop ooc ietwes vervat, daer aen aver vele geen gevallen gehadt.

Op ten avont zijn die van de Ridderschap uijten Nijmeeschchen Quartier erschienen, verlesen doende oeren voorraem van de middelen, ende zijn van den anderen gegaen.

Op den 9. 's morgens weder in 't Monnicken Reventer bij den anderen comende, hebben bevonden, dat die van Hollant, Zeelant, Utrecht ende Overijssel bescheiden weren, ende nae wat wachters zijn de selve aengecomen, al waer de Lt. Massop verhaelt id voorgeven vooriges dages geschiet, soo van de Generale middelen als nije Union, ende versochte assistentie; seggende voorts, men had sich op de middelen bedacht, ende hadden de Heere toe Aenholt ende Ritterschap de selve ingewillicht, ende de Steden oer rapport aengenomen, die 't selve aen oeren principalen soo te verbootchappen belooft, dat men een vruchtbaerlijc bescheit verwacht, begerende dat sij van Hollant, Zeelant ende Utrecht sich al nu verclaren wolden, dwiel de Landschap were in grooten nooden, wat assistentie men van se te verwachten, verclarende die van Overijssel, dat sij tot de nieuwe Union geen commissie en hadden. Waer met die van Hollant, Zeelant ende Utrecht afgetreden, ende weder comende sachten, dat die van Hollant ende Zeelant voor de pacificatie alle middelen gesocht ende gebruijct hadden tot afweeringe der Spaenscher tijrannijs, ende zedert de pacificatie van Gent hadden alsulcke contributie gedaen als sij op eergisteren gesacht, ende soo die van Gelderlant de middelen noch niet ingewillicht, ende al nu behulp van se versochten, scheen dat die van Gelderlant oer begeerden arm te hebben, ende hen selfs rijk; 't vele geen middelen van goede correspondentie weren: de Gelderschen solden verclaren de midlen in te willigen, ende woe de selve

(22) *Ommeren*] Jacob van Ommeren, Ambtman van Baer en Lathum, afgezant van den Heer van Anholt. Hij werd in het volgende jaar Burgemeester van Arnhem.

niet sufficient en weren , als dan wollen sij mede helpen aen holden aen den Staten Generael om assistentie , ende woe de Staten daer in gebrekelijc weren , wolden als dan sij de contribution , die sij tot de Generaliteit aenlechten , deser Landtschap bij setten.

Aengaende de Union , were de oorsake , of villicht durch successie van tijden , ende andere considerationen , eenige Provincien van de Pacificatie afvielen , ofte overwonnen werden , sol men alnu concipieren sekere Union , waer nae men sich sunst had te reguleren , anders were men bij de pacificatie genoeg verbonden . Is voorts bij eenigen hardt gedrongen om middelen van Union in te stellen , also dat men heeft verlesen doen de voorgemelte punten , die scheenen bij den [van] Hollant ingestelt te wesen . Ende is voorts tusschen den Gedeputierden der Ritterschap , sampt Hollandische gesanten goet gevonden , dat jeder , te weten die van Gelre ende Utrecht , voorts die van Hollant , Zeelant elc in 't sijne sich bij den anderen ergeven , ende sich ietwes op de selve artikelen bedencken sollen ; doch verclaerden de Stedegesanten , sij hadden daer over al geen Commissie toe ; hebben sij niettemin de Borgermeesteren Bommel , Barner ende Erculens met genomen , ende verclaerde geroerte Barner , dat sij daer bij geseten , edoch niet gesproken , noch ooc niet gevraecht weren .

Sij weder bij den anderen comende , heeft men id concept voors. weder gelesen , ende jeder sijn meininge ende swaricheit voortgebracht , in 't doen des welcken wesende , is goet bedacht , dat om der generale middelen een einde te krijgen , also de Stedegesanten sachten , daer toe geen commissie te hebben , dat sij jeder weder vertrecken , rapport doen , de sake ten besten vorderen , ende op 't spoedichste wedercomen souden . Op 't welck de Stedegesanten op 't Raethuijs gegaen , ende sich etliker maten besproken , 't gene voors. ooc wel noodich ervonden . Edoch etlike hebben verstaen , dat men eerst op de artikelen daer op de Lantdach was uijtgeschreven behoorde te resolveren , sonderlinge op de 2. punten als van Cantzler ende Raeden , ende de Religion , daer in soo swaerlijc tegen de meininge der

Steden voortgevaren was. Gaende weder nae id Clooster is bij de Ritterschap deses Quartiers oevel genomen, dat men noch niet verreist en was, ende soo id aen den avont liep, ende sij van den anderen gingen, hebben etlike Stedegesanten de Heeren van Merode ende Andries Busch bij sich entboden, ende sich instrueren laten van 't ontfanck der Generale middelen.

Op den 10. soo de Gesanten tegen 6. uren weder aen 't Clooster ontboden weren, zijn derwaerts gegaen, edoch is men later bij den anderen gecomen, ende als 't scheen, dat men hart daer op drong, sijner G. uijterste meininge ooc was, dat men eenige Raden op den selven dach aenstellen sal, daer toe de Nijmegische Ridderschap al eenige verordent had, 't welck tegen id reces der Steden was, dien ooc beducht, dat men alsoo niet en behoorde voort te varen (dat ooc tijdinge aenquam, dat men te Nijmegen een Kercke ingenomen, ende gepresenteert had 10. 12. jae 15. ofte 16. veenlen knechten in te nemen op 't gesinnen sijner G.), hebben sij Gesanten alle middelen gesocht, om op de reise to comen, seggende sij mosten verreisen, om de Generale middelen ten besten in te beelden; werdt versocht, sij solden morgen avont weder daer sijn met volcomen resolutie. Op 't welck de Stedegesanten sich bij den anderen ergoven, ende bevonden mits den grooten wech, dien die van 't Overquartier hen ende weder te reijsen hadden, dat men op Wonsdach huijden in 8. dagen weder aldaer verschijnen sol, ende is met eenigen versproken, dat id goet zijn sol, in geval men de middelen sol inwilligen, dat men daer bij schriftlijc insereren sol, dat id geschege op condition, dat men bij de Pacificatie van Gent ende gevolchte Union sold gehandthacft worden, ende dat daer en tegen niet mocht worden geattenteert noch voorgenomen. Bedocht ook eenigen gantsch raetsam; soo de beelden storminge dachlijcx meer ende meer durch sonderlinge promotie sijner G. inrijdt, dat men inder ijl ieder in 't sijne aen den Ertzhertoch schrijven ende sich ercleren sol.

Ende als men weder in quam, ende meldede van 8. dagen, heeft den van de Ridderschap de tijdt vast lanc

gedocht, ende had ooc sijn G. gesacht, id conde van den Zutphenschen Gesanten wel een derwaerts reisen, ende d'andere daer blijven; ende waert daer op gesacht, dat d'eene die blijven sol doch niet geauthoriseert en were dermaten aengaende Cantzler ende Raeden ende anders te sluijten, verlesen doende oere opinie op alle artikelen. Edoch daer bij voegende soo eenige van d'andere Steden, sonderlinge die van Nijmegen, eer weder quamen, dat sij van gelijcken doen wolden; ende scheen dat de Ritterschap eenige deputieren wolde ten voors. dage weder aldaer te comen; is ooc gesacht, dat men sijn G. melden sol, om tegen den voors. dach, den Gesanten der Vrouwen toe Stirom aldaer te vinden. Heeft men volgens sich weder bij eenigen van Nijmegen ende Venlo gevoecht, om te vernemen, of de dach had connen corter aengesteld worden, dan is daer bij gebleven; ende hadden die van Venlo wel gern gesien, dat men weder daer comen solde, sij hadden oere Ridderschap in der Steden opinie gebracht, aengaende Cantzler ende Raeden, 't welck aver niet raetsam bij deser Stadt Gesanten gevonden is, dan zijn de selve herwaerts gereist, ende gister avont alhier aengecomen.

*Gecopieert uyt 't 308. tot het 319. blad
includs des boecx der Stadt Zutphen,
d' A°. 78. geteickent C.*

II.

Instructie bij sijn Alteze, sijn Ex^{te} ende Raet van Staten, ende de Heeren Generale Staten gestelt op de personen van de Heeren van Merode Communiemeestre van Mechelen, ende Andries Busch, Borgermeester van Ruremonde, t' samen ende elck bijsonder, om in dat Hertochdom van Gelre ende dat Graefschap van Zutphen te reijssen, ende hen daer nae te richten ende reguleren.

Eerst ende voor al sullen de voorscr. Gedeputierde dien van 't voorscr. Hertochdom ende Graefschap alle goede recommendatien aenseggen.

Daer nae sullen sij dien van 't voorscr. Hertochdom ende Graefschap voordraegen de uijterste noot daer in de Nederlanden zijn, ende dat van noode is, dat sij neffens den anderen Provincien daer in hulp, bijstant ende assistentie doen, nae inhouden der gemaecte Unie van de Nederlanden, te weten dat de Spangniaerts ende heure adherenten ende aenhangeren voorgenomen hebben dese Nederlanden met allen den ingesetenen ende costelickheden van dien in hunne subjectie ende obediencie also te brengen, dat alle personen ende goederen hen als eijgen subject souden zijn.

Jae so seer dat sij Heeren souden zijn van onse lijf ende leven, van onse huysvrouw ende kinderen, van ons goet ende haven, ende van al 't gene wij liefst ter werelt hebben, volgende dat sij op 't Spaensch ende Granaets met ons souden begeren te leven, dat is, ons, ooc onse wijven, dochters ende soonen, also subject maken, dat sij die als onredelike beesten souden willen ende begeren te misbruijcken, ende in vreemden landen vervoeren ende vercoepen, ende hun goet als hun eijgen aan hen nemen.

Dat welcke de goede ingesetenengemerct hebbende, geduerende 't gouvernement van den Hertoge van Alve, ende den Grooten Commandeur van Castilien, ende daer nae, hebben

hun te samen verbonden , sodane tjrannie , geweld ende oppressie tegens te staen , ende daer bij op te setten lijf ende leven goet ende bloet , ende al 't gene sij ter werelt hadden , oft naemaels hebben souden : Swerende ende belovende den anderen sulcx te effectueren ende te volbrengen.

Sulcx dat etlike Provincien haer beloofden eedt ende eer betrachtende , daer bij soo veel gedaen hebben , dat sij alrede etlike millionen tot dien fine nijtgegeven ende te coste gedaen hebben , sulcx dat door nun hulpe ende neersticheit eenen grooten hoop Ruijteren ende Knechten te velde gebracht is , die machtich zijn met Godts hulpe den gemeinen vijant te verjagen , ende de Landen in hare oude vrijheit te brengen.

Dan sulcx gedaen zijnde , is van nooden alle dagen , alle weken ende maenden eene groote ende merelike somme van penningen op te brengen , om 't voorscr. crijchsvolk in 't velt te houden , ende tegens den vijant aen te voeren. Ende also onmogelijke is , sulcx bij etlike goetwillige Provincien alleen te doen , schoon of haren wille also geschapen were , soo is 't van noode alle andere Provincien in de Unie ende 't verbont staende te vermanen , haer besto mede te doen , ende in de contributie gelijkheit te houden , ten fine dat sij hen selven , hun wijven ende kinderen , ooc hun goet ende haven ende wat sij meer lief ende weert in dese werelt hebben , sullen mogen beschermen. Sulcx dat consequentlijk van noode is , de goede getrouwe ingesetenen van 't Hertochdom van Gelre ende van 't Graefschap van Zutphen te vermanen ende te bidden , al 't gene voorscr. is aen te mercken ende hun nijterste beste te doen.

Of nu iemant solde willen seggen , dat hij oft zijn Landt vrij waer ende tot geene contributien van de Nederlanden behoorde te contribueren , daer op sullen de Gedeputierde seggen , dat sulcx wel can zijn , wanneer de Lantsheer met vreemde vijanden te doen heeft , dan dat sulcx geen plaetse can hebben , als de Lantsheer daer nae arbeit om zijn onderdanen selfs te bederven ; in welken geval d' eene van de onderdanen hem niet meer en can beschermen als de andere , dan gelijkelijc hun moeten verwecken ende ver-

manen; om sulcken gewalt van hen, ende hare huisvrouwen, kinderen ende goeden te keeren.

Of sij seggen wollen, wel te bekennen, dat sij contribueren moeten, dan hun landt anders geschapen to zijn, ende op andere maniere beter to kunnen contribueren, daer op sullen de Heeren seggen, dat sulcx bij andere Provincien ooc overgegeven, dan dat dien ter antwoort gegeven is, dat dese middelen van imposten in allen Landen effen ingevordert moeten zijn, dat anders de coopmanschap aldaer alleen soude comen, daer sodane lasten niet souden zijn, daer mede sij te vreden geweest zijn, ende haer te vreden houden sullen, dat die van Gelderland hen daer mede ooc sullen contenteren.

Soo verre ooc gesecht mach worden, dat sij hun naecomeren ende erfgenamen also niet beswaren willen, dat bij hun Voorvaders tijden niet geschiet is, daer op sullen de Gedeputierden seggen, dat sij seer verdoolt zijn. Vermits sij in sodane wegen voortgaende hen naecomeren ende erfgenamen in een eeuwige servituijt ende slavernije souden brengen, daer sij tot geen en tijden uijt souden konnen geraken. Dan soo verre sij dese contributien etliken cleijn en tijdt alleen geven, dat sij tot eeuwigen tijden hen ende hen kinderen vrijheit sullen vercrijgen, ende meer vrijheit laten, als sij ende hen voorvaderen gehadt hebben. Dat sij sullen willen overleggen, oft 't hen niet beter is, een cleine tijdt etlike penningen to contribueren, dan of sij liever willen in een ewige slavernije leven, ende hen kinderen die erven ende naelaten. Mits dien deselve vermanende, to willen gedencken, dat nu de tijt is, dat sij met een cleijne contributie hen, hun huisvrouwen, kinderen ende goeden een eeuwige vrijheit mogen vercrijgen, ende anders doende een ewige slavernie denselven sullen laten. Sulcx dat sij bij hen hebben te gedencken, dat met gemeino midlen id crijchsvolck in 't velt ende tegen den vijandt to houden is, dat anders overal sal loopen, ende landen ende lieden verderven, ende aller meest daer de meeste onwillicheit sal bevonden worden, waer door die van den voorscr. Hertochdom ende Graefschap hen sullen

willen verstaen een cleine tijt dese geproponeerde generale middelen in te laten , om daer door de eewige slavernij ende servituijt te ontgaen , ende tot haer oldo vrijheit to geraken.

Hier toe sullen mede de voorscr. Gedeputieerde gebruiken de generale instructie die hier voortijts aen de Provincien gesonden is , ende wat sij meer ter sake dienende bevinden sullen.

Sullen voorts aldaer mogen voordragen de publicatie bij die van Brabant uijtgegeven , belangende de executie van de generale middelen.

Gelije sij mede sullen mogen protesteren tegen de onwillige , verclarende dat de gene , de oorsake sullen zijn van meerder quaet , dat die op hen goeden ende personen binnen ende buiten landts vervolcht sullen worden.

Ooc dat id Crijchsvole op der selver Landen versonden sal worden , om die tot effectuatie van de voorscr. Unie te brengen , ende besonder om die personen te executeren , die oorsace zijn geweest , dat de gemeine contributien niet en zijn geeffectueert.

En soo verre sij willen seggen , dat sij door separatie van Bommel , Bommelre ende Tielreweert , ooc de nederhoec des Nijmegeschen Quartiers , ooc daer de stadt van Ruremonde gedemembreert zij , sult hen seggen , dat sijn Ex^{tie} hebbende 't consent ende 't accord van de Landen , die van Bommel tot gelijkheit van contributie sal willen bewegen , ende de handt daer aen houden , dat Ruremonde tot de Unie mede comen sal. Ende soo verre de stadt Ruremonde met de Generale Staten in gelijkheit van contributie niet wil voegen , sal op costen van de Generaliteit tot eenicheit ende gehoorsamheit van de geuniceerde Provincien gebracht worden.

Ende dat dese contributie tot prejuditie van de privilegien , vrijheit , ende dat loflijkce Tractaet van Venlo (1)

(1) *tractaet van Venlo*] Hier wordt bedoeld de overeenkomst, den 12 September 1543 in het leger voor Venlo gesloten , tusschen Keizer Karel V , ter eener , en Gevolmagtigden van Ban-

niet en sal tenderen, oft eenichsins genomen worden, ende tot dien fine sullen hun alle assistentie ende versekerheit tot hun contentement gegeven worden.

Ende mits dat die van Brabant ende Vlaenderen, ende andere Provincien hebben geconsenteert tot oplichtinge van hun silverwerck, met expresse conditie dat alle andere Provincien, namentlijk die van Gelre ende Zutphen, 't selve prompteljc accorderen ende effectueren, soo sal men den selven Commissarien belasten, om 't selve te doen effectueren, volgende de brieven van sijn Hoocht. daer toe gedepescheert.

Gedaen in de Vergaderinge van de Generale Staten binnen de stadt van Antwerpen den 3 dach van Septembris 1578. Onderteikent: Matthias. Onderstont: ter ordinantie van de voorser. Staten Generael, ende geteikent: A. Blijleven.

Noch leger stont geschreven: Ter ordonnantie van sijn Durchlt. ende onderteikent: J. van Asseliers. Onderstont: Gecollationeert tegens sijn principael, ende accorderiert daer mede, bij ons onderteikent: Wilhelm van Merode, Andries Bussche.

*Gecopieert uyt 't 58. 59. ende 60. blad des
boecx der Stadt Zutphen, d' A°. 78.
geteikent D.*

nerheeren, Ridderschap en Steden van Gelderland, ter andere zijde, waarbij de laatsten, na ontslagen te zijn uit den eed aan Willem Hertog van Kleef en Gulik gedaan, den Keizer als hunnen Erfheer en Landvorst hulde en trouw zweren, en deze daarentegen belooft, hen als een goedertieren Vorst te zullen behandelen, hunne vrijheden en voorregten te bevestigen, een ieder regt te laten wederbaren, eenen Stadhouder die de taal des lands spreekt aan te stellen, de ambten en bedieningen door bekwame personen, zoo veel mogelijk landzaten, te laten bedienen, de gemeente met geene ongewone schattingen te bezwaren enz. Het is uitgegeven in het *Groot Geld. Placaatboek. Prælim. Puncten*, Col. 27-31.

III.

Verbael van 't gebesoigneerde op den
Lantdach in Septembri 1578. te Zut-
phen gehouden.

Also de Lantdach gecontinueert is geweest tot den 19. Septembris 1578, zijn op den 18. binnen Arnhem van wegen der Stadt Zutphen erschienen Henrick van Til, Frederic Haecck Raetsvrienden, ende Johan Avercamp Secretaris, sonder als noch iemants in der herbergen aengecomen te zijn, dan de Landtlost Seino van Dorth ende Jorrien van Keppel.

(*Post alia.*)

Op ten 21. also men over tafelen ietwes toe lang sat, ende volgens nae 't Clooster ginck, was sijn G. als men daer quam al in de rede, seggende sijn G. dat hij verstonde, als sollen eenige vermoeden, dat sijn G. met id versegelen der Cancelei ende sunst te haestich ende ijlich voortgevaren had; dan de Landschap had te bedencken, dat hij sulcx had moeten aengeloven, ende met eede besworen, ende alsoo eenige naderhandt swaricheit gemaect, had sijn G. tot quijtinge sijnes eedts sulcx doen moeten, niet sonder merclike oorsaken, soo daechlijcx eenige kisten ende anders gevlucht worden, waer durch de Landschap merclijcx geinteresseert worden mochte; insonderheit soo daer eenige secreten wesen mochten, wie dan die van de Rekeninge aen den Ertzhertoge geschreven, daer van Extract (1) verlesen;

(1) *Extract*] Hier wordt gedoeld op het uittreksel van eenen brief, door die van de Rekenkamer in Gelderland den 12 September 1578 aan den Aartshertog Matthias afgezonden; in welken zij dezen kennis geven van het voornemen van sommige leden der Landschap om het Hof en de Rekenkamer te verzetten, dit voornemen als het uitvloeisel van eigenbelang en persoonlijken haat doen voorkomen, en zijne aandacht bepalen bij ongelegenheden, welke daarvan het ge-

tot etlike malen zijn G. verhalende; welker gestalt zijn G. den eedt had doen moeten, ende seggende dat zijn G. te bedencke gawe, of niet goet en ware eenige te verordnen; de pampieren op de Rekencamer te besichtigen. Ooc vermanende, dat men ordeninge stellen wolde op de Cantzlei, gelijc de Lantschap id verstonden. Dat men vermeinen sol, dat de Generale Staten daer van geen wetenheit hadden, oft ooc de macht allier niet en were daer in te doen etc. Zijn G. had op 't aenhouden der Staten de articulen bij de Lantschap ingestelt, moeten besweren, also dat men derenthalven sich niet en had te schricken.

Voorts vermanende zijn G. dat men de sako van Deventer in frisschen gedenccken hebben, ende daer in resolveren sol, soo daer aen de Lantschap soo merclijc gelegen, ende soo zijn G. ietwec hebben mochte derenthalven te communiceren, dat also niet en diende de gantsche Lantschap voor te houden, soll men eenige deputeren, die zijn G. ter gelegenheit bij sich ontbieden mochte, om met so te communiceren.

Dat men ooc etlike sol deputeren, om neffens den van Overijssel metten schipperen te handelen, die id gower herwaerts aengebracht, ende soo men de penningen niet t' samen gereet; wolden sij sich met versekerheit wel genuegen laten. Edoch in allen gevalle ducht zijn G. noodich, dor schippers gaffelc een vereeringe van eenen Cruesende een stuck wijns to doen, om de selve hen vorderdes te gonstiger te vinden; daer op sich ooc de Landtschap sal bedencken, vermanende overmaels van de sako van Deventer, daer met zijn G. afgetreden.

(Post alia.)

Also de Gesanten van Overijssel sich hadden doen aengeven, zijn deselve binnen gecomen, ende nae vertoonder

volg zouden kunnen zijn, vooral ontleend uit het aanwezen van geheime geschriften, welke, openbaar wordende, van beide zijden tot nieuwe verbittering aanleiding zouden geven.

credentie sachten sij , woe dat de Lantschap van Overijssel sich erbode tot dese Lantschap, ende begeerde, also de vijant sich op allen canten stercto, ende id weer ooc omslaen mochte, dat men doch allen vlijt met Deventer aanwenden wolde, soo met bestellinge meer krijchsvolex, pulvers, als eenige clooten die te Nijmegen liggen, ende etlick geschut. Op welck men hun aengesacht sich te willen bedencken, ende zijn sij also vertogen, ooc een ieder in sijn Quartier gegaen sich op alles te bedencken.

(*Post alia.*)

Is ten selven dage [22 September] voorgedragen, woe dat onse G. Heer Stadholder aangegeven, dat sijn G. op sekere oorden groot nut tot afbreuck des ontsets dat voor Deventer sold mogen worden gebruijct, te doen woste, waer toe sijn G. behoefde 12000. gulden, sonder dat men de gelegenheit vernier melden conde, ende is daerom sulcx bij allen Quartieren bewillicht, sijn G. vermelden doende, dat sijn G. eenen Derck van Eijll daer toe nootdrustich had, ende dat men daerom een credentie aen den selven sol afveerdigen, 't welc insgelijcx goet gevonden. Volgens is men in communication geschreden, ende eerstlic gemoeveert om etlike te deputeren, tot visitatie der Rekenkamer. Waer op de Gesanten der Bannerheren oere op gisteren gedane resolutie verlesen doen, seggende vorder geen last te hebben, ende is voorts verlesen overmaels id Extract der van de Rekenkamer aen den Ertzhertoch geschreven. Waer op men voorts geprocedeert bij omstemminge, te weten dat men sold behooren visitatie te doen, ende soo de Ritterschappen daer toe eenige deputierden, ende comende aen 't Overquartier, waert aldaer bij eenige gesacht de Borgermeester Busch van Ruremonde were mede verordent, dat de Stedegesanten geen gestant en deden, seggende sij hadden daer toe geen bevel, hij ooc nie werelt daer bij en wol. Ende comende aen 't Zutphensche Quartier, sachten de Stedegesanten insgelijcx daer toe geen commissie te hebben. Edoch waert gesacht, men were

overstempt , sij mosten volgen ende eenige deputeren : ende antwoorden sij , de Landtschap mocht in de saken doen , als sij id verstonden , dan sij hadden daer toe geen commissie , ende wolde hen daerom niet roemlijc zijn buijten oere instructie ende bevel te handelen.

Als naderhant Mr. Jan ten Have sijn G. overgegeven had aenteikeninge der namen die tot de Rekencamer te visiteren verordent , had hij daer onder aen gestelt , dat de alinge Lantschap daer in had verwillicht , behalven alleen de Stadt Zutphen , 't welc den Stedegesanten des Overquartiers ende der Graefschap seer verdroot , insonderheit soo de Bannerheren daer toe ooc niet hadden willen verstaen , daerom den selven in tegenwoordicheit van een groot deel der Landtschap hart voornemende , ende sagen samptlijc voor goet aen , dat sij een memorie aen sijn G. instellen , ende de selve tsamptlijc beteikenen wollen , van dat hij onwaerachtig geschreven had , wie dan de memorie ooc geveerdicht , doch mits dat sijn G. naderhant vertooch , de selve niet overgegeven is.

Heeft men voorts geschreden tot de sake der Cancellrije ende der Raeden. De Bannerheren hebben verclaert oere meininge op gisteren ingestelt ; volgens die van Nijmegen oere voorige opinie : Die van Ruremonde hebben de oeren ooc genoemt , doch die van de Steden hebben gepersisteert bij de vorige resolutie : Die van de Ritterschap des Zutphenschen Quartiers hebben oere vorige opinie lesen laten ; ende hebben de Stedegesanten ooc bij oere vorige opinie gepersisteert : Die van den Arnheimschen Quartier soo wel Steden als Ridderschap zijn ooc dermaten geresolveert als andere Ritterschappen , uijtesacht de Stadt Arnhem , die sich geconformeert met den Ruremondischen ende Zutphenschen gesanten. Op 't welc men voorts allenthalven gedisputeert , doch is vermits soo veel verscheidenheden de sake in vermer bedencken gestelt.

Aengaende de generale middelen is ooc grooten verscheidenheid geweest ; de Bannerheren oere geconcipeerde meininge verlesen doende , insgelijcx de Ridderschap van 't Nijmegische Quartier , ooc de Stedegesanten elck id oere.

Die van de Ritterschappen des Ruremondischen Quartiers

conformeren sich den voorraem van de Ritterschap van Nijmegen; ende de Stedegesanten seggen met de voorgaende middelen genoeg beswaert te zijn, ende dat men de selve al om te werck stellen sal: Die van den Arnhemschen Quartier resolvierden gelijc de Ritterschap van Nijmegen, uijtgesecht de Stadt van Arnhem, die oero verclaringe aen den Heere Stadholder gedaen.

Om uijt allen desen handel ietwes te vervatten, zijn eenige verordent op den naemiddach bij den anderen te comen, ende also Jorrien van Keppel, Gesante van mijn Vrouw van Stroom, nootwendich verreisen most, heeft aen den Zutphenschen Secretario gelaten oerer G. resolutie, omter gebeurliker plaetsen de selve te melden.

'S naemiddachs bij den anderen comende, heeft men de generale middelen voor de handt genomen, ende allenthalven disputatie gehadt, dem betreffende, dat eenige de middelen niet en hadden te werck gestelt, daer op die van Nijmegen sustineerden dat men daerom in anderen Quartieren verdubbelen sol: in 't doen des welcken wesende zijn die van Overijssel ingecomen, ende heeft men met den selven in communicatie geweest wes aen den avont, ende resolutie op sekere memorie genomen; oock noodich gevonden, also op 't schrijven des Stadholders van Overijssel aen de Generale Staten, de selve Generale Staten verordent hadden, dat id getal van 3000. Welsche op 't platte landt in Vlaenderen liggende, neffens 1500. peerden herwaerts gesant sol worden, nae inholt der resolutien daer van wesende; dat men in der ijl te rugge schrijven sol, dat men se voor dit mael noch soo durftich niet en had, met welcke resolutien ende meijninge eenige neffens den van Overijssel afgeveerdicht aen sijn G. om de selve daer van te verwittigen. Den welcken Gesanten mede in bevel gegeven, met sijn G. te spreken, daer met sijn G. de twee veenlen Hollantsche knechten sijn G. gefellich afvorderen, ende d' andere den Grave van Rennenborch toeverdigen sol; daer op sijn G. geantwoort, algereets geschreven te hebben.

Op den avont is men in verspreck geweest metten schipperen, die id harnisch van Colen herwaerts gebrocht, de

welke aen sijn G. overgegeven een supplicatie, ende aen de Lantschap geeischt elck 1000. daler tot achten toe, wesende 8000. daler, doch is daer op gesacht men wol met sijn G. daerop raetslagen.

Op ten 23. Septembris also eenige gedeputeert waren tot de besichtinge der generale midlen, ende daer in eenen voet te nemen, hebben daer over al den dach onledich geweest, ende op eenige swaricheit gecommuniceert metten Gesanten der Staten.

Volgens als Doctor Voet (2) weder gecomen was, ende men van den selven verstaen had sijn Commission, heeft men voorts om gevraecht ende bevonden dat de meeste stemmen waren, dat men de generale middelen op sekere limitatie inwilligen sol: Edoch die van Nijmegen, Venlo, ende Arnhem waren van contrarij gevoelen, wullen niettemin den oeren rapport doen. Die van Arnhem aengenomen hebbende tegen morgen te 7. uren oer gemeente bij den anderen te willen ontbieden. Edoch beswaerden sich hartelije van de brouwerije, waer op goet gevonden waer, dat van 't bier dat op ten platten lande gebrouwen ende vertapt wort, dobbelde imposten gegeven sollen worden; in 't doen des welken is een missive des Graven van Renneborch aen sijn G. van verscheiden beswaernissen aengecomen, die sijn G. voorts de Lantschap toegeveerdicht.

Op den avont is gerepetiert id art. van Canceler ende Raeden, ende heeft een jeder sijn stemme vernieut, also dat eene groote verscheidenheid bevonden waert. De Bannerheren ende 't meerendeel der Steden, immers van 't gantsche Overquartier ende der Graefschap Zutphen sustinerende dat de hooge Overicheit sulcx toestonde. Daer eenige van de Ridderschap sachten, dat sijn G. sich al nu daer voor sterck gemaect hadde, doch sij zijn dien avont *re infecta* van den anderen gescheiden.

Waert niettemin verlesen seker schrijven van Zutphen, ende daer neven muntlike clachten gedaen van de roverije

(2) *Doctor Voet*] Gerard Voet. Zie over hem *SCHELTENA, Staatk. Nederland.*

der soldaten bij Deventer, ende worden eenige gedeputiert met sijn G. te spreken.

Op den 24. 's morgens bij den anderen gecomen wesende, heeft men overmaels id punct van de generale middelen voor de handt genomen, ende daer op lange communicatie gehouden, sijn G. oversendende seker geschrift, dat men sacht Extract eenes briefs des Heeren Princen te zijn in dato den 18. deser maent, daer bij stercke vermaninge aengaende de generale middelen gedaen waert, ende in 't einde, dat Nivelles weder ingenomen were; ende heeft men weder de stemmen gecolligeert op de generale middelen: **De** Gesanten des Graven van den Berge seggende, oere instructie te melden, dat men verblijven sol bij 't gene am lessten ingewillicht: Edoch soo sij overgestemt worden, mosten sij volgen. Heeft volgens Dort (3) van wegens der Graafschap Zutphen hart aengehouden, soo te Nijmegen de somme van 1400. Gl. van Licenten achterstendich weren, dat men de selve sol willen tot id onderholt voor Deventer comen laten, dat also geaprobeert waert, ende soo men der gestalt vast in communicatie was, quam bescheit van sijn G. dat de Gedeputierden der Steden den Commissarien der Staten audientie geven sollen, gelijc sij gedaen, die nu in de lengde aenhielden ten effecte toe meermalen voorgedragen, onder anderen, dat in allen daer men eenige verscheidenheid sold willen gebruijcken, sij naevolgen sollen oere commissie ende de gedruete lijsten.

Nae den middach weder bij den anderen comende, heeft men weder van de middelen voorgenomen, doch had de Stadt Arnhem oere gemeente bij den anderen, also dat men daer nae ietwes wachtete, ende soo men vast in communication was, is men voorts in verspreck van de sake met Deventer geraden, gesacht wordende, dat men daer toe 16000. daler hebben moste, ende begeerde dat jeder Quartier sich daer nae stellen wolde. Die van Nijmegen ietwes afgegaen wesende ende weder comende sachten, wost men de penningen bij de Quartieren Arnhem ende Zutphen op

(3) *Dort*] Scino van Dorth, Landdrost der graafschap Zutphen.

te brengen, zij wolden sich verbinden de selve nijt de Licenten te restitueren. Die van Ruremonde presentierden sich willich, dan referierden sich tot gelijkheit. Die van Zutphen ende Arnhem sochten niet anders, dan dat de contributie voor sich gaen mochte; desent halven is men lange in communication geweest, sonder ietwes te sluijten.

Op ten 25. is men den morgen onledich geweest, om in te stellen de generale middelen: Edoch midler wijl heeft zijn G. aenteikeninge gesant van de namen die zijn G. erwelet van de Ridderschap tot Raden.

Is ooc disputatie gevallen aengaende de penningen, die zijn G. tot eenen heijmeliken aenslach gebruijcken wol, 't welck nae veel disputations geaccordiert is.

Also de Articulen, soo van de religions vrede, als Union met den van Hollant (nae dat nu id meerendeel der Lantschap vertogen was, wesende van der Bannerheren Gesanten niemants meer daer dan Ommeren), gerepetiert worden, ende eerst van de Religions vrede, daer van met lachen den monde bij den genen, die dē nieuwe religie ter herten giet, meest of sij den spot met de sake hadden gesproken, woe wel een Raetsvriend van Gelder met schreijenden oogen clacchde, dat 15. ofte 20. quaetwillige aldaer met behulp der soldaten aldaer al de kercken ingenomen hadden, frusterende den Catholischen, die der wel 6. oft 700. waren, van oere exercitie, 't welck allet met lichtveerdicheit oversprongen waert, seggende, id art. van de Religions vrede mocht men in zijn gedult verblijven laten. Dwiel aver de F. D. des Ertzhertogen bij sijne der selver schrijven antwoord ereijst, hebben de Stedegesanten van beijde Ruremondtsche ende Zutphensche Quartieren metten anderen gecommuniceert ende goet gevonden, 't welc de Gesanten deser Stadt in conformiteit oerer instructie aengenomen ende daer in verwillicht hebben, te weten soo Andries Busch op overmorgen op Antwerpen reisende wert, dat men aen zijn L. schrijven sal de opinie der voorser. Steden met oversendinge der resolution bij den Steden hier bevoorren genomen, ende heeft zijn L. aen genomen 't selve schrijven sijne F. D. ende den Generalen Staten te ver-

toonen, ende van 't wedervaren eenen jeden der Steden te verstandigen, ende soo sijn L. niet oter een dach ofte drie aldaer verblijvende wert, sal men hem in der ijl id schrijven nae senden.

Op den 26. is voorts allerhande communicatie geweest, eerst op de Union met die van Hollant, doch onvruchbaerlijc.

Volgens is ooc van monstere van Stuper versproken, wie daer van de Recessen der Landschap ingestelt wijder vermelden, om den welcken in te stellen ende voor de Lantschap te lesen men den 26. ganschen dach onledich geweest, der gestalt als hier bij gevoecht te vernemen. Volgens is bij den aenwesenden onses Quartiers goet gevonden tegen Dincxdach naest comende alhier eenen Quartiersdach uijt te schrijven, om een jeder tot opbrengen etliker penningen aen te slaen, volgende de inwilliginge bij de Ritterschap gedaen; waer met men op den 27. weder alhier erschienen.

*Gecopieert uyt 't 1. tot het 7. blad incluyt
des boecx der Stadt Zutphen, d' A°. 1578.
geteickent D.*

B I J D R A G E

TOT DE KENNIS VAN DEN

KOOPHANDEL DER FRIEZEN

IN DE NEGENDE EEUW,

DOOR

J. H. VAN BOLHUIS.

De zeldzaamheid der berigten omtrent de levenswijze van de bewoners dezer landen, in de verwijderde middeleeuwen, maakt elke bijzonderheid, die ons toevallig is bewaard gebleven, dubbel belangrijk. Dit noopt mij tot de mededeeling van een verhaal, dat tot hiertoe, zoo ver ik weet, onopgemerkt in de levens der Heiligen heeft geschuild. Schoon op zich zelf eene kleinigheid, kan het echter, met andere berigten in verband gebragt, eenig licht over die tijden helpen verspreiden. Het komt voor in het *leven en de wonderen van S. Goar*, in 839 geschreven, of ten minste voleindigd, door Wandalbert, een' Monnik te Prüm, en uitgegeven door MARILLON, *Acta SS. O. S. Benedicti*, T. II. p. 281 seqq.

Een weinig boven de plaats, waar, in het laatst der zesde eeuw, de eerwaarde kluizenaar Goar een heilig leven leidde, en vele heidenen tot het Christendom bekeerde, en waar thans het naar hem genoemde stadje door de schilderachtige ligging elken reiziger bekoort en tot vertoeven noodigt, bevindt zich in den Rijn eene stroomsnelte, *S. Goarsbank*, en eene draaikolk, *Gewirr* of *Gewerb* geheeten, die ook nu nog voor de schepen niet zonder gevaar wordt gerekend. Doch veel gevaarlijker was dit punt bij de kindschheid der

scheepvaart, en vrome lieden waagden het toen niet, den stroom op te varen, zonder eerst in de kerk, waar de overblijfselen van S. Goar werden bewaard, om zijne hulp en voorspraak te hebben gebeden. Want men hield zich overreed, dat zijne wonderkracht, ook lang na zijn verscheiden, de schepelingen konde redden. Of de monniken van het bij de kerk behorende klooster welligt, door het medegeven van eenen kundigen stuurman, het hunne daartoe bijbragten, heb ik niet kunnen opsporen; doch dat de geloovigen niet met ledige handen de hulp van den Heilige inriepen, blijkt uit het verhaal der gebeurde wonderen, door Wandalbert achter zijne levensbeschrijving gevoegd.

Wij willen thans Wandalbert zelve laten spreken, en daartoe zijn verhaal, zoo als het voorkomt l. I. p. 296, zoo getrouw mogelijk, met weglating der herhalingen, mededeelen. »Een koopman uit het volk der Friezen, tegen den stroom opvarende, liet zijn schip door de zijnen aan den oever, naar gewoonte, met eene lijn voorttrekken. Toen hij het klooster van S. Goar naderde, spoorden deze, zoo wel als nog anderen, die aan den oever stonden, hem aan, om aan land te gaan en te bidden. Hij antwoordde, daartoe nu geen tijd te hebben; dit zou hem te lang ophouden; zoo hij niet doorvoer, kon hij geen geschikte rustplaats bereiken. Hij voer dus halsstarrig door, en bestuurde zelf het roer, met een' zijner slaven (*servorum*), terwijl de andere het schip trokken. Toen men nu tot die ijsselijke stroomsnelte was gekomen, werd het schip door het geweld der golven voortgesleept, en, zonder dat de stuurman het eenigzins kon beletten, zeer ver van den oever verwijderd. De slaven aan den wal zagen zich genoodzaakt, de lijn los te laten; doch de voorste, die het eind van de lijn om zijn ligchaam had gewonden, kon' zich niet spoedig genoeg los maken, en werd dus in den stroom gesleept, zonder dat de stuurman, die bij het roer bezig was, het konde gewaar worden. Zijne makkers riepen met luider stem, voor hem en voor het schip, de hulpe Gods en de verdiensten van S. Goar in; de golven slingerden het vaartuig zoo geweldig, dat

allein met vrees en schrik vervuld werden, en wierpen het eindelijk op den anderen oever. Zoodra de koopman aan land gekomen was, liet hij de lijn door zijnen slaaf inhalen; op deze wijze vond men den drenkeling, die, hoezeer ook gewreven en op verschillende wijzen onderzocht (*diligentissime contrectatus et variis modis pertentatus*), geen het minste teeken van leven gaf. Eindelijk bragt men stroo, en stak rondom hem vuur aan, om hem door deze warmte in het leven terug te roepen (*denique adhibito plurimo stramine et igne circumcirca succenso, nihil caloris penitus persentire, vel aliquod vitae indicium potuit edere*); — doch te vergeefs. Men begon dus reeds aanstalten te maken, om het lijk te begraven, toen het leven wederkeerde, en de lijder, na een weinig bloed te hebben opgegeven, geheel hersteld opstond; hij dankte met al de aanwezigen voor zijne redding, en haastte zich om met zijne makkers het schip weder voort te trekken. De koopman erkende, dat hij met regt voor zijne vermetelheid had geboet, en schonk dankbaar eene *libra argenti* aan het heilig altaar." — Op blz. 295 vindt men een minder uitvoerig verhaal van eenen anderen Frieschen koopman, die langs den tegenoverliggenden oever zocht te varen, en niet bij het klooster aan land wilde gaan. Doch toen zijn schip door het geweld van den stroom afdreef, riep hij met vurige gebeden de hulp van S. Goar in. Daarop bereikte hij gelukkig de haven, en schonk ter gedachtenis een kleed van kostbare stof (*vestem holosericum* — welligt zijde?) aan het klooster.

Zonder over de merkwaardige trekken, die het verhaal van deze voorvallen bevat, (b. v. den onwil dier Friezen, om in het klooster te gaan bidden, de pogingen om den drenkeling weder bij te brengen, enz.) uit te wijden, wil ik er alleen bij voegen, dat zij plaats hadden onder de regering van Lodewijk den Vrome, dus na 814 en vóór 839, en dat de geschenken, door deze Friezen gegeven, vrij aanzienlijk waren. Immers de magtige en jegens de geestelijken zoo milde Karel de Groote, eens ter zelfder plaatse in gevaar geraakt, en na het inroepen van S. Goar's

bijstand gered, zond 20 *librae argenti* en 2 *pallia holoserica* aan het klooster, ten blijke zijner dankbaarheid. (Zie a. w. blz. 292). Het kleed, door den Frieschen koopman geschonken, werd als eene zeldzaamheid naar het klooster te Prüm vervoerd, welks Abt tevens het bestier had over dat van S. Goar. Was dit kleed ook in Friesland vervaardigd, even als de Friesche mantels, die Karel de Groote zelfs aan Harun al Raschid ten geschenke zond? Men kan hier slechts gissen; doch in allen geval blijkt, uit beide verhalen, dat deze Friesche kooplieden voor dien tijd zeer welgestelde lieden waren. Vergel. J. VAN DOORNINCK, in den *Overijss. Alman. voor oudheid en letteren*, 1836. blz. 95 en 96.

KLEEDING DER WEEZEN.

Onze weeskinderen dragen nog op vele plaatsen kleederen van tweederlei kleuren. In het Burgerweeshuis te Utrecht, is deze dragt niet meer in gebruik, doch boven de deur ziet men nog twee Weezen afgebeeld, half blaauw en half wit gekleed. Omtrent deze overoude gewoonte wordt de volgende opheldering gegeven, door JAC. GRIMM, in de *Göttingische gel. Anzeigen*, 3 *Merz* 1836. S. 337 en 338.

» Volle broeders of zusters droegen oudtijds kleederen van dezelfde kleur, om ook uiterlijk de gelijkheid van bloed te kennen te geven; tweekleurigo, bonte kleeding diende daarentegen bij stiefbetrekkingen, concubinaat en weezen. Men vindt dit gebruik in acht genomen bij de teekeningen in handschriften, b. v. in den *Saksenspiegel*, 2. 20, waar halve bloedverwanten met bonte kleeding worden afgebeeld. De *gesta Romanorum*, C. 26, verhalen van eenen Koning, die zijnen onechten zoon voorschreef, » quod pannos suos diversi generis et coloris faceret, medietatem de vili panno et alteram de pretioso". Bertha, de zuster van Karel den Groote, tegen zijnen wil en onwettig met Milo gehuwd, baart dezen den beroemden Roland, die als kind een bontkleurig kleed draagt, » veste fatta a quartieri". *Reali di Francia*, 6. 55. Een oud Engelsch lied bij PERCY, III. 1. 16., bezingt den heimelijken, zonder 's Konings bewilliging aangeanen echt cener Fransche Konings-dochter met Boudewijn, Forestier van Vlaanderen; Boudewijn liet alle kinderen, die hij bij haar kreeg, zóó kleeden, dat de regter zijde van het gewaad met goud versierd, de linker van wol was. Toen Charles Brandon, een gewoon Edelman, met de Koninginne Weduwe van Frankrijk, de zuster van Henrik VIII. van Engeland, huwde, was bij het Tornado zijn paard half met goud, half met friesch gedekt. Eene mishuwelijking of een onwettige echt

werd dus door bonte kleuren te kennen gegeven. Om dezelfde reden droegen de concubinen en hare kinderen bonte dragt, en wellicht heeten zij daarom in de oude taal *Hübscherinnen* (*Cortisanen*) en hare kinderen *Hübschkinder*. Dit *hubsch* [ons *hupsch*] komt volkomen overeen met het Fransche *beau* en *belle*, tot aanduiding van eene andere verwantschap, dan die, welke op zuivere bloedsbetrekking berust. *Belle-mère*, *belle-fille* is niet alleen *schoonmoeder*, *schoondochter*, maar ook *stiefmoeder*, *stiefdochter*. Even als de *Hübschkinder*, worden nog tegenwoordig op vele plaatsen de weeskinderen met twee kleuren gekleed. Het ouderlooze kind staat buiten de bloedverwantschap; het was dus geheel in den geest van de, aan het zinnebeeldige gehechte, oudheid, hetzelfde eene bonte kleeding te geven."

J. H. v. B.

I E T S

OVER DEN TOGT VAN HERTOG *ALBRECHT*

TEGEN DE FRIEZEN.

Bekend is de togt, door Hertog Albrecht en zijnen zoon Willem van Oostervant tegen de Friezen ondernomen. Men weet, dat, niet alleen een aantal edelen, ridders en knapen uit Henegouwen, Holland en Zeeland, daaraan deel namen, maar dat ook Fransche en Engelsche hulpbenden Albrechts heermagt kwamen vergrooten. FROISSARD, een gelijktijdig schrijver, geeft van dezen krijgstogt een breedvoerig verslag. Deze en verreweg de meeste vroegere en latere schrijvers plaatsen dien togt op het jaar 1396; ook WAGENAAR is hem hierin gevolgd. Onder de vroegere schrijvers is het, voor zoo ver ik heb kunnen nagaan, alleen die van het *Chronicon Tielense*, welke den Frieschen oorlog op het jaar 1398 plaatst; maar de naauwkeurige uitgever van die Kronijk, de heer J. D. VAN LEEUWEN, deelde reeds (ald. p. 427 en 428 *in not.*) de opmerking mede, dat, schoon het stellen van den aanvang van dien togt op het jaar 1398 met vele, door ontwijfelbaar echte oorkonden, medegedeelde daadzaken overeenstemme, daardoor nogtans, ten aanzien van andere charters, verschillende zwarigheden overblijven. Alleen de zeer oordeelkundige schrijver der *Vaderl. Cronijk*, Leijd. en Amst. 1784, houdt het voor zeker, dat die oorlog niet in 1396 kan plaats gehad hebben, maar stelt denzelfden op 1398. De Heer VAN WIJN, in zijne *Bijvoegsels en Aanm.* op het III. deel van WAGENAARS *Vaderl. Hist.*, bl. 68, zegt, hiermede in te stemmen. Maar in de *Nalezingen*, deel I. bl. 189 en volgg. verklaart die geleerde, bij nader onderzoek verplicht geweest te zijn, dit gevoelen, hoe aannemelijk het hem

voorheen toescheen, te herroepen, naardien hem uit een oorspronkelijk stuk ontwijfelbaar gebleken was, dat wel degelijk in den zomer des jaars 1396 een veldtogt in Friesland heeft plaats gevonden, die door hertog Albrecht en drie zijner zonen is bijgewoond. Daar echter in dat oorspronkelijk stuk van Engelscho hulp in het geheel niet gewaagd wordt, zoo denkt hij, dat de schrijvers het *geven van vreemde hulp* verwarren met hetgeen men zeker weet in den Frieschen togt van 1398 gebeurd te zijn, en houdt het daarvoor, dat, hetgeen *ten dien opzichte* bij WAGENAAR, deel III. bl. 330-333, voorkomt, tot het laatst genoemde jaar van 1398, en niet tot dat van 1396, moet gebragt worden.

Dat de heer VAN WIJN regt had, eenen veldtogt naar Friesland in 1396 te stellen, maar ten onregte tegen WAGENAAR beweerde, dat bij dien togt geene Engelscho hulpbenden zouden geweest zijn, blijkt door de volgende post, ontleend uit het *Vitgeuen Arends van Boichope, Oucrste Rentmeyster des landes mijns lieuen ghenedigen heren des hertogen van Gelre ende van Gulich ende des Greuen van Zutphen Extraordinarien, als badeloen, piperen, heralden, ministrelen, varende lude ende anders menigherhande vitgheuen, gelyc hier na bescreuen steet, dair voir* [in de voorgaande rekeningen] *niet aff gerekent en is. Begonnen des donredages op sente Margareten dach int jaer ons Heren dusent driehondert ses ende tnegentich thent des vridages toe up sante Margareten dach in den yaer van souen ende tnegentich.*

Item des vridages op onser lieuer Vrouwen dach natiuitatis Ceelken mit brieuen mijnre vrouwen [*de hertogin*] gesant an minen here voir Schonenvorst [*een burg niet ver van Aken, toen door den hertog belegerd*], gegeuen III. Gulden.

Item doe quemen die Engelsscho weder van den Friessen tot Arnhem, in Wolter Goutsmys huys mit XX. perden ende bleuen daer enen nacht, aldaer van quitinge van beuelo mijnre lieuer vrouwen to samen gerekent an allen cost IX. gulden VIII. gr.

I. A. N.

MEDEDEELING,

AANGAANDE EENE REIS IN FRANKRIJK EN DUITSCHLAND,

IN HET BELANG VAN HET HUIS-ARCHIEF
DES KONINGS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

(*Eene Voorlezing.*)

MIJNE HEEREN!

Te spreken, waar Gij zwijgt, is eene taak, die ik, zonder bepaalde aanleiding, niet ligt op mij genomen zou hebben. Thans, na eene reis met een wetenschappelijk doel ondernomen, geloof ik dat er niet slechts eene aanleiding, maar ook eenigermate eene verplichting voor mij bestaat. Het geven van eenig berigt, van een kort, eenvoudig verslag omtrent hetgeen ik voor de geschiedenis van het Huis van Oranje, en te gelijk — kon het anders? — voor die van het Vaderland vond, waar zou dit gepaster dan in uwe vereeniging zijn? Waar zou ik met meer vrijmoedigheid op toegevende aandacht kunnen hopen, dan in de Klasse (*), wier arbeid aan Hollands taal en historie toegewijd is?

Op drie plaatsen vooral is mijne verwachting, hoewel vrij hoog gespannen, zeer ver overtroffen; het zijn *Parijs*, *Besançon*, *Cassel*.

(*) Dit opstel is voorgelezen in eene Maandelijksche Vergadering der 2e Klasse van het Koninklijk Nederl. Instituut, in Dec. 1. 1.

Te Parijs heb ik mij allereerst begeven naar de *Koninklijke Bibliotheek*. Verbazend is de menigte der Handschriften. Behalve het oorspronkelijke fonds der inrigting zelve, zijn er telkens verzamelingen bijgekocht, door geleerden of staatslieden, doorgaans met onbeschrijf bare moeite en groote kosten, te zamen gebragt. Eenige jaren geleden dacht men er aan, ze allen tot één geheel zamen te smelten, doch de Graaf de Corbière, Minister van Karel X, heeft geoordeeld, en, naar mijn inzien, te regt, dat deze collectiën, dikwijls met een bijzonder doel en op eigenaardige wijze gevormd, niet vermengd behoorden te worden: deze beslissing is, ook na de omwenteling van 1830, geëerbiedigd; zij zijn op zich zelve blijven staan. Zoo heeft men *les Mss. de Béthune*, afkomstig van een' broeder van Sully, die met gewigtige zendingen in Schotland, Duitschland en Italië belast is geweest; die van *Colbert*, van *Brienne*, twee Ministers wier hooge betrekking hun tot het verkrijgen van merkwaardige stukken menigvuldige gelegenheid gaf; die van de oudheidkundigen *Dupuy*, en vele andere, met wier nuttelooze optelling ik u niet ophouden wil. Elke verzameling heeft eenige honderden, somtijds duizende nummers; en door nummers moeten wij Portefeuilles verstaan, waarvan ieder ook weder honderde brieven of andere stukken bevat: de verzameling van *Colbert* alleen heeft meer dan *tien duizend* nummers. De eerste indruk is een ontmoedigend gevoel. Omringd van schatten, wanhoopt men bijna den weg te vinden tot hetgeen men bepaaldelijk zoekt. En inderdaad, veel is er waartoe de weg nog geheel ongebaand is gebleven; veel, dat, vooral in de revolutionaire tijden, door elkander in de Bibliotheek is geworpen, en nog in zolders en vergetene hoeken, zonder orde, opeengestapeld ligt. Evenwel ik had veel erger toestand gevreesd. Kort vóór mijn vertrek had ik het werk van *Haenel* ingezien, onlangs over de Bibliotheken van Frankrijk in het licht gezonden, en waarin over het gebrek aan behoorlijke Catalogussen wordt geklaagd. Die klagt is onbillijk, en toont, dat de schrijver verzuimd heeft zich tot de geleerden te wenden, die, met het toezigt

over de Mss. belast, hem gaarne geholpen, en, ik ben er van overtuigd, ook bevredegd zouden hebben. Ik heb mij terstond naar de Bibliotheek — want het is eene Bibliotheek op zich zelve — naar de Bibliotheek der *Catalogussen* gewend. Zoo geraakte ik, na eenige dagen, die juist niet op de aangenaamste wijs doorgebracht werden, eindelijk op het spoor. — Weinige verzamelingen zijn er, waaruit ik niet het een of ander heb ontleend. De *Mss. de Bèthune*, zoo gewigtig ten aanzien der handelingen met Anjou, hadden mij lang bezig kunnen houden; doch ik wist, dat er van de stukken, die voor onze Geschiedenis de belangrijkste zijn, hier te lande reeds afschriften bestaan. Mij zijn vooral de Handschriften van *Colbert* zeer nuttig geweest. Onder anderen heeft, gelijk men het noemt, een gelukkig toeval mijn oog op eenige Folianten gevestigd, tot dus ver, naar het schijnt, bijna niet gebruikt, en waarin ik een aantal brieven van het hoogste aanbelang vond: Zij betroffen onderhandelingen, vóór en ook ná de St. Barthélemy, tusschen Karel IX en de Protestantsche Vorsten: Lodewijk van Nassau is er de ziel van geweest; en, hoe vreemd, ja bijna onverklaarbaar het schijnt dat men, weinige maanden na den gruwelijken moord van Coligny, zich met den Koning weder ingelaten heeft, en dat Lodewijk van Nassau dit heeft gedaan, ik geloof dat niemand zich, na de overweging dezer stukken, hierover verwonderen of ergeren zal. Zoo ik dit ontwikkelen wilde, wij zouden te ver afgeleid worden. Dit slechts. Het ontwerp van de St. Barthélemy, en, naar het mij voorkomt, te regt, werd niet op rekening van den Koning gesteld. Belangen, voor de Nederlanden, voor geheel Europa, in het bijzonder voor de Protestanten gewigtig, waren op het spel. Het teruggeven van de religie-vrijheid aan de Hugonotten en het hulpverleenen aan den Prins van Oranje, werd dezerzijds als eerste vriendschapsvoorwaarde verlangd. Van de zijde der Franschen was het niet slechts vrees voor het magtige Spanje, dat tot deze onderhandeling bewoog; men was nijverig op het bondgenootschap der Duitsche Vorsten, en er bestond een plan — welke gevolgen had de verwezenlij-

king kunnen hebben! — een plan, waartoe ook de vromē Keurvorst van de Paltz niet ongenegen was, om de keizerlijke waardigheid, uit het Huis van Oostenrijk, in dat der Valois over te brengen. — Doch ik mag mij niet te veel in bijzonderheden verdiepen. Het zij u ten voorbeelde van het gewigt der geheimen, die, bij een zorgvuldig onderzoek, nog aan het licht gebragt kunnen worden. Jammer slechts, dat men dit onderzoek, vooral wat de merkwaardigste tijden betreft, nog zoo weinig behartigt. Niet dat het aan kundige en ijverige mannen ontbreekt; maar klein is hun getal naar evenredigheid van het werk. De heer *Champollion-Figeac*, broeder van dengenen die zich omtrent de Egyptische oudheid zoo verdienstelijk gemaakt heeft, is in het schikken en catalogizeren van de Mss. onvermoeid. De heeren *Paris* en *Guérard*, onder hem werkzaam, behooren tot die geleerden, voor wie, ook de bezwaarlijkste nasporing, omdat de historie hun lust en leven is, gemakkelijk, ten minste dragelijk, wordt; doch hun vlijt wordt bijna uitsluitend aan de Middeleeuwen besteed. En over het algemeen zijn er in Frankrijk, bij de tegenwoordige stemming der gemoederen, weinige jongelieden voor ernstige beoefening der wetenschappen geschikt; nog minder, die hiertoe genegenheid hebben. De aandacht werd, vooral in de laatste jaren, geheel op de gebeurtenissen van het oogenblik gerigt. Historische onderzoekingen gaven naauwelijks brood; daarentegen, wie revolutionaire brochures of dagblad-artikelen schreef, verkreeg geld, aanzien, roem, spoedig misschien eene hooge plaats, ja — wij hebben het gezien — de eerste betrekking in de revolutionaire maatschappij. En thans, nu deze verzoeking, door het terugkeeren der orde, grootendeels is weggevallen, schijnt teleurstelling, ontmoediging, lusteloosheid, de heerschende stemming geworden: weinig geschikt voorwaar om in eenig vak iets groots, iets waartoe veerkracht en volharding vereischt wordt, te verrigten. Dit is te beklagen; doch hetgeen mij, naarmate ik met deze Boekerij bekend ben geworden, gedurig meer heeft geërgerd, is, dat men ons, terwijl men het gewigtige onthoudt, met het

onbeduidende overlaadt. Ik bedoel hier inzonderheid de *Archives curieuses de France*, waarvan elke twee maanden een lijvig boekdeel en ook vrij regelmatig eene aanprijzing in de dagbladen, ook in dus genaamde geleerde Journalen, verschijnt. Het is eene reeks van brochures; dikwijls zonder keus of oordeel zamengevoegd; grootendeels bekend; grootendeels onbeduidend; niet zelden bekend en onbeduidend tegelijk, en dat, uitgegeven door lieden, werkzaam in een gebouw, waar zij, van hunne gewone zitplaats, slechts honderd schreden behoeven te gaan, om overal de hand op de gewigtigste bescheiden te leggen. — Van de drie maanden, welke ik te Parijs doorgebracht heb, is aan deze verzameling, waarin alles, voor iedereen, met de meeste welwillendheid wordt opengesteld, een goed gedeelte besteed. En hoeveel was er, dat ik nog zoo gaarne nagezocht, gelezen, uitgeschreven zou hebben! Doch weldra was er eene omstandigheid, die mij drong, op eene aangename wijs drong, niet meer onverdeeld den tijd aan de Koninklijke Bibliotheek te wijden: de toegang tot het *Archief van Buitenlandsche Zaken* werd mij verleend.

Aan het hoofd van dit Archief bevindt zich, ten gevolge der gebeurtenissen van 1830, de toenmalige journalist, thans Staatsraad *Mignet*. Zijne *Histoire de la Révolution* is bekend: dat overzigt, die tafereelen met levendige verwen en vooral met fiksche trekken gesteld; maar die blijkbaar ten doel hebben, al wat er is gebeurd, als uitvloeisels der noodzakelijkheid, als eene natuurlijke ontwikkeling, waaraan de mensch zich onderwerpen, ja zelfs ten dienste moet staan, te doen beschouwen. Het is, even als de meer uitgebreide geschiedenis van den heer *Thiers*, een pleidooi voor de omwenteling; eene apologie, ook van hen, wier naam niet dan met afgrijzen werd gehoord; eene lofrede, waarin men geene vrijspraak slechts, maar ook bewondering eischt. Beide werken hebben veel toegebracht, om geestdrift voor de revolutie, en — wie twijfelt er aan? — lust tot navolging te wekken. *Mignet* had dus allezins regt op eene aangename betrekking in de orde van zaken, die hij krachtig voorbereid heeft; en wij, Mijne Heeren! die

hem, noch omdat hij lofredenaar van de eerste, noch omdat hij handlanger van de tweede omwenteling is, hoog kunnen achten; wij danken hem toch, dat hij zich niet mede begeven heeft in den wedloop naar ministeriele be-
trekking; dat hij uitzigten, die de menigte glansrijker noemt, ten offer aan de wetenschap brengt, en niet enkel voor het behoud, maar ook voor de aanvankelijke alge-
meenmaking der hem toevertrouwde schatten zorgt. — Dit Archief is nog zeer weinig bekend; uit den aard der zaak is men vroeger niet mild in het verleenen van inzage geweest; en ook thans, nu geheimhouding veel minder noodzakelijk wordt, is zoodanige vergunning een voorregt, dat, zeer zelden toegestaan, te hooger waarde verkrijgt. Een voorregt, dat ik bovenal om den rijkdom der verzameling op hoogen prijs heb gesteld. De Correspondentie met de Gezanten is hier regelmatig bewaard: de concepten der afgezondene, het origineel der ingekomene brieven. Gij Mijne Heeren! die den invloed kent, welken Frankrijk op geheel Europa uitgeoefend heeft, die u tevens de bekwaamheid der meeste Ministers en Gezanten herinnert, Gij kunt eenigzins nagaan hoevele geheimen der Diplomatie in dergelijke briefwisselingen besloten moeten zijn. Ik heb mij bij ons Vaderland bepaald. Trouwens het ontbrak niet aan werkzaamheid, ook binnen dien engeren kring. *La Correspondance de Hollande* is in ruim 400 boekdeelen vervat; terwijl men, door elkander, het aantal brieven in elk op een paarhonderd rekenen kan. Hier is, als ware 't, een vervolg op hetgeen men in de Koninklijke Bibliotheek vindt; want, terwijl deze veel over het tijdperk van Willem I. heeft, doch arm wordt na het begin der zeventiende eeuw, zoo is daarentegen, in dit Archief, voor Willem I. bijna niets, voor Leicester weinig, voor Maurits veel, voor hetgeen volgt ongelooflijk veel. Doch was het voorbarig mis-
schien, dat ik mij reeds met de 17e eeuw heb bezig gehouden? Ik heb er over in twijfel gestaan; maar werd spoedig overgehaald door den belangwekkenden aard dezer stukken, en omdat ik welligt later niet dezelfde gelegenheid zou hebben; vooral ook, door de gedachte, dat, waar ik het werk onafge-

daan laat , een ander het met de verzamelde bouwstoffen voortzetten kan. Ik heb nageslagen — behoef ik er bij te voegen , gedeeltelijk , en , voor zoo ver de minder gewiglige jaren betreft , ter loops — hetgeen tot het stadhouderschap van Frederik Hendrik en Willem II. , en tot den stadhouderloozen tijd vóór Willem III. betrekkelijk is. Honderden dépêches heb ik gelezen of doorgeblaard ; daaronder de geheimste berigten , doorgaans uit het cijfer overgebracht : ik heb menig punt onzer Historie , door scherpzinnige beoordeeling van omstandigheden en karakters , openlegging van bedekte intrigues , mededeeling dikwerf van de meest vertrouwelijke gesprekken , opgehelderd gezien. Vele , zoo ver ik weet , niet bekende bijzonderheden , over de wijs , waarop men hier te lande de laatste jaren van Frederik Hendrik door tegenstreving en wantrouwen heeft verbitterd ; over de naauwe verstandhouding tusschen Willem II. en het Fransche Hof ; in 't bijzonder ook , over het beleid , waarmede dit Hof , onder het stadhouderloos bestuur , zijn invloed alhier staande gehouden en uitgebreid heeft. Groot — dit blijkt op eene treffende wijze — groot was aan het Fransche Hof de verlegenheid , bij het wegsterven van den jeugdigen Prins , op wiens bekwaamheden , steeds hoog door de Gezanten geroemd , men vele verwachtingen had gebouwd ; doch behendig wist de staatkunde van Mazarin ook uit de veranderde omstandigheden voordeel te trekken : belangwekkend is het , in deze brieven den gang der overleggingen van het Fransche Bestuur te volgen ; op te merken , met welke behendigheid , zonder stellig te breken , de betrekking op het Huis van Oranje allengskens losgemaakt werd ; hoe omzigtig en zonder overijling de draden werden gelegd voor eene verbindtenis met de bovendrijvende partij ; hoe kunstig men bij haar de vrees voor de Stadhoudersgezinden wist te gebruiken om den nieuwen band vaster te hechten. Dit alles , slechts in de hoofdtrekken bekend , wordt in de bijzonderheden , oorzaken , en bedekte ontwikkeling opengelegd. Gaarne zou ik het onderzoek op dezelfde wijs over de tijden van Willem III. voortgezet hebben. Slechts gedeeltelijk heb ik dit kunnen doen.

Genoeg echter heb ik ook hiervan gezien, om de overtuiging te hebben, dat het Archief zeer rijk is voor de geschiedenis van dien treffelijken Vorst; er is over den tegenstander van Lodewijk XIV. voor de Fransche Gezanten nog al wat te melden geweest. Het is mij mede gebleken dat hetgeen wij hiervan bezitten, vooral de *Négociations van d'Avaux*, zoo gewigtig voor de regte kennis der inzichten en partijschappen hier te lande, slechts zeer onvolledig is medegedeeld. Doch bij verdere nasporing, waartoe ik buitendien door het spoedig omvliegen der weken en maanden ben verhinderd geworden, zou ik zwaarigheden hebben ontmoet. Ik bespeurde dat men niet even bereidvaardig ter mededeeling zou zijn. En te regt. De Heer Mignet zelf geeft, op last van de Fransche Regering, eene Verzameling uit van diplomatieke bescheiden, over den successie-krijg en hetgeen dien voorbereid heeft. Twee quartijnen hiervan, U waarschijnlijk bekend, zien reeds het licht; en men behoeft niet, uit hulpvaardigheid voor het werk van anderen, de belangen van zijn eigen werk, door het afgeven van eigen bouwstoffen, in de waagschaal te stellen.

Nog eene derde Verzameling heb ik niet geheel onbezocht gelaten: de *Archieven van het Rijk*. Daar worden de charters en staatsstukken bewaard, die tot den inwendigen toestand van Frankrijk betrekkelijk zijn; ontelbare bescheiden, onwaardeerbaar voor hetgeen de Middeleeuwen, of de ontwikkeling en eigen lotgevallen der provinciën betreft. Het toezigt heeft de Hoogleeraar *Michélet*, een man van uitgebreide kennis, wiens talenten meer zijn dan gewoon, maar die in zijne schriften de meeste trekken der hedendaagsche Fransche literatuur, voorwaar een niet bevallig afdruksel onzer tijden, vertoont. Eene jagt op het nieuwe, welke maar al te zeer de waarheidsliefde verdringt; eene schittering, die, in plaats van licht te verspreiden, verblindt; eene menigte van vergelijkingen, beelden, en puntige gezegden, van alle kanten bijeengezocht en opeengestapeld, om den lezer telkens door een' nieuwen, telkens door een' sterkeren indruk, wakker en bezig te houden. In dien trant heeft

deze geleerde eene *Histoire de France* begonnen, waaryan het tweede onlangs uitgekomen deel zich uitstrekt tot aan het einde van de 13e eeuw; en wat is het gevolg van dien historischen — of laat mij liever zeggen, anti-historischen — trant? Dewijl hij er niet aan denkt, een weelderig vernuft te besnoeijen en eene opgewondene verbeelding een weinig ter neder te zetten, dewijl hij den vrijen teugel laat — wat zeg ik? onophoudelijke spoorslagen geeft — aan een genie, mischien romantisch, zeker niet klassiek, is hij op het veld der geschiedenis, als ware 't, aan het hollen geraakt; natuurlijk dus, dat het hem dikwijls schemeren moest; dat hij veel, hetgeen er was, niet zag; veel, dat er niet was, meende te zien. Geen wonder dat ook de stijl in het opgesmukte, wanstaltige, ja, men mag vrij zeggen, somtijds in het belagchelijke vervalt. Wat er van zijne behandeling der latero tijden is te wachten, daarvoor heeft de schrijver den maatstaf gegeven in zijne *Mémoires de Luther*, waarin hij, en dat nog wel na sommige van Luthers schriften gelezen to hebben, na bij Luther zelven ter school te zijn gegaan, ons over Hervorming en Hervormers eene herhaling der denkbeelden van een' De Chateaubriand, van een' De Bonald, met dezelfde — zal ik zeggen schaamteloosheid of onkunde? — geeft. Voor het overige: de Heer Michelet is dienstvaardig, en ik ben overtuigd dat hij mij gaarne een' ruimen voorraad vertrouwelijke brieven zou hebben medegedeeld; doch men vindt deze in de Rijks-Archieven, althans wat het buitenland betreft, niet.

Intusschen is er in hetzelfde lokaal eene andere Verzameling, door het revolutionaire Frankrijk geroofd, en die, omdat zij in nader betrekking staat tot onze Historie, ik vermeen niet geheel met stilzwijgen voorbij te kunnen gaan: het zijn de *Archives de Simancas*; aanzienlijk gedeelte der Archieven van Spanje, hetgeen men, bij de gedwongene teruggave van het overige, onder voorwendsel, dat het tot Frankrijks geschiedenis behoorde, heeft weten achter te houden. Geen wonder! Ik herinner mij, in eene der Bibliotheken te Milaan een Mss. gezien te hebben van den beroemden Léonard da Vinci; — het was met elf andere

naar Parijs gevoerd; dit was het minst belangrijke der twaalf, en dit alleen was wedergekeerd. Even zóó hier: wat het meest gewigtige scheen, is gebleven te Parijs; daaronder vele brieven, door Spaansche Gouverneurs en Gezanten, uit Frankrijk en de Nederlanden, aan Filips II. gerigt. Ook heb ik een zeer opmerkelijk stuk gevonden, dat ik dáár niet zou hebben gezocht: eene Memorie van Lodewijk van Nassau aan Karel IX, waarin het niet ontbreekt, noch aan ernstige raadgeving, noch aan billijk verwijt. Overigens heb ik bijna niets medegenomen; niet zoo zeer wegens mijne onkunde in het Spaansch; want deze zwaarigheid heb ik, in het belang mijner nasporingen te Besançon, getracht, eenigermate althans, te overwinnen; maar vooral, omdat de heer Mignet mij weder in den weg heeft gestaan; of, laat ik liever zeggen, omdat hij, door medewerking tot ons gemeenschappelijke doel, het nut der wetenschap, mij de moeite, die ik mij anders zou hebben getroost, weder heeft bespaard. Hij is bezig aan eene Geschiedenis der Hervorming in Frankrijk, waarin de belangrijkste dezer stukken, op zijnen last reeds overgeschreven, zullen worden medegedeeld. En dit zal haar eenige verdienste niet zijn. De schrijver vereenigt veel: ijver, naauwkeurigheid, scherpzinnig oordeel, een' helderen blik; een' stijl die krachtvol en kernachtig is. Jammer slechts, dat hij, te oordeelen naar zijne vroegere schriften, uit het standpunt des ongeloofs een tijdperk zal beschrijven, waarin de ongeloovige, meer nog dan in eenige andere periode, bij elken tred, ten aanzien van drijfveren en karakters, ten aanzien ook van de voorname oorzaak der gebeurtenissen, mistasten moet. — Anders zijn ook de *Archives de Simancas* nog bijna ongebruikt. Alleen de heer *Capefigue* heeft er eenige weinige zinsneden van overgenomen in zijne *Histoire de la Réforme*. En dat is geen overtollige voorzigtigheids-maatregel geweest: want van dit werk is het maar al te waar, dat het eeniglijk door de ingelaschte fragmenten eenige waarde verkrijgt. Niet dat ik behagen in het veroordeelen schep; ik wil liever ruimschoots toegevend zijn, om ruimschoots toegevendheid te verwachten;

doeh , als men eenige liefde voor de waarheid bezit , ergert men zich , wanneer men eene zóó verregaande mishandeling der historie aanschouwt. Ik kan bovendien tot mijne verontschuldiging zeggen , dat ook in Frankrijk het oordeel van allen , die zich bepaaldelijk met de 16e eeuw hebben bezig gehouden , over deze quasi-geschiedenis eenstemmig is en gestreng. Wat de menigte van 's mans geschriften betreft: het is zóó , dat de vlugheid der uitgave door de vlugtigheid van het uitgegevene begrijpelijk wordt; doch er is buitendien — zóó werd mij althans meermalen verhaald — thans in Frankrijk eene gewoonte , waardoor dit raadsel eener spoedige productie zeer eenvoudig opgelost wordt. Een Auteur van naam heeft eenige cliënten , dat is , bekwame jongelieden aan de hand: deze , wien hij somtijds den titel zijner Secretarissen geeft , worden bekend gemaakt met de denkbeelden , die hij verlangt uitgewerkt te zien; dien overeenkomstig wordt het onderwerp behandeld; dan komt het opstel onder de oogen van den geleerden patroon; deze schrapt uit , voegt bij , maakt hier en daar eene noot , vlecht hier en daar eene fraaiklinkende periode ook in den tekst , zorgt inzonderheid dat de voorrede rijk aan krachtige uitdrukkingen en treffende wendingen zij. Nu is alles gereed. Het boek verschijnt onder eene firma die crediet heeft; de Auteur ontvangt geld , en , heeft hij tot de schrijvers der dagbladen betrekking , nog bovendien uitbundigen lof; de jongelieden hebben een bestaan; de boekhandelaar doet eene goede zaak; het Publiek is teyreden weder eenige lectuur verkregen te hebben; niemand ergert zich , behalve hij , die dit speculeren op de bekendheid van een' Auteur , deze nieuwe soort van escroquerie , deze fabriekmatige vormen , voor wezenlijke studie doodelijk acht.

Doch het is meer dan tijd , Parijs te verlaten en verder te gaan. Ik behoef u over die wereldstad en haar omstreken niet te melden , wat gij , óf zelve gezien hebt , óf uit beschrijvingen kent. Liever zou ik tot u spreken over de personen , die ik heb ontmoet; vooral over hen , met wie ik in die belangen , welke voor ons allen de gewigtigste zijn , overeenstemming en Christelijke betrekking heb gevoeld;

doch ik zou ook hierdoor meer aan de behoefte van het hart, dan aan den eisch dezer voorlezing, voldoen. Vergunt mij slechts één woord over de heeren Guizot, Thiers, Cousin, en De Pastoret; dat is, over hen, wier vermelding, ik zou bijna zeggen, tot mijn onderwerp behoort. Een gesprek is mij te beurt gevallen met den Heer *Guizot*, die voorzeker meer dan iemand in Frankrijk voor de historische wetenschap heeft gedaan; niet slechts door eigen werk, maar vooral ook omdat hij de zucht, waardoor hij zelf werd beziel, ook in het hart van anderen, in het gemoed van velen, overgestort heeft. Hij zeide mij zijne *Histoire d'Angleterre* voort te willen zetten; hiervoor waren in het Archief van Buitenlandsche Zaken vele nasporingen gedaan: doch hij was toen geen Minister; hij is nu in zijne hooge betrekking wedergekeerd; dit zal eene krachtige afleiding zijn; de eierzucht wordt in Frankrijk, gelijk in Engeland, door zoodanige loopbaan geprikkeld, en het is twijfelachtig of hij wel naar het eind van die afleiding en naar het weder opnemen der oude papieren verlangt. Den Heer *Thiers* heb ik in zijn' ministerielen luister gezien; zoowel in zijne prachtige salons, als in de kamer der Gedeputeerden. Niet ligt zou ik in hem den Voorzitter van 's Konings raad hebben erkend: een klein levendig persoontje, dat zich naar alle zijden keert en wendt, eene niet aangename physionomie, eene heesche stem; doch, bij dit onaanzienlijk voorkomen, in de ruimste mate bedeed met al wat men gewatheid en behendigheid noemt, woordenrijk, en, waar het noodig is, door schaamteloosheid geholpen, onbewegelijk als eene rots, wanneer het in de vergadering stormt. Den Heer *Cousin*, die mij reeds in 1826 op de vriendelijkste wijze ontving, heb ik meermalen bezocht. Ook aan sommigen uwer is hij welligt, door zijne jongste reize, persoonlijk bekend. Gij hebt, even als ik, opgemerkt en gewaardeerd zijne geestdrift voor de Grieksche Oudheid, zijne uitgebreide historie-kennis, de diepte zijner inzichten in vroegere en latere stelsels van wijsbegeerte; ja ook eenigermate zijne gevoelens omtrent de godsdienst heb ik gewaardeerd; want, ofschoon hij in zijne werken, helaas! genoeg toont

van de eigenlijke waarde en kracht des Evangelies geen denkbeeld te hebben, eerbied voor het Christendom straalt evenwel overal door, en is nog onlangs gebleken in zijn verslag over ons land; daar hij, hoogen lof gevende, aan datgene, waardoor het onderwijs zich gunstig onderscheidt, het ter zijde stellen van den Bijbel, ten gevolge der vereeniging van hetgeen op den duur onvereinigbaar, der afscheiding van hetgeen op den duur onafscheidelijk is, met bevreemding, met leedwezen, met ernstige afkeuring, opgemerkt heeft. Eindelijk mag ik den Marquis *De Pastoret* niet vergeten; reeds vroeg door historische onderzoekingen bekend; tweemaal in de revolutie geproscreebeerd; Kanselier van Frankrijk onder de Bourbons; *nulli impar fortunae*, gelijk men op eene ter zijner eer geslagene Medaille leest; na 1830 onveranderlijk aan Vorst en Weldoener gehecht, ambtelooz burger, terwijl hij, met de gelatenheid, ik zou bijna zeggen, van den Christen wijsgeer, de dwalingen der Vorsten en de beroeringen der Volken aanschouwt. Ik zag hem, én te Parijs, én op zijn landgoed, bij het bekoorlijk gelegene Meudon; in den huisselijken kring of met eenige weinige vrienden, daaronder den heer *Berryer*, door de natuur tot redenaar gevormd; doch niemand zag ik liever, dan onzen 80 jarigen gastheer, die nog onlangs het 19e folio-deel der *Ordonnances des Rois de France* in het licht gezonden heeft. — En nu, Mijne Heeren, daar het pligt is, mij te bekorten, breng ik, zonder eenig oponthoud, óf te Parijs, óf op den weg, u als met een tooverslag over in de Stads-Bibliotheek te Besançon.

Daar wordt de rijke nalatenschap van den Kardinaal *De Granvelle* bewaard; ruim 80 folianten. Die gewigtige papieren zijn in de 17e eeuw gerangschikt, nadat men ze uit zolders en kruidenierswinkels, waar met depêches peperhuizen werden gemaakt, nog even bij tijds had gered. Tot dus ver is er weinig over medegedeeld. De Abt *Boisot* heeft er in *les Mémoires de l'Académie* een' brief overgeschreven; een Benedictijner, *D. Grappin*, in 1787 eene belangrijke Memorie, maar die, welligt ook door het tijdstip der uitgave, bijna onbekend is gebleven. De Heer von *Raumer*

heeft zich, voor hetgeen hij in zijne *Historigsche Briefe* mededeelt, enkel, naar het schijnt, van eene Analyse der Benedictijnen op de Koninklijke Bibliotheek te Parijs aanwezig, bediend. Thans evenwel mag eene openbaarmaking worden verwacht op ruimere schaal. De Fransche Regering heeft tot het doen van bepaalde voorstellen hieromtrent eene Commissie benoemd, aan wier hoofd twee geleerden zijn geplaatst, de Bibliothekaris *Weiss* en de heer *Duvernoy*, die beiden alles hebben gedaan wat tot verligting van mijn' arbeid scheen te kunnen strekken. Met welk eene belangstelling nam ik de correspondentie van den Staatsman in de hand, die, gedurende veertig jaren, door Karel V, Filips II. en andere Vorsten, over de moeilijkste zaken, in 't bijzonder ook met opzigt tot de Nederlanden, is geraadpleegd geworden! En voorzeker, teleurgesteld werd ik niet. Ik heb, én in de *Missives* die hij ontving, én vooral ook in zijne eigene brieven (want daarvan werd steeds een afschrift gemaakt) veel gevonden, dat tot meer juiste beoordeeling van verscheidene in onze historie bekende en somtijds miskende personaadjen strekt. Ik kies, ten voorbeelde, omdat hij te Besançon de hoofdpersoon is, en eene zeer voorname plaats ook in onze geschiedenissen bekleedt, Granvelle zelve; door onze geschiedschrijvers beschouwd als een' listigen, wreeden, laaghartigen aanhanger der Spaansche tirannij. Vreest niet, Mijne Heeren, dat ik door de zucht om ook de slechtste zaak te bepleiten en historische reputatiën om te keeren, wordt medegesleept. Ik erken ook nu dat Granvelle in meer dan één opzigt berispelijk en dat de godsdiensthaat ook bij hem somtijds een drijfveer tot onmenschelijkheid is geweest: het zal genoeg zijn te bemerken dat hij de St. Barthélemy goedgekeurd heeft. Maar aan den anderen kant erken ik, dat de briefwisseling hem vrij spreekt van menig verwijt(*). Oordeelt zelve, Mijne Heeren! Ik wil, schoon ik

(*) Doorgaans acht men tot bewijs van Granvelles verachtelijk karakter genoegzaam de aanhaling van een' brief aan Belin, ook nog vermeld door VON RAUMER, *Hist. Br. I.* 177. De uitgave

anders, door het mededeelen van stukken, de perken der bescheidenheid te buiten zou gaan; ik wil, zoo gij het mij veroorlooft, u eenige regels voorlezen uit een' brief, door hem geschreven in 1564, kort na zijn vertrek uit de Nederlanden, aan een' zijner vrienden, die het vertrouwen der Spaansche Regering genoot, en voor wien hij zijne Spaanschgezindheid, indien deze waarlijk bestaan had, niet zou hebben ontveinsd (*).

» Sedert lang is men er op uit, om aan de steden en ook » aan verscheidene onder den Adel te beduiden dat ik hen

zijner briefwisseling met dien persoon zal, geloof ik, den zin der raadgevingen beter doen verstaan. Hij wenschte niet Belin aan te sporen tot vleijerij, maar wel hem te waarschuwen tegen aanmatiging en bedilzucht, waaraan deze zich meermalen had schuldig gemaakt.

(*) » Il y a longtemps que l'on est après pour donner à entendre aux villes et aultres ce que vous dictes, et à plusieurs de la » Noblesse aussy, que je tasche de les soubmettre aux Espaignols, » qu'est faulx, et n'y pensay oncques, ny eusse choisy ma retraicte- » par delà, si je pensoys que cela eust dehu advenir, comme sou- » vent je leurs ay dict en plein Conseil, et qu'il n'y a qui que ce » soit d'eulx qui plus hardiement et résoluement que moy voulust » employer sa personne et sa vie pour le soustènement de la liberté » et privilèges du Pays, mais non pas pour estendre la Joyeuse » Entrée contré raison, au préjudice de l'auctorité du maître, pour » corrompre et perdre la justice et consentir à ce que Brabant et » sous Brabant les aultres Pays soient tyrannisés d'aucuns qu'ont leurs » fins et desseins peut-être bien différent de ce que les Seigneurs » entendent; car je veux croire d'eulx qu'ils ne les pourteroient en » ce, comme ils font, car ce seroit contre leur devoir; et je diray » bien quand besoing sera ce que j'en attends, et que j'aimeroys » mieulx que mon Prince me tirannisa ung petit que non, se perdant » son auctorité, plusieurs nous tirannisassent et les Pays, que seroit » bien avoir perdu les Privilèges et la liberté, pour laquelle je » perdroy la vie, et oster la justice, sans laquelle les moindres » seront proye des Grands, et ceulx qui ont rentes et biens en proye » de ceulx qui pourroient plus." *Lettre de Granvelle au Secrétaire Bave: Besançon, 13 Avril 1564.*

» aan de Spanjaarden tracht te onderwerpen; hetgeen valsch
» is, en ik heb er nooit aan gedacht, en ik zou mij in de
» Nederlanden niet bij voorkeur hebben gevestigd, zoo ik
» die onderwerping te gemoet had gezien; gelijk ik hun
(den Grooten die tegen hem hadden zamengespannen) » dik-
» wijls in den vollen Raad heb gezegd, en dat niemand
» hoegenaamd onder hen met meer moed en vastberaden-
» heid gereed was, zijne krachten te besteden en zijn leven
» over te hebben voor het behoud van de vrijheden des
» lands; maar niet, om de Blijde Inkomst uit te breiden tegen
» regt en billijkheid, ten nadeele van het Vorstelijk gezag,
» tot bederf eener goede regtspleging; niet, om toe te stemmen
» dat Braband en de overige Gewesten door sommigen wor-
» den getijranniseerd." Door deze sommigen moeten wij
verstaan den Raadsheer *Renard*, die zich sedert lang te-
gen Granvelle ondankbaar had betoond; *Armenteros*, en
anderen, over wier invloed hij zich meermalen beklagt:
Granvelle heeft hier geenszins Oranje op het oog, of Egmont,
of Hoorn. Hunne oogmerken beoordeelt hij met eene zacht-
heid, die opmerking en achting verdient. » De bedoelingen
» dezer lieden", dus gaat hij voort, » zijn welligt zeer ver-
» schillend van hetgeen de Heeren bedoelen; want van hen
» wil ik gelooven, dat zij, indien ze het inzagen, hen niet
» zouden helpen, gelijk zij nu doen; want het zou strijden
» tegen hun' pligt. En ik zal het zeggen, als het noodig
» zal wezen, wat ik er van verwacht, en dat ik liever zou
» hebben dat mijn Vorst mij een weinig tijranniseerde, dan
» dat, met vertreding van zijn gezag, velen ons tijranniseer-
» den, ons en het Land; en dat voorwaar zou wezen verlo-
» ren te hebben de Privilegiën en de vrijheid, voor welke ik
» mijn leven zou verliezen; dan zou er geen regt meer wezen,
» zonder hetwelk de geringen de prooi der magtigen zijn."

Wat dunkt u, *Mijne Heeren!* heeft dit iets van bestu-
deerde taal, of is het meer de uitstorting van het hart?
En dit is ééne proeve uit een overgroot getal. Wij verlan-
gen regtvaardigheid voor onze grooten mannen, wien onbe-
dachtzaamheid en partijdige zin maar al te dikwijls den
lauwer van het hoofd gerukt heeft; laat ons billijk ook

voor anderen zijn. Granvelle — ik ben er van overtuigd — was niet Spaanschgezind; wenschte het behoud van de voorregten des lands; heeft zich tegen de wreedheid, in 't bijzonder des Hertogen van Alva, onbewimpeld verklaard, en, wel verre van zich door vleijerij staande te houden, was gewoon den Koning raad te geven met eene vrijmoedigheid, die thans, nu men zooveel over onafhankelijkheid van karakter spreekt, toch onder de zeldzaamheden behoort. Ook vele anderen, Egmont, Viglius, Alba, Berlaymont, Filips II. Margaretha van Parma, heb ik, somtijds ook op mingunstige wijs, van naderbij leeren kennen; en ik ben met veel genoegen bijna drie weken in deze Folianten, ik mag zeggen, omtrent begraven geweest.

Thans blijft *Cassel* nog over, want ik voer u niet meê langs den omweg, dien ik over *Genève*, en van daar, zonder mij op te houden, regt door Zwitserland naar *Stuttgardt*, *Carlsruhe* en *Francfort* heb gemaakt. In alle deze steden heb ik Archieven gezien; zeer weinig echter, dat onze geschiedenis betreft. Ik mogt er verscheidene historiekenners ontmoeten: te *Stuttgardt* den volijverigen *Munch*; te *Carlsruhe* den Heer *Mone*, bekwaam en onvermoeid, en die veel arbeid aan het onderzoek van den oorsprong onzer taal en aan het bijeenzamelen van de overblijfselen onzer oudste dichters besteedt; te *Genève* mijn' vriend — ik ben er trotsch op, hem dus te durven noemen — mijn' vriend *Merle d'Aubigné*, wien velen ook hier te lande sinds lang als Christen-leeraar lief gehad hebben, en wien ik regt heb — wat zeg ik? verplicht ben — te vermelden, nu hij, door de uitgave van zijne *Histoire de la Réformation*, tegelijk aan Evangelic- en historiekennis gewigtige diensten bewijst. *Wisbaden* heb ik niet bezocht. Het Archief is niet aldaar, maar op verscheidene uren afstands, en, naar ik vernam, niet zeer in orde; er hebben tusschen het Huis van Oranje en dat van den Hertog van Nassau, althans in de 16e en 17e eeuw, weinige betrekkingen, die voor de geschiedenis gewigtig zijn kunnen, bestaan; de nadering van het gure seizoen maakte mij bedacht weldra huiswaarts te keeren, en de nog overige tijd zon, meende ik, te *Cassel*

met vrucht worden besteed. Hoe verblijde ik mij, dit besluit genomen te hebben! Drie weken bragt ik er door; hoe kort, naar evenredigheid van hetgeen ik er vond! Wat het meest mijne aandacht heeft gevestigd, is de correspondentie van de twee beroemde Landgraven, die in de 16e eeuw hebben geregeerd: *Filips*, te regt *de Grootmoedige* genaamd, die reeds van zijne jeugd af getoond heeft voor het Evangelie rust, bezitting, vrijheid en leven over te hebben; zijn zoon, *Willem de Wijze*, die mede zijn' bijnaam heeft verdiend; het orakel van allen, met wie hij in betrekkingen was. Ik had reeds beide Vorsten leeren kennen, en uit het Archief van het Huis van Oranje, en uit de naauwkeurig bewerkte en fraai geschrevene geschiedenis van Hessen door den Archivarius *von Rommel*, een man van veelsoortige kennis, die te Marburg de opvolger van Creuzer is geweest, voor de Fransche overheersching tot in het zuidelijk Rusland, waar hij veel invloed op het onderwijs had, is geweken; sedert 1815 zich aan de geschiedenis van zijn Vaderland wijdt, en wiens vriendelijke ontvangst en onderhoudende gesprekken ik mij dankbaar herinner. Ik wist, dat en *Filips* en *Willem*, gelijk vele treffelijke Vorsten van hun' merkwaardigen tijd, onveranderlijk gehecht waren geweest aan die grondwaarheden des Bijbels, zonder welke men den weg ter zaligheid niet kent, en die het ongeloof, of de onverschilligheid, of de onkunde, of de vermeende maar bedriegelijke vredelievendheid van latere dagen, als schoolsche spitsvindigheden, heeft ter zijde gesteld: ik wist dat zij — en in dit opzigt zijn zij eene zeldzame uitzondering geweest — des niet te min eene verdraagzaamheid aan den dag hadden gelegd, die liefde voor allen gevoelt, en, waar slechts op het echte fundament wordt gebouwd, ook bij verschil van begrippen, opregt en gaarne de broederhand reikt. En zou ik dan niet gewenscht hebben regt veel uit eene briefwisseling te lezen, waarin het gemoed van zulke Vorsten, in zulk een tijdperk, zich uitgedrukt heeft! Met dezelfde onbekrompenheid, die in Frankrijk mij te beurt was gevallen, werd ook hier mij de toegang vergund; ik mogt, ten minste eenigzins, den rijkdom eener verzameling genieten, merkwaardig bijna voor

den ganschen omvang der *Reformatie*, waarvan deze twee uitmuntende Regenten te regt geacht werden pijlaren te zijn; voor de historie van *Frankrijk*, daar zij, én met het Hof én met de hoofden der Protestanten, in veelvuldige betrekking hebben gestaan; voor de ontwikkeling der gebeurtenissen in *Duitschland*, waar zij steeds onder de toongevende Rijksleden hebben behoord; vooral ook voor de lotgevallen van *Nederland*, waaromtrent, inzonderheid wat den Prins van Oranje en zijne broeders betreft, menige belangrijke bijzonderheid medegedeeld wordt.

Oordeelt gij niet, Mijne Heeren! dat mijn lot, op deze gansche reis, benijdenswaardig is geweest? Bronnen, vroeger bijna ontoegankelijk, geopend te zien; vrij rond te mogen tasten in de overblijfsels van een' tijd, rijk in treffende gebeurtenissen en groote karakters; menig geheim te ontdekken, waardoor een nieuw licht ook in duistere schuilhoeken des historischen onderzoeks dringt. Doch vergunt mij u ook op de schaduwzij te doen letten. Heb ik menig genoeg gesmaakt, ik heb met menige zwaarigheid te kampen gehad. Men is genoodzaakt bijna alles zelf te verrigten. Anderen, ook met de meeste welwillendheid, zijn niet in staat zich geheel in ons denkbeeld, in onze bepaalde bedoeling, te plaatsen; een ieder kent het best wat in onmiddellijk verband met zijn eigen onderzoek is. Ik heb er ook nu treffende bewijzen van gehad. Zoo bij voorb. had men te Parijs, aan het Archief van Buitenlandsche Zaken, de beleefdheid gehad de stukken op te zoeken waarvan men ondersteunde dat ik afschriften zou verlangen; doch waarop was de keus gevallen? Op brieven van Prinsen en Prinsessen van Oranje, die weinig meer dan eene felicitatie- of condoleantie-formuul, loutere pligtplegingen, behelsden; aan de menigvuldige dépêches, waardoor onze geschiedenis, bijna op elke bladzijde, toegelicht wordt, had men niet gedacht. Nog meer. Over het Archief te Cassel had ik geschreven aan lieden / sedert lang persoonlijk daarmede bekend en wier goeden wil ik niet zonder ondankbaar te zijn in twijfel zou kunnen trekken. Afgaande op hun-

berigten had ik Cassel buiten het reisplan kunnen houden : doch het kwam mij onbegrijpelijk voor dat de naauwe betrekking op het Huis van Oranje zóó weinige sporen achtergelaten had. En, ziet! naauwelijks was ik in het lokaal, of mijn geleider brengt zich, ter goeder ure, het aanzijn te binnen van stukken tot Nederland betrekkelijk, doch waaraan men, daar zij waarschijnlijk slechts over algemeen bekende krigsgebeurtenissen handelen zouden, weinig of geen waarde gehecht had. Ik verzocht er kennis van te mogen nemen. Nu werd ik bij eene kast geleid, bijna geheel bezet door Portefeuilles, met stof overdekt, en onder het opschrift: *Niederländische Kriegs- und Religionssachen*. En wat vond ik in dien vergeten hoek? Tallooze brieven, waarin veel over onze zaken werd gehandeld; geschreven, óf door de Landgraven zelve, óf door andere Vorsten, die God, in de laatste helft der 16e eeuw, als werktuigen ter uitbreiding van zijn Evangelie-woord heeft gebruikt. — Zelf dus, zonder ook op geloofwaardige berigten te veel te vertrouwen, zelf behoort men de merkwaardige verzamelingen te zoeken; en daarin — o moeilijk en omslagtig werk! — de merkwaardige stukken; en in deze stukken — ziedaar nog het ergste! — de gedeelten waarin de kern der zaken opgesloten ligt. Het is niet genoeg de mijn gevonden te hebben; de groote en tevens de meest bezwaarlijke taak is het uitgraven van het goud. En niet het zoeken en lezen en schiften alleen; ook het overschrijven is een last, een inderdaad somtijds bijna ondragelijke last, waarvan ik mij zeer dikwijls niet heb kunnen ontslaan. En waarom niet? Zijn er dan geene copisten? Zeer weinigen, die voor zoodanig copie-werk kunnen worden gebruikt. Te Cassel heb ik bijna alles zelf overgeschreven, te Besançon ook veel. Hier, wel is waar, werden twee lieden, die van Gouvernements-wege de Mss. van Granvelle analijseren, gedurende eenige uren 'sdaags ter mijner beschikking gesteld. Hoe dankbaar was ik voor die gunst! Eene korte vreugd! Die ijverige menschen hadden alles wat den volmaakten copist vormt, op twee hoedanigheden na; zij konden niet lezen en niet schrijven. Niet lezen; zij hadden geene de minste

kennis van de handschriften der 16e eeuw; niet schrijven; want hun eigen hand was moeilijker te ontcijferen dan het onduidelijkste Mss., en menig lastig uur heb ik, niet slechts aan het collationeren der afschriften, maar ook aan het rectifieren en leesbaar maken van de letters besteed. — Bedenkt deze en dergelijke zwaarigheden, Mijne Heeren! en, ofschoon ik allezins reden heb over de uitkomsten mijner reis tevreden en dubbel tevreden te zijn, verwacht niet te veel. Eenige bijdragen voor de geschiedenis van het Huis van Oranje, meer bepaaldelijk voor de uitgave der Archieven van dat Huis, bijeen te brengen — dit is het, wat ik heb bedoeld; dit is het, wat mij, in ruimer mate dan ik vooruitgezien had, te beurt is gevallen; dit is het, wat mij opgedragen werd. Ik zou de taak, hoo vereerend, niet hebben aanvaard, zoo men iets anders, iets meer had verlangd. Het Archief, met welks toezigt ik belast ben, overeenkomstig de bedoelingen des Konings, aan den voortgang der historische wetenschap dienstbaar te maken — ziedaar wat ik als hoofdzaak beschouw. Het ontbreekt mij daár niet aan bezigheid, aan bezigheid die dikwerf moeitevol is. Niet dat ik mij beklagen zou, die moeite op mij genomen te hebben. Wie zou niet gaarne arbeiden en zwoegen zelfs, om aan de vergetelheid, welligt aan het bederf, overblijfsels van vroeger eeuw te ontrukken; overblijfsels, waardoor dwalingen wederlegd, vooroordeelen verdreven, en de eer der voorvaderen, van blaam en verdenking gezuiverd, helder en ongeschonden aan de nakomelingschap wordt overgebracht; overblijfsels waarin zoo dikwijls het merk des eenvoudigen Christelijken geloofs ingedrukt staat, en die ook hierdoor ter krachtige aansporing tot ware historie-beoefening kunnen strekken. Doch, al is het, bij de gedachte hieraan, niet geoorloofd traag en vadzig te zijn, ik gevoel evenwel, en ik mag gevoelen, dat de last op mijne schouderen drukt. Ondersteunt mij door de zachtheid uwer beoordeeling, Mijne Heeren! ondersteunt mij vooral door uwe inlichting en teregtwijzing; ik zal u steeds danken voor uwen raad, gelijk ik thans u dank voor uw geduld.

UITTREKSELS

UIT

RECESSEN DER HANSE-STEDEN,

TEN AANZIEN DER BETREKKING VAN DE GELDER-
SCHE STEDEN TOT HET HANSE-VERBOND,

MEDEGEDEELD DOOR

P. C. MOLHUYSEN.

In eenen verbondsbrief van het jaar 1450 worden de volgende steden opgegeven, als tot het Derde Deel of het *Keulsche* kwartier der Hanse-steden te behooren: *Keulen*, *Dusborch*, *Wezel*, *Emmerik*, *Nijmegen*, *Zaltbommel*, *Tiel*, *Roermonde*, *Zutphen*, *Arnhem*, *Harderwijk*, *Elburg* (*), *Deventer*, *Zwolle*, *Groningen*, *Kampen*, *Münster*, *Dortmund*, *Soest*, *Paderborn*, *Lemgow*, *Herford* en *Osnabrug*. Indien de Hoofdlieden van het Derde Deel met eenige steden, daartoe verzocht, erkenden, dat het nuttig en profijtelijk was, den beschadiger (van goederen of personen der Hanse) in geslotene vesten of goederen te krenken, zouden de steden van elk Derde Deel elkander trouwelijk helpen, elk met een getal gewapenden, elk gewapende te paard, gerekend als volgt: *Keulen* 20, *Dusborch* 4, *Wezel* 6, *Emmerik* 2, *Zalt-Bommel*, *Nijmegen* en *Tiel* te zamen 8, *Roermonde* 5, *Zutphen* 4, *Arnhem* 4, *Harderwijk* 2, *Elburg* 1, *Doesburg* 1, *Deventer* 8, *Zwolle* 5, *Groningen* 5, *Kampen* 6, *Münster* 8, *Dortmund* 8, *Soest* 8, *Paderborn* 4, *Lemgow* 3,

(*) *Doesburg* wordt hier niet genoemd, wel *Beneden*.

Herford 3, *Osnabrug* 8. Hieruit kan men eenigzins het betrekkelijk aanzien der steden opmaken.

Op de dagvaard te *Bremen* in 1449 was Henrik Nyenhuis, Burgemeester te *Zutphen*. — In 1450, te *Lubek*, Ghiselbrecht van Welderen, Burgem. te *Nijmegen*. — In 1461 te *Lubek*: Johan van Duenen, Burgem., en Alart van Bommel, Raitsman, van *Nijmegen*; Evert Das, Raitsm., van *Zutphen*; Steven van Delen en Henr. van Wije, Raitsmannen, van *Arnhem*; Henr. van Beensum, Burgem., van *Dusborch* (*). — In 1462, op de vergadering der *Suder-schen Hensesteden* te *Wezel*: van *Nijmegen*, Johan van Hese en Johan van Zallant, Raitsmannen; van *Zutphen*, Evert Dass, Raitsm.; van *Dusborgh*, Joh. Berck, Burg.; van *Arnhem*, Hinr. van Wije, Burgem. en Joh. van Brienem, Raitsm. Hier werd besloten, een gezantschap naar Engeland te zenden, om den Koning te verzoeken, dat de kooplieden der Hanse als van ouds in het Rijk mogten verkeerem en handel drijven, namelijk eenen Doctor uit *Keulen* en eenen wereldlijken man uit *Nijmegen*, door den Raad dier steden te benoemen. — Op de vergadering van dezelfde steden te *Wezel* in 1463 waren tegenwoordig: van *Nijmegen*, Alart van Bommel en Seger van Redinchem, Raitsmannen; van *Zutphen*, Evert Dasz, Raitsm.; van *Dusborgh*, Henric..., Burgem., en Symon van Velden, Raitsm.; ook de zendeboden van *Keulen* en *Nijmegen*, die door Gods genade uit Engeland terug gekeerd waren, te weten: Mr. Johan Frunt en Henrick van... (†), die rapport van hun gezantschap deden en eenen brief van Koning Eduard bragten.

In het jaar 1470 te *Lubek* geene Gelderschen; schoon zij genoodigd waren.

In het jaar 1530, op de dagvaard te *Lubek*, staat aange-teekend: *Item die scrjffen des Fursten van Gelre gelesen tot onscholt der van Nimegen, Ruremondt, Arnhem,*

(*) Wij hebben dezen naam opgenomen, onzeker, of er *Duis-burg* dan *Doesburg* door verstaan wordt: waarschijnlijk het eerste,

(†) Onleesbaar.

Zutphen, Groenijnghen, en vermeldende zijn Genade, als diener ende ondersaith Rom. Keys. Majt., van den sijnen niet dechte te tijden mitten Lutheraenschen ketteren te communiciren. Item geantwoirdt by den Doctor van Bremen, dat noch ter tijdt nyemandts voir ketter verwonnen were, en dairum oick nyemandts behoirden te schelden.

Op de dagvaard to *Lubek* van 1540 was Otto Keij van *Zutphen* gecommiteerd, doch haastig krank geworden; men had niemand zoo spoedig kunnen vinden, die gereed was, hem te vervangen, en daarom Pontiaan Brunswolt, Burg. van *Nijmegen*, volmagt gegeven. De *Zutphenschen* schreven, dat zij, in het artikel van de Hanse, van ouds onder hunne protectie pleegden te beschrijven de stad van *Emmerik*, en daarom in dit geval ook voor deze stad den genoemden Pontiaan gevolmagtigd hadden (*). Bij denzelven was, van *Nijmegen*, gecommiteerd Mr. Henrick Pijnn, Secret. In eene taxatie der Hanse-steden tot eene legatie, welke te doen was, komen de volgende sommen voor: *Keulen* 350 daalders, *Nijmegen* 90, *Deventer* 180, *Zutphen* 90, *Zwol* 75, *Harderwijk* 50, *Groningen* 90, *Wesel* 90, *Dusborch* 60, *Staveren* 60, *Roermonde* 60, *Arnhem* 90, *Kampen* 180, *Bolsward* 50, *Emmerik* 75, *Fenlo* 60 enz.

Op de dagvaard to *Lubek* van Julij 1554 werden statuten voor het kantoor te Londen gemaakt. Onder het voorlezen van dezelve hebben de afgezonden van *Zutphen* (Thomas van Berlo, Brgem., en Jacobus van Essen Secret.), ten aanzien van de verdeeling der landen tot den kreits der Hanse, begeerd, dat, daar het land van *Gelre*, gelijk andere landen, daaronder mede genoemd was, ook het graafschap *Zutphen* als een bijzonder graafschap en een bijzonder land in specie mogt worden uitgedrukt.

(*) *Zutphen* vertegenwoordigde, lang vóór 1439, *Emmerik* op eigene kosten, waartegen *Emmerik* den Rijndijk tusschen deze stad en *Doornik*, aan *Zutphen* toebehoorende, onderhield. Zie het stuk bij *WASSENBERG, Embrica*, p. 149.

Desgelijks hebben die van *Nijmegen* (Heer. van Beinhem, Burg.) en van *Zutphen* begeerd, dat ook de kleine, hun bijgelegene en van ouds tot hen behorende stedekens, namelijk, onder *Nijmegen*: *Tiel*, *Saltbommel*, *Massebommel*, *Gennit* (Gent), en, onder *Zutphen*: *Doesborch*, *Dottichem*, *Grol* en *Lochem*, gelijk de principale steden, der Hanse-vrijheid genieten en daarvan niet uitgesloten worden mogten; — met verdere verklaring, dat, in de oude gemeene Recessen, namelijk van 1430, 1450, 1452, desgelijks van 1549, niet alleen de principale groote steden opgenoemd, maar ook de onder dezelve gelegene en tot haar mede behorende, tot de Hanse zijn gerekend geworden; dat ook in eene *thohopesate* (verdeeling), hier binnen Lubek Anno 1447 gedaan, de kleine naburige steden, die onder de hoofdsteden van het vorstendom Gelre behooren en gelegen zijn, genoegzaam uitgedrukt zijn; dat zij ook hare contributie aan de hoofdsteden mede gedaan hadden, en, zoo zij uitgesloten wierden, die contributie aan de hoofdsteden bezwaarlijk zouden betalen. Met andere redenen meer hadden zij hunne beden schriftelijk en mondeling overgegeven, nogmaals biddende, dezelve niet uit te sluiten, verklarende wijders, dat zij dit van hunne overheden en oudsten in last, en geene magt hadden, daarin anders te bewilligen, en in geval de gemeene steden anders zouden besluiten, wilden zij daartegen geprotesteerd en verzocht hebben, hunnen eisch en protest mede in het Reces op te teekenen.

Waarop de andere gezanten en de verordenden van den Raad te Lubek met elkander overeenkwamen, dat deze eisch en dit protest in het Reces zou worden opgeteekend, maar dat het des niet te min blijven zoude bij de verordening, als in de Statuten op het genoemde punt der kleine stedekens bepaald was.

In de Statuten voor het kantoor te Londen, op deze dagmaard gemaakt, bevat het eerste gedeelte eene optelling der steden, die van ouds voor Hanse-steden erkend zijn; te weten 66, en daaronder: *Nijmegen*, *Zutphen*,

Ruremonde, *Arnhem*, *Fenlo*, *Elburg*, *Harderwijk*, *Geldersche*; *Deventer*, *Zwol*, *Kampen*, *Overijsselsche*; *Groningen*, *Staveren*, *Bolsward*, *Friesche*. De in bovengenoemde hoofdsteden geborene en gezetene burgers zouden, overeenkomstig deze Statuten, op het kantoor worden toegelaten. Daar er echter, boven en behalve deze steden, vóór het jaar 1518 nog eenige andere gerekend werden, die nogtans om goede redenen, in het Reces van het jaar 1518 breed vermeldt, van de loffelijke Hansevereeniging afgesneden, ook eenige afgedankt [waren?]; »zoo »verordenen wij», heet het, »dat zulke steden en derzelver »burgers met hunne goederen op het kantoor aangenomen, »noch met de Hanse-vrijheid vertegenwoordigd zullen worden; hetzij dan, dat zulke steden zich weder met ons »vereenigd en verzoend hebben.»

Op de dagvaard te *Lubek*, in de maand October van hetzelfde jaar 1554, verschenen: van *Nijmegen*, Thomas van Trigt, Burgem., Lichman van den Berge, Raadsverw., Johan Paulusz., Rentm. en Henr. Poyren, Secret.; van *Zutphen*, Thomas van Berlo, Burgem.; van *Arnhem*, Wijnand van Arnheim, Burgem.

Die van *Nijmegen* verklaarden, van hunne medeheeren als van ouds volmagt te hebben; de Burgem. van *Zutphen*, dat hij volmagt van *Zutphen*, ook van *Grol* en *Lochem* had, om dezelve als van ouds te vertegenwoordigen; die van *Arnhem* vermeldten, dat zij van de steden *Wagenheim* en *Hattem* gevolmagtigd waren, naar luid der oude Recessen; die van *Roermonde*, naar oude Recessen en gewoonten, van de steden *Nieuwstad*, *Stralen*, *Wachtendonk* en *Echt*.

Er waren tot deze dagvaard gezonden afgevaardigden van de steden *Gelre*, *Erkelens*, *Doesburg*, *Deutekom*, *Tiel* en *Zaltbommel*. Een der Keulsche afgevaardigden deed een breed verslag, hoe, op de jongst gehoudene dagvaard te *Lubek*, bevonden was, dat er in vroeger tijd niet meer dan 78 Hanse-steden geweest waren, maar eenige afgedankten andere afgetreden, en dat er in dezen tijd niet

meer dan 65 waren. En schoon door vele Potentaten en Vorsten dikwijls begeerd was, dat men de Hanse eigenlijk distribuëren en naamkundig maken zoude, was dit echter afgeslagen.

Er was echter ook bij het boven gemelde getal der steden *negativa prohibitio* in de oude Recessen aangehangen, alzoo dat men in het vervolg niet meerder steden tot het getal der principale steden zoude laten komen, opdat Koningen en andere Vorsten en Heeren, die de privilegiën der Hanse-steden niet deelden, geene reden zouden hebben, om de privilegiën afbreuk te doen. Dewijl intusschen de Hanse een *corpus* is, waartoe nog eenige vorstendommen, land, lieden en ook eenige kleine naburige en andere aanhoorige steden gerekend worden, zoo waren evenwel de Eerbaro steden bedacht geweest, middelen en wegen te vinden, waardoor de kleine naburige, ook aanhoorige steden in de vorstendommen en landen der Hanse gelegen, de privilegiën eenigermate mede genieten konden. — Opdat dezelve zich niet beklagen konden, als wilde men hen van de Hanse-vrijheid geheel uitsluiten, zoo waren eenige Statuten voor het Engelsche kantoor opgericht, waarin verordend werd, op welke wijze men uit de kleine naburige steden, ook van de dorpen en vlekken, en de in den kring der Hanse geboren en, mede de privilegiën konde genieten, welke ordening door den Keulschen afgevaardigde kortelijk uit het eerste deel der Statuten is medegedeeld, met bijvoeging, dat de principale steden, die lijf, goed en bloed tot verwerving hunner privilegiën verstrekt hadden, billijk een prerogatief boven andere steden moesten hebben: enz.

Sommige afgevaardigden op de dagvaart wilden bij de bepaling blijven. Die van *Nijmegen* meldden, dat zij die van *Tiel* en *Bommel*, naar oud gebruik, beschreven hadden, dat zij hun de uitgeschrevene artikelen hadden overgezonden, en dat dezelve nu hier verschenen waren, om hunnen nood ten aanzien der uitsluiting voor te dragen, begeerende tot zitting en stem toegelaten te worden, gelijk deze twee genoemde steden eenige malen en bijzonder in het Reces van 't jaar 76 zijn toegelaten geworden, stem en zitting gehad

hebben, ook in de confederatie voor tijden aangeslagen zijn. — De Burgem. (Lubbert van Wynssen) van *Deventer* konde zich de bepaling laten welgevalen, maar verlangde toch de gezonden te hooren, of zij verder iets hadden voor te dragen. — De Burgem. van *Zutphen* vond het niet raadzaam, de vrijheid der kleine steden te verkorten; verklarende, dat zij sedert tijden, en bijzonder die van *Gelre* nog kort geleden, het kantoor gebruikt hadden. Of men haar stem en zitting zou toestaan, wilde hij niet bepalen, dewijl de Recessen er niets van vermeldden; doch die van *Doesburg* konden ten aanzien van dit artikel goed berigt en bescheid geven, en bewijzen, dat zij stem en zitting gehad hadden. — Die van *Duisburg*, *Zwol*, *Kampen* en *Groningen* bleven bij het Lubeksche Reces, en begrepen, dat er niets in veranderd konde worden; maar de afgezonden konden gehoord worden. — Die van *Arnhem* begeerden met hunne aanhoorigen bij de oude geregtigheid gelaten te worden, bijzonder, dat zij *Wagenheim* en *Hattem* als van ouds vertegenwoordigden, enz. Werd besloten, de afgezonden der voorn. steden te hooren.

De gezonden van *Gelre* zeiden, hoe zij en anderen in deze stad van de privilegien in Engeland op den *Staelhof* gebruik hadden gemaakt, ook nog korte jaren aldaar geresideerd hadden, ook nog onlangs in het jaar 41 tot des koopmanstafel gekozen waren. Zij begeerden bij hunne oude geregtigheid gelaten te worden, maar geene stem of sessie. Zij vergenoegden zich, om, door hun Hoofd, *Roermonde*, vertegenwoordigd te worden.

De afgezonden van *Erkelens* gaven hunne hoop te kennen, dat zij insgelijks de oude geregtigheid van de Hanse mogten blijven genieten, met bijvoeging, dat zij altijd hunne bijdrage aan de hoofdstad *Roermonde* ingeleverd hadden, en verder, hetgeen zij schuldig waren, gewillig zouden betalen. Ook wat stem en sessie betrof, wilden zij bij hunne hoofdstad blijven.

De afgezonden van *Doesburg* hebben gezegd, dat zij voor onheugelijke jaren de privilegien der Hanse gebruikt en dit in eene overgegevene instructie gededuceerd hadden.

Voorts wenschten zij, dat men hun stem en sessie, die zij meermalen gebruikt hadden, zou vergunnen. Hetzelfde begeerden de afgezonden van *Deutekom*.

De afgezonden van *Tiel* en *Bommel* hebben aange-toond, hoe zij van hunne hoofdstad *Nijmegen* beschreven waren, en hunne pretensie geene andere was, dan om bij hunne privilegiën als van ouds te blijven.

Nadat deze afgezonden gehoord waren, verklaarden in de deliberatien daarover de *Nijmegenars*: dat die van *Tiel* en *Bommel* ten deele in de Recessen, ten deele in de contributie der steden bevonden werden, in vroegere tijden sessie gehad hadden, en begeerden, dat men hen daarbij mogt laten. — De Burgem. van *Zutphen* zeide, dat die van *Doesburg* in het jaar 21 stem en sessie gehad hadden, gelijk uit het Reces bleek en door hem in de instructie breed bewezen was.

Den volgende dag werd besloten, de gezonden van *Doesburg* nogmaals te hooren. Deze beklagden zich, dat zij door hunne oudsten en overheden op dezen Hanse-dag met credentie waren afgevaardigd en in hunne possessie, t. w. van stem en sessie, *de facto* ontzet werden, die zij toch tot hiertoe, bewijsbaar, hadden bijgebracht, en dat zij niet alleen in de jongste Recessen, maar ook in die van 1447, in de algemeene contributie waren aangeslagen. Daarom verzochten zij, dat men hunne overgegevene instructie met vlijt overwegen, en hen in de oude possessie handhaven zou. Mogt dit niet geschieden, dan hadden zij uitdrukkelijk bevel, om te protesteren, dat zij in het Lubeksche, noch in het tegenwoordige Reces konden bewilligen.

Na het voorlezen der instructie werd er voor en tegen veel gesproken. Er werd eene Commissie benoemd, die over de zaak der kleine steden rapport uitbrengen en derzelve afgezonden nogmaals zoude hooren. Deze Commissie rapporteerde:

Dat de afgezonden van *Doesburg* verklaarden, van overoude tijden tot alle particuliere Hanse-dagen in hun kwartier opgeroepen te zijn en die, hetzij door zich zelve, hetzij door de *Zutphenschen* met volmagt, te hebben bij-

gewoond. Zij hadden altijd hun aandeel in de contributiën betaald, en waren in de oude confederatiën, reeds over honderd jaren, op eenen bijzonderen taks aangeslagen. Zij hadden stem en zitting gehad, niet alleen in vroeger tijden, maar ook in het jaar 40, en dit jaar zelfs op jongstleden *Invocavit* hadden zij zulks te Wezel gecontinueerd en waren dus in de possessie. Zij hadden bovendien een extract uit oude Recessen, bijzonder van 1447, 1450 en andere, toen zij ook de particuliere dagen bezocht hadden, tot bewijs bijgebracht, en daar zij die Recessen zelve niet hadden kunnen medebrengen, zoo begeerden zij (indien men aan deze extracten geen geloof sloeg), dat zij uit de kanselarij alhier door den Secretaris mogten worden opgezocht. Waren zij hier niet, dan boden zij aan, die extracten uit de stukken hunner hoofdstad, *Zutphen*, te zullen leveren, behoorlijk geauthentiseerd.

Daarop werd door de gezamenlijke steden verklaard, dat *Doesburg* tot de tot hiertoe gebruikte stem en sessie zou worden toegelaten; maar dat men intusschen de afgevaardigden dier stad met de andere steden, die zich over het Lubeksche Reces bezwaarden, tot de algemeene Hanse of ook de Wendische steden verwees, om verder hunne nooddrift, uit hoofde van die artikelen, mede te deelen en bescheid te wachten. Zij namen daarop sessie.

De Commissie ging voort, ten aanzien van *Gelre*, *Erkelens*, *Deutekom*, *Tiel* en *Bommel* mede te deelen, dat hunne voorvaderen en zij de privilegiën der Hanse tegelijk en met alle andere Geldersche steden gebruikt hadden, waarbij nog de gezanten der stad *Gelre* voegden, dat zij zelve nog zulke vrijheid op den *Staelhof* te Londen genoten, als ingeborenen en ingezetenen hunner stad, en dat zij in het jaar 50 op den partikulieren dag te Wezel stem en zitting gehad hadden. *Tiel* en *Bommel* hadden eenige certificaten onder het zegel dier steden ingebracht, waarin vermeld werd, dat eenige oude lieden bij lijfelijken eed verklaarden, dat zij voor zich en andere ingezetenen, burgers der steden *Tiel* en *Bommel*, in het koninkrijk Denemarken, en te Brugge in Vlaanderen, de Hanse-privilegiën

gebruikt en genoten hadden. Bovendien beriepen zich de genoemde steden op eene oude, Anno 1421 gemaakte, verdeeling; weshalve de vijf steden begeerden, dat men haer bij de oude gerechtigheid wilde laten blijven.

De Keulsche Burgemeester verklaarde, dat de tijd met dit onderzoek verliep, en hij geen middel wist te bedenken, om op dezen particulieren Hansedag de vijf steden te helpen. Dit artikel moest noodwendig tot de algemeene Hanse of ten minste tot de Wendische steden verwezen worden.

Na vele woordenwisselingen en adviezen ging dit voorstel den 3 October door. (Intusschen waren er ook nog afgezonden van de stad *Lippe*, d. i. *Lipstad*, aangekomen, met hetzelfde bezwaar van de uitsluiting, waarover insgelijks breed gehandeld werd.) Maar de afgevaardigden van *Nijmegen* vermeldten, dat, schoon zij, zoo vroeger als thans, alle moeite en arbeid aangewend hadden, om de kleine naburige steden bij hare oude gerechtigheid te handhaven, nu zulks niet zijn konde, ter zake hiervan groote oneenigheid met hunne naburige steden vreesden. Zij drongen nogmaals aan op eene vlijtige overweging der zaak. Doch dit niet kunnende gebeuren, wilden zij zich verontschuldigd houden, en verlieten de vergadering, toen dit besluit aan de afgezanten der vijf steden werd medegedeeld. Deze verklaarden, noch in het vorige noch in het tegenwoordige Reces te bewilligen, en er tegen te protesteren, met verzoek, om dit protest bij het Reces van dezen particulieren Hansedag op te teekenen.

Op de vergadering der Hanse-verwandten van het Keulsche kwartier te *Keulen* op St. Jan 1556 waren daar: van *Nijmegen*, Herman van Bonnenburg, genaamd van Hornstein Burg., Hendrik von Beinhem, Raadsverw., Johann van de Hove, Secret.; van *Zutphen*, Thomas van Berlo, Raadsv.; van *Arnhem*, Dirk Heinrichssen, Raadsv., en Bernardus Kempinck, Secret.; van *Harderwijk*, Gerhard Mauritsen en Reinhard Wolffs, Raadsverw. Hier kwam de uitsluiting der kleine steden weder ter spraak, op eene supplicatie van *Gelre*, van *Tiel* en *Bommel*, door de af-

gevaardigden van *Roermond*, *Venlo* en *Nijmegen* aangedrongen. Men begreep, dat op dezen kwartier-dag de zaak niet konde uit den weg geruimd worden, maar dat men de verzoekschriften naar *Lubek* verzenden moest, met aanbeveling, dat men de overige kwartiersteden daarvan bericht mogt geven, om op den eerstkomenden *Hansedag* op dit artikel met volmagt te kunnen resolveren.

Op den *Hansedag* te *Lubek* in 1556, waarop ook de *Wendische* kwartier- en andere steden gevolmagtigden hadden, verschenen: van *Nijmegen*, *Henr. van Beenheim*, *Burgem.* en *Johann Poeijin*, *Secret.*; van *Zutphen*, *Thomas van Berlo*, *Raadsverw.* — Die van *Nijmegen* verklaarden gevolmagtigd te zijn door *Roermonde*, *Tiel* en *Bommel*, en leverden eene missive van de eerste stad in, waarin zij zich over het niet verschijnen verontschuldigten. *Zutphen* kwam als gevolmagtigde van *Emmerik* gelijk van ouds, nu ook van *Arnhem*, *Harderwijk*, *Elburg*, *Hattem*, *Doesburg* en *Doetichem*, en gaf deze volmagten over. — Op dezen *Hansedag* werd gelezen een verzoekschrift van de *Vorstin Elisabeth*, geboren *Brunswijk-Luneburch*, *Hertogin van Gelder*, weduwe, ten voordeele der stad *Gelre*, mitsgaders eene supplicatie dezer stad zelve. Waarop door die van *Keulen* bericht werd, dat meer steden van hun kwartier van wege kleine, nabijgelegene steden hetzelfde vroegen, gelijk deze steden zich ook gezamenlijk bij den Raad te *Lubek* schriftelijk vervoegd hadden, met begeerte, dat de gezamenlijke steden op dit punt opmerkzaam gemaakt worden en aan hare afgezonden last geven mogten, opdat geene inbreuk op de bestaande privilegiën mogte gemaakt worden, gelijk *Dortmund* voor *Essen*, *Dorsten*, *Recklinghausen* en andere *Marksche* plaatsen, *Paderborn* voor alle in het stift gelegene stedekens en vlekken, *Nijmegen* voor *Tiel* en *Bommel* enz. wenschten. Bijzonder hadden die van *Nijmegen* en *Zutphen* van wege *Tiel*, *Bommel* en *Doesburg* gededuceerd, dat uit oude *Recessen* en verdeelingen te zien was, hoe zij altijd onder de steden der *Hanse* gerekend en op eenige

aangewapenden aangeslagen waren. Doch het verzoekschrift
dag der gezamenlijke kleine steden van het Keulsche kwartier
aar was te laat bij den Raad te Lubek ingekomen, en men
moes had de Hanse-steden over dit artikel niet kunnen schrij-
ven; dezelve hadden dus ook geen bevel van hare Oversten
en oudsten kunnen medebrengen. Dit punt werd derhalve
tot den eerst volgende algemeenen Hanse-dag verwezen,
met bepaling, dat iedere stad hare geregtigheid uit de
ook i Recessen als anderzins aan de afgevaardigden van Keulen
tegen aanstaande Paschen zoude overgeven, opdat men
te daarop in de kantoren onderzoek zou kunnen doen, en
eindelijk daarop besluiten. Dit bericht werd aan den Bur-
gemeester van *Gelre* gegeven, die zich daarover beklaagde
en schriftelijk antwoord aan de bovengenoemde Hertogin
verzocht, hetwelk gegeven is.

Op de kwartiers-vergadering te *Keulen*, in Nov. 1557
gehouden, verschenen: van *Nijmegen*, Wichman van den
Berge, Burg., Henrik van Beinheim, Raadsverw.; Johan
van den Hove, Secret.; van *Zutphen*, Thomas van Berlo,
Burgem.; van *Arnhem*, Johan Reigenberg, Burg.; van
Harderwijk, Gerhard Moritz en Reinhard Wolffs, Raads-
verw. Hier werd voorgedragen, dat de gezanten der ste-
den *Tiel* en *Bommel* tegenwoordig waren, om stem en
sessie naast de andere afgevaardigden van dit kwartier te
verzoeken. Daar er echter, ten aanzien van dit punt, ge-
schillen aanhangig waren, zoo werd besloten, door eene
Commissie aan deze gezanten te berigten, dat zij van
dezen eisch moesten afzien, dewijl, indien stem en sessie
verleend werd, andere kleine steden hen daarin zouden
volgen, waardoor dit kwartier in de bijeenkomst en het
getal der steden veel grooter zoude worden, dan de alge-
meene Hanse-steden in het matrikel genoemd zijn; zij
zouden zich daardoor vele kosten besparen in het bezen-
den tot de dagvaard; zij moesten zich als van ouds door
hunne Hoofdstad laten vertegenwoordigen, enz.

De Commissie berigtte op Dingsdag den 16 November,
dat de gezonden van *Tiel* en *Bommel*, Nikolaas Hol en

Adriaan van Oever, Schepenen, geantwoord hadden, dat, daar hunne Overheden, op den laatsten Hanse-dag te Lubek, hun oud regt op de privilegiën bewezen hadden, het hun zeer bezwaarlijk was, die privilegiën ten aanzien van stem en zitting niet te kunnen gebruiken. Zij zouden zich voor ditmaal wel met het gegevene antwoord vergenoegen, maar verzochten in het Reces te plaatsen, dat, zoo hunne oversten de possessie van stem en zitting bewezen, dat zij dan ook niet afgesneden, maar bij de oude privilegiën blijven mogten enz., waarvan zij een certificaat begeerden. — Hierop werd besloten, hun verzoek in het Reces te plaatsen, met bijvoeging, dat het bewijs hunner vrijheid bij de Hanse hun in het vervolg te goede zou komen. Een certificaat onder het zegel der stad Keulen werd hun daarvan nitgereikt, met invoeging, dat beide steden dan ook naar advenant van hunne gelegenheid moesten contribueren en de onkosten helpen dragen.

Deze zaak schijnt geëindigd te zijn op de dagvaard te Lubek in 1557, uit wier Reces dit uittreksel voorkomt:

» Nachdem sich auch uf dieser tagfart etliche kleine stetten,
» so in und neben der Anzestetten Munster, Nymwegen, Zut-
» phen, Soist, Paderborn, Wesell und Ruremunde gele-
» gen, die sy vur Anzestetten zu verthedigen vermeinen,
» angeven laeten, und sulche ijre angemasse gerechticheit
» schriftlich vurbracht und uebergeben, welcher die Erbare
» algemeine Anzestetter gesandten mit flitt angehört und
» erwogen, und avers sich die ingelechte schrift up die al-
» de Confederation und Recessen referiren, die doch disz-
» mals korthheit halber der zeit nicht hebben besichtigt, ader
» der grond und gelegenheit kondich werden kunnen, so
» hebben die Erbare Stetten Ihnen diesen abscheidt gege-
» ben, dat die selvige kleine Stetten by ijrer angetogen
» alden possession und gebrauchten, wie sy seggen und be-
» richten, dat sy von alders her gehait, midler zeit blijven
» sullen, und wollen sich die Erbare Stetten der gelegenheit
» und Recessen ferner erkundigen.”

Bij het zoeken naar eene andere zaak, die tot de geschiedenis van den koophandel betrekking heeft, zijn de boven medegedeelde bijzonderheden opgetoekend, onder het doorlezen van eenen aanzienlijken bundel Recessen van onderscheidene jaren, in het belangrijke Archief van Deventer voorhanden. Op dezelfde wijze zou men ook de betrekking van andere steden (*) kunnen opgeven. Wij hebben ons, bij deze uittreksels, met verandering evenwel van de spelling, zoo veel mogelijk aan de woorden der oorspronkelijke stukken gehouden, die somtijds stroef en duister zijn, liever dan dat wij, door omwerking der manier van voordragt, den zin zouden gemist hebben. Wij verblijden ons, dat eene bevoegde hand onvermoeid bezig is, de belangrijke, en voor het grootste gedeelte nog geheel onbekende Oorkonden voor de geschiedenis van den Nederlandschen handel in de middeleeuwen, welke hier en elders aanwezig zijn, te onderzoeken, te verzamelen en in orde te brengen, met het oogmerk, om de resultaten daarvan op zijnen tijd ter algemeene kennis te brengen. Dit ontslaat ons van de anders niet onaangename taak, om meer proeven van den inhoud dezer stukken mede te deelen. Het opgeteekende scheen intusschen niet ongeschikt voor de plaatsing in deze verzameling van Bijdragen.

Deventer, den 29 Julij 1837.

(*) Wij hebben de reclames der kleine *Westphaalsche* steden, welke insgelijks uitgesloten waren, uit deze Recessen niet opgenomen. Het besluit van 1557 gold ook deze. Men vindt het, uit het Archief der stad Coesfeld, in NISERT's *Münsterische Urkunden-sammlung*, Th. III S. 422, 423. De inhoud komt volkomen overeen met het bovenstaande; alleen de spelling verschilt. Bij het lezen der uittreksels van NISERT hebben wij ons overtuigd, hoe veel rijker het *Deventer* Archief is ook voor de betrekking der *Westphaalsche* steden tot het Hanse-verbond,

S T U K K E N ;

BETREKKELIJK DE ONDERHANDELINGEN , IN DEN JARE 1615 , TE LUBEK GEVOERD , DOOR DE AFGEVAARDIGDEN VAN DE GELDERSCHE HANSE-STEDEN EN DEVENTER , MET DE DUITSCHES HANSE-STEDEN ,

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. L. A. J. W. BARON SLOET.

Toen , in het jaar 1615 , de twisten tusschen den Hertog van Brunswijk en de stad van dien naam tot zoodanig eene hoogte waren geklommen , dat de Hertog met eene groote magt de stad belegerde , besloten de Algemeene Staten dezer landen de zijde van den Hertog , wien zij te voren hadden bijgestaan , te verlaten , en der Stad behulpzaam te zijn. Frederik Hendrik trok met een leger tot ontzet der benarde stad op , terwijl de afgezanten uit de Geldersche Hanse-steden en Deventer , welke ter Hanse-vergadering naar Lubek waren gezonden , namens de Staten-Generaal in last kregen , zoowel de belangen der stad Brunswijk te bevorderen , als om eene overeenkomst met de Hanse-steden tot stand te brengen. Den laatsten December 1615 werd er een verdrag tusschen de stad Brunswijk en haren Hertog gesloten (*). In het einde van dat , en het begin van het volgende jaar kwam er een verdrag tusschen onze Algemeene Staten en verscheidene

(*) De inhoud van dit verdrag wordt opgegeven in het Zesde deel der *Chronycke Carionis* , door P. NOR , deel II. bl. 104.

Hanse-steden tot stand, hetwelk den 13 Junij 1616 te 's Gravenhage werd bekrachtigd (*).

In het Archief der stad Zutphen bevinden zich eenige stukken, welke tot die onderhandeling betrekking hebben. De bekendmaking derzelve scheen mij niet onbelangrijk toe, te meer, daar in het verdienstelijke werk van den Heer BERG VAN MIDDELBURGH, *de Nederlanden en het Hanse-verbond*, bekroond en uitgegeven door het Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, geene melding van die, door derzelve gevolgen zoo belangrijke onderhandelingen, wordt gemaakt. Uit de noot 1 op bl. 341 zoude men kunnen opmaken, dat die geleerde van gevoelen was, dat in 1615 slechts Harderwijk gevolmagtigden naar Lubek zond.

In de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* op het X. deel van WAGENAARS *Vaderl. Historie* wordt gezegd, dat slechts uit de steden Nijmegen, Arnhem en Deventer afgezanten werden gezonden; doch uit de mede te deelen brieven, aan Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad Zutphen gericht, blijkt ten duidelijkste, dat de gemagtigden ook namens genoemde stad ter Hanse-dag waren verschenen. De marginale aantekening op den eersten brief maakt zulks ten aanzien van Doesburg ook niet twijfelachtig. Uit SCHRASSERT, *Hardervicum Antiquum*, deel I. bl. 136, blijkt het ten opzichte van Harderwijk.

Hoezeer de afgezanten eerst tegen het midden van September te Lubek kwamen, schijnt de Hanse-vergadering veel vroeger reeds beschreven te zijn geweest. Ten minste vind ik in het Memorie- en Resolutie-boek der stad Zutphen op den 13 Januarij 1615: » Verlezen die volmacht » concernierende die Hanze-steden van dezen Graefschap, » und is die selve conform het concept alzo goet gevonden » en volgentz op Deventer gesonden."

Uit het voorgaande en uit de volgende stukken zal dus

(*) GOUTHOEVEN, *Kronijk van Holland*, deel II. bl. 343 en 345. BAUDART, *Memor.*, Boek VI. bl. 9 en 73. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.*, deel X. bl. 92 en de *Bijvoegs. en Aanm.*, bl. 48.

opgemaakt kunnen worden , dat afgezanten van alle Geldersche steden de dagvaard bijwoonden , terwijl niet uit iedere stad , maar , zoo als meermalen geschiedde , uit eene of meerdere met lastgeving van allen , gemagtigden gezonden werden. De afgevaardigden handelden ook in naam der Geldersche Hanse-steden en van de stad Deventer.

I.

Mijn Heeren.

Wij zijn op Woensdag den XIII. dezes alhier angecomen ende op ten naestvolgenden dach gecomen in de vergaederong van de Hanse steden , daer , neffens de Gedeputeerden der stadt Lubeck , als Directeurs present waeren de Gesanten van Bremen , Rostick , Wismar , Maegdeborg , Brunswick , Dantsich , Hamborg ende Lunenburg , hebbende mede volmagten ende instructien van verscheyden andere Hanzesteden , ende wij zijn van wegens onse Principaelen als olde Bondtgenoten van de Hanse in de selver vergaederong seer wel ontfangen , ende wij hebben in de deliberation ende raetslaegen sonderlinge contentement gehadt , dat de Heeren van den Hanseraedt seer wel begripen het ogenmerck van den Coninck van Dennemarcken ende van den Hartog van Brunswyck , als daertoe tendeerende om der Hansesche societeyts ende daertoe gehoorende treffelicker steden macht , ansien , vrij- ende gerechticheyden te swacken ende soo doenlick te vernietigen , ende dat haere Heeren met alle redelicke ende toegelatene middelen sich gedencken daertegens te stellen , waertoe dan egeen ander bequaemer middel en heeft onnen bedocht worden dan d'unie met de Ho: Mo: Heeren Staten Generael , welcke unie alle d'Affgesanten neffens ons oirbaerlick , eerlick ende nootwendig hebben geacht , ende soo niemant behalven Brunswyck daertoe ten vollen gelast was , soo hebbent de Heeren Affgesanten van Dantsich angenomen ten besten aen haere principaelen te refe-

reeren; d'andere hebben om naerdere last aen haere principaelen gesonden; daerop desen morgen d'Affgesondene met d'autwoorden ende resolutien sijn angedomen, ende soo 't selve eene saecke is daerover wij niet resolutive en hadden te stemmen, soo hebben wij ons vuyte vergaederinge vertrocken ende haerder Heeren eygene welvaert ende noodwendicheyt haere eygen voersichticheyt gerecommendeert, ende wij meynen dat wij morgen inde vergaederonge wederom commende sullen verstaen dat se alle eens sijn ende gesloten hebben om eerstdaeges te seynden aen haere Ho: Mo: tot antamironge van dit gewunste werck, ende terwylten alle de punten van de beschrijvonge sijn affgedaen, daervan wij t' onser wedercompste sullen rapport doen, soo vermeynen wij overmorgen ons met Godes hulpe op te reyse te begeven. Binnen Brunswich staen alle saecken noch wel, sij hebben op ten XIIIe deses eenen seer heftigen storm met groot verlies van des hartogen volck affgeslaegen, ende hebben op ten XVII. daer noch binnen gecregen secours van twee duysent man te voet in agt compaignien verdeylt, ende drie hondert twintig peerden in drie compaignien. Sij hadden van te vooren daer binnen duysent geworvene Soldaeten ende hondert peerden, ende die hansesteden vaeren noch sterck voort met wervonge van volck om de Stadt te ontsetten. Desen morgen is in onze vergaederonge verlesen schrijvent van den Coninck van Dennemarcken aende Stadt van Lubeck gedateert den XVI. dezes, ende is gelijk schrijvent afgegaen aende Steden Bremen, Hamborch, Maegdeborch ende Lunenborch, daerbij sijne Ma. begeert datte Steden sich wilden schicken tot guetlicke Affhandelonge, aenstellende daertoe den eersten Octobris naestcompstich en sich neffens andere Princen van Duytsland tot middeler aanbiedende, daerop de resolutie is vuytgesteld tot dat men het bedencken der van Brunswijk sall hebben verstaen ende hiermedo

Edelo Erenveste Wijse ende voersieninge Heeren, wij bidden den Almoegenden om U. E. te houden in goeden welstant ende voerspoedige regieronge.

Datum Lubeck den XXVe Septembris XVI^c XV.

U. E. sal dese wel
believen te communiceren
de Heeren van Doesburch.

Uwer E.
Dienstwillige
Joh. Biel. Frederick vande Sande.

Het opschrift is:

Aan mijn Heeren
Mijn Heeren Burgem^s. Schepenen ende Raedt de Stadt
Zutphen.

II.

Mijn Heeren.

Als wij op ten 26 Septembris in den Hanseraet begon-
ten ons afscheyt te nemen om naer huys te reysen, ende
aende Hooge Mogende Heeren Staten Generael met cre-
dentsbrieven van den Hanseraet te verthoonen der Hanseste-
den affectie totte Unie met Hare Ho: Mo: ende mede den
welstant van de Hansesteden ende namentlick van de be-
legerde Stadt Brunswijck ten besten te recommendeeren:
heeft men ons angesecht dat vuyt s Gravenhaege aende Hee-
ren van Lubeck schrijvent was angecomen, vermeldende
dat bij de Heeren Staten Generael aengaende de saecke
van Brunswick eene goede ende gewunste resolutie geno-
men was, daervan de brieven van haere Ho: Mo: aen ons
houdende onderwegen waeren. Wij hebben daeromme op
des Hanseraets begeeren onzo reyse geschort ende hebben
op ten naestvolgenden dach haerder Ho: Mo: schrijvent ont-
fangen, gedateert den XXVI. Septembris naeden nieuwen
stijle, ende hebben volgens naerden middach versocht ende
erhouden audientie tegens den naestvolgenden dach 's mor-
gens ten acht uhren, op welcken tijt wij door vier vuyte
vergaederonge sijn binnen gehackt, ende wij hebben bij
monde geproponeert ende volgens opt begeeren van de

Directeurs schriftelicke overgelevert de propositie hierneffens gaende, daerop, nae verscheydene communicatien over der Hansesteden gemoveerde difficulteyten, wij desen morgen hebben ontfangen het reces copielicke hier bij gevoecht, ende wij gedencken desen voormiddach vande vergaederonge ons affgescheyt te nemen ende van hier te vertrecen op Celle, op dat wij van daego te daege vuytet leger van den Hertoch ende vuytte Stadt moegen tijdingen becomen ende de Heeren Staten Generael daervan verstendigen, gelijk deselve ons hebben gelast. Wij verhoopen daernaer, op te daegen bij den recessse angestelt, binnen Lunenborch ende Hamborch voor ons Vaderlandt goede diensten te doen.

Den Hertoch van Brunswygh is de Stadt seer naer gecomen, heeft op Sonnendach den XXIII. Septembris 's avonts sijn volck wederom op der Stadts wallen gehadt, dan is den naestvolgenden morgen daer wederom affgeslaegen met groot verlies van volck ten beyden sijden. Den Grave van Solms is met sijn volck naestleden donredach bij Bremen angecomen ende gemonstert ende sall althans villicht niet verre van de stadt Brunswyck sijn, t' welck (neffens de sorge aen des hertogen sijde dat de Heeren Staten offte ten minsten de hanzesteden onder hare Ho: Mo: gelegen wel mede dese hanzesteden mogten toevallen) veel goets sall doen om des Hertogen quade raetsluyden te doen verstaen tot redelicke conditien. — Den Hertog van Lunenborch staet mette ses correspondeerende hansesteden, naementlick Lubeck, Bremen, Hamborch, Maegdeborch, Braunsweigh ende Lunenborch, in handelonge van verbintenisse tot mutuelle defensie, tot welcke handelonge beydersijts Gesanten op ten X. deses tot Lunenborch sullen incomen, ende hiermede

Mijn Heeren, wij bidden den Almoegenden om U. E. te houden in goeden welstant. Vuyt Lubeck den $\frac{2}{12}$ Octobris des jaers 1615.

U. E.

Het opschrift is als van
den vorigen brief.

Dienstwillige
Joh. Biel. Frederick vande Sande.

III.

Cedul bij monde in der verenichde Hanzo
Stedho Gesanten vergaederinge binnen
Lubeck den 28 Septemb. 1615.

Edle, Gestrenge, Erentfesto, Hoochgeleerde, Hoochwijse
ende Grootgunstige Heeren.

Wij hebben in den tijdt van viertien daegen van wegen de Geldersche Hansesteden ende de Stadt Deventer Uwer Heerl. olde ende welgeneigde Bontgenoten derselver vergaederinge mit goet contentement bij gewoont ende voir drie daegen begeert onse affgescheit, op dat wij ter gebeurlicker plaetsen mochten refereeren van de goede resolutien, die alhier mit onse toestemmingen opt eerste ende VIIde artikelen van bescrivinge waren genomen, namentlich dat men tot genotrenninge van desen loffelicken Staet ende Societeit en solde verstaen, ende dat men tot afkeeringen der beswaernissen van verscheiden Potentaten sich behoorden mit alle macht ende togelatene middelen te stellen, dat oick tot staenhoudinge van deses Staets olde wel hergebrachte rechten, vrijheden ende Privilegien gansch nodich gevonden worde ene unie met de Hog: Mog: Heeren Staten Generael, ende dat tot dien einde eerst daegs aen Hare Hog. Mog. solde gesonden worden, daervan wij de spoedige expeditie naer den eysch van den tegenwoerdigen noot aen Haere Hog. Mog. opt vlijtichste soudon hebben gerecommandeert. Ende soldon daerneffens met toefall van andere der Verenichde Nederlanden Hanzesteden Hare Hog. Mog. hebben gebeden, dat de middelen van dezelve Hanzesteden ende het krijgsvolck op derselver repartitie staende tot ontsett van de goede Stadt Braunsweigh mochten worden geemploieert.

Maer so wij op Uwer Heerl. begeeren tot op gisteren alhier sijn verbleven ende ondertusschen scriyent van Hare Hog: Mog. hebben ontfangen, so erschijnen wij alhier vuyt den naem van Hare Hog: Mog: om, naest aanbiedonge van alle nabuurlicke vrundtschappe, Uwe Heerl. aen

te geven t'gent mit derselver voirsichtige resolutien ende consideratien t'enemaell correspondeert Als namentlick voireerst, dat van wegens hare Hog. Mog. Uwe Heerl. werden vermaent tot onderlinge enigheit, couragieuse ende constante resolutie, ten einde des too beter dezès Staets loffelicke en welhergebrachte rechten, vrijheden [ende r]eputatie (*), mit sulcken aensien respect ende vigueur gemainteneert mach worden, als tot derselver onderlinge bescherminge ende andersins behoert ende nodich is, ende gelijk Uwer Heerl. loffelicke Predecesseurs van olden tijden mit mannelicke resolutie, constantie ende couragie gedaen hebben.

Wij hebben mede last van hare Hog. Mog. over d' alliancie ende verbuntenisse tusschen hare Hog. Mog. ende Uwe Heerl. in handlonge te treden ende deselve aen te gaen, ende terwijl wij verstaen dat Uwe Heerl. daertoe mede geinclineert sijn, Soo versoucken wij dat tot deselve handlonge ons plaets ende tijdt moge worden aengesteld.

Ende alsoo in dese gelegentheid voir all nodich is, dat die goede Stadt Brunswijck (wesende een olt ende voirneme lith des loffelicken Hanzeverbonts) van de belegeringe ende beswaernisse, daerinne de iegenwoirdich is, werde bevrijt, ende haren overval ende ruine belet, Soo sijn wij mede gelast mit allen vlijt ende ernste Uwe Heerl. te vertonen, hoe grotelick de loffelicke reputatie des Hanzeverbonts vercort, geswackt ende gepreindiceert wordt, deur de hostile proceduren iegens de van Brunswyck voirgenamen ende int werck gestelt, ende van wat schadelicke ende schimpelicke gevolch t' selve is, ende daeromme bij Uwe Heerl. aen te holden tot genochsame verseeckeronge van deselve Stadt.

Willen mede, beneffens t'gene voir twe daegen opt scrivent van den Coninck van Dennemarcken bij Uwe Heerl. is goetgevonden, in derselver bedencken stellen, off niet geraeden sij, dat deur gecommitteerden van dese vergae-

(*) Hier sijn eenige letters onleesbaar. Waarschijnlijk stond er, zoo als tusschen [] ingevoegd is.

deronge bij Sijne F. G. van Brunswyck werde bevordert, dat alle wegen van hostiliteit ende datelickheit mogen opgehouden worden, ende de vuytstaende geschillen bij goetlicke handelonge geacommodeert offte aen neutrale gesubmitteert off ter decisie van de iustitie gestelt, ende soo 't selve bij deze verbitteronge der gemoederen deur de gepleegde hostiliteiten niet geschieden en kan, dat altydts de verdere wegen van hostiliteiten ende datelickheiden mogen cesseeren ende naegelaeten worden. Ende indien S. F. G. de viantlicke ende datelicke proceduren solde willen continueren, om die goede Stadt te vermeisteren ende t' onder te brengen, dat van wegens het gemeine Hanzeverbont aen Sijne F. G. ende vorder, daert selve dienstelick is, vuytdruckelicken genotificeert werde, dat men daerigens geresolveert is ten vuytersten voir de conservatie van de selve Stadt hem te evertueeren, ende Uwe Heerl. mogen verseekert sijn, dat het aen toevall van de Hanzesteden in de Verenichde Nederlanden, die aldaer van geen geringe macht ende consideratie en sijn, niet en sall mangelen, dat oick hare Hog. Mog. d' oppressie van sulcken ouden loffelicken Stadt mit deselve geallieert niet en sullen kunnen gedogen boven recht ende redenen.

Onderstont: Johan Biell, Frederick vande Sande,
Diderich Sticke.

IV.

Copia.

Auff der Gecommitteerden der Hog. Mog. Heeren Staten Generaell der Verenigde Neder aen dee Erb. Hanzestette beij itheger dero selben versamblongh gebrachte werbongh, ercleren sich iets-gemelte Erb. Stette mit gespaerter erhaelungh des inhalts curtslich dahin, das sie znforderst dee mit erbietungh nachbarlicher freundschaft, und aengenhengte treuhertzige eifferige ermanungh zu bestendiger enigheit und manhaffter erhaltungh des uhralt loblich Han-

seschen Bundes, und desselben wall ergebrachten rechten, vrijheit und recuperation mit den besten gentz freundlich verstanden und auff genommen haben, und das see auch der gutten zuversicht leben, es werde der liebe Godt, mit der zeit ie mehr und mehr mittel und wege verleyhen, da durch das berurte zeil, das in ihrer Hog. Mog. ermactungh gerichtet, vermittelst der gnad und segens des Altmachtigen moge zu erreichen und ab zulangen sein,

Zu welches des tho mehrer befurderungh, die Erb. Stette, und sonderlich die ienige, welche den Heeren Commissariis namhafft gemacht, woll geneigt, aus der novation und erfrischung der alten alliants und vermehrungh dero selben mit den Gecommitteerden auff den 11en und 12en Octobris schierst kommende in der Stadt Lunenborch, und volgens die uberige tage des monats Octobris bijss auff dem eersten Novemb. in der Stadt Hamburch, nach dem solcho zeit und orte von dem Heeren Commissariis beliebet und eins theils vurseslagen worden, bey denselben sich zu vinden, und mit ihren Heerl. aus solchen werck ferner zu communiciren und selbiges zur eintschafft besten fleisses und vermoegens zu bevorderen,

Und als dan auch zum selbigen Zweck von dem Heeren Commissariis selbs vor sehr dienlich und nottigh angesehen wirt, das die Stadt Brunswijck im itziger belegerungh nicht verlassen, sonderen mit allen muglichen secours gerettet und erfreiet werde, da zu sich auch nicht allein ihm nhamen und van wegen der ienigen Hanze Stedten so in den Niederlanden gelegen, sondern auch wegen ihrer Hog. Mog. gansch geneigt und miltichlich erbieten, So nhemen auch solches die Erb. Stette zu sonderen hohen danck auff und an, untersuchen die Heeren Commissarios gensch frundtlich, sie wolten bey ihren Heeren Committenten aller bestes fleisses beforderen, das die verheisene hulffe so viell moglich maturiret und also die assocyrte in den unter den sweren last diezo bissher allein getragen erleichtert, und die belagerte durch einfallenden verzuch nicht auss gemattet und uberweltiget werden mogen,

Welches die Heeren Deputirte und Abgesanten den Erb.

Stette zu ihrer resolution auff die ablegte werbungh den Heeren Commissarijs freuntlich nicht erhalten sollen, Denen sie und zuforderst ihren Heeren Committenten, zu viell ehren, liebste, und dienstes ganz treulich befliss und denselben sich hingegen in allen faveur und freundschaft im bestem recommendirn. Signatum Lubeck den 30 Septemb. Anno 1615.

Anwesende Deputirte und Abgesanten
der Erb-Hanzesteden.

HEETTE DORDRECHT VROEGER *DURFOS*?

In de gerechten, waartoe de oneenigheden tusschen Zwentibolch, Koning van Lotharingen, en zijne Rijksgrooten aanleiding hebben gegeven, komen twee plaatsen voor, waarop men voor onzo noordelijke provinciën aanspraak heeft gemaakt: *Durfos* en *Florichingae*. »De gelegenheid »der plaatse», zegt WAGENAAR (*), »zoo als zij van de oud- »ste schrijvers beschreven is, heeft sommigen doen vermoeden, dat *Durfos* dezelfde vesting geweest is, die, in later' »tijd, door Dirk III, Grave van Holland, hersteld zijnde, »den naam van *Dordrecht* gekregen heeft (†)». Dit aangenomen zijnde, heeft men *Florichingae* voor *Flaardingen* gehouden (**), en eindelijk zelfs gegist, dat Odakar of Odokar, een der tegen Zwentibolch verbondene grooten, dezelfde is geweest, dien onzo kronijkschrijvers Dirk I, Graaf van Holland, genoemd hebben (††).

BILDERDIJK (***) stelt vast, dat *Durfos* eene vesting of slot is geweest aan 't uiteinde der Maas, en dat Diederik in 1015 ter zelfde plaatse of daaromtrent een slot bouwde of liever herstelde. »En dit» voegt hij er bij »was of werd bij »vervolgde van tijd Hollands eerste en oudste stad *Dordrecht*, »waarvan de naam met dien van het vroegere *Durfos* aan- »één hangt». Ook elders vindt men dit als zeker aangenomen (†††). Een opzettelijk onderzoek heeft mij tot de over-

(*) *Vaderl. Hist.*, deel II. bl. 101.

» (†) BUCHELIUS *ad BEKAM*, p. 38; BEVERW., *Beschr. van »Dordr.*, bl. 75."

(**) WAGENAAR, l. l. bl. 102.

(††) WAGENAAR, l. l. bl. 101.

(***) *Gesch. des Vaderl.*, deel II. bl. 9, 319, 320.

(†††) Bij voorb. VAN DEN BERGH, *Nederl. Volksoverl.* 1836, bl. 69.

tuiging gebragt, dat, schoon de ligging van *Durfos* en *Florichingae* niet met volkomene zekerheid bepaald kan worden, het evenwel buiten twijfel is, dat er noch aan Dordrecht en Vlaardingen, noch aan eenige andere plaats in Holland te denken is; dat Odakar en de zoogenoemde Dirk I. onderscheidene personen zijn, en dat dus dit gansche verhaal niet tot de geschiedenis van Holland behoort.

Schoon men voor de genoemde vermoedens zich op het verhaalen REGINO beroept, kunnen zij juist daaruit wederlegd worden. Wij zullen het daarom, zoo ver zulks noodig is, hier mededeelen (*).

» In 897 zijn aan de Graven Stephanus, Odakar, Gerardus en Matfridus de leenen en waardigheden, die zij van den Koning ontrangen hadden, ontnomen. Zwentibolch met een leger te Trier komende, heeft het land, 't welk de bovengenoemden bezeten hadden, onder de zijnen verdeeld, terwijl hij het klooster ad Horrea" (to Trier) » en dat van S. Pieter te Metz voor zich behield."

Uit de hier vermelde plaatsen wordt het reeds zeer waarschijnlijk, dat Odakars graafschap niet in Holland moet gezocht worden; en, uit een diploma van 901 weet men met volkomene zekerheid, dat het *comitatus Odacri* gelegen was in *pago Ardinensi*, d. i. in de Ardennen (†).

REGINO verhaalt verder, hoe Keizer Arnulf, nog hetzelfde jaar, te Worms wist te bewerken, dat Stephanus, Gerardus en Matfridus zich met zijnen zoon verzoenden. Doch de hierdoor veroorzaakte rust was kort van duur. In 898 toch » heeft Zwentibolch Raginer, Hertog" (van Hasbain en Henegouwen), » zijnen zeer getrouwen en eenigen raadsman, ik weet niet op wiens aandrijven, van zich verstooten, van de leenen en eigendommen, die hij in zijn rijk had, beroofd, en bevolen, hetzelfde binnen veertien

(*) REGINO ad annum 897 sqq. bij PERTZ, *Monum.*, vol. I. p. 607 sqq.

(†) HONTHEIM, *Hist. Trevir.*, t. I. p. 59. bij DEWEZ, *Hist. génér. de la Belgique*, t. II. p. 249. Het werk van HONTHEIM heb ik niet kunnen zien.

» dagen te ruimen. Maar deze, Graaf Odakar en eenige
 » anderen met zich verbonden hebbende, begeeft zich, met
 » vrouw en kinderen en al wat vervoerd kon worden, naar
 » eene zeer veilige plaats, welke *Durfos*'' (al. *Durfors*, *Dor-*
fos) » heet, en verschanst zich aldaar. Toen de Koning dit
 » vernam, bragt hij een leger op de been en poogde de
 » sterkte te bemagtigen; doch hij was hiertoe geenszins in
 » staat, wegens de moerassen en veelvuldige overstromin-
 » gen, welke de rivier de Maas op de genoemde plaats ver-
 » oorzaakt (*propter paludes et multiplices refusiones, quas*
in praedicto loco Mosa fluvius facit). De Koning brak
 » derhalve het beleg op, waarop de bovengenoemde Graven
 » zich tot Karel'' (den Eenvoudige, Koning van Frankrijk)
 » begaven en hem bewogen, om met een leger in het
 » rijk'' (van Zwentibolch) » te vallen. Zwentibolch, hoewel
 » te laat, bemerkende, dat hij overvallen (*circumventum*,
 omsingeld?) was, begeeft zich met eenige weinigen op de
 » vlugt. Karel trekt regtstreeks op Aken, en van daar op
 » Nijmegen (*). Zwentibolch begaf zich intusschen tot Franco,
 » Bisschop'' (van Luik) » en dezen benevens al de zijnen met
 » zich nemende, trok hij over de Maas, en kwam tot *Flo-*
richingae'' (al. *Forichingae*, *Florinchae*, *Forichmagae*,
Floricingae, *Flortthingae*) » waar al de Rijksgrooten, die
 » in die streken waren (*qui in illis partibus erant*, die tot
 die partij behoorden?) tot hem bijeenkwamen. Verheugd
 » aldus uit eenen hopeloozen toestand op nieuw krachten te
 » hebben gekregen, vatte hij weder moed, en trok tegen
 » zijnen mededinger ten strijde. Karel, van Nijmegen terug-
 » keerende, kwam te Prüm, en voerde van daar zijne troe-
 » pen tegen Zwentibolch. Doch toen de beide legers elkan-
 » der naderden, werd er niet gestreden, maar door over- en
 » wedergaande gezanten de vrede getroffen en met eede
 » bekrachtigd. Karel, na over de Maas getrokken te zijn,
 » keert in zijn rijk terug."

Het volgende jaar hield Zwentibolch te S. Goar eene bij-

(*) Men schijnt hier aan eene bemagtiging of bezetting van deze
 plaatsen te moeten denken.

eenkomst met eenigen van zijne Rijks grooten, als ook van Arnulf en Karel. Onder die van Karel wordt Graaf Odakar genoemd. Deze moet dus aan Karel leenhulde hebben gedaan, of ten minste in diens rijk leenen of goederen bezeten hebben. De vijandschap tusschen hem en Zwentibolch bleef nog voortduren. Nog eer het jaar ten einde liep, »kwam Zwentibolch op nieuw met een leger voor Durfos, »en deed zijn uiterste best om de sterkte te bemagtigen. »Doch toen zijne pogingen vruchteloos waren, vorderde hij »van zijne Bisschoppen, dat zij Raginer en Odakar en hunne bondgenooten in den ban zouden doen. Deze weigerden »zulks, en waren, noch door bedreigingen, noch door verwijtingen en hoon, van hun stuk te brengen. Het beleg »werd dus opgebroken, en ieder keerde naar zijn huis.”

Nog hetzelfde jaar stierf Arnulf, en werd in 900 opgevolgd door zijnen zoon Lodewijk (het Kind). De Lotharingische grooten verborgen nu hun misnoegen over Zwentibolchs regering niet langer, maar riepen Lodewijk in het rijk, en huldigden hem te Thionville. Maar naauwelijks was deze weder over den Rijn getrokken, of Zwentibolch woedde, met eene van overal bijeengeraapte menigte, nog erger dan te voren, tegen zijne tegenstanders. Men ontbood Lodewijk op nieuw, en in een gevecht nabij de Maas verloor Zwentibolch het leven door de handen van dezelfde Graven Stephanus, Gerardus en Matfridus, welke in het begin dezes verhaals voorkomen (*).

Twee redenen kan ik mij voorstellen, waarom men het in dit verhaal voorkomende *Durfos* voor *Dordrecht* heeft gehouden: de overeenkomst in naam, en de beschrijving van de ligging, door REGINO gegeven. Beide zijn, wél beschouwd, onvoldoende. De gelijkheid van den naam is slechts schijnbaar; welke overeenkomst toch is er tusschen *Durfos* en *Thuredrecht*, *Durdrecht*, *Thurdrecht* en *Thuridrecht*, de oudste namen, met welke Dordrecht in echte stukken voorkomt (†)? Evenmin bestaat er eenige

(*) In Augustus 900. REGINO, l. l. p. 609.

(†) Het eerst in 1064. VAN DE WALL, *Handv. van Dordrecht*, I. bl. 2, 8 en 9.

wezenlijke gelijkheid tusschen *Durfos* en *Dordt* of *Dort*, zoo als de naam gewoonlijk wordt zamengetrokken. *WAGENAAR* heeft dus liever de gelegenheid der plaats als grond voor dit vermoeden opgegeven, en vertaalt de woorden *multiplices refusiones facit* door »met verscheiden' monden »uitloopt'', welke zin er volstrekt niet in ligt. *VAN WIJN* zet het over: »maakt veelvuldige uitstortingen'', d. i., denk ik, overstromingen. Zoo heeft ook *DEWEZ* (*) het opgerat, als hij spreekt van »les marais, que formaient »dans cet endroit les débordemens de la Meuse''. Men kan, met veel waarschijnlijkheids, onderstellen, dat de belegerden zelve, door het maken van dammen in de rivier, die overstromingen hadden te weeg gebragt, om hun toevlugts-oord des te beter ontoegankelijk te maken. Welligt zou men door *refusignes* ook sterke krommingen der rivier kunnen verstaan, door welke zij in haren loop als naar de bronnen terug scheen te keeren. Doch, hoe dit zij, deze woorden geven ons geene de minste aanleiding, om aan de *monden* van de Maas te denken.

Zijn er dus geene redenen om *Durfos* in Holland te zoeken, het gansche verhaal leert ons duidelijk, dat deze plaats veel hooger aan de Maas, in het Namursche, of daaromstreeks, gelegen was. *Raginer* is Hertog van Hasbain en Henegouwen, zijn bondgenoot *Odakar* een Graaf in de Ardennen, *Franco Bisschop* van Luik. Van alle bekende plaatsen, die genoemd worden, is Nijmegen de noordelijkste. *Karel* toog van Aken derwaarts, denkelijk om zijnen vijand om te trekken en hem in den rug te vallen, of anders, om, gedurende zijne afwezigheid, zijn rijk te verwoesten of te plunderen. *Metz*, *Thionville*, *Trier*, *Prüm*, *S. Goar*, alles toont genoegzaam, in welke streken men de beide nog onbekende plaatsen moet trachten te vinden. De door de Maas gevormde moerassen, om welke *ECCARD* (†)

(*) *Hist. gen. de la Belg.*, II. 250.

(†) *Franc. Or.*, II. 781. »Quia Mosa hic in varia brachia »dividitur, et latam paludem, vulgo *Bies-bos* dictam, efficit''. Even als of de Biesbosch toen reeds bestond. Zie *KOX*, *Vaderl. Woordenb. in voce*.

aan de *omstreken van Dordrecht* of *Dordrecht zelf*, en PERTZ (*) aan *Doverem (sic)* bij Heusden denkt, geven geen voldoende grond om met hen in te stemmen. Men vindt nog tegenwoordig vele moerassen in hooger gelegene streken, en in die dagen, toen de grond minder bebouwd was, waren zij zekerlijk in grooter aantal voorhanden. Er is dus geene zwarigheid, al onderstelt men liever niet, dat die moerassen ontstaan waren, door dat de belegerden de rivier hadden afgedamd.

VAN WIJN (†) zag ook geene reden, om *Durfos* op *Dordrecht* te huis te brengen, en dacht, dat het hetzelfde is als *Durofostum*, een slot bij de Maas, dat in 928 voorkomt (**). Doch, welke plaats door *Durfos* of *Durofostum* te verstaan zij, wordt hierdoor nog niet duidelijk. STRUVIUS dacht aan Durbuy; maar dit ligt aan de Ourte; niet aan de Maas. DEWEZ (††) zoekt den knoop door te hakken, en wil, dat REGINO bij vergissing *Maas* voor *Ourte* zou hebben geschreven: » Ces sortes de méprises, » voegt hij er bij, » ne sont pas rares dans les annalistes de ces temps là. » In REGINO evenwel kan ik zoo iets niet onderstellen. Niet alleen is hij een gelijktijdig schrijver, maar hij was juist in dien tijd Abt (892–899) van het naburige klooster Prüm, hetwelk, zoo als hij zelf verhaalt, door Karel op zijnen togt werd bezocht. Voorts schreef hij zijn geschiedverhaal tusschen 900 en 907 in een klooster bij Trier (***), en men kan niet denken, dat hij zoo weinig met die streken bekend was, om zich, zoo kort na de gebeurtenissen, die hij beschreef, aan zulk eene vergissing schuldig te maken.

De door WAGENAAR aangehaalde *Annales Metenses* ge-

(*) I. 608.

(†) Bijv. op WAGENAAR, II. 42, 43.

(**) BALDER. NOVIOM., *Chron. Camerac.* bij VAN WIJN. h. h. Zie ook FRODOARDI *Chron.* bij BOUQUET, *Reg. Gall. Script.*, t. VIII. p. 185, 187.

(††) l. l. II. 250.

(***) PERTZ, I. 537, 538.

ven geene nadere inlichting, daar zij uit REGINO zijn afgeschreven (*).

In deze onzekerheid zij het mij geoorloofd, ook eene gissing te wagen. Op de kaart van het graafschap Namur bij KAERIUS (†), en elders, vindt men, aan den linker-oever der Maas, een weinig boven Namur, een plaatsje, *Foz* geheeten, en onderscheiden van het meer westelijk liggende *Fosse*. Wordt misschien in dezen naam een overblijfsel van *Durfos* gevonden? *Dur*, *Duur*, *Doer*, *Thur*, *Thoor*, *Thoor* beteekende, volgens sommigen, bij de oude Duitschers, Saksers en Britanniërs, *water*, en steden en plaatsen, welker namen daarmede zijn zamengesteld, liggen veeltijds aan wateren of rivieren (**). Is dit *Foz* misschien *Durfos*, d. i. *Fos* aan de rivier, genoemd geweest, ter onderscheiding van het andere *Fos*, dat niet aan de Maas lag? en is de lettergreep *dur* er naderhand afgelaten, toen men beide plaatsen door verschillende spelling, *Foz* en *Fosse*, genoegzaam onderscheidde? Indien *Fos* van het Latijnsche *Fossa* komt, dan beteekent het waarschijnlijk eene sterkte of kasteel, door eene gracht omgeven.

Florichingae schijnt gemakkelijker te vinden. — WAGENAAR heeft het, zonder aarzelen, voor *Vlaardingen* genomen; PERTZ verklaart het, op de aangehaalde plaats, even zoo. Doch het omtrent *Durfos* gezegde maakt ook deze opvatting zeer onwaarschijnlijk, te meer, wanneer men bedenkt, dat *Vlaardingen* oudtijds den naam van *Phladirtinga* en *Flardinga* heeft gedragen (††), 't welk al zeer weinig met *Florichingae* overeenkomt. Wij willen het dus liever in de boven aangewezen streken trachten te vinden. In de *Annales Hincmari* op het jaar 869 (***) wordt van *Florinkengae* melding gemaakt, als bij of in

(*) PERTZ, I. 315.

(†) *Germania inferior*, Amstel. 1622.

(**) VAN DE WALL, l. l. p. 8 et auctores ibi laudati.

(††) ALTING, *notit. Germ. infer.*, II. 56, 57.

(***) PERTZ, I. 485.

het Ardenner woud gelegen. PERTZ verklaart het dáár door *Florenses* (bij KARBUS op de kaart van Luxemburg *Florange*), en in zijne *Addenda* (*) oordeelt hij, dat ook door ons *Florichingae* dezelfde plaats moet verstaan worden. Ik acht dit des te waarschijnlijker, omdat die plaats toen een koninklijk hof was, blijkens een Charter, aangaande eene schenking, door Zwentibolch aldaar in 896 gedaan (+).

Eindelijk, als men onderstelt dat *Florichingae* *Vlaardingen* is, dan is het verhaal van REGINO onverklaarbaar. Hoe toch kan men het begrijpen, dat Zwentibolch tot den Bisschop van Luik vlugt, en, met dezen over de Maas trekkende, te *Vlaardingen* komt, dat dáár een aantal Lotharingsche Grooten zich bij hem voegt, dat Karel daarop, hem willende opzoeken en slag leveren, zich van Nijmegen naar Prüm begeeft, en dat op die wijze de beide legers elkander naderen? Volgens onze onderstelling daarentegen laten zich al deze bewegingen zonder eenige ongerijmdheid verklaren,

J. H. v. B.

(*) I. 485.

(+) BOUQUET, *Rer. Gall. Script.*, t. IX. p. 378. » In *Floringas*, » *curia regia.*” Arnulf was in 893 op dezelfde plaats, toen hij de abdijen van S. Aper en S. Germanus aan de Kerk van S. Stephanus te Toul terug gaf. Zie *ibid.* p. 366, 367.

HANDELSVOORREGT

AAN DIE VAN KUILENBURG TE CALAIS VERLEEND.

Het is bekend, dat het stapelregt van de Engelsche wol door Eduard III. uitsluitend aan het door hem op de Fransche kroon veroverde Calais werd verleend, ten gevolge waarvan ook de Nederlanders genoodzaakt waren, zich van die belangrijke grondstof voor hunne bloeiende fabrieken, niet meer, gelijk vroeger, te Brugge, maar daár, te voorzien (*). Als eene proeve der uitgebreidheid van dien handel moge het volgende stuk verstrekken, hetwelk ons doet zien, dat die door ingezetenen van eene der thans kleinste Nederlandsche steden gedreven werd, en dat men te Calais in hun verkeer zoo veel belang stelde, dat hun tot aanmoediging daarvan het voorregt werd verleend, van voor de schulden hunner medeburgers niet aansprakelijk gesteld te kunnen worden, een voorregt, niet gering te achten, in eenen tijd, waarin het staatsregt met verbeurtenverklaring van goederen en gemis van persoonlijke vrijheid de vreemdelingen bedreigde, wier landgenoot, met misdrijf of geldschuld belast, door den regter niet bereikt kon worden. Van de oorkonde, welke wij hier mededeelen, berust het oorspronkelijke, op perkament geschreven, in het Archief der voormalige graafschap Kuilenburg; het heeft een uithangend zegel in rood was, vertoonende het heilige Lam, met de Kruisbanier geplant in eene liggende baal koopwaren; voor en achter het Lam ziet men mede eene baal; het omschrift, in Gothische letterteekenen, is: SIGILLU. MAIORATQ. ET. SOCIETATIS. STAPULE. CALESIE.

A tous ceulx qui cestes lettres verront ou orront Lieutenant du Maier et les Connestables de lestaple a Caley salut Pour tant que nous est monstre par les Burghemestre

(*) Verg. HUME, *Gesch. van Engeland*, afd. 15. *Richesse de la Hollande*, ed. 1778, t. I. p. 42.

Eschuins et Counseil de la ville de Culenberch cenant (1) les bones marchantz et inhabitantz du dicte ville onnt entencion et bone volonte de venir et repaier (2) a lestaple a Caleys pour faire leur marchandises ouesques (3) les marchantz du dicte Estaple en cas quils purront estre eusurez de y venir et dillocques (4) departir fraachement et sans empeschement ouesques leur dictes marchandises, doubtlans que pour certain debt (5) qun Pieter Brant pouoit en temps passe deuoir pour certains marchandises par luy acchatez dedeins meisme lestaple ilz deussent estre arrestiiz molestez ou empeschez en corps ou en biens Sauoir faisons, que nous, que a tous jours auons desirre et desirons le bien entercommie (6) et repaire de tous bones marchantz veul-lantz et desirans marchandement venir et repaier au dicte Estaple pour la fait de marchandise, auons donnez, grantez (7) et ottroiez, et par le teneure dicestes, en qanque comme en nous est et comme a nous appartient, donnons, grantons et ottroions bone et seure licence, congie et sauf-conduyt a tous les marchans et inhabitans du dicte ville de Culenberch, et a chacun de eulx, pour seurement venir et repaier au dit lieu de Caleis et illocques (8) seiourner a leur plesir pour faire leur marchandises oueqes tous leur biens quelconques et dillocques franchement et liberalment departir oueqes tous leur ditz biens et marchandises, si auant que par nous ne par null de nous marchantz du dicte Estaple aucun grief, arrest, distourbier (9) ou empeschement ne seroit as eulx ne a null de eulx monstrez, fait ou donnez, en corps nen biens, a cause du dit Pieter Brant, en null naucune maniere. En tesmoigne du quelle chose a icestes nous auons fait mettre la seell du dicte Estaple. Donne a Caleis le douszime jour de Ffeurier lan du grace mill quatre cens trent et trois.

(1) *ceuant*] Comment.

(2) *repaier*] Demeurer.

(3) *ouesques*] Avec.

(4) *dillocques*] De là.

(9) *distourbier*] Troubler, lat. *deturbare*.

(5) *debt*] Dette.

(6) *entercommie*] Assemblément.

(7) *grantez*] Garanti.

(8) *Illocques*] Là.

KORTE SCHETS

VAN DE

OUDE GEWOONTE, OM IN HOUTEN GEBOUWEN
TE WONEN, EN VAN DERZELVER OVER-
GANG TOT STEENEN WONINGEN,

VOORNAMELIJK IN GRONINGEN,

DOOR

Mr. H. O. FEITH.

Indien wij de geschiedenis der vroegere eeuwen raadplegen, dan vinden wij, niet alleen in dien kindschen leeftijd der onderscheidene Germaansche volksstammen, waarvan weinige bescheiden tot ons zijn overgekomen, maar zelfs nog in die eeuwen, toen eene meerdere beschaaftheid doordrong, en de levenswijs niet langer de ruwheid der oude Hunnen en Franken vertoonde, dat onze mannelijke en moedige voorouders slechts houten huizen bewoonden. Zij behoorden tot de Duitsche volksstammen, welke opzettelijk het vormen van gehuchten vermeden, en over het platte land verspreid waren. Zij gebruikten, zegt TACITUS, van de Germanen sprekende, geene steenen tot hunne gebouwen, geene pannen tot hunne daken. Hunne huizen waren wanstaltig, van eenen ronden vorm, zonder smaak of sierlijke gedaante, en boden den bewoners geene de minste verkwikking aan. En hoe zou men het ook, uit den aard der zaak, anders kunnen verwachten, van volken, die zoo ligtelijk hunne woonplaatsen verlieten, en dezelve in andere, verafgelegene, gewesten overbragten. Menschen, die in steenen gebouwen wonen, zijn vaster aan hunnen bodem

gebonden; en verlaten dien niet zoo gemakkelijk, als zij, die in elk bosch het hout vinden, om hunne hutten op te slaan, en aan den oever van elken stroom, of op de boorden van elk meer, het riet en de biezen, om hunne daken te dekken. In de tijden niet alleen van CAESAR EN TACITUS, toen alles sedert eeuwen in Rome van steen gebouwd was (want ook aldaar waren oudtijds de huizen van hout en boomtakken, en de daken van stroo of riet, zoo als wij leeren uit SENECA, *Epist.* 90), waren de huizen der Germaansche volken klein, van ruw hout opgeslagen, en van een strooijen dak voorzien, door hetwelk de rook, zoo veel hij kon, zich eenen weg baande (*), maar ook nog honderden van jaren daarna. Steden hadden zij niet. Zij zagen, integendeel, dezelve aan, als knellende jukken van slavernij. Toen zij de Ubiërs, die de streken van Keulen, eene Romeinsche stad en kolonie, bewoonden, opruiden, om het Romeinsche juk af te schudden, en met hunne vrijheid hunne oude zeden te hernemen, zeiden zij: »wij vorderen van u, dat gij de muren van »Keulen, den zetel der slavernij, omver werpt" (†). Hunne lage hutten sloegen zij hier en daar neder, zonder orde, zeldzaam in groepen of wijken, en doorgaans naar dat hun eene bron, een veld, of een bosch daartoe uitlokte. Digt bij elkander plaatsten zij hunne woningen nimmer, maar omgaven dezelve altijd met eene zekere ruimte, hetzij uit hoofde van vrees voor brand, hetzij uit gebrek aan bouwkunde (**); ja, deze gewoonte hebben de Vriezen, zelfs bij hunne wetgeving, tot in latere eeuwen behouden, uitdrukkelijk bevelende, dat alle huizen op zekeren afstand van elkander zouden worden geplaatst. In het oude *Ost-Friesische Landrecht*, door M. VON WICHT uitgegeven, bl. 297, vindt men, na de bepaling, dat men tusschen de huizen en de tuinen eene scheiding van planken moest maken, deze wet: »Oek sall de mann hebben drie voete

(*) TACITUS, *de M. G.*, c. 16.

(†) TACITUS, *Histor.*, L. IV. c. 64.

(**) TACITUS, *de M. G.*, c. 16.

»buiten sinen hoywarff vor enen ledderganck". Deze zelfde wet treft men ook aan in het *Westerwoldsche Landregt* van 1470: »de gene, die een timmer bouwet, »die sal dat setten dre voeten van een ander mans grunt, »dat de ledder moge staen up sijn eigen grunt." Zij is behouden in het nieuwe *Westerwoldsche Landregt* van 1566, onder art. 125. In het algemeen moet men volkomen toestemmen de aanmerking, welke *WIARDA* in de voorrede vóór zijn *Alt-friesisches Wörterbuch* mededeelt, dat, namelijk, de streken, welke oudtijds de Vriesche landen hebben uitgemaakt, nog heden ten dage vele overblijfsels van hunne voorouders, in taal, zeden en gewoonten, vertoonen, hetgeen de schrijver met verscheidene voorbeelden uit het landleven der Oost-Vriezen staaft, en onder die voorbeelden ook met de gewoonte, waarvan wij hier spreken, te weten, dat zelfs nog heden op de dorpen zeer zelden naast elkander palende huizen gevonden worden, maar steeds huizen, van elkander afgezonderd en verspreid. Men vindt ook nog verscheidene trekken van het Vriesche voorgeslacht bij de *Sagelterlanders*, welke, van Vrieschen oorsprong, een eenzaam oord, ten westen van Oldenburg, bewonen, en van hunne oude taal en zeden nog veel hebben overgehouden (*). Uit deze aloude gewoonte van de huizen afzonderlijk te zetten, hebbensommigen wel eens afgeleid het vrij algemeene bestaan der wanden, of kleine ruimten tusschen de muren der Groningsche huizen. *HADRIANUS JUNIUS* teekent echter, in zijne *Batavia*, bl. 377, aan, dat ook in Holland, anders dan in Italië, de huizen door eene ruimte waren gescheiden: »nostrâ in regione domuum parietes spatio dis- »tinguuntur, sive adversus ignem remedio, sive diffidentia »quadam et cautione adversus curiosos auscultatores et corycaeos." Eene gelijke aantekening vindt men, ten aanzien van Amsterdam, bij *WAGENAAR*, *Amsterdam*, I, 136. Eerst anderhalve eeuw na *TACITUS* begon men aan den

(*) Zie Mr. M. HETTEMA en J. POSTHUMUS, *Reis naar Sagel-terland*, gedaan in 1835.

Rijn en den Donau enkele meer regelmatige gebouwen op te rigten, doch meest, zoo niet alle, van hout. De Paltsgraven zelfs bewoonden hunne houten kasteelen, *Pala* en *Phala* geheeten, wegens derzelver bevestiging door palen van het zwaarste hout, en zulks in tegenoverstelling van de nederiger huizen, welke de overige ingezetenen, zelfs de edelen en aanzienlijken des volks, bewoonden. Van daar droegen zij ook, zoo als velen willen, hunnen naam van *Palsgraven*. GAERTNER, in zijne aanteekeningen op de, door hem uitgegevene, *Saxonum leges tres*, bl. 60, bevestigt dit, schrijvende: » hinc *Pala* vel *Phala* » *castellum ligneum significat*”, daarbij aanhalende een fraai bewijs: » uti vocem exhibet Liber M. S. *redituum* » *Ecclesiae N., a Schiltero in gloss. sub hac voce citatus:* » *Nctandum est etiam, quod in dicta villa B. est quaedam Phala, sive castellum ligneum*”. Ja zelfs de oude Frankische Koningen woonden niet beter. Men noemde hunne ruimere en met wallen en schansen bevestigde huizen, om dezelfde reden, *paleizen*, dat is, houten gebouwen van *palen* en voorzien van houten torens. Het is waarschijnlijk, dat er, in de alphabetische lijst der *palatia*, welke DU CANGE, in *Glossario*, mededeelt, vele *paleizen* voorkomen, welke, reeds toen, van steen zullen opgetrokken zijn geweest, maar dit bewijst niet tegen de algemeene gewoonte der oude tijden. Men denke echter, hetzij dan ten aanzien van den omvang, hetzij ten aanzien der sterkte, daarom niet te gering van deze houten burgen. De vorsten woonden daarin met hunnen geheelen hofstoet, met ridders en knapen; zij hadden op dezelve hunne regtszalen, hunne rentekamers, waar alle ontrangsten van landwaren en geld werden ingebeurd, en zelfs hunne muntkamers, waar zij hunne penningen lieten slaan. Zulk een houten paleis bewoonde ook Keizer Frederik I, toen hetzelfde, in 1184, door een’ storm werd neergeslagen en dertien menschen verpletterde (*Chronica Slavorum*, bij LEIBNITZ, *Script. Brunsv.*, II, 663). Overigens hadden deze houten kasteelen, door de zware palen, waarvan zij waren opgebouwd, eene hechtheid en

vastheid, die ons thans ongelooflijk schijnen. Wij vinden daarvan een treffend voorbeeld in de Overijsselsche geschiedenis. Toen de Utrechtsche Bisschop, Floris van Wevelickhoven, ten jare 1380, met hulp van de heeren van Egmond, van Ysselstein en van Arkel, het huis Eerde bij Ommen, hetwelk slechts een houten kasteel was, belegerde, deed hij voor hetzelfde oprigten eene groote *blijde*; zijnde een stevige balk, die zoodanig met touwen gespannen werd, dat hij, plotseling losgelaten zijnde, bij het opwippen zware steenen in de hoogte wierp en tot op verrean afstand weg slingerde (*). Met deze *blijde* wierpen de belegeraars steenen tegen het kasteel, welke meer dan 1300 ponden gewigts hadden. De oude kronijkschrijver, die dit merkwaardig beleg verhaalt, zegt van deze steenen: »ende sij scaden den houten huse niet, want die »stenen stoyten daer weder of, oft ballen geweest hadden, »want die stilen ende balken waren so dicke alsoe molen- »standers, ende stonden bij dichte, die een bij den ande- »ren, mer dat steenwerp worpen sij alle te stucken (†)». Dit kasteel was, door Evert van Essen, van steen en van hout gemaakt, en zoo sterk, dat hij daarop alle magt trotseerde, en wel bijzonderlijk ook die des Bisschops, want hij »tooch an hem vele bosch van den lant ende luden

(*) Zie A. VAN BEMMEL, *Beschrijving der stad Amersfoort*, deel I, bl. 19. Te Zwol draagt de *Blijmarkt*, zoo men wil, haren naam van het maken van *blijden* op dezelve. Naderhand werd de *blijde* ook genoemd *Sprinkhaal*, *Springaal*, *Springel*. Zie ook VAN HATTEM, *Geschiedenis der stad Zwolle*, deel I, en G. VAN HASSELT, *Arnhemse Oudheden*, deel III, bl. 13.

(†) Zie *Chronicon auctius Jo. de Beka*, bij MATTHAEUS, *Analecta*, deel III, bl. 279. Dit slot was een roofoest en behoorde onder die gevaarlijke huizen, welke aanleiding gaven, om Zwolle, in den jare 1233, met vesten te voorzien. *Tegenw. Staat van Overijssel*, deel III, bl. 541. Hoe nuttig ook in Vriesland de steden en hare gilden waren, om zulke roofohuizen te bedwingen en ten laatste geheel te vernietigen, blijkt duidelijk uit de kronijk van *Petrus Thaborita*, in het *Archief*, bijeen verzameld door VISSER en AMERSFOORDT, deel I, bl. 22.

» van Sallant, die den Bisschop van Utrecht toe behoorden". En niettegenstaande de hulp van de drie magtige heeren, welke wij genoemd hebben, en die opkwamen » mit alle dat sy brengen condon, ende daertoe vele ridders ende knechten", zoo heeft de Bisschop nogtans, met zijne geheele krijgsmagt, vijf weken voor het kasteel moeten liggen, en zelfs toen nog hetzelfde bij verdrag moeten ontvangen, doch om er *sinen wille mede te doen*. De Bisschop slechte daarop het kasteel, bij welke gelegenheid de geschiedschrijver nog wel, als eene bijzonderheid, ten aanzien van het hout, aanteekeut: »ende die Bisschop dede dat kasteel nederwerpen, mer dat houtwerk was so » sterc, dat mens mit geenre conste ontsloepen mochte. Ende » doe stac men den brand daer in, ende 't bernde een » gantse maent lang." In dezen zelfden zomer slechte de Bisschop ook nog het kasteel *Molen* en het kasteel *Laghe*, maar ik weet niet, of zij van hout of steen waren, alleen wordt, als reden van het nederwerpen dezer beide kastelen, opgegeven, dat het waren *beyde quade roefhussen*. Men moet daarbij vooral in het oog houden, dat het hout der vorige eeuwen veel vaster, kernvoller en zwaarder schijnt geweest te zijn, dan het tegenswoordige. Ik heb, in 1835, de balken zien wegnemen, met de cellen, uit het klooster Ter Apel in Westerwolde, maar nooit heb ik zulk een deugdzaam en zwaar hout gezien. Het was, schoon het, naar mijne berekening, meer dan 370 jaren oud was, volkomen gaaf. Deswege teekent ook CORNELIUS AURELIUS, de leermeester van Erasmus, in zijne *Batavia*, p. m. 59, aan, dat, door de overbrenging van het hof van Holland uit Haarlem naar 's Hage, in laatst gemelde plaats, tot dat einde een gebouw werd gezet, » cuius » laquearia et omnia tignorum ligna (mirabile visu) neque » caries aut putrilago corrodere, neque aranea suis foedare » telis cernitur."

Maar keeren wij tot de eerste eeuwen onzer jaartelling terug. Ten aanzien van het noorden, en bepaaldelijk van Zweden, waar de oude Germaansche wijze van timmeren nog wel het laatst zal bewaard gebleven zijn, wil ik hier

alleen aanvoeren, hetgeen Dr. FRIEDRICH RUMS, *Geschichte Schwedens*, deel I, bl. 62, er van schrijft: »Höhlen und »Zelte waren die ersten Wohnungen. Nach und nach »wurden sie bequemer und geräumiger. Der vornehmste »Stoff, den man zu ihrer Errichtung gebrauchte, war »Holz. In den ältesten Nachrichten werden Häuser von »vielen Abtheilungen erwähnt; wahrscheinlich wohnten die »Diener und Begleiter der Fürsten in eignen Hütten, nahe »beij ihren Gebietern, die vielleicht durch eine Umzäunung »in Verbindung standen, wie wir es beij vielen wilden Völkern finden. Mitten in Gemach war der Heerd, um den »sich die Familie und ihre Gäste auf Bänken lagerten. »Man kannte kein Glas, auch keine Schornsteine. Eine »Oeffnung leitete das Licht in den Raum und diente dem »Rauche zum Ausgang". Ik moet hierbij voegen, dat ik in het gansche *Jütische Lou-Buch*, hetwelk WESTPHALEN, bl. 108 van de voorrede vóór zijne *Monumenta inedita R. Germ.*, brengt tot het jaar 1240 (*), en houdt, voor te hebben nitgemaakt den grondslag van het *Speculum Saxonicum*, geene spooien van steenen huizen heb gevonden. Overal komen in dezen Cimbrischen Codex de huizen voor, als van hout, stroo, takken van boomen, enz., gemaakt; als woningen van eene geringe waarde, welke ras verlaten werden, om er op eene andere plaats weder nieuwe op te slaan, of die gemakkelijk naar eene andere plaats konden worden overgebracht.

In de derde eeuw — want wij moeten den draad onzer korte geschiedenis weder opvatten — waren de steenen huizen in het berg- en boschrijke Germanje en in het noorden nog ten uiterste zeldzaam, en, zondert men uit de gebouwen, welke de Romeinen, meestal op plaatsen, waarover hunne heerbanen of krijgswegen liepen, van duurzaam steen hadden gevestigd, dan zag men, zoo in dorpen en gehuchten, als op het platte land, vooral in deze oorden, geene andere, dan

(*) Dit doet ook J. C. H. DREIJER, *Beijtr. zur Litteratur der Nördischen Rechtsg.*, bl. 33, welke over dit Vvethoek verdient nagelezen te worden.

houten huizen. HERODIANUS (*Historiae*, VII, 2, 6), was een schrijver van de derde eeuw, en deze getuigt, dat de huizen der Germanen toen nog van hout waren, en daarom ligt aan brand onderhevig. Het is eene fraaije opmerking, welke reeds vroeger gemaakt is, dat namelijk al onze woorden der bouwkunde, als *muur*, *kalk*, *tigchel*, *tegelen*, *cement* enz., van de Romeinen, uit de Latijnsche taal, zijn overgenomen. Zelfs kerken en kloosters werden van hout getimmerd; ja de aloude kerk en het nonnen-klooster van Egmond, eertijds zoo beroemd in de Nederlanden, waren houten gebouwen. Zie *Holl. Chron. Divis.* 4, cap. 13. Dit blijkt ook uit een Diploma van Hollands Graaf Dirk V, van het jaar 1083, hetwelk wij bij MIRÆUS, *Opera diplomatica et historica*, deel I, bl. 71, vinden, en waarin wij lezen: »Theodoricus frater Walgeri, cum legitima conjuge sua Gena, inprimis ligneam construxit ibi »Ecclesiam, instituens Sanctimonialium vitam. Theodericus II, praedicti filius, cum Hildigarda conjuge sua, »construxit ex lapidibus magno sumptu Ecclesiam, removens inde Sanctimoniales feminas, et instituens monachicam vitam." Deze oorkonde is zeer belangrijk, als bevattende al de geschenken, zoo in vaste goederen, als in kerkelijke versiersels, welke Dirk I, en de verdere Graven van Holland, benevens hunne vrome vrouwen, tot aan den tijd van het Diploma, aan de kerk en het klooster hebben geschonken. De fundatie van Egmonds kerk moet vóór den jare 913 geschied zijn, want in den giftbrief van den Frankischen Koning Karel den Eenvoudige, van het gemelde jaar 913 (*ib.* bl. 35), wordt de kerk reeds vermeld, en verkrijgt Graaf Dirk I: »Ecclesiam Hecmundo, »cum omnibus ad eam jure pertinentibus, a loco qui dicitur Zuutherdes-Hage usque ad Fortrapa et Kinnem", waaruit tevens blijkt, hoe uitgestrekt toen reeds de grond was, tot dat houten kerkgebouw behoorende. In het *Chronicon Brunsvic. picturatum* van BOTHO (LEIBNITZ, *Script. Brunsv.*, III, 320) vindt men, op het jaar 1012, gewaagd van eene kerk, en op het jaar 1023 van een hospitaal, welke Keizer Otto I beide gebouwd had van

roden holte. Zoo was ook, volgens een oorspronkelijk Charter van den 14 Februarij 1303, hetwelk nog op de Archivenkamer in deze stad berust, zeker Begijnen klooster van *Menijlde* (*), destijds reeds den naam dragende van het *olde convent*, slechts van hout getimmerd. In dezen brief toch (†) leest men: »*area, in qua nunc stat constructa domus lignea, que appellatur antiquus conventus » Menylidis.*» Zelfs nog in de veertiende eeuw vinden wij, in het tegenwoordige Vriesland, daarvan sporen, want bij SIBER. LEO, *vitae et res gestae Abbatum in Lidlum* (MATTHAEI *Analecta*, deel III, bl. 559), ontmoeten wij nog kerk- en kloostergebouwen met rieten daken, en gedeeltelijk van hout opgetrokken. Dus ook de kerken waren van hout. En ofschoon wij deswege niet zoo vele berigten aantreffen, als van de huizen en kasteelen, omdat men niet dan zeer zeldzaam, in de oude fundatiebrieven, de stof uitdrukte, waarvan de kerken gebouwd waren (**), en men ook al zeer vroeg de kerken van steen is beginnen te metselen, zoo ontbreekt het nogtans, behalve dat de aard der zaak en de aloude staat van het maatschappelijk leven dit natuurlijk modebragten, ook des-

(*) In eenen brief van 1211, bij J. NIEBERT, *Münsterisch Urkundenbuch*, T. I, S. 397, komt zeker *Meynold van Baslo* voor. Ik teeken dit alleen aan, omdat *Menolda*, *Meynold* en *Menylde* mij toeschijnen allen dezelfde naam te zijn, en omdat die brief in de Ommelanden te huis behoort, zijnde dezelve afgegeven te *Loppersum*, en daarbij gefundeerd de kerk te *Maarhu- sen*, welk gehucht of dorp toen behoorde onder *Baslo*.

(†) Mr. R. K. DRIESSEN, *Monum. Groningana*, bl. 591.

(**) Uitdrukkingen, welke wij somtijds, en van kerken en van kloosters, in de oude oorkonden aantreffen, doen ons een vroeger houten gebouw vermoeden, bij voorbeeld, in den brief van Koning Lotharius, van den jare 967 (bij A. MIRAEUS, *Op. diplomat. et hist.*, I, 46), gegeven aan het klooster *St. Bavo*, als waarin men leest: »*Monasterium, cum Dei auxilio, a praedicto Arnulpho, » venerabili comite, moderno tempore restauratum et in melius » exaltatum*». Vermoedelijk was het klooster ook vóór dien tijd een houten gebouw geweest.

wege niet geheel aan historische aantekeningen. Men voege daarom, bij het aangehaalde, mede de getuigenis van den Abt van Uresperg, CONRAD VAN LICHTENSTEIN, die, in zijne beroemde kronijk, op het jaar 1169 melding maakt van den tempel der Godin *Ziza*, in deze woorden: »hujus quoque deae templum ex lignis barico ritu constructum, etiam postquam Romani eam incolere coeperunt, inviolatum permansit.” Ook te Upsal in Zweden stond de alom in het noorden vermaarde houten tempel, welke in ouderdom onze jaartelling zelfs te boven ging, met een, hoogst waarschijnlijk, mede van hout opgetrokken, koninklijk verblijf, *Ullarager* geheeten, hetwelk nog bekend is in het grijze Noordsche lied van *Kraka* nit het laatst der achtste of het begin der negende eeuw (*). RAUMER (†), de slaven beschrijvende, verhaalt niet alleen, dat deze het verlies van hunne, uit eenige takken zamengevlochten woningen, als onbeduidend beschouwden, en hunne woonplaats, bij gevaar van vijandelijken aanval, spoedig verlieten, maar ook, dat de tempel van *Arkona* van hout getimmerd was. Dit zal waarschijnlijk op vele plaatsen, ook bij de Vriesche volksstammen, het geval zijn geweest, zoodat wij het vermoeden der heeren HETTEMA en ROSTHMUS, in hunne belangrijke *reis naar Sageltherland*, bl. 135 (**), niet geheel ongegrond vinden, wanneer

(*) Zie J. H. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland*, deel I, bl. 10; deel II, bl. 10 en 21. Men vindt eene beschrijving van dezen prachtigen tempel, met eene kleine teekening van donzelven, in JO. MAGNUS, *Gothorum Sueonumquè historia*, p. m. 35.

(†) *Hohenstaufen*, I, 367.

(**) Hetgeen deze geachte geleerden, bl. 181, schrijven, dat, naar hun inzien, de Vriesche volksstam, van den beginne af aan, dat dezelve zich in het noordwesten van Europa nederzette, reeds onderscheidene families heeft uitgemaakt, en dat van daar zou zijn af te leiden derzelve verschil in de taal, tusschen het eene gedeelte der Vriezen en het andere gedeelte, is een vermoeden, hetwelk ik niet ben toegedaan, en 't welk mij ook geheel onnoodig schijnt, om het gemelde verschil op te lossen, daar het, uit den aard der zaak, bevestigd door de taalgeschiedenis, ook bij andere volken, natuurlijk

zij, bij de beschrijving van de kerken in dit landschap, melden: »In vorige eeuwen mogen hier almede, gelijk »elders, volgens toenmalig gebruik en den drang der om- »standigheden en der tijden, wel houten kerken gestaan »hebben, die, in lateren tijd, toen er meer ontwikkeling, »welvaart en kracht in de Maatschappij ontstond, in stee- »nen veranderd werden.” — Eindelijk moet de St. Lebuinus kerk te Deventer, oorspronkelijk van een onaanzienlijk voorkomen, mede slechts van hout opgetimmerd, en met stroo bedekt zijn geweest (*), hetgeen te meer waarschijnlijk is, uit hoofde van haren hoogen ouderdom, en van de

is, dat een groot volk, want de Vriezen besloegen voorheen de kustlanden, van af de *Wezer* of de *Jade* tot aan het riviertje *Kinheim* bij Alkmaar toe, nuances in deszelfs taal heeft. In elke stad in ons Vaderland wordt een afzonderlijk *dialect* en een bijzonder taaleigen waargenomen. In *Zwolle*, b. v., maakt men het verkleinwoord, door bijvoeging van den uitgang *ien*, als *pöttien*, *köppien*, *scheutteltien*, terwijl men in *Deventer*, en dus in de nabijheid, het verkleinwoord maakt door bijvoeging van *ken*, als *pötken*, *köpken*, *scheuttelken*. In *Groningen* is zelfs bij de eene poort eene andere *nuance* van uitspraak, dan bij de andere; bij de *Aa-poort* hoort men duidelijk den Vrieschen, en bij de *Heerenpoort* den Gooregter of Drentschen tongval. Hoe veel meer verloop zou er dan niet moeten zijn, indien men de grenzen van Vriesland uitbreidde met den jeugdigen schrijver van de *Commentatio*, over de oude grenzen van Vriesland, in de *Annales Acad. Gron.*, 1833 - 1834, den heer Mr. J. VAN DOORNINCK, tot aan den *Sincfal* in Vlaanderen; van welk gevoelen ik echter in het geheel niet ben, en waartegen zich, mijns inziens, taal, wetgeving en geschiedenis verzetten, hoezeer het waar is, dat men in alouden tijd, bij gebreke soms van eenen anderen naam, en omdat de Vriesche naam de beroemdste was, wel eens de verder, dan *Alkmaar*, gelegene volken *Vriezen* noemde, zoo als vreemdelingen den naam van *Hollanders* geven aan Gelderschen, Overijsselschen, Drenthen, Vriezen, Groningers, enz.

(*) Zie het *Levensberigt van St. Lebuinus* door den heer Pred. P. C. MOLHUYSEN, in den *Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren*, van 1836, bl. 5.

herhaalde afbranding van de kerk; voor de eerste maal reeds bij het leven van St. Lebuinus zelve; voor de tweede maal ten tijde, dat St. Ludgerus er pastoor van was; voor de derde maal in 1240; en voor de vierde maal in 1334. Zie *Oudheden en Gest. van het Bisdom Deventer*, I, 106.

Niet alleen waren de kerken en godshuizen, in den vroegsten tijd, van hout gemaakt, maar ook andere openbare gestichten, zoo als de *Hallen* of *Gildehallen*, welke groote gebouwen waren, waarin de kooplieden hunne waren nederlegden en hunnen handel dreven. Men had dezelve reeds vroegtijdig in de voornaamste steden van Vlaanderen. Oudtijds waren zij van hout opgetrokken, en droegen van daar mede den naam van *Phalae*. Zie L. A. WARRKÖNIG, *Flandr. Staats- und Rechtsgeschichte bis 1305*, I, 356.

Maar laat ons tot de huizen en kasteelen terugkeeren. Het is meer dan waarschijnlijk, dat er reeds vroeg onder de houten burgen, welke hier en daar in ons vaderland getimmerd werden, ook eenige zware steenen gebouwen zullen gezet zijn. De invallen der Noormannen maakten zulke vesten meer noodzakelijk, vooral langs de kusten en rivieren, welke het meest aan de bezoeken dezer rooverbenden bloot stonden, niet alleen ter beveiliging van het land, maar ook van de ingezetenen, die zich daarin met hunne kostbaarste goederen verborgen en verdedigden, hoezeer deze zeeschuimers doorgaans den tijd niet hadden, om dergelijke vesten lang te belegeren. Zoo waren het misschien ook steenen kasteelen, die Koning Odo, in het laatst der negende eeuw, tegen de Deenen liet bouwen, alsmede steenen versterkingen, welke Karel de Kale, om dezelfde reden, reeds vroeger, in de meest bedreigde streken, had doen aanleggen (*). Doch tot het oprigten van vaste burgen, door bijzondere personen of vasallen, werd de toestemming van den Oppervorst vereischt, zoo zelfs, dat er

(*) J. H. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland*, deel I, bl. 235.

nog Frankische bevelschriften (*) voorhanden zijn, om, binnen zekeren korten tijd, weder af te breken alle *castella et firmitates et hias* (zijnde borstweringen, wallen met *palisades*), welke gezet waren zonder vooraf bekomen verlof. De Graven en edelen in ons vaderland hebben zich

(*) J. H. VAN BOLHUIS, t. a. p., bl. 235. Dit gold ook ten aanzien van het bevestigen van steden, waaromtrent, in het *Magdeburgische Weichbild*, door den glossator, op Art. 9, nog wordt aangeteekend, dat eene nabijgelegene stad zich ook daartegen met regt verzetten mogt, wanneer zij bij zulk eene bevestiging schade leed. In het *Rechtsbuch nach Distinctionen, nebst einem Eisenachische Rechtsbuch*, op nieuws uitgegeven door Dr. FRIEDRICH ORTLOFF, Jena 1836, vindt men, B. VI, C. 21, bl. 328, een verbod, om geen burg noch stad te bouwen, noch te bevestigen met planken of met muurwerk, zonder des landregters verlof, doch dat men zulk een verlof niet behoeft te vragen, als men wil bouwen met hout, of zelfs met steen, mits niet hooger dan drie deelen boven elkanderen, één deel in den grond en twee deelen boven den grond. Dit staat in het eerstgemelde Regtsboek. In het tweede of Eisenachsche Regtsboek, bl. 704, leest men, dat iemand, die in eene straat wil bouwen, hetzij met hout, hetzij met steen, daarbij zijne bureu moet roepen. Het bevat voorts verscheidene belangrijke punten over het bouwen der huizen, over den afstand tusschen dezelve, het leggen der balken, het vooruitspringende gedeelte over den wandmuur, den druip, enz., welke verscheidene sporen van ouderdom opleveren, mede blijkbaar uit het opgeven van de maat van hoogte en lengte. Men treft ook, in andere wetten en oorkonden, dergelijke regtsbepalingen over het timmeren van steenen of bevestigde huizen en plaatsen aan; doch, wat de steden betreft, zoo begreep men al spoedig, dat, in Holland, den Graven het regt toekwam, om dezelve te vestigen, door het schenken van het poorterregt; zie J. VAN OUDENHOVEN'S *Beschr. der stad Dordrecht*, bl. 121, zich daarbij beroepende op PHILIPPUS LEIDENSIS, *de Republ.*, en HUG DE GROOT, *de antiq. Reip. Batavae*, c. V. Overigens begunstigde Keizer HENDRIK I reeds sterk het bouwen van dezelve; zie SAVIGNY, *Geschichte des Röm. Rechts in Mittelalter*, I, 251; MITTERMAIER, *Grunds.*, I, 300; VON RAUMER, *die Hohenstaufen*, V, 270.

nogtans reeds zeer vroeg daaraan weinig gestoord, en zich te dien opzigte dermate tegen de Duitsche Keizers verzet, dat daarover meermalen oorlogen zijn ontstaan. In lateren tijd hebben in Holland en in Zeeland de Graven het regt verleend om sloten te bouwen (*). Geene kasteelen mogten, zonder hunne vergunning, worden gezet. Oock Keizer Karel V, eenmaal de heerschappij over de provinciën Groningen, Vriesland en Overijssel verkregen hebbende, bepaalde in de Instructie, aan zijnen Stadhouder in 1540 gegeven (in het *Friesch Placaat- en Charterboek* van SCHWARTZENBERG, II, 805), art. 17, wel uitdrukkelijk: » de Stadhoudere en sal nyet gedoegeu, dat » eenige eedelen, prelaten oft anderen, eenige stercten oft » huysen mit wallen, valbruggen ende grachten maicken, » ende indien hy eenige, voer zyne tyt gemaict, bevindt, » tegens ende contrarie de preuilegien van den landen, » sal die doen afbreecken, ende de grachten vullen''. Doch zulk een waakzaam oog ontbrak er in den vroegeren tijd. Het keizerlijk gezag was in dezen uithoek des Rijks zwak, en doet zich daar zeldzamer voor, dan elders. In de verafgelegene Vriesche landschappen vooral, welke met moeite door de wapenen tot eene onderwerping aan de Frankische heerschappij waren gebragt, schijnt men te hebben gebouwd, wat men wilde.

Doch behalve dusdanige kasteelen, welke, ten tijde van de Noordsche invallen, in ons vaderland, en waarschijnlijk ook in deze streken, van steen mogen gebouwd zijn, kan men als geschiedkundig aannemen, dat vermogende geslachten, tusschen de Wezer en het Flie, eerst omstreeks de dertiende eeuw, steenen huizen of burgen zijn beginnen te bouwen (+). In het *Emsiger Landregt* van 1312, mede uitgegeven door Mr. MONTANUS HETTEMÀ, *Leeuw*. 1830, vindt men enkele malen gewag gemaakt van steenen huizen. In art. 71 staat: » Huasa otherem sin *stenhus* off

(*) Zie ALKEMADE, *Besch. van de Stadt Briele en den Lande van Voorn*, I, 17.

(+) M. VON WICHT, *Ostfr. Landrecht, Vorbericht*, bl. 23.

» wint ynna en gode fretho , thria merc". Dit beteekent: » wie eenen anderen zijn *steenhuys* in eenen goeden vrede (als er een goede landvrede heerscht) met geweld » afneemt , breekt drie mark" (*). Men gaf aan zulke huizen den naam van *stinsen* , in tegenoverstelling van houten gebouwen. In de Kronijk van *Petrus Thaborita* , uitgegeven in het eerste stuk van het *Archief* , bijeen verzameld door de heeren VISSER en AMERSFOORT , komen verscheidene *blokhuizen* voor , als dat in de *Lemmer* , te *Heeslim* , te *Hemelem* , en waarschijnlijk in meer andere dorpen of gehuchten , voorts vele steenhuizen , stinsen , sloten , kasteelen , en versterkte huizen. Men vindt bij den gemelden Vrieschen kronijkschrijver , op het jaar 1250 , waar hij gewaagt van den tijd , toen *elck man op syn eyghen sath* , en er veel goud en zilver in het land was , aangeteekend: » doe tymmerde elc bynae een casteel of stins om toe ontsitten een stoet , soe dat al Vrieslant oest ende west was vol » stinzen". Deze schrijver vermeldt de inwendige partij-schappen en de lange jaren van onderlingen strijd , en daarin komen schier op elke bladzijde de stinsen der edelen en voornaamsten voor , onder welken sommigen , zoo als de stins te *Yrnsem* , *sterckelic beslotet ende bebolwerctet* waren. In de Opstalboomsche wetten van 1323 komen beide , de steenen huizen en de houten gebouwen , voor: » hat hij een steenhuys , dat schilma the werpa , haetti » hi een holten huys , dat heert an Hof en an Koninges » wara" , dat is: » heeft hij een steenhuys , dat zal men » omverwerpen , heeft hij een houten huys , dat behoort aan » het Hof en in 's Konings bezitting" (†). Onder dezen naam

(*) De heer HETTEMA vertaalt *offwint* met *afwint* , hetgeen mij te zacht voorkomt. Het woord toch geeft hier te kennen *met geweld afnemen* , *gewelddadig overwinnen* , waardoor de landvrede gebroken werd. Daarom was de breuk zoo hoog. De daad wordt in dezelfde wet met het in brand steken van eens andermans huys gelijk gesteld en gestraft; beide met drie mark. Zie WIARDA , *Altfries. Wörterb.* , op het woord *Winn*.

(†) Bij JO. HERINGIUS , de *Castris s. jure Burgorum* , bl. 22 , heb ik aangehaald gevonden , dat KYLLINGERUS van gevoelen

zijn zij nog heden ten dage, in het tegenwoordige Vriesland, tusschen het Flio en de Lauwers, bekend, als mede in Oostvriesland (*), alwaar ik mij herinner, dat er thans nog een gevonden wordt, namelijk op het *Bonder Bouwland* (†), welke in vorm gelijk is aan de stins in Vriesland. Ook in Overijssel gaf men aan zulke kasteelen den naam van *stins*, gelijk wij kunnen zien uit den *Tegenw. Staat van Overijssel*, deel III, bl. 549, alwaar voorkomt, dat het kasteel der heeren Van Voerst oudtijds genoemd werd *de stins of stein te Voorst* of *Voërst* (**).

was, dat het woord *stein* alleen dan aan eenen burg gegeven werd, wanneer dezelve op eene rots was getimmerd, gelijk er zoo vele op de rotsen langs den Rijn staan, dit gevoelen daarmede trachtende te staven, dat ook de Italianen zulke burgen *Rocca* (*rots, steen*) noemen: *et in eadem significatione arces Itali vocant Rocca, quod petram quoque denotat*. Het moge in Italië waar zijn, dat willen wij thans niet onderzoeken; maar bij ons is en kan dit het geval niet zijn, als staande in ons land geene burgen op rotsen.

(*) *VIARDA, Ostfriesische Geschichte*, I. 310.

(†) Deze stins, aldaar het *Steenhuis* genaamd, heb ik in Mei 1837 nog bezocht en met belangstelling gezien. Volgens *FR. ABENDS, Erdbeschr. des Fürstendoms Ostfr. u. des Harl.*, bl. 246, is hetzelfde het huis geweest van eenen Bonder Capitaneus of Hoofdling. Van de latere Capitanei is *JOHANNES VAN HETEREN* nog alleen bekend, als de laatste adellijke bezitter van hetzelfde. Men weet deszelfs sterfjaar niet meer. De stins is heden nog in het bezit van dat geslacht, hetwelk echter niet meer onder de adellijken geteld wordt, hoezeer een oom van den tegenwoordigen bezitter, die het laatst het gebouw bewoonde, dat naderhand aan den stins geplaatst was, en die vóór weinige jaren gestorven is, den titel van *Jonker van Heteren* nog voerde. Het is zeer vervallen. De gracht is voor eenige jaren gedempt. Er moeten nog oude brieven en papieren, rakende dit huis, onder den heer Van Heteren zijn, doch welke ik bij de bezigtiging, wegens de afwezigheid van dien heer, niet heb kunnen te zien krijgen. Zie over dezen burg *HARKENROTH, Oostf. Oorspr.*, bl. 388.

(**) De geschiedenis der heeren Van Voerst, welke wij bij dien schrijver aantreffen, is zeer belangrijk, ook ten aanzien van ons

Men noemde ook elders, zelfs nog toen het bouwen met steen meer in zwang raakte, zulk eenen burg, niet alleen door geheel Duitschland, maar ook in alle oorden van ons vaderland, *steen* of *stein*, van welke gewoonte nog afkomstig is eene groote menigte eigennamen van burgen, onder welke het genoeg zal zijn te noemen *Ravestein*, *IJsselstein*, *Loevestein*, *Falkenstein*, *Kellestein*, *Hulkestein*, *Waddestein*, *Hagestein*, *Everstein*, *Grovestein* en andere, in onze vaderlandsche geschiedenis, meer of min beroemde steenhuisen (*). Zoo werden almede de gevangenissen oudtijds van steen gemetseld, en droegen van daar, op verscheidene plaatsen, ook den naam van *steen*. Op die wijs komen, in de oude keuren van Delft van den jare 1300, twee gevangenissen voor, onder den naam van *den ouden steen* en *den nieuwen steen*, en, in die van Leyden, eene gevangenis onder den naam van 's *Gravenstein* (†). In Zeeland worden nog, in verscheidene steden, de gevangenhuisen eenvoudig met den naam van *steen* bestempeld. Men kan daarvan, uit oude statuten en kronijken, meerdere voorbeelden vinden bij A. MATTHAEUS, *de Nobilitate*, bl. 1141, waar men tevens kan zien, dat de cipier van een gevangenhuis oudtijds genaamd werd *de steenwaarder*, en het sluitgeld *steengeld*. » Ratio haec est hand dubie (schrijft MATTHAEUS) » quod pleraeque olim domus exceptis publicis » ligneae. Inter publicas etiam carcer. Et hinc carcer *steen*, » *steenhuys*." In de *Nieuwe Chronyk van Zeeland*, uitgegeven door M. SMALLEGANGE, bl. 299, verhaalt men,

onderwerp. Men zie voorts, over dezen merkwaardigen *stins*, van welks steenen, toen het huis in 1362 geslecht werd, de groote of St. Michiels kerk van Zwol werd opgebouwd, het kleine stukje in den *Overijsselschen Almanak* van 1837, bl. 122, getiteld: *de Stins Voorst*, alwaar ook eene teekening van dat aloude gebouw voorkomt.

(*) Zie KILIAEN ad voc. *steen*. Als mede den *Konst- en Letterbode* van 1836, No. 3, bl. 39.

(†) Zie BLEYSWIJK, *Beschr. van Delft*, bl. 108. En de *Beschr. van Delft*, uitgegeven bij Boitet te Delft, in 1729, in folio, bl. 62.

dat 's Graven huis in oude tijden genoemd werd 's *Gravensteen*, en dat, uit hoofde men het *schot* of de belasting moest *schieten* of betalen *ten steene*, de belasting zelve, in Zeeland, den naam had gekregen van *steenschieten*, en de rol, naar welke de belasting betaald werd, *de steenrolle*. Ook in den Haag is van hoogen ouderdom eene gevangenis, genaamd *Diefsteen*; zie VAN WESTERHOUT, 's *Gravenhage in de 13e eeuw*, bl. 16 en 29.

In de Ommelanden (een voornaam deel van het oude Vriesland) droegen de van steen opgetrokkene burgen den naam van *Kemina* (*) en *Kamnada*, welke benaming men ook elders aantreft, zoo als in het Fuldasche, Brunswijksche, enz. Achter de *Traditiones Fuldenses* van SCHANAT, in de verhandeling, onder den titel: *Buchonia vetus*, leest men, bl. 325: »*crescente igitur per Buchoniam re familiarum et rustica, creverunt opes, crevit et cum his plurimorum, praesertim nobilium, potentia, quibus, in medio suorum positus, ad distinctionem non satis aliquando visum fuit lapideas aedes inhabitasse, vulgo Keminatas dictas, nisi eas in arduo montis aut rupis alienius jugo locarent, ac praeter necessitatem fossis et propugnaculis munirent.*» In den *Codex Tradit. Corbeiensium* van FALKE, komen ook sommige kloosters, in oorkonden van 1147 en 1184, onder den naam van *Keminada* voor, hetgeen mij toeschijnt te moeten toegeschreven worden aan derzelver op trekking met steen, waardoor zij het voorkomen kregen van burgen. Zie aldaar bl. 242, 742, 906, en verv. Deze steenen burgen of *Keminada's* waren spoedig belangrijk genoeg, om dezelve aan eenen vasal in leen te geven. A. G. PAGENSTECHER haalt, in zijne verhandeling: *de feudo horrei* (*Cliviae* 1750), bl. 6, eene Dissertatie aan van J. M. KLOTZIUS, *de feudo aedificii* (*Giessen* 1743), en eene, welke verdedigd is onder BRUNQUELL, *de feudo Keminatae*; maar, vermits ik, vooral, laatstgemelde Akademische verhandeling niet heb kunnen bekomen, weet ik

(*) VAN HALSEMA, *Staat en regeringsvorm der Ommelanden*, in den werken van *Pro Exc. J. P.*, II, 65.

niet, in welken zin het woord *Keminata* aldaar genomen is. Wat het woord oorspronkelijk aanduidt, is ook tamelijk onzeker. De geleerde schrijvers van het *Bremisch-niedersächsisch Wörterbuch* waren er ook mede verlegen, en oordeelden (II, 757), dat hetzelfde eigenlijk een *verweld* vertrek beteekende. En dit zoo zijnde, dan wordt er zeker op zulke *Kaminada's* gedoeld in een oud Ommelander Landregt (in de boekery van *Pro Exc. J. P.* onder nr. 21 der Handschriften in 4°, bl. 342 en 343), waarin gesproken wordt van *groene erven en welfte huizen*, als behoorende tot de vaste goederen. Uit het *Hildesheimer Stiftsrecht* brengt JACOB GRIMM, *Deutsche Rechtsalterthümer*, bl. 182, deze woorden bij: »wero ok, dat en de-
» nestmann des bisscopes hulde vorlore . . . he scol an sine ke-
» menaden komen'', waar het woord waarschijnlijk een bisschoppelijk slot te kennen geeft. De hoogleeraar J. DERHOEF, in de werken van *Pro Exc. J. P.*, D. III, Stuk II, bl. 9 der *Analecta*, leidt het woord af van het Latijnsche *caminata*, zijnde een vertrek met eenen dikken steenen muur en een schoorsteen in hetzelfde. Men kan deze benaming zelfs vinden in een handschrift uit de dertiende eeuw, bevattende *het leven van Jezus*, in 1835 te Groningen uitgegeven door Prof. G. J. MEIJER, bl. 200, in de beteekenis van *kämer*, want Jezus, last gevende tot het bereiden van den laatsten Paaschmaaltijd, zegt: *ende dan sal u die wert wissen ene grote kemenade*; waaromtrent de uitgever aantee kent, bl. 375, dat dit woord eigenlijk eene slaapkamer beteekent, doch ook dikwijls voor elke andere kamer gebruikt wordt. Deze beperkte beteekenis heeft echter het woord, zoo elders, als hier te lande, oudtijds niet gehad. Door *kemina* werd in de Ommelanden aangeduid het geheele gebouw, den *stins*. Misschien zou men deze beide beteekenissen daardoor kunnen vereenigen, dat de oude *stinsen*, even als torens, gebouwd waren (en ik heb er nooit eenen gezien, die een anderen vorm had), waarvan de omvang ook waarschijnlijk, oudtijds, bestond uit slechts één vertrek, namelijk elke *étage* uit één vertrek, want zij tellen doorgaans drie of

vier verdiepingen. Naderhand heeft men het woord in engere grenzen beperkt, en tot zulk een vertrek van het huis overgebracht, alwaar gestookt werd en men zich warmde, gelijk *du cange* met vele oude voorbeelden staaft. Vervolgens heeft men er van gemaakt de keuken of het keukengebouw. In eenen brief der stad Groningen van den 24 Julij 1434 (*), rakende het Lazarus-hospitaal te Helpen, wordt bevolen: *die sieke solen in den sieckhuse bliuen, ende nicht in de kamenade gaen ouer spyse noch ouer dranck*. Eindelijk heeft men het woord alleen tot den schoorsteen of vuurhaard bepaald, welke bij de Duitschers genoemd wordt *camin*, bij de Franschen *cheminée*, bij de Italianen *cammino*, en bij ons *kemenije*. Daarover heeft JO. HERINGIUS mede eene kleine verhandeling geschreven: *de caminis*.

Ik moet, ten aanzien van het woord *kamer*, hetgeen eene uitgeholde ruimte beteekent, en nà verwant is aan *kamina*, *kemina*, *kamnada*, ook nog opmerken, dat hetzelfde ondijds mede werd gegeven aan een geheel gebouw, zoo als VAN HASSELT te regt op *MILIAEN* heeft aangeeteekend. Was het een steenen gebouw, dan noemde men het *Steenen-kamer*. Zoo lag er bij Putten een *Steenen-kamer*, en bij Deventer, doch op Geldersch grondgebied, ook eene *Steenen-kamer* (†). Met het woord *Saal* was het even eens gelegen, want oorspronkelijk beteekende hetzelfde een *huis*, zoo als SCHILTER, HALTAUS, WACHTER en anderen leeren, en van waar men nog in de oude Beijersche wetten heeft *salisuochan* voor *huiszoeking* (zie JACOB GRIMM, *Deutsche Rechts-alterthümer*, bl. 639), terwijl het naderhand nogtans de, meer beperkte, beteekenis van een ruim vertrek ontvangen heeft. Deze *kemina's*, burgen of bevestigde steenen huizen werden in den oorlogzuchtigen en gevaarlijken tijd, welken wij nu bedoelen, niet alleen gebouwd, om zich te beveiligen tegen het geweld en het onregt van naburige edelen, of stroopende

(*) Bij DRIESSEN, t. a. p., bl. 768.

(†) Zie den *Tegenw. Staat van Overijssel*, III, 267.

vreemdelingen, maar voornamelijk ook, als middelen, om geweld te plegen; om zich door de kracht der wapenen te verheffen boven anderen, die minder rijk en vermogend waren, en eene heerschappij te erlangen, welke het regt niet verleende. De voor deze streken zoo belangrijke kronijkschrijver van *Wittewierum*, *Menco*, of liever deszelfs onbekende vervolgschrijver (*), meldt ons, dat de burg te Norden, ten jare 1285, gebouwd werd, om rust en vrede te genieten, en zich te beveiligen tegen de moorden, welke destijds openlijk bedreven werden, en waartegen geene houten woningen konden beveiligen. Doch de meeste steenen huizen werden gebouwd om heerschezuchtige ondernemingen te bevorderen, en zich de heerschappij over vrije lieden aan te matigen (†). Daarom bedong men somtijds in de zoenbrieven, dat de burgen niet met steen mogten worden bevestigd, waarvan ik mij ten bewijze, onder anderen, beroep op eenen brief van 1314, welken J. NIESERT, *Münsterisches Urkundenbuch*, B. I, *Abth.* II, bl. 190, bijbrengt. In denzelfven komt voor een slot onder den naam *des Woluesberges* en eenen *Forborges vor deme Woluesberghe*, en deswege dit beding: »Vnde denseluen bergh (namelijk *Woluesbergh*) so-
» le wy heydenrich oder vnse rechten cruen *mid holte*
» vestenen vnde bowen, sonder *steijn*. id nen were dan
» myd vorkentnyse vnde myd willen vnser vorgenomden
» hern byscob Ludwygs vnd sines stichtes. So mogte wy
» den seluen bergh myd stene bouwen." En evenzeer was het daarom niet zonder reden, dat men menigmaal, bij overdracht van burgen, bedong, dat dezelve geen kwaad zouden mogen doen. Tot voorbeeld kan verstreken de brief van 1397, mede bij J. NIESERT in gemeld *Münsterischen Urkundenbuch*, I, II, 35, in welken de Bisschop van Munster en het sticht Osnabrück over eenige goederen een verdrag sluiten, waarbij eerstgemelde aan laatstgemelde overdraagt deszelfs regt op de sloten Cloppenburg en Oyte,

(*) MATTHÆI *Analceta*, T. II, p. 202.

(†) M. VON WICHT, l. c., *Vorbericht*, bl. 23.

doch onder deze aanneming: » so en sullen wy vnser he-
 » ren van Osenbrugge vorg. vnd synen nakomelingen vnd
 » ghestichte vnd de he myt rechte verderghedingen mach
 » nynen schaden schen laten van den vorg. sloten noch dar
 » weder to , noch ock synen kopluden vp den straten in
 » dem lande dar dore to wanderen sunder arghelist”. In
 zekeren verbondsbrief, welken Bisschop Frederik van Blan-
 kenheim van Utrecht, op *sant vitus auont* 1419, met de
 Ommelanden sloot, en welke nog geheel gaaf op het Ar-
 chief van Groningen berust, zijnde alleen van 's Bisschops
 zegel voorzien, omdat de Prelaten en Kapittelen der vijf
 Godshuizen van Utrecht, benevens Burgemeesteren, Sche-
 penen en Raden der steden Utrecht en Amersfoort des-
 tijds niet bij hem waren, verbindt zich de Bisschop, om
 in de Ommelanden geene sloten te bouwen: *Item soe en*
sullen wij in desen voers. landen gheen Sloten noch ves-
tenisse doen maken noch aennemen, dat desen voers.
landen ende hoeren ynwoenre te hynder off te schaeden
comen mach. Ook de Raad van Groningen, overtuigd
 van het gevaar, in hetwelk ligtelijk de stad zou kunnen
 geraken, indien in hare nabijheid kasteelen wierden ge-
 bouwd, bepaalde in deszelfs Stadboek van 1425, B. VII,
 art. 2: *Ne gheen man en moet icnich steen huus bouwen*
an onser hemmerke noch an onser marke noch an onsen
rechte buten Groninghe. wolde dat yenich man doen dat
solde weren die mene stad op der meenre stad cost. Zelfs
 werd het nog voorzigtig gerekend, dat deze Provincie, in
 haar verdrag met den Hertog van Gelder van 1518, en na-
 derhand met Keizer Karel V, in 1536, wel nadrukkolijk
 bedong, dat er geene vestingen in het land mogten wor-
 den gebouwd, dan tot bescherming van hetzelfde, als het
 noodig was. Deze voorwaarde stamde dus van den ouden
 tegenzin der landzaten in deze oorden af, die zich onder
 het knellende juk van vreemde heeren niet wilden bukken.

Deze tegenzin blijkt in vele streken der Vriesche lan-
 den, waar het volk geene kluisters of heerschappij kon
 duldten, en de vrijheid liever dan het leuen had, daarnijt,
 dat er in het geheel geene steenen huizen, ook niet door

hunne eigene ingezetenen, die in geboorte of rijkdom boven anderen uitstaken, mogten worden gebouwd. Onder de Saxen, welke zich in Engeland vestigden, waren vele Vriezen, en ook dezen hadden aldaar hunne houten huizen, doch zij leerden er, van de Noormannen (volgens *WALTER SCOTT, Tales of a Grandfather*, I, *Chapt.* 3 en 5, bevattende de Scotsche geschiedenis), het bouwen van steenen burgen en kerken, waartegen de Koningen het bouwen van ruime steden begunstigten, om door dezelve steun tegen de magtige edelen te verkrijgen (*). De Broekmannen, een aloud Vriesch volk, hetwelk aan de andere zijde van de Eems woonde, bleven in dat stuk lang hunne oude Germaansche zeden behouden, en gedoogden het niet, dat iemand binnen hunne landpalen zulke vesten of steenen burgen aanlegde, en zelfs niet, dat iemand steenen muren bouwde, behalve de kloosterlingen voor hunne kloosters en het volk voor deszelfs kerken. Zij maakten deswege opzettelijk eene willekeur, welke in de aloude Vriesche taal

(*) *W. SCOTT*, t. a. p. II, c. 24, verhaalt, dat Jacobus V, die veel van de jagt hield, eens met den afgezant van den Paus ter jagt ging, en prachtig onthaald werd door den Graaf van Athole in een ruim houten paleis van eene bijzondere landelijke bouworde, doch bevestigd met houten torens en uitwendig zich vertoonende, als een sterk kasteel. De kamers waren, van binnen, met bloemen en heestergewassen fraai bedekt en getooid; alles getuigde van rijkdom en pracht. De maaltijd, in de keukens van het kasteel door eene menigte koks bereid, was overdadig en kostelijk. De gezant stond verbaasd over zulk een grootsch gebouw en koninklijk onthaal in het midden van rotsen en wildernissen. Maar hoe hoog rees zijne verbazing niet, toen hij zag, dat, bij hun vertrek, toen de jagt geheel was afgeloopen, de Hooglanders het houten kasteel in den brand staken, en er zich niet verder om bekommerden. » Dit is (zeide de Koning tot den gezant) zoo de vaste gewoonte van onze Hooglanders; hoe wel zij des nachts ook gehuisvest zijn geweest, zij vertrekken niet, vóór dat zij de woning in brand hebben gestoken. » Bij welke woorden de Koning op het oog had de vrijbuitery en wetteloze gewoonten van deze woeste bergbewoners, nog in zijnen tijd (1512-1542) in zwang.

nog aanwezig is, en deze nadrukkelijke bepaling inhoudt, dat er geen burg, noch muren, noch steenen huizen zouden mogen zijn, bij de straf van acht marken, en dat de Regter, die dezelve niet weerde, of, als het huis gebouwd was, niet weder nederwierp, jegens het volk zoude verbeurd hebben acht marken en zijn eigen huis (*). Ja, zij bepaalden zelfs bij zware straf, dat men niet hooger mogt bouwen, dan twaalf aardvoeten (†) onder het dak, en geene kelders mogt timmeren beneden eene zekere diepte. In het algemeen zagen de Vriesche volken met bekommerenis een steenen gebouw op hunnen vrijen grond oprijzen. In de Opstalboomsche Wetten van 1323, welke dus al de Vriesche Zeelanden raakten, stond zelfs uitdrukkelijk voorgeschreven, dat men de steenen huizen, welke er gezet werden, zoude omver werpen, en alleen de houten huizen behouden. Zij wilden hiervan slechts uitgezonderd hebben de Munnikken- en Godshuizen, dat is, de kloosters en kerken. Zij zonderden deze uit, niet zoo zeer, of niet alleen, om aan deze heilige gebouwen eene meerdere duur-

(*) Over het vernielen der huizen, als eene straf tegen zekere misdaden, heeft de geleerde JACOB GRIMM, in zijne *Deutsche Rechtsalterthümer*, veel belangrijks en lezenswaardigs, bl. 729, verzameld. » Im mittelalter, (schrijft hij) *zerstörte* man häufig » die *wohnungen* von capitalverbrechern, ausser der sonst über sie » verhängten strafe." Zie aldaar ook bl. 792 en 867. In de steenen burgen, onder anderen, van veroordeelde ridders, werd de muur aan de vier zijden van het gebouw doorgebroken in den vorm van een kruis, en dat schijnt ook in de Vriesche landen gebruikelijk te zijn geweest, ten minste in een Vriesch stuk van het jaar 1118, hetwelk SCHWARTZENBURG in zijn *Charterboek*, I, 72, mededeelt, leest men: » ob has causas permittimus *fracturas* et com- » *bustiones* domorum." In de reeds aangehaalde Opstalboomsche Wetten van 1323 komt het omverwerpen der huizen, als straf, mede voor.

(†) In het *Groninger Stadboek* van 1425 heeft men, b. v. Art. 43, *Gaardvoeten*. In de oude *Vriesche Wetten*, I, bl. 29 worden de *aardvoeten* geheeten *Mollestoten*. Elders leest men van *Holtvoeten*.

zaamheid te verzekeren, uit het beginsel, dat dezelve alleen tot vrome en vreedzame einden gebruikt werden, maar grootendeels ook, omdat zij dezelve veelal bezigden, als volksvesten of borstweringen ingeval van nood, wanneer er inlandsche oorlogen ontstonden, of vreemdelingen hen met hunne krijgsmagt overvielen, hetwelk beide, in deze tijden van geweld en regeringloosheid, vele malen gebeurde. Dit was dan ook de reden, waarom de Broekmers vier zulke kerken uitdrukkelijk bij hunne keuren tot kasteelen in nood, of tot *wijkhuizen*, gelijk zij ze noemden, bestemden (*), zoo als de kerk van *Marienhove* (een der merkwaardigste gebouwen der Vriezen, welke ik ooit gezien heb, doch die, helaas! sedert weinige jaren is afgebroken, na eerst, door de slofheid der kerkbestuurders, in eenen geheel vervallen staat te zijn geraakt(†)), voorts de kerken van *Engerhove*, *Victorbuur* en *Aurich*, welke kerken vaste gebouwen waren, op hoogten geplaatst, en zeer geschikt, om de landlieden, met het kostbaarste van hunne have, tegen eene stroopende bende van gewapende lieden, geprikkeld door de begeerte naar buit of wraak, of aange-

(*) In de Glosse nr 8, op Art. 9 des *Magdenburgische Weichbilds* (ed. Leipzig 1589 in folio), leest men: »Ihr solt wissen, Vweichhaus hat dreierleij namen. Zum ersten ist *Weichhaus* ein VVehre, die auff der Stadt Mawer gebawet wird, die umbedeckt ist. Auch heist *Weichhaus* als viel, als ein offenbar Haus, da der Richter pflaget innen zu richten. Auch so heist *Weichhaus* ein solche Stadt (dat is *plaats*), die allen Leuten VVarnung gibt, das sie vor allem unrecchten Gewalt und Unrecht darauff weichen sollen, und ist die gemeine statt, da man pein pflaget an zu legen den missethetern, die sie verdienet haben." Men ziet, dat de Vriezen, als men het woord in de derde beteekenis neemt, zonder daarbij de laatste zinsnede te voegen, hunne kerken met regt *Wijkhuizen* konden noemen. Het huis in de tweede beteekenis noemt de glossator ook *Rathhaus*.

(†) Voorleden jaar is ook de hooge toren gedeeltelijk afgebroken. Zie over deze kerk, *WIARDA, Ostfr. Gesch.*, I, 203, 367; II, 74; en (*VON DERSCHAU*), *Nenc Muthmassung von den Kirche zu Marienhove, Aurich* 1787.

voerd door eenen heerschzuchtigen Hoofdding, immers voor eenen korten tijd, te beveiligen. Daarenboven werden de mannen tot de heervvaart gewoonlijk bij de kerken vereenigd en trokken, van daar ten strijde (*). Ook de banieren werden in de kerken opgehangen, niet alleen die der overwonnen krijgslieden, maar ook die, welke in den oorlog werden gebezigd en rondom welke zich de volksstam vereenigde. De kerken hadden meermalen een krijgszuchtig voorkomen, zoo wel als de huizen binnen en buiten de steden, welke bevestigde gebouwen of burgen waren. — In den tegenwoordigen burgeroorlog of inwendigen volksstrijd in Spanje schijnt men ook nog somtijds de kloosters te bevestigen. Zoo vind ik in de Nieuwspapieren van het najaar 1836 (†) dit berigt: »Terwijl dit hooger »op aan den linkeroever der rivier plaats had, hebben de »Carlisten op den regteroever het *versterkte* klooster van »St. Augustin, gelegen aan de noordzijde van het eigen- »lijke Bilbao, en alzoo een der gewichtigste bolwerken »ter verdediging der plaats, stormenderhand vermeesterd'', als mede, dat, op den 2 December 1836, het klooster *de la Concepcion* was aangetast. — En zoo men oudtijds aan kerken en kloosters geen krijgsumroer wilde verbinden, en dezelve meer voor stille bidplaatsen behouden, dan bouwden zelfs de geestelijken eenen vasten burg in de nabijheid van deze godsdienstige plaatsen. Uit de vele voorbeelden, daarvan voorhanden, beroep ik mij op eenę oorkonde van keizer Conradus, van den jare 1033 (A. MIRAEUS, *Op. diplom. et hist.*, I, 56), rakende Kamerijk, als waarin men dit leest: »quia Gerardus, Antistes, .. quamdam »Abbatiam in honore b. Andreae Apostoli construxit, si- »tam in suburbio, quod Perona dicitur, ante castrum »siquidem, quod S. Mariae nuncupatum, jam pridem prae- »decessor ejus, ELLUINUS videlicet Episcopus, favente tertio

(*) IDSINGA, *Staatsregt*, II, 82, waar zulks gestaafd wordt met Charters van 1291, 1310, 1326, 1327 enz.

(†) Zie de *Haarlemsche Courant* van den 8 December 1836, nr. 147, en de *Groninger Courant* van den 16 d. m., nr. 101.

» *OTHONE Imperatore, extruxerat in monumentum contra omnes incursus malignorum, inibi circumquaque exuberantium*”. Maar laat ons hier van afstappen, want dit zou ons moeten brengen op de *advocaten* of hooge en magtige verdedigers (*) van kerken en kloosters, en op derzelver sloten, welke in de oude tijden meestal in de nabijheid dier gebouwen stonden — en laat ons terugkeeren tot de houten en steenen huizen.

De bevestigde steenen gebouwen komen in de Latijnsche stukken van vroegere eeuwen ook onder den naam van *castra* (†) voor, en wel bepaaldelijk in tegenoverstelling van de houten gebouwen. Men treft deswege een sprekend voorbeeld aan in de *Leges Opstalbomicae* van 1323 (**), waar wij, art. 17, lezen: » *si quis autem homicidium post compositionem et osculum pacis perpetrarit, a patria sua per annum proscriptus maneat; Papatam et non alium visitet absolvendus. Castrum autem, si quod habeat, destruat, domus vero lignea, quam habuit, sententia iudicum publicetur*”. Men zou dit uit eene menigte oude wetten, oorkonden en kronijken, hier en elders, verder kunnen bewijzen. Zoo wordt de

(*) Verscheiden oorkonden, rakende de *Voogdijen*, van de jaren 1173-1280, zijn te vinden bij J. NIESERT, *Münsterisches Urkundenbuch*, bl. 357-394. Het verdient opmerking, dat Keizer Karel V, bij zijne Instructie voor den Stadhouder van Vriesland, Overijssel en Groningen, van den jare 1540, Art. 18, niet wil toegelaten hebben, dat de edelen zich zullen gedragen, als protecteurs of beschermers van kloosters of geestelijke plaatsen, of van eenige gemeente of karspel, zullende de Stadhouder die houden onder zijne bescherming en hoede in den naam des Keizers. Zie SCHWARTZENBERG, *Groot Placaat- en Charterboek van Vriesland*, II, 805.

(†) Zie DRIESSEN, *Monum. Gron.*, bl. 138. En ook JOH. HERINGIUS, *de castris s. jure Burgorum*, eene, in 1625 uitgegevene, *Mantissa* bij zijn *Tract. de Molendinis*, waarin veel geleerdheid staat, en ook de namen *slot*, *burg*, *veste* en *steen* ontwikkeld zijn.

(**) Zie SIBB. SICCAMA, *Lex Frisionum*, uitg. door C. G. GAERTNER, bl. 148.

stins van Voerst, in eene oude kronijk, genoemd *castrum de Voorst* (*), en in de stad Groningen, zoo wel als in de Ommelanden, werden de gevestigde huizen, de vaste steenen burgen, steeds *castra*, *munitiones* geheeten, gelijk uit vele oude oorkonden blijkt. Ook elders droegen zij dien naam. In eenen brief van 1318 (bij I. A. NIJHOFF, *Ge- denkwaaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, deel I, bl. 174) wordt het huis of het kasteel te *Almelo* genoemd: *munitio mea in Almelo*, en in den *Antiquarius des Neckar- Majn- Lohn- und Mosel-Stroms*, bl. 426, wordt een brief aangehaald van 1348, waarin het slot *Frauenburg*, niet ver van *Marburg*, wordt genoemd: *castrum seu munitio in Frowinberg*. Oorspronkelijk noemden de Romeinen *castra* eene verschan- sing van het leger, door hetzelfde met eenen wal te omsingelen, en *castrum* eene schans, sterkte of vesting, eigenlijk eene opene plaats met eene verschan- sing omgeven. Dit woord werd, in het middeleeuwsch La- tijn, overgebracht tot een huis, met verschan- sing of vesten. Het woord *kasteel* (*castellum*) is afkomstig van, en wel het ver- kleinend woord van *castrum*, en was bij de beste Romein- sche schrijvers in gebruik voor eene versterkte plaats, eene met muren omgevene plaats, zonder altijd aan een woonhuis te denken. De landlieden begaven zich zelve en hun vee, van de landen naar de *castella*, om zich aldaar te bergen en te beveiligen. Meermalen komt het woord voor, als eene vrijplaats, als een toevluchtsoord, als een veilige, zekere plek. Zeer vroeg echter gaf men reeds ook den naam van *kasteel* aan bevestigde, meestal van steen opgetrokkene, woonhuizen. Ik moet hier nog bijvoegen, dat, waren de *kasteelen* en *wijkhuizen* oorspronkelijk de verzekerde en verschanste plaatsen, waarheen de landlieden, in geval van nood, de wijk namen, men ook aan het woord *burg*, *burgt*, geene andere beteekenis zal kunnen geven, als af- stammende (naar ons inzien) van het woord *bergen*, in zekere bewaring stellen. De woorden *sterkte*, *fort* en *slot* (van *sluiten*) geven mede te kennen verschanste

(*) *Tegenw. Staat van Overijssel*, III, 540.

schuil- of bergplaatsen, punten van verdediging. En zelfs het woord *spijker*, hetwelk in Overijssel nog heden ten dage gegeven wordt aan een landhuis of eene landelijke heeren-woning, in tegenoverstelling van *Havesate* (*fortunarum sedes*), de edele heerd, of het huis te lande van de edellieden, van of wegens hetwelk zij in de Ridder-schap beschreven waren, is in beteekenis niets anders, dan eene, schoon onbeveste, bergplaats, zoo als blijken kan uit Art. 9 der *Scheepsregten en Ordonnantien der Hansesteden*, van Lubeck, 1591 (*), waar het woord een *voorraadschuur*, bergplaats van goederen, beteekent, hetgeen DRIESSEN, *Monumenta*, bl. 484, doet denken, dat het woord afkomstig is van *spica* of korenaar, en dat het Ommelander dorp *Spijk*, alwaar, in overoude tijden, een groote koren- of voorraadschuur zou gestaan hebben, van daar zijnen naam ontleent. Dit woord treft men ook in Drenthe voor een heerenhuis in of buiten het dorp aan. In een perkamenten stuk, op onze Archivenkamer, zonder jaar of dag, maar blijkbaar uit de 14e of 15e eeuw, leest men: »Item dit soe synt die »tend mudde, welcke die bueren van borck iarlicke schul- »dich synt toe betalen den Cappittel toe sunte Peter Tu- »recht op den Spycker toe Offelte op alle gaedes hylgen »auent toe betalen een yegelick van synen gueden endo »eruen ider buersscup van borek voirss." Ook in Oost-Vriesland komt het woord voor, zoo als te zien is uit RENNERS kronijk op het jaar 1475, aangehaald door H. C. BRUSCHIUS over Jeverland, bl. 135, aldus: »Nun wohnten »bey der Hogewehrt auf der Stelle, wo nun Kniepens »liegt, zwo alte friesche Jungfern in einem alten leimer- »nen Hause (*Spieker*)"; waaruit men tevens ziet, dat ook adellijke Dames voorheen, in dat oord van het oude Vriesland, in leemen hutten of huizen woonden. Eindelijk gaf men oudtijds ook het woord *Saal* aan een kasteel, zoo als uit eene menigte stukken bewezen wordt; zie I. A. RIJHOFF, t. a. p., I, 181.

(*) LE CLERCQ, *Zee-regten*, bl. 267.

Ten aanzien van het bouwen van huizen moeten wij vooral in het oog houden, dat de bosschen, ook in onze vaderlandsche gewesten, voorheen veelvuldig waren. Op plaatsen, alwaar een overvloed van hout was, bouwde men daarvan houten huizen, niet alleen in eenen tijd, toen overal de huizen van hout waren, maar zelfs nog lang daarna. Te regt schrijft daarom Mr. J. H. VAN HEURN, *Hist. der stad en meijerije van 's Hertogenbosch*, I, 15, gewagende van de menigte bosschen, welke voormaals in de Meijerij gevonden werden: *eindelijk bevestigt de oude wijze van timmeren binnen 's Hertogenbosch, dat er een overvloed van hout daaromstrecks geweest moet zijn, vermits niet alleen de gevels, maar het binnenste der huizen, waarvan vele nog in wezen zijn, alle uit het beste en schoonste eiken hout bestaan.* En ofschoon met der tijd, niettegenstaande de scherpste en dikwerf herhaalde bevelen der regering, het hout er langzamerhand meest verdwenen is, zal men toch daaraan ten deele moeten toekennen, dat in die stad de houten huizen zoo lang gebleven, en tot voor weinige jaren, en misschien thans nog, niet geheel verdwenen zijn, immers zagen wij er, in 1833, nog aan de markt, aan de haven, en elders, staan, hetgeen slechts weinige jaren te voren nog veel sterker moet geweest zijn. Volgens den *Tegenw. Staat van Staats-Brabant*, bl. 34, welke ten jare 1740 uitkwam, telde men destijds in 's Hertogenbosch drie duizend groote en een aanmerkelijk getal mindere huizen en houten hutten. Ook VAN HEURN, t. a. p., II, 331, bevestigt dit nader, schrijvende in 1776, dat de gevels der meeste huizen, *gelijk er thans nog verscheiden overig zijn*, van hout gemaakt waren. Nog in den jare 1523 bouwde men bij het beroemde fraaije kerkgebouw eenen hoogen houten toren.

Doch niet alleen op plaatsen, waar wij nu nog boomen en bosschen aantreffen, werd oudtijds het hout gevonden tot het bouwen der huizen, maar zelfs in die streken van ons vaderland, waar dezelve thans zeldzaam zijn, bij voorbeeld, in Drenthe, op welks uitgestrekte heidevelten oudtijds eene menigte boomen van verschillende soor-

ten bloeide , gelijk overbekend is , en bewezen wordt doot het hout , dat nog dagelijks uit den grond wordt opgedolven. Deze boomen liggen alle in de rigting naar het Zuid-Oosten , zoodat zij blijkbaar met eenen noordwesten storm gevelde zijn. Ook in Groningerland heb ik uit de hooge veenen meermalen zware boomen zien halen , die getuigden van de bosschen , welke daar in vroegere eeuwen hadden gestaan. Tevens bewijzen onze oude Charters , dat , reeds in het midden van de dertiende eeuw , in deze oorden veel handel in hout werd gedreven. In eenen brief van 1250 schenkt de verkoren Bisschop van Utrecht aan de abdij van Aduard het regt , om ongestoord den handel te drijven in *hout, turf en beesten* , en deze waren onder vrijgeleide en openbare bescherming door Drenthe te vervoeren; en in eenen brief van 1258 wordt reeds melding gemaakt van eene *Houtmarkt* en *Paardemarkt* , gelegen bij Groningen even buiten de stadsmuren. Men kan deze beide brieven vinden bij BRIESSEN, *Monumenta Groningana* , bl. 23 en 33, en naslaan JACOB GRIMM, *Deutsche Rechtsalterthümer* , bl. 508 , die de merkwaardige bepalingen , in de oude wetten en keuren voorkomende , nopens de houtmark-genootschappen , en het regt , om uit de bosschen het hout te halen tot het optimmeren van huizen aldaar mededeelt.

Van meer andere plaatsen vindt men aangeteekend , dat de landstreek oudtijds met boomen en bosschen is bezet geweest , welke naderhand uit dezelve verdwenen zijn , zoo als te *Dordrecht* , volgens J. VAN OUBÉRHOOVES beschrijving dier stad , bl. 104. Het bouwen van houten huizen was dus onkostbaar , en de bouwstof bij der hand. Daarentegen waren de steenen in die tijden van meerdere waarde , en de tichelwerken schaars. A. MATTHAEUS, *de Nobilitate* , bl. 1142, haalt , tot staving hiervan , bij , dat in verscheidene kenen de boeten bepaald werden in *steen* in plaats van in *geld* , als eene Utrechtsche keur van 1344 , houdende een verbod , bij straffe of » verbeurte van 50,000 steenen » ; eene keur dier zelfde stad , bepalende op *het dobbelen* een banissement » ofte der Stat given to betering 5000 steens » , en als zulks in eene herberg gebeurde » gheven der Stat

» 10 m. steens'' : eene keur van Haarlem van 1490, waarin de straf dus staat; » die verboerde vyf pont ende vyf du- » sent steens'', en elders: » so verboerde si selven tien scel- » lingen ende een dusent stiens''. Zie de keur van Arn- hem van 1442, houdende *steenboeten*, en wel ten behoeve der timmering *ind bouw der Stadt*, te vinden bij c. VAN HASSELT, *Arnh. Oudheden*, deel II, bl. 44; terwijl VAN BRUNNEL, in zijne *Beschrijving der stad Amersfoort*, deel I, bl. 25, mede de keuren dier stad van het laatste gedeelte der veertiende eeuw aanhaalt, waarbij de *steen- boeten* werden ingevoerd, ten einde in de behoefte der steenen te voorzien, welke behoefte aldaar zoo groot was, dat men vóór 1450 geen kans zag, om de stadsmuren, na de uitlegging der stad, die reeds vóór den jare 1388 ge- schied was, van steen op te trekken. De regering van Rotterdam heeft denzelfden maatregel, omstreeks den jare 1418, in hare stad ingevoerd, ten einde baksteen en kalk te erlangen tot het bouwen van de St. Laurens kerk al- daar, wordende de ingezetenen, naar gelang van derzelver overtreding, in zoo vele duizend steenen of zoo veel kalk ten behoeve der kerk verwezen: zie s. LOIS, *Besch. der Stad Rotterdam*, bl. 30, 47. Zelfs was oudtijds, in de keuren van Vlissingen, op sommige overtredingen bepaald, vol- gens BOXHORN, *Chronycke van Zeelandt*, bl. 182, dat de overtreders, tot boete, ettelijke roeden van 's Heeren stra- ten met steen moesten doen bedekken, en dat diegeen, die daartoe onvermogen was, gedwongen zou zijn, eenen steen langs de voornaamste straten aan zijnen hals te dragen. Eene dergelijke keur der stad Leiden, van den 23 Decem- ber 1445, vindt men bij ALKEMADE EN VAN DER SCHELLING, *Nederl. Displ.*, I, 244, als bepalende eene boete van 3000 steenen, *te verwerken aan der stede vesten, daar 't hem van Poortmeesters (d. i. Burgemeesters) zel ge- wijst worden.*

Dan niet alleen ten platten lande stonden er steenen burgen; maar ook in de steden. In de stad Groningen, welke, bij de aanvallen der Noormannen en bij inlandsche oorlogen, van ouds her veel te lijden had, en van welko

wij nu meer bepaaldelijk willen spreken, bevonden zich ook eenige steenen huizen of vesten, welker hooge en breede muren, nog zelfs heden ten dage, derzelver bestemming, als wijkhuizen of burgen, duidelijk vertoonen. Een overwinnaar, die eene stad met zulke vesten in zijne magt kreeg, beval daarom niet zelden, dat deze hooge en zwaar bemuurde huizen moesten worden afgebroken, ten einde hierdoor de overwonnen stad van hare sterkte te berooven, en gemakkelijker in bedwang te kunnen houden. Groningen levert daarvan meer dan één voorbeeld in deszelfs jaarboeken op. Zoo lezen wij, in de geschiedenis dier stad, op den jare 1251, van eenen hevigen twist tusschen de Groningers en de Ommelanders, geboren uit den onverzoenlijken haat, met welken de vermogende geslachten der *Gelkingen* en *Groenenbergen* elkander vervolgden. Dezelve had onder anderen ten gevolge, dat op zekeren dag, terwijl het paardenmarkt was, en de landlieden van alle oorden op dezelve waren te zamengekomen, de Groningers, onder aanvoering van Coenraad van Groenenbergen en de Riddersen Adolf en Rudolf van Peize, die de partij der Groenenbergen waren toegedaan, op de, ter markt gebragte, goederen aanvielen, de landlieden ter stede uitdreven, en eenige edelen uit Fivelingo gevangen namen. Deze daad van openbaar geweld, aan de zijde der Groenenbergen, kon niet nalaten, aanleiding te geven tot het nemen van eene bloedige weerwraak, vooral toen Sicco, de Deken of Proobst van Farmsum, een man, wegens zijne geleerdheid, schrandder doorzigt en welsprekendheid, alomme beroemd en geacht, maar een geslagen vijand van Groningen, zich de zaak aantrok; eene vergadering van aanzienlijken uit de Ommelanden bijeen riep, en op dezelve alle vete, welke er tot dus ver tusschen Hunsingo en Fivelingo bestaan had, door de kracht zijner welsprekende taal wist bij te leggen, en een algemeen verbond tegen Groningen tot stand te brengen. Een buitengewone geestdrift ontvlamde Groningen's vijanden; men gordde ijlings het wapentuig aan; en van alle zijden vloeide de menigte tot den strijd. Met ongetoomde woede stoven de benden naar het kasteel der

Groenenbergen op de Euvelganne, een groot kwartier ten oosten buiten de stads muren gelegen, dat toen nauwelijks weder was opgebouwd, en slechts hetzelfde tot op den grond (*). Daarop werd de stad belegerd. In den beginne was de verdediging even dapper, als de aanval koen en geweldig, maar zij was van geen langen duur, hetgeen voornamelijk daaraan was toe te schrijven, dat de burgerij der stad den Groenenbergen over het algemeen niet was toegedaan, hoezeer, op dat tijdstip, haar belang was verbonden aan de zaak van dat aanzienlijk en vermogend geslacht, en uit dien hoofde eene hardnekkiger verdediging en meerdere standvastigheid wel raadzaam had gemaakt. De stad werd dan spoedig aan den vijand overgegeven, en wel, onder anderen, op deze vernederende voorwaarde, dat de stads muren moesten worden geslecht, en dat al de steenen huizen in de stad tot op de kelders moesten worden afgebroken, terwijl de opstokers van de laatste onlusten voor altoos uit de stad moesten gebannen zijn. Doch deze voorwaarden schijnen niet geheel vervuld en nagekomen te wezen. Ook kwamen, in den herfst van 1252, de bannelingen al weder heimelijk in de stad, en veroorzaakten daar eenen oploop, waarin het hoofd der Gelkingen werd gedood en hunne huizen uit weerwraak geplunderd. En ofschoon deze bannelingen de stad wel weder moesten verlaten, zoo was zulks nogtans voor eenen korten tijd, want het volgende jaar keerden zij terug met eene uitgelezene bende gewapenden, waarmede zij eerst het Broederen klooster, en daarna onderscheidene stinsen of versterkte steenen huizen bemagtigden, welke zij in bezit hielden, van het noodige voorzagen, en in eenen geduchten staat van tegenweer bragten. Dit deed de burgers, die de par-

(*) Dit kasteel stond aan den oever der Hunse, welke destijds oostelijk en vervolgens noordelijk buiten de stad omliep. Thans nog kan men op deszelfs grond duidelijk de sporen van deszelfs standplaats en wallen zien, en aan den loop van den nog aanwezigen ouden dijk den loop der Hunse nagaan. Het kasteel der Gelkingen moet bestaan hebben aan de westzijde van de stad, tusschen Groningen en Eelde. Zie *DRIESEN, Monum. Groning.*, bl. 324

tij der Groenenbergen waren toegedaan, de wijk nemen naar de kerkgebouwen dezer stad, en wel in de eerste plaats naar de St. Walburgskerk, welke meermalen, in de geschiedenis van Groningen, als eene sterke vesting voorkomt, niet alleen ten tijde der Noormannen, die de stad meermalen uitplunderden, maar ook naderhand, onder anderen in 1143, toen Rudolf, de kastelein van Koeverden, dezelve dapper verdedigde tegen den bisschoppelijken Prefect, Egbert van Groenenberg, die te vergeefs langen tijd de kerk belegerde, en ten laatste zijnen heer, den Bisschop van Utrecht, moest te hulp roepen. Deze zocht eerst de kerk door zijne banbrieven te overmeesteren, doch vruchteloos, zoodat hij eindelijk zelf naar Groningen met zijne krijgslieden moest komen, als wanneer de kerk voor het geweld zijner wapenen bukte en zich overgaf (*). Tot deze zwaar bemuurde kerk, alsmede tot de, zuidelijk, aan haar palende St. Meertenskerk, en tot de St. Nicolaas-, nu de Aakerk, nam de Groenenbergsche partij hare toevlugt, en hield zich in dezelve zoo lang tegen de heftige aanvallen van de Gelkingen met buitengewone dapperheid staande, tot dat de Fivelgoërs haar te hulp schoten, en de Gelkingen noodzaakten, om zich, met hunne steenen huizen, op'genade over te geven. Doch ook deze overwinning was van korten duur. De partij der Gelkingen stak het hoofd weder op; de kerken werden nu op hare beurt weder door hen ingenomen, met wapenen en levensmiddelen wél voorzien, en in dezelve het kostbaarste, dat men bezat, ter beveiliging overgebracht. »Inmiddels (dus verhaalt een achtbaar geschiedschrijver dezer stad (†)) »was er nog geen bloed gestort, tot dat Coenraad, een der

(*) Men wil, dat de Bisschop aanspraak maakte op deze kerk, doch dat de stad de kerk beschouwde, als haar eigendom. De Bisschop gaf toe, en de stad nam, ten blijke van haar regt, deze kerk tot haar zegelwapen aan, waarmede zij al hare opene brieven onafgebroken heeft verzegeld tot op den 25 September 1809. De St. Walburgs kerk is afgebroken in 1627; zie *Tegenw. Staat van Stad en Lande*, II, 72.

(†) *Tegenw. Staat van S. en L.*, I, 76. 77.

» Groenenbergen, dit tooneel met een stout, doch snood
» bestaan opende. Hij had zich met een handvol dappers
» en tot alles bereide knapen in den Paddepoel, dicht bij
» de stad, verstoken, van waar hij, in het holle van den
» nacht, binnen de ontmuurde stad kwam, en middel
» vond, om ongemerkt met de zijnen het verwulfsel van
» de St. Martenskerk te beklimmen. Met het aanbreken
» van den dageraad stuift hij langs eenen wenteltrap ter
» kerke in, en valt de verbaasde menigte terstond op het
» lijf. Negen mannen lieten hierbij het leven, terwijl de
» overigen het ontvlugten, en hunne goederen ter gewisse
» plundering overlieten.”

Een ander voorbeeld van stinsen of steenen wijkhuizen binnen deze stad geeft ons de geschiedenis der volgende eeuw, uit deze jaren vol onrust, worsteling van magtige geslachten en regeringloosheid, aan de hand. In den jare 1334 ontmoeten wij toch weder een' openbaren krijg tusschen de stad Groningen en de Ommelanden, de laatsten nu echter bijgestaan door verscheidene andere Vriezen, inzonderheid door die der *Achtkarspelen*. Het *Kortingshuis* bij Selwert, omstreeks een kwartier uur buiten de Boteringepoort gelegen, was een der sterkste kasteelen in deze streken, en inderdaad even geducht voor de stad, als voor de Ommelandsche edelen (*). Hetzelve wordt in de Latijnsche oorkonden een *castrum*, en in eene Nederduitsche van den tijd, van welken wij nu gewagen, *Henrik Kurtings leger of steenhuis* genoemd, en behoorde aan een geslacht, hetwelk algemeen, zoo bij het volk, als bij de grooten, zeer gehaat was. Het werd dan ook in dezen binnenlandschen oorlog aangevallen, overwonnen en gesloopt, en eene bezetting van Drenthsche hulp-troepen, welke zich op hetzelve bevond, over den kling

(*) Men kan de plaats, waar het kasteel gestaan heeft, op de regterzijde van den weg naar Adorp, reeds van verre zien, aan den hoogen grond, waarop hetzelve gezet is geweest. De wallen, de gedempte grachten, en het voorplein of de voorburg zijn thans nog zeer zichtbaar, schoon het kasteel sedert bijna vijf eeuwen geheel is afgebroken en gesloopt.

gejaagd, zelfs werd het, eenige jaren later, namelijk in 1360, door de Stad en de Ommelanden, uit vrees voor deszelfs geduchte vesten en sterkte, van den eigenaar gekocht, en tot in de fundamenten afgebroken. Doch vóór dat de Stad en de Ommelanden tot dezen eensgezinden maatregel van algemeene beveiliging geraakten, leverde de krijg tusschen deze beide partijen een tooneel op van moord, brandstichting, plundering, roof en geweld, waarvan men in de Vriesche jaarboeken schaars een dergelijk voorbeeld ontmoet. Men sloeg elkander van wederzijde dapper en met afwisselend krijgsgeluk, tot dat beide, na vier jaren te hebben geworsteld, de lange veete moede, hunne onderlinge geschillen overgaven aan de beslissing van een groot getal zegslieden, zoo geestelijken als wereldliken, die dan ook, ten jare 1338, deze voor Groningen hoogstongunstige en vernederende uitspraak deden (*), dat de stad haren steenen ringmuur, van de Ebbingepoort tot de Boteringepoort, met de *midlen* of tusschentorens, zoude moeten nederwerpen, en, in de plaats daarvan, oprigten een' houten muur met houten poorten (*ligneus murus cum portis ligneis*), en voorts, dat de zes steenhuizen, die onder de sterkste vesten van de overwonnen partij schijnen behoord te hebben, zouden weerloos gemaakt worden, namelijk het *castrum* van Wicher Enens, hetwelk ten zuiden van de Vischmarkt stond en nog heden zeer kenbaar is aan deszelfs hooge en breede muren; dat van Claas en Evert Beijers, hebbende gestaan bij de Oosterpoort, waarvan misschien ook nog eenige overblijfselen zijn, welke de ligging zouden kunnen aanwijzen, indien men het huis aan de oostzijde der straat daarvoor mag houden; dat van Alleke Folkeringe, gelegen in de Folkeringe straat; dat van Alleke, weduwe Hugo Calmers, hetwelk stond bij de Minnebroeders in de Boteringestraat, thans op den zuiderhoek van de Broerenstraat,

(*) Zie deze Uitspraak bij Mr. R. K. DRIESSEN, *Monum. Groningana*, bl. 127, alwaar ook van dezen vernielenden oorlog wordt melding gemaakt, en de schrijvers worden opgegeven, welke men deswege kan naslaan.

en, heden nog, met deszelfs dikke muren en aanzienlijke hoogte, boven andere gebouwen uitsteekt; en eindelijk die van Bartold Calmers en Luitje Buinings, waarvan mij de plaats geheel onbekend is. Deze stinsen moesten worden afgebroken, voor zoo ver het dak en derzelver bovenste vesten betrof (*quoad tectum et supremam munitionem*). Het onderste gedeelte kon dus blijven staan. Onze bekwaame Geschiedschrijver A. J. DE SITTER (*), draagt den inhoud der uitspraak, naar mijn inzien, dus te regt zoodanig voor, dat de opgenoemde zes voorname steenhuizen eenige verdiepingen lager moesten worden gemaakt. De uitspraak is in de Latijnsche taal afgegeven, en, met eene oude Nederduitsche vertaling derzelve, nog voorhanden. De bedoelde zes stinsen droegen in het Latijn den naam van *castra* (*verschanste legerplaatsen*), en in het Nederduitsch dien van *vesten*; wordende deze namen, in de bedoelde oorkonde, ook nog aan meer dergelijke steenhuizen in de stad gegeven; immers verbieden de zegslieden aan de Vriezen, Drenthers en Groningers, om zekere onwilligen in hunne *vesten* op te nemen en te beschermen, bij straffe, dat men hem, die tegen dat verbod handelde, zijn steenhuis zoude nederwerpen; eene straf, gelijk wij gezien hebben, welke in de oude Vriesche Willekeuren, Landregten of Asingaboeken meermalen voorkomt.

Wij moeten deze oude Groningsche *wijkhuizen* of *vesten* niet verlaten, vóór dat wij nog iets hebben medegedeeld, hetwelk velen stof tot allerlei gissingen heeft opgeleverd, en nogtans, onzes inziens, zeer duidelijk is. Men vindt, namelijk, te dezer stede, op verscheidene plaatsen onderaardsche gangen, zonder te weten, waartoo dezelve in oude tijden hebben gediend; maar is het niet natuurlijk, dat het bouwen van vesten of verdedigings-huizen, welke van rondsom belegerd en naauw ingesloten konden

(*) *Tegenw. Staat van S. en L.*, deel I, bl. 92 en 93. In eene oude vertaling dier uitspraak bij DRIESSEN, t. a. p., bl. 146, wordt de afbraak dier steenhuizen gezegd te moeten geschieden: *bct tot den dak ende bovenste veste*, hetgeen toch niet anders kan worden opgevat, dan voor zoo ver het dak en de bovenste veste betreft.

worden, altijd zoodanig geschiedde, dat de verdedigers, wanneer zij de vesting niet langer konden houden, of wanneer zij gebrek aan mondbehoeften kregen, of om eenige andere reden, eenen geheimen uitweg hadden, waardoor zij, in geval van nood, uit en in de vesting konden komen? Indien er dan nog, heden ten dage, in den kelder van het *castrum* van Wicher Enens, zijnde het hooge huis, ten zuiden van de Vischmarkt, op den oostelijken hoek van de Pelsterstraat, zulk een onderaardsche gang gevonden wordt, dan behoort men dien alleen voor eenen uitweg te houden, waardoor de vesting eenen uit- of toegang had. Men vindt in den omtrek van het reeds gemelde *castrum* of steenhuis van Hugo Calmers weduwe, in de Boteringestraat, ook onderaardsche gangen, te oordeelen naar het geluid, als men, onder anderen, bij stilte gaat door de Geestelijke Maagdestraat. Waar deze gangen uitkomen, is tot dus ver onbekend. Vóór ongeveer veertig jaren heeft de eigenaar van het hooge huis op de Vischmarkt de deur van den gang open gehad, en een klein eind van denzelfden doen ingaan en bezigtigen, doch werd, door het gevaar, aan een verder onderzoek verbonden, genoodzaakt, den ingang weder te sluiten, hebbende dezelve toen met eenen half steens muur laten toemetselen. Men zegt, dat er, op eenige treden in den gang, een kruisgang gevonden is, waar nog een ijzeren lantaren hing. Een Latijnsch schrijver, die in 1588 eene beschrijving van Vriesland uitgaf (*), handelt daarin omstandig van Groningen, en vooral ook van de St. Walburgs kerk, welke wij reeds vroeger hebben vermeld; een gebouw van hoogen ouderdom, van eene rondachtige gedaante, hoedanig de schrijver zegt, nooit, noch in Vriesland, noch elders, te hebben gezien. Deze kerk had een looden dak en het muurwerk van dufsteen, en was zoo sterk gemetseld, dat zij vroeger, als eene onoverwinnelijke veste en als eene veilige wijkplaats, met regt kon worden beschouwd. »Ja zelfs heden ten dage (dus vertalen wij, hetgeen KEMPIUS

(*) CORN. KEMPIUS, *de origine, qualitate et quantitate Frisiac*, bl. 138.

verder schrijft) hebben deszelfs muren en bouworde nog » zulk eene vastheid , dat zij schier door geen geweld kunnen gebroken worden , en dat ieder , die het ziet , als in » bewondering opgetogen , er van getuigt , dat men geen » gebouw uit dien tijd meer zou kunnen vinden , hetwelk » voortreffelijker zij." Ook onder of uit dit gebouw wil men , dat een onderaardsche gang zou geloopt hebben. » Er zijn menschen (dus vervolgt de schrijver) , die staande » houden , dat er zich onder deze kerk een hol of verwulf » de gang bevindt , welke , buiten de stad , in *Helpen* » zou uitgekomen zijn ; en dat er voorheen eenige lieden » zouden geweest zijn , die , door de nieuwsgierigheid » geprikkeld , dezen bedekten hollen weg hebben getracht op » te sporen , en , om denzelfden te gemakkelijker te vinden , » de spelonk met fakkels en lantarens zijn ingetreden , doch » dat zij , na eenigen tijd te zijn voortgegaan , zulk eenen » sterken wind hebben gevoeld , dat hun licht er door is » uitgedoofd , en zij zelve , niet zonder groot levensgevaar , » zijn teruggedreven , betuigende , nooit iets dergelijks te » hebben gevoeld." Zulk een verhaal liep er in des schrijvers tijd , maar hij voegt er bij , dat hij zelf nooit gewenscht had , dien onderaardschen weg te gaan zien , en tevens , dat hij , na een deswege gedaan onderzoek bij zijne tijdgenooten , niets zekers of bevredigends omtrent denzelfden had kunnen te weten komen , zoodat de zaak hem verder onbekend was gebleven , en de gevaarvolle gang , waarin zich niemand ooit weder had willen wagen , sedert was gesloten geweest. De St. Meertenskerk , welke thans nog de hoofdkerk dezer stad is , lag zoo dicht bij de St. Walburgskerk , dat slechts een breed pad tusschen de beide kerken doorliep (*), waardoor waarschijnlijk , op feestdagen , als er

(*) Bij J. NIESERT , *Münster. Urkundenbuch*, I, 333, vindt men een voorbeeld , dat men op meer plaatsen , oudtijds , de kerken en kapellen zoo dicht bij elkander bouwde. Volgens eenen brief van 1377 , aldaar medegedeeld , moest de kerk van den ouden Dom te Munster worden afgebroken , omdat , wegens de te groote nabijheid der gebouwen , het licht betimmerd was ; ook omdat , als de dom-

gelijktijdig in de beide kerken veel gezongen werd, de koorheeren of zangers van de eene kerk die van de andere kerk wel zullen hebben gehinderd. Beide kerken stonden op één kerkhof.

Hetgeen wij, ten aanzien van de beveste huizen of stinsen te Groningen, hebben voorgedragen, vinden wij ook van andere steden vermeld. In Amersfoort, om hiervan slechts één voorbeeld bij te brengen, stonden, vóór de uitlegging dier stad omstreeks den jare 1388, verscheiden steenen huizen aan de stads buitengracht, welke nu eene binnengracht uitmaakt. Zij dienden tot kasteelen of burgen, waaruit de stad werd verdedigd, hetgeen ieder vreemdeling, die de stad doorreist, heden ten dage nog duidelijk aan de hooge en stevige gebouwen kan zien. Dezelve vallen terstond in het oog. ABRAHAM VAN BEKMEEL zegt, in zijne *Beschrijving van Amersfoort*, deel I, bl. 19, dat hare eerste grootte nog aangewezen wordt door hare oude grachten, binnenpoorten en andere overblijfselen, hebbende de huizen aldaar, welke, destijds aan de buiten-, nu aan de binnengracht staan, tot eene borstwering, en voor *vesten* gediend, van waar dezelve niet alleen veel hooger opgetrokken en dikker van muren zijn, dan andere gebouwen in die stad, maar ook nog hunne oude namen ontleenen, als dragende nog de namen van *Tinnenburg*, *Rommelenburg*, *Bollenburg*, *Nieuwenburg*, enz.

De toenemende weelde, en het groote gevaar van brand, aan hetwelk de houten woningen gestadig bloot gesteld waren, hebben langzamerhand het bouwen derzelve van steen ingevoerd, hoezeer het waar is, hetgeen J. VAN OUDENHOVEN, *Oudt ende nieuw Dordrecht*, bl. 136, schrijft, dat het gebruik van steen en kalk hier laat schijnt gekomen te zijn, waarom sommigen (zegt hij) meenen, dat *het timmeren met steen, hier eerst opkomende, soo vreemt*

heeren zongen, vooral op feestdagen, de stemmen zich mengden en dit de zingers verbijssterde: *dictique domini ex vocum confusione presertim solempnibus diebus altius cantando se mutuo perturbent*; en eindelijk, om daardoor tevens een ruimer kerkhof te bekomen.

scheen, dat men de plaetsen of huysen, daarmede gebouwt, den naam daer van soude gegeven hebben, als Ysselsteyn enz.

Uit de Keuren van Vredewold, waarschijnlijk van het begin der 14e eeuw, blijkt, dat men toen in die landstreek zoo wel steenen als houten huizen bewoonde, want, bij art. 23, wordt het breken van den *kuisvrede* even strafbaar gesteld in *dat steenhues ende dat holtene hues*; als mede uit de Vredewoldsche Statuten van 1396 over *de ervenissen*, art. 2, waar gehandeld wordt van hetgeen de vrouw toekomt, wanneer de echte lieden, staande hun huwelijk, een huis hebben getimmerd: *ist eyn holten hues, so neme se dat halff; ist eyn steenhues, ende ist op des mannes erve tymert, so byholt de man dat hues alheel, ende de frouwe bringe men scadeloes vor den halff-deel myt tilbar guede*, hetwelk ook, als het steenhuis op de erve van de vrouw was getimmerd, onder dezelfde voorwaarde zou plaats hebben, en het huis aan de vrouw met haren grond verblijven. Dan niettegenstaande de steenen huizen hoe langs zoo meer, ook elders, in zwang geraakten, zoo bleven nogtans de houten huizen bij vele, zelfs aanzienlijke ingezetenen, in gebruik, niet alleen in de 14e en de 15e, maar zelfs tot in de 16e eeuw. Dit kan, onder anderen, blijken uit het nog voorhanden testament van zekeren Menno Ponuema, een Vries van geboorte, van den jare 1436 (*), waarbij dezelve aan zijne huisvrouw vermaakt zijn houten woonhuis tot haar levenslang gebruik: *item dediſe Acke uxori eius partem lignee domus ad usum vite eius*. Een gelijksoortig testament, schoon van den jare 1372, berust ook nog in het oorspronkelijke op de Archivenkamer van Groningen (†), zijnde van Frederic Tutekin, *der Statkeecht ende Scrivere van Groninghe*, waarbij hij legateerde aan zekere Kunnen, *de met hem wonede, tot eren lyve to brukene, sin holtene hus ende stede, daer dat hus uppe steet, dat steed up de westersiid in Ebedin-*

(*) SCHWARTZENBERG, *Vriesch Charterboek*, I, 515.

(†) DRIESSEN, *Monum. Groning.*, bl. 687.

ghestrate, ende roret an de *Hertwiker straten*, zijnde deze *Harderwijker straat* waarschijnlijk de tegenwoordige *Butjestraat*. In den loop der 15e en het begin der 16e eeuw stonden hier nog zoo vele houten woningen, dat doorgaans, in de testamenten, koopbrieven, rentebrieven en huurbrieven, waarvan er verscheiden op het Groningsch Archief gevonden worden, de woningen, van steen opgemetseld, nog altijd met de benaming van *steenhuizen* werden aangeduid. Deze bijzonderheid heb ik ook elders aangeteekend gevonden, als in de *Beschrijvinge der Stadt Delft door D. VAN BLEYSWIJCK*, bl. 111, en in die bij *Boitet*, in 1729, in *folio* uitgegeven, bl. 62, en elders. Het gevaar van brand heeft hieromtrent echter, op vele plaatsen, de toenemende weelde zeer in de hand gewerkt en het bouwen met steen begunstigd. De eigenaren, die hun land verhuurden, met vergunning van den huurder, om er een huis op te zetten, waardoor de oorsprong aan ons *beklem-regt* gegeven werd, maakten deswege somtijds bepalingen in hunne huurbrieven. In een eeuwigdurend huurcontract van 1344 (*) werd een erf, aan de stadsmuur liggende, door de stads regering verhuurd, met het regt, om hetzelfde te betimmeren; doch met die voorwaarden: *quod super ipsum murum edificii erigitur aut constructur, debet esse lateribus sine gleba*. De huurder moest hetgeen hij bij of aan den stadsmuur bouwde, op hechte fundamenten, van steen en kalk, en niet van hout en klei of leem, op-trekken, ten minste zóó zoude ik het woord *gleba* opratten. De regering van Groningen heeft al zeer vroeg het bouwen met steen voorgestaan en ingevoerd. Zij bleef daarom vooral niet in gebreke, toen zij in het begin der vijftiende eeuw hare oude regten herzag, deswege wettelijke verordeningen te maken. In haar Stadboek van 1425 (†) beval zij, onder anderen, B. 7, art. 5, dit: » Soe wie tymmeren wil bynnen Groninghe enigher hande tymmer groet of clene bi der straten » oft achter sijn huus op sines selues erue of op ghehuerden

(*) DRIESSEN, *Monum. Groningana*, bl. 652.

(†) Uitgegeven in de werken van: *Pro exc. Jure Patrio*, d. V.

» erue de sal tymmeren mit stene of mit leme ende dec-
 » kent mit stene oft mit leme bi vijf marken to broke
 » ende bi den tymmer af to breken bynnen achte daghen
 » na den daghe dat et hem van den rade gheboden
 is." Zelfs maakte men, ten aanzien van de landverhu-
 ringen onder des huurders behuizing, in art. 7, deze wet:
 » Soe wio ghehuert heuet ene hofste toe iaer malen.
 » Vellet dat sijn huus brande Ende ne mach he nicht
 » verdragen mit sinen lanthere syne iaer male to verlan-
 » ghen of quijt to wesen So mach he weder tymmeren op
 » die iaer male die hie inder stede beholden heuet dat sal
 » wesen mit stene of mit leme bi vijf marken toe broke
 » ende bi den tymmer of to breken Ende als die iaer
 » male omme ghekomen sijnt so sal die lanthere dat huus
 » beholden ende betalen bi des rades woerden Ist dat he
 » mitten lantheren nicht ouer draghen en mach ten ware dat
 » die lantsate dat huus seluen mit willen of breken wilde."

Hetzelfde wetboek gewaagt mede van eene verhuring
toe brantsparinghe, welke men ook in andere Groning-
 sche stukken ontmoet, en schijnt aan te duiden eene voor-
 waarde van verhuring, uit krachte van welke de huurder
 alleen al het gevaar van den brand moest dragen, indien het
 huis afbrandde (*). Bij het bestaan van zoo vele houten
 woningen, en eene algemeene invoering van steenen huizen,
 moest de wetgever deswege wel eenige verordening maken,
 weshalve dezelve dien aangaande in art. 8 bepaalde, dat,
 zoo de huurder zijn getimmer wilde verbeteren of vergroo-
 ten, hij zulks zoude moeten doen *mit stene oft mit leme*,
 maar het huis daarmede niet dekken, dan *bi oerloue des*
lantheren, des dat, brandde het huis af, de landheer al-
 leen *dat steen werck* zou *ghelden to des rades segghen*.
 Sommigen willen in deze wetten door *leem* verstaan heb-
 ben gebakken steen, *tigchelsteen*.

Door zulke wetten en maatregelen van voorzigtigheid
 moesten van lieverlede de houten gebouwen door steenen

(†) Zie op B. 7, a. 8, de aant. bl. 126 en 220; en de
Handvesten van Alkmaar, bl. 77.

huizen worden vervangen, zoodat men, in den loop der vijftiende eeuw, door de straten van Groningen wandelende, tusschen de menigte houten huizen hier en daar er een van steen zag oprijzen, hetwelk geene veste meer was, maar de stille woonplaats van vreedzame burgers. En dit werd het geval ook ten platten lande in dit gewest, alwaar de huizen der edelen en voornamen hoe langs zoo meer van steen en kalk werden opgebouwd, zoodat **EMMIUS**, in zijn werkje: *de agro Frisiae*, bl. 23, van hetgeen hij in deze streken vond, te regt kon schrijven: *nobilitatis domicilia toto agro sparsa, cultu et mole magnifica* (*). In andere steden van ons vaderland heeft door-

(*) Het was eertijds, zoo als **EMMIUS** schreef. Overal in de Ommelanden stonden vaste sloten of burgen, *domicilia toto agro sparsa*, waarin rijke en aanzienlijke geslachten hun verblijf, doorgaans het geheele jaar, gevestigd hadden. Eene lijst van dezelve kan men vinden bij **M. VAN DER HOUVE**, *Handvest of Chartre Chronyck*, I, 170-173; zijnde dit werk in 1636 uitgegeven. Verscheiden van deze burgen waren voorzien van zware torens. Thans zijn er slechts drie zoodanigen meer overgebleven, namelijk het huis *Hankema* te Zuidhorn; het huis *Eusum* te Middelstum; en het huis *Fraeijlumaburg* te Slochteren. Zoo ver mij bekend is, werd het huis *Warfumborg* onder Warfsum gesloopt in 1702; het slot *Dijkhuizen*, een kwartier ten westen van Appingadam op den zuider oever van de Fivel, een stevig gesticht van den beroemden Focke Ukena, in 1738; het huis *Ludema* te Usquert, in 1742; het huis te *Enum*, na verscheiden jaren onbewoond te zijn geweest, in 1798; *Onstaborg* te VVetsing, in 1800; *Tammingaborg* te Hornhuizen, omstreeks 1802; het huis *Asinga* te Ulrum, in 1810; het huis te *Farmsum*, in 1811; het huis *Nyenstein* of *Scheltkema* te Sandweer, met een' zwaren toren, in 1812; het huis te *Aduard*, in 1815; het huis *Nittersum* te Stedum, in 1818; het huis te *Bellingeweer*, in 1820, zijnde toen nog een nieuw gebouw, weinige jaren te voren in plaats van het oude getimmerd; het huis *Schattersum* te Schildwolde, in 1822, zijnde toer. aldaar op eene andere plaats, niet ver van het oude gebouw, een nieuw heerenhuis van gronds op gezet; de borg *Lulema* te Warshuizen, met een' zwaren uit den grond opgemetselden toren, in 1822;

gaans een zware brand aanleiding gegeven tot het maken van wetten en verordeningen nopens het bouwen van steen, in plaats van hout, doch niet in Groningen, waar de wijsheid des Raads, van de vroegste tijden her, zulke goede voorzieningen heeft daargesteld, dat men het uit de geschiedenis der stad als eene bijzonderheid kan aanvoeren, dat er zeldzaam brand in dezelve is ontstaan. Ten aanzien van andere steden, willen wij het navolgende hier omtrent mede deelen.

De brand, welke te 's Hertogenbosch, in den jare 1419, en vervolgens nog in den jare 1463, ontstond, vernielde eene menigte gebouwen, en, in het laatstgemelde jaar, ook het Stadhuis, met eenen schat van oude oorkonden. Dit gaf aanleiding tot eene keur van de regering dier stad, houdende, dat aldaar geene daken van riet of stroo meer gemaakt zouden mogen worden, maar alle huizen met tegelen of leijen moesten worden gedekt, en zelfs, dat de nog overgeblevene daken van riet of stroo binnen tien jaren moesten worden weggenomen. Tot aanmoediging daarvan zouden, uit de stads kas, voor ieder roede leijendak, veertig, en, voor ieder roede tegelendak, vier en twintig stuivers worden betaald. Aan deze keur schijnt zich echter de geestelijkheid in den beginne niet te hebben willen onderwerpen (*). Overigens hield men deze wet meer voor eene uitnoodiging, om

het huis *Luinga* te Bierum, met een' zwaren toren, in 1825; en het huis *Rikkerda* te Lutkegast, in 1829. In de *Kronijk van Groningen ende Ommelanden*, in 1743 uitgegeven, wordt op het jaar 1738 aangeteekend: » Omtrent dezen tijd zijn verscheiden oude » adelijke gestichten in de Ommelanden afgesleten en derzelver » puin en steenen verkocht en verordend tot eenen voormuur van » 's lands dijken. Dus zag men verdwijnen *Takkenborgh*, *Beijum*, » *Oosterhuizen*, die denzelfden gang gingen, als de beide huizen » *Snelgersma*, in vroegere tijden in *den Dam* staande, en het » sterke slot *den Ham* bij Loppersum, verders *Fraam* tot » *Huisinge*, *Menteda* en *Asinga* tot Middelstum, *Meyma* tot » *Baño*, de beide huizen der Gaikinga's in het VVesterkwartier."

(*) J. H. VAN HEURN, *Hist. der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, I, 337.

voortaan van steen, en niet van hout, te timmeren, dan wel voor een stellig bevel, zoo als in Groningen plaats had, alwaar de overtreder eene breuk moest betalen en het getimmerde weder afbreken. Zoo iets schijnt in deze oude hertoglijke stad nimmer te hebben plaats gehad, en waarschijnlijk is het daaraan mede en wel voornamelijk toe te schrijven, dat er zoo lang houten huizen gestaan hebben, en dat die nog op dit oogenblik zelfs niet geheel verdwenen zijn. Er is nog wel bij eene stadskeur van 1615, ter meerdere aanmoediging, om huizen met steenen gevels te bouwen, aan ieder burger beloofd, die eenen steenen gevel voor zijn huis wilde zetten, dat hem van stadswege een derde van de daartoe benoodigde steenen zou worden geschonken (*); maar dit schijnt niet voldoende geweest te zijn, om alle houten huizen te weren.

In Utrecht moedigde de regering de ingezetenen ook wel door eene ondersteuning aan, maar handhaafde dezelve, als stellige bevelen voor het toekomstig bouwen. In 1402 verordende de Raad der stad, dat, *so wie syn stroedack afbreken wil, men hem tegelen geven zel om nyet. Desgelyck die nywe huse tymmeren willen, die selmen diegheliken die teghelen daertoe geven om nyet. Ende so wie van dezen tyt voert met leyen decken wil, dien selmen geven tot elken roeden drie lb. statpay. Ende van deser tyt voert en selmen geen huys tymmeren noch doen maken binnen der stat, men selse decken mit teghelen, ofte mit leyen, also alst oock voortyts mit oud Raet ende nywe overgedragen is.* Hier schijnt bedoeld te worden op eene keur van 1368, bepalende eene ondersteuning van drie schilden voor elke roede van een leijendak, en van elf schellingen voor elke 1000 tegelen, waarmede men zal willen dekken; en op eene keur van 1372 van ongeveer gelijken inhoud. Nadere verordeningen deswege vindt men nog op den jare 1435 (†). Uit dit alles blijkt, dat deze

(*) VAN HEURN, t. a. p., II, 331.

(†) Zie alle de aangevoerde keuren bij A. MATTHAEUS, *de Nobilitate*, bl. 1142; en K. BURMAN, *Utrechtsche Jaarboeken*, I, 30.

stad ook reeds sedert bijna vijf eeuwen de houten huizen heeft getracht te weren.

In Amersfoort bepaalde eene keur van 1441, dat alle *leuffelen* vóór de deuren, met week dak gedekt, namelijk met stroo of riet, moesten worden weggebroken, en alle dergelijke huizen en schuren moesten worden *geschindeld*. Dit woord vindt men ook in het Groninger Stadboek van 1425, B. 7, art. 6, met eene beschrijving, hoe men destijds daarmede in het bouwen te werk ging. Dezelve luidt aldus: *Aldus salmen de huse mit leme decken Mit schindelen van leme of van kleie ghemaket Ende men sal de schindelen bouen begheten ende bestriken mit leme als op dat huys gheleghet sijn Ende men sal ouer elken derden soem vanden reide of stro dake ouer al mit leme begheten ende bestriken van der naet op wert an de schindelen bi vijf sware marc to broke den decker deet anders maket Ende bi vijf marken to broke deet anders maken doet Ende nochtans sal he dat dack weder of breken ende makent als voerscreuen bider voerscreuen pene.* Men schijnt hier, door *schindelen*, te moeten verstaan de pannen, welke boven op het dak werden gelegd, zoo als men bij ons nog met de vorstpannen doet (*). Later, te weten in 1464 en 1465, werd in Amersfoort bevelen, dat de gebouwen met harde daken, hetzij met leijen, hetzij met tegelen of pannen, moesten worden voorzien, en dat de stad daartoe den burgeren te bate zou komen, en hun geven een derde deel van hetgeen dit zou moeten kosten. Aan het weldadig oogmerk van de regering dier stad schijnt nogtans dit bevel niet geheel te hebben beantwoord, zoodat zelfs Keizer Karel V, nog in den jare 1544, nader moest bevelen, dat geen ander dak op huizen, schuren, kerken of ander gelimmer binnen Amerstoort mogt worden gelegd, bij eene boete van tien gulden, en onder verpligting, om het anders belegde dak terstond weder af te breken en met een hard dak te verwisselen.

(*) Zie de aantekening van Prof. J. DE RHOER op dat art. in de werken van *Pro Exc. J. P.*, d. V.

Verder dan tot het dak strekte zich de zorg der regering niet uit, vóór den jare 1645, als wanneer men voor de eerste maal het stellige bevel ontmoet, om voortaan in het gezigt der straten geene houten gevels meer te mogen maken, of de oude te mogen herstellen, sedert welken tijd die dan ook alle verdwenen zijn (*).

In onze meeste vaderlandsche steden werden dus de houten huizen en gebouwen door de vlammen verwoest, en geraakten daardoor, hier vroeger en daar later, eindelijk geheel weg. In Gouda, waar reeds in 1375 een hevige brand de stad zwaar geteisterd had, ontstond weder in Oogstmaand 1438 brand, en wel zoo verschrikkelijk, dat, op vijf huizen na, de geheele stad in de asch werd gelegd. De brand ontstak bij de poort. Er woei een felle wind. De huizen waren nog meest van hout en de daken van stroo, terwijl het midden in den zomer was, en dus al, wat brandbaar was, volkomen droog. Overal zag men de alles vernielende vlam; overal woedde het vuur; de algemeene ellende was boven alle beschrijving groot (†). Men zou verwachten, dat zulk een ramp de regering zou hebben doen nemen maatregelen van voorzorg voor de toekomst, doch ik heb daarvan geene aantekening gevonden, met betrekking tot ons onderwerp. Te vergeefs heb ik gezocht naar eene keur, waarbij het bouwen met houten gevels en wanden verboden en het gebruiken van steenen muurwerk gelast werd. Men schijnt integendeel nog voortgegaan te zijn met het toelaten zelfs van rieten daken. Ten minste vindt men zulks aangemerkt in een Procesverbaal, opgemaakt door Kerkmeesteren van de Goudsche hoofdkerk, ter zake van den brand, welke er weder op den 12 Januarij 1552 in die stad plaats had, en deze hoofdkerk geheel vernielde, maar de huizen om het kerkhof en over de gansche stad van *ter Goude*, die over-

(*) ABR. VAN BEMMEL, *Beschr. der Stadt Amersfoort* I, 49.

(†) J. WALVIS, *Beschr. der Stad Gouda*, I, 29-32. II, 13, 51; voortz. S. LOIS, *Beschr. van Rotterdam*, bl. 37.

vloedich van weecke rietdack waren , spaarde , helgeen de Kerkmeesteren te regt beschouwden , als het miraculeuste en dat meer te verwonderen was boven al het voorschrevene.

In de stad Dordrecht heeft een zware brand , op den 28 Junij 1457 , alle inwoners in diepen rouw gedompeld. Dezelve verspreidde zich van de Vuilpoort tot aan het Sacraments Gasthuis , hetwelk , met de Hal (nu het Stadhuis) , benevens de groote kerk en toren , geheel verbrandde. En vermits de huizen toen nog meest van hout en grootendeels met riet bedekt waren (*), zoo was de ellende algemeen over de geheele stad , en kreeg eene vermaardheid , die zelfs tot in Italië zich uitbreidde , zoodat AENEAS SILVIUS (naderhand Paus Pius II) , in zijn werk: *de Statu Europae* , dat in 1458 geschreven werd , er van gewaagde. Het is onzeker , hoe vele huizen er toen door de vlammen vernield zijn , sommigen schrijven van 600 , en anderen , doch lietgeen men voor vergroot houdt , van 2000. Ik vind ook van deze stad geene keuren , waarbij het bouwen met steen bevolen werd. Alleen schrijft OUDENHOVEN , die zijn boek in 1666 uitgaf , dat in Dordrecht » heerlijkē huijsen » gebout zijn , alsoo datter geen Stadt in Hollandt is , daer » van oudts treffelijker ende hoeger huijsen ghebouwt zijn , » versien met wijnkelders , die noch van son , noch van » maen beschenen werden , zijnde meest al overwelft , staende » op steenen pijlaren.” De schrijver zegt juist niet , dat die opbouwing met steen geschied zij na den brand van 1457 , maar dit geeft s. LOIS , in zijne *Chronycke oft beschryvinge der Stad Rotterdam* , bl. 46 , te kennen , wanneer hij schrijft: *de huijsen waren doen meest met houte gevels , dog de huizen zijn wederom van steen opgemetseld , veel schoonder en meer in getal , als te voren.* Bij VAN BALEN vindt men ook nog eenen brand aan-

(*) J. VAN OUDENHOVEN *Oudt ende Nieuw Dordrecht* , bl. 136 en 511. M. VAN BALEN , *Beschrijving der Stad Dordrecht* , bl. 92 , 777.

geteekend op de jaren 1512, 1528, 1536, 1568 en 1629; maar geene bouwetten.

Het is opmerkelijk, dat men, zelfs in de grootste of oudste steden van ons vaderland, waar zoo veel rijkdom, ook toen reeds, verzameld was, de keuren der regering, op dat gewigtig stuk, of in het geheel niet, of zeer onvolledig, of zeer laat ziet verschijnen, daar toch, zoo ver men de zaak uit de geschiedenis kan opdelven, alle steden, zonder onderscheid, houten huizen, rieten daken, en zelfs hooibergen binnen hare muren bezaten. In Rotterdam sloeg, op den 10 Julij 1563, een zeer groote brand, uit een kuipers huis in de Westmolesteeg bij de markt. Het woei een drooge zuidwesten wind, *en daer waren veel riete daken, soodan den brant niette stutten en was* (*). Drie poorten der stad, het Preekheeren klooster, wel 60 schepen, zoo groot als klein, waarvan vele met goederen en koopmanschappen waren geladen, werden een prooi van de vlammen. »Daer »branden wel 250 huysen totte gront toe af, en nog wel »700 die al meest verbrant en bedorven waren, hetwelck »een onwaardeerelijcken schade voord' ingeseten en borigers was." Men had dus in dien tijd nog rieten daken in zulk eene aanzienlijke stad. En wat was, zoo ver van loys het opgeeft, er het gevolg van? Het maken van eene naauwe steeg tot eene wijde straat en eenige voorregten van Koning Filips II; maar geene bouwetten. Het verdient zelfs opmerking, dat de Koning, wiens charter van 1563 schorsing van betaling (een der oudste, mij bekende, voorbeelden van *surséance* (†) in ons vaderland) verleende aan alle burgers en ingezetenen dier stad, wier huizen afgebrand waren en die de stad niet verlaten hadden, en wel gedurende den tijd van twee jaren, en, zoo de schuld wegens koopenningen van dezelve huizen was, dan gedurende den tijd van vier jaren, daarbij alleen

(*) S. VAN LOIS, t. a. p., bl. 83.

(†) Dordrecht ontving in 1494 *surséance* voor drie jaren tijds; zie P. H. VAN DE WAL, *Handvesten enz. van Dordrecht*, II, 733.

voegt: *mits dat sy binnen denselven tyd haere huysen sullen moeten optimmeren*, hetgeen ook alzoo van den Koning door de stadsregering verzocht was, zonder te bepalen, hoe die opbouw zou moeten geschieden, van hout of steen, zelfs niet hoe de daken moesten worden belegd.

In Delft, waarvan zelfs vreemdelingen de schoone gebouwen in vroegeren tijd roemden en welke in 1515, behalve Leijden, nog de grootste stad in Holland was, ontstond, den 3 Mei 1536, mede een zware brand, welke vele huizen en openbare gebouwen, en, onder de laatstbedoelden, ook het stadhuis, met vele oude charters en papieren, in de asch legde. Destijds moeten er nog huizen, met riet of stroo gedekt, in de stad hebben gestaan, want de geschiedschrijver (*) teekent aan, *dat sedert den jaere 1536, te weten nae den vermaerden brand, niet een huijs meer met riet ofte stroo is bedeckt geweest*. En ofschoon er toen verbrand zijn 2309 huizen, met twee Parochiekerken en al de kloosters, zoodat de geheele stad afbrandde, tot op 300 huizen na, vermits *het woei een harde wind, en daer veel riete daken waren*, zoo vinden wij nogtans geene keuren dier stad, waarbij het bouwen van houten woningen, of het gebruik van rieten daken, verboden werd. En daarom komt het ons zelfs niet onwaarschijnlijk voor, dat er nog zulke huizen, misschien een enkel hier of daar, overgebleven zijn, en dat allen eindelijk eerst verdwenen zijn na den hevigen brand van den 4 Februarij 1618, welke andermaal de stad teisterde, en ook weder het stadhuis, met eene menigte belangrijke papieren en bescheiden (+), alsmede oude kostbare schilderijen, vernielde, want waar geene stellige wetten zijn, die het bouwen van houten gevels of huizen verbieden, is het niet waarschijnlijk, dat eensklaps alle menschen, rijk

(*) D. VAN BLEYSWIJK, *Beschrijving van Delft*, bl. 8 en 113. S. LOIS, *Beschrijving van Rotterdam*, bl. 79.

(+) Dit is op vele plaatsen het lot der oude Charters geweest, als in *Breda*, waar de brand van 1534 dezelve vernielde; zie T. L. VAN GOOR, *Beschrijving van Breda*, bl. 46, 50, 51, 139.

of arm , steenen gebouwen timmeren. In de *Beschrijving van Delft* bij *Boitet* , in 1729, in folio uitgegeven , hebben wij deswege ook geene aantekening gevonden.

In 's Hage gewaagt het eerste artikel der *Brandschouw-Ordonnantie* van 1710, opgenomen in de *Keuren en Ordonnantien van 's Gravenhage* , aldaar uitgegeven in 1735, bl. 202, nog van houten huizen, hooibergen en rieten daken, welke er dus in dien tijd nog moeten gestaan hebben , en bij geene vroegere wetten schijnen te wezen afgeschafft. Hetzelve luidt aldus: » Niemand sal ver- » mogen binnen deser stede te maaken eenige schuiren of » lootsen , veel min eenige huysen , in het geheel of ten » deele , van hout , maar rontomme alleen van steen ; ook » niet eenige hooybergen , ofte eenigerhande gebouwen , ge- » dekt met riet ofte andere weeke materien , maar alleen » met pannen , leyen ofte ander hard dack ; ende sullen » sodanige gebouwen , die reets binnen deser stede souden » mogen werden bevonden , aldaar bij provisie , ende tot » nader ordre mogen blijven , sonder dat nogtans deselve » eenigsints sullen mogen werden gerepareert , veel min » vernieuwt , alles op de boete van vijftig Guldens , ende » dat , 't gene dezen contrarie bevonden sal werden ge- » maeckt te sijn , metter daat tot kosten van den maker » sal worden afgebroken'' (*).

Enkhuizen , waarvan de eerste beginselen der woningen zeer gering waren , als slechts kleine hutjes bevattende , en hetwelk , in 1279 , op last van Jan van Arkel werd afgebrand (†), bleef de houten huizen en gevels lang behouden. De stad , vóór weinige jaren grootendeels afgebroken , werd in 1425 met vesten en grachten voorzien , waartoe bij een handvest van Filippus I , van den 23 Augustus 1425 , voorkomende in de *Handtvesten , Privilegien , Willekeuren*

(*) Over *Arnhem* kan men naslaan G. VAN HASSELT , *Arnhemse Oudheden* , IV , 145 , alwaar van de Statuten ter wering van de strooijen daken , en ter invoering van het *harddak* , dat is , het dak van pannen , *tigchelen* en *leijen* , wordt gehandeld.

(†) VAN SCHOOREL , *Chronyck van Midenblik* , bl. 107.

ende Ordonnantien der Stadt Enchuyzen, bl. 23, de naburige plaatsen werden opgeroepen, om de behulpzame hand te bieden. Doch, niettegenstaande de brand, op S. Michiel 1451, een vierde gedeelte der stad vernielde, t. a. p., bl. 119, en andermaal in 1512 hevig woedde en toen onder anderen de St. Jans kapel wegnam (*), zoo bleven niet te min de houten gebouwen en rieten daken aldaar bestaan, tot dat de Regering, bevreesd voor brand, bij de Brand-Ordonnantie van den 30 November 1617, t. a. p., bl. 168, bepaalde: »dat van nu voortaan, in de oude nochte in de »nieuwe stadt, geen houte ghevels, voor noch achter, noch »ook eenighe houten zijdelwanden, alwaer datse aen hoeken van straten oft stegen quamen, aen eenigh getimmer, »daer inne ghevuert wordt, ghemaect sullen werden, op de »verbeurte van thien guldens, ende daerenboven binnen »een maendt nae de bekeuringe de houten gevelen ende »wanden te moeten demolieren, op de verbeurte van een »gulden voor elcken weecke, dat de selfde gevel oft wanden daer nae sullen blijven staen." Als mede: »dat oock »geen riedt-dacken nae de publicatie van desen sullen »moghen werden ghemaect, ende die daer teghenwoordigh zijn, sullen met geen riedt ofte stroo mogen werden »gerepareert, op poene van twee ponden Vlaems" (†). Het schijnt echter wel, dat deze keur, als niet genoegzaam opgevolgd wordende, nog eene nadere keur heeft noodzakelijk gemaakt, welke vermeld staat, t. a. p., bl. 372, maar zonder opgaaf van den tijd, houdende: »dat niemant hem sal vervorderen eenighe timmeragien binnen »deser stede te maecken ofte stellen, met houten wanden »ende gevels, dan alleene met steenen gevels ende wanden, »ende met hardt dack: op poene van vijf en twintigh guldens, tot profijte van den Officier, ende dat het getimmer »datelijck sal moeten afgebroken werden." Zelfs ging de

(*) *Tegenw. Staat van Holland*, II, 452.

(†) Deze beide wetten staan woordelijk in de keur van Amsterdam van den 6 November 1597; zie *Handvesten* enz., uitg. in 1613, bl. 181.

zorg der regering toen zoo ver, dat zij, bij eene keur van den 6 November 1646, t. a. p., bl. 303 en 372, verbood, om huispannen, muursteen en, vloer-estriken, gladde wandsteen en, of andere, onder welke benaming ook voorkomende, binnen hare stad te brengen, te gebruiken of te verkoopen, welke *onbequaem ende wangebacken* waren, en in het bijzonder niet die soort, die *wel-boorne* genoemd werd; verordenende tot dat einde keurmeesters van steenen, welke in het keuren derzelve hunne *volle conscientie moesten quijten*.

Wij willen eindigen met de stad Amsterdam, welke de heer Gijsbert van Amstel, na den dood van Graaf Jan van Holland, in 1299 voorgevallen, weder van hout liet optimmeren (*). Niettegenstaande er naderhand verscheidene keuren deswege door de regering werden gemaakt, ter begunstiging van het timmeren met steen, zoo hadden niettemin de meeste huizen aldaar, in den aanvang der zestiende eeuw, nog houten gevels en houten wanden, welke, ter wederzijde, elkander niet raakten; doch zij stonden ook niet zoo ver van een, dat men, bij ongeval van brand, tusschen de wanden kon inkomen, om het vuur te lesschen of weg te nemen; waarom Keizer Karel V, in den jare 1521, der regeringe magt gaf, om de *rycke ende machtighe Poorters ende inwoonders* te noodzaken, om hunne houten huizen af te breken, en steenen in de plaats te bouwen, en om den onvermogenden daartoe de behulpzame hand te bieden. En ingevolge van deze magt vindt men dan ook, dat eenige bewoners der *oude- en nieuwe-brugstegen*, in het jaar 1536, bevel gekregen hebben, om de houten wanden hunner huizen in steenen te veranderen. Van dien tijd af namen de steenen huizen allengskens toe in getal (+), maar er bleven niettemin, vermits er geen algemeen verbod aanwezig was, of dat hetzelfde niet werd gehandhaafd, bij voortduring houten woningen bestaan,

(*) OUDENHOVEN, *Oudt ende Nieuw Dordrecht*, bl. 135.

(+) Overgenomen uit WAGENAAR, *Amsterdam*, I, 136. Zie over den hevigen brand aldaar in 1421 en 1452; II, 226 en 240.

zoodat de Magistraat, eerst bij eene keur van 1669, en vervolgens bij eene van den 13 Februarij 1681, deswege strengere verordeningen moest maken. De keur van 1669 belette niet, dat verscheidene ingezetenen nog voortgingen met het timmeren van houten gevels en wanden, en zelfs nog getimmerten geheel van hout op te zetten, zoo als men kan zien uit de keur van 1681, welke te belangrijk is voor ons onderwerp, om die hier niet grootendeels mede te deelen. Deze laatste keur begint aldus: »Alsoo bij oude keure »gestatueert is, dat geene getimmertens binnen dese stadt »anders gemaakt mogen werden, als van steen, en mijn »Heeren van den Geregte bevinden, dat egter de luijden »hun niet en ontsien, so wel in de oude als nieuwe stad »gantsche houte getimmertens, sonder eenige de minste »roijinge op te regten, ja oock daer in te maken allerhande »haartsteen (enz.) *Soo is 't*, dat haar Ed. Agtb., tot »voorkominge van sodanige inbreuk (enz.), ordonneren en »statueren bij desen, dat niemand eenige *houte Getim-* »*mertens, houte wanden, of gevels* (enz.) sal mogen heb- »ben, maken, of doen maken, en dat die gene, die reeds »na 't emaneren van de laatste Willekeure op dat subject, »in dato den 5 Junii 1669, tegens de voorschreven oude »Keure zijn gesteld, vóór den eersten Maj 1683 sullen »moeten zijn gedemolieert, en dat in toekomstige geene al- »toos sullen mogen werden gemaakt, op pene van aan- »stonds gedemolieert te werden, en een boete van vijfzig »guldens, te appliceren als na regten" (*).

Zoo zijn dan eindelijk uit onze vaderlandsche steden verdwenen de houten woningen, deze overblijfselen van den oud Germaanschen leeftijd. Zelfs op het platte land en in de dorpen ontmoet men dezelve niet meer, dan schaars, en zoo men de huizen aan de Zaan en op andere plaatsen van Noord-Holland uitzondert, aanschouwt men bijna geene houten woningen meer, dan welke tot hutten voor schamele daglooners verstrekken, waarin de armoede met

(*) *Handvesten (enz.) der Stad Amstelredam*, uitg. in 1748, II, 989.

hen huisvest. Nog op den 8 Augustus 1820 heeft een zware brand, te Beilen in Drenthe, van de 98 boerenhuizen, niet minder dan 77, met riet gedekt, in de asch gelegd, hoezeer bij eene Publicatie van den Drost van Drenthe van Augustus 1803 het beleggen der daken met pannen, in plaats van riet, reeds was voorgeschreven, ten aanzien der huizen aan de straat of naast elkanderen gelegen, en zulks na den hevigen brand, welke in 1803 Zuidlaren voor een gedeelte vernietigde.

En hiermede rekenen wij onze korte schets te kunnen eindigen, zonder ons verder, hoe aangenaam en belangrijk zulks ook anders zoude zijn, over de bouwvorden der huizen, welke, in de verschillende steden en provinciën van ons vaderland, bij opvolging gebruikt is, verder in te laten. Ook wenschen wij deze onze kleine verhandeling in geenen deele beschouwd te hebben, als een volledig stuk, maar slechts als eene bijdrage tot de geschiedenis en de wetenschap van onze oud vaderlandsche huishouding.

DE STAD ELBURG

VOOR HET KEIZERLIJK HOFGERIGT GEDAAGD,

IN DEN RIJKSAN GEDAAN EN DAARUIT

ONTSLAGEN.

In haar rijk voorzien en door de volijverige pogingen van wijlen den hoogleeraar **BOSDAM** uitnemend geordend Archief, bezit de stad Elburg eenen schat van oorkonden, belangrijk niet alleen voor de kennis der plaatselijke geschiedenis en oudheden, maar ook voor die des vaderlands in het algemeen. Vele dier oorkonden mogen slechts kunnen dienen, om datgene, wat door vroegere of latere geschiedschrijvers geboekt is, te bevestigen of nader op te helderen; andere — en het getal van deze schijnt niet gering — geven getuigenis van gebeurtenissen, welke tot hiertoe geheel onbekend waren, of strekken, in meerdere of mindere mate, tot waardering van den geest des tijds, in welchen zij hun bestaan ontvingen, en verschaffen de gelegenheid, om in den staatkundigen en maatschappelijken toestand der steden en der stedelingen, in verloopene eeuwen, eenen blik te werpen. Als zoodanig mag ook het zevental oorkonden beschouwd werden, welke wij, naar de oorspronkelijke brieven in het Archief der genoemde stad berustende, hier mededeelen. Wij aarzelen te minder, deze aan de vergetelheid te ontrukken, naar gelang de voorbeelden zeldzamer zijn, dat het Opperhoofd des Duitschen Rijks de Nederlandsche steden in die mate zijn oppergezag deed gevoelen, dat hij die voor zijn hofgerigt deed dagvaarden en den geduchten rijksban over dezelve uitsprak.

Men vindt hier alzoo: 1.) Een' brief van den 7 Maart 1418, waarbij de stad Elburg tegen den 15 Mei daaraanvolgende voor het Rijks-hofgerigt gedagvaard wordt. 2.) Een' brief van den 6 Julij 1418, houdende, in nagenoeg gelijke

bewoordingen , als de vorige , eene dagvaarding tegen den 15 Augustus eerstvolgende. 3.) Een' brief van den 22 Februarij 1419, waarbij Reinald , Hertog van Gelre , zich beroepende op het privilegie *de non evocando*, vroeger door de Opperhoofden des Rijks aan de Gelderschen verleend , den Roomsch-Koning verzoekt , de dagvaarding van Elburg geen' voortgang te doen hebben. 4.) Het banvonnis zelf , door den Roomsch-Koning den 31 Januarij 1419 uitgevaardigd. 5.) Een bevelschrift van Koning Sigismond aan die van Deventer , Kampen en Zwol , om de acht-verklaring of den rijksban tegen Elburg te helpen handhaven. 6.) Eene gerigtelijke verklaring van dengenen , ten wiens verzoeken de Rijksban tegen Elburg was uitgesproken , dat de stad aan zijne eischen had voldaan. 7.) De opheffing van het banvonnis , door den Roomsch-Koning den 7 September 1422 uitgevaardigd.

I.

1418. 7 Maart.

Burgermeistere , Scheffen vnd Rate der Stat zu Elburg sollen sich verantworten vor des allerdurchluchtigsten fursten vnd Herren , Hern Sigmunds Romischen Kungs , zu al-lentzjten merers des Richs vnd zu Vngern etc. Kungs , hofrichter , gegen clage Johan Ouerhachen Burgers zu Dorpmunde (1), vff den nechsten Hofgericht , das sin wirdet nach den heiligen pingst vyer tagen schierst komende. Geben zu

(1) *Dorpmunde*] Thans heet deze plaats *Dortmund* ; in het Latijn wordt zij *Tremonia* genoemd. Het zegel , aan den brief van den 7 Julij 1422 (hier onder bl. 274 en 275) gehecht , vertoont een' eenhoofdigen arend met uitgespreide vleugels , en het omschrift SIGILLVM SECRETVM TREMONIE. Hetzelfde zegel wordt gevonden aan een' *Vidimus* van den Koninklijken banbrief , door *Borgermestere vnd Rait der Stad to Dorpmunde* den 17 September 1420 afgegeven en mede thans in het Archief van Elburg berustende. Dat de bedoelde stad in de middeleeuwen den naam van *Dorpmunde* droeg , is mij nergens elders voorgekomen.

Costentz vnder des heiligen Richs Hofgerichts vfgedruckten Jusigel, am nechsten mantage nach dem Sontage als man in der heiligen kirchen singet Letare zu mitterfasten, nach Cristi geburt viertzeihen hundert jar vnd dormach in dem achtzehenden jare.

(Was geteekend:)

Petrus Wacker.

Op den oorspronkelijken brief is het keizerlijk Hofgerigts zegel in geel was van buiten opgedrukt.

II.

1418. 6 Julij.

Burgermeistere, Scheffen vnd Rate zu Elburg sollen sich verantworten vor des allerdurchluchtigsten fursten vnd Herren, Hern Sigmunds Romischen Kungs, zu aller zijten merers des Richs vnd zu Vngern etc. Kungs, Hofrichter, gegen clage Johann Ouerbach Burgers zu Dorpmunde, vff dem nechsten hofgerichte, das sin wirdet nach vnser leben frawen tag wurtzwijhe, Assumptionis Marie zu Latin, der schirest komet. Geben zu Strasburg vnder des heiliger Richshofgerichts vffgedruckten jnsigel, des nechsten mitwochen nach sant Vlrichs tag, nach Cristi geburt viertzehenhundert jar vnd dar nach in dem achtzehenden jare.

(Was geteekend:)

Petrus Wacker.

De oorspronkelijke brief is gesterkt met het keizerlijk Hofgerigts zegel, in geel was opgedrukt.

III.

1419. 22 Februarij.

Mijnen onderdenigen schuldigen dienst mit alre onderdenicheit als dat billich is vursz. Alredurlachtelicheit

ende homechtichste Furste Alregenedichste ende liefste Here. Ich begere vwen genade dienstlich zu wissen, wie mir van den Burgermeistren, Scheffen, Rede ind Burgere mijne Stat van der Elborch vurgelacht is, dat sij zu gesinnen Johans Auerhagen van Dorpmunde gebaden sijn vur des heiligen Rijchs Hoffrichter, vmb saichen wille dae van he doch nyt recht plegen en woulde vur mir off vur mijne gerichte, wie wale ich des van hon duck hain doin gesynnen, jnd want, Genedige Here, mijne selige voirvaren van Romisschen Keyseren ind Koningen vurleden opt aller genedichst sy gepriuilegiert (2) sijn geweest, dat men sy noch die..... vur dem heyligen Rijche verladen en moecht van yemant off zu yemantz versoeche, id en were dan dat dem cleger recht geweigert wurde van mir off van mijnen richteren, dessgelychs mir Vre genaede ouch gedaen haint in eyure briene (3) daer van ich Vren genaden ausschrift hir ynne beslossen sende; So ind vmb dat den seluen Johan noch..... recht geweigert en is, nae dem he ouch niet versocht en hait, noch alhir plegen en woulde, als voir gerner is, Bidden ich Vren Genaden mit gantser vnderdenicheit, als ich dienstlichste mach, dat.... geweerdigen wille zu doin ver...gen mit..... hofrichter, dat die ladinge vurs. affgedaen werde, ind ouch doin verhueden, dat dat, noch dessgelycken, aen mir noch den mijnen niet mer en geschie, aengesien dat... .. niet sijn en sall nae den priuilegien vursr. jnd wilt uch alregenedichste Heere... .. also gunstich ind geneetlich zu... mijnre behoefte gerne bewijzen, als ich mich doch des gentzelich

(2) *gepriuilegeert*] De hertog beroept zich hier op het beoemde privilegie *de non evocando*, door den Roomsche-Koning Henrik in 1310 aan zijnen voorzaat en aan de Gelderschen verleend. Zie FONTANI *Hist. Gelr.*, p. 180, en verg. *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland*, deel I. bl. LII.

(3) *briene*] Deze brief, de bevestiging van het privilegie *de non evocando* door Koning Sigismond, aan hertog Reinald, op den 8 November 1414, den eigen dag zijner krooning, verleend, is uitgegeven bij FONTANUS, l. l. p. 390.

vermoede zu Vren genade, alsodat ich ind die mijne bij onsen alden rechten ind vrijheiden, vns van Vren seligen vurvaren ind vren genaden gegeuen, bliuen moigen ind vorder verdienen die selue Vre genaden die onse lieue Here Got zu langen seligen tzijden machtich ind gesont bewaeren moege o mich as Vren vnderdenigen altzijt gebiedende. Geschr. in mijnre woninge zu Ha[mba-]che up Sint Petri dach ad Cathedram (4).

..... Gena... Vnderdenige Rijnalt Hertouge
van Guilich ind van Gelre ind Greue van
Zutphen.

Dem alredurluchtichsten ind homechtichsten Furste ind Heren, Heren Sigmund van Goitz Genaden Romischen Konick, zu allen tzijden merer des Rijchs, zu Vngern, Dalmacien Croacien etc. Konick, mijne alreghenedichste ind liefsten Heren.

Naar een oud gelijktijdig afschrift, doch
op verscheiden plaatsen onleesbaar.

(4) *Sint Petri dach ad Cathedram*] Het was in dezen tijd niet ongewoon, dat in diergelijke brieven het jaargetal niet uitgedrukt werd: het verband toont genoeg, dat deze op het jaar 1419 moet gebragt worden. -- De hertog beloofde, omstreeks dezen zelfden tijd, een ander banvonniss van het Rijks Hofgerigt te zullen eerbiedigen. Immers ik vind in de *Rekeninge ende Fitgauen Gijsberts van Mekerem, overste Rentmeisters der lande van Gelre*, loopende van den 20 Julij 1418 tot den 20 Julij 1419, de volgende post: *Des dinzdages na Oculi gesant an die stat van Gronynge, mit mijns lieven heren brieuen, die Wynandus van Haltem van Caster* (een slot in Gulikkerland, waar de hertog toen vertoefde) *bracht had, rurende dat mijn gen. here des Roemschen Coninx achte gehoorsam wesen, ende halden wolde*, enz. Men ziet, dat dit betrekking heeft op den rijksban, in 1417, over de partij der Vetkoopers in Vriesland en te Groningen uitgesproken. Zie hierover WESTENDORP, *Jaarboek*, St. II. bl. 353 en volg.

IV.

1419. 31 Januarij.

Wir Sigmund von Gotes gnaden Römischer küng, zu al-
lent zijten merer des Richs vnd zu Ungern, Dalmacien,
Croacien etc. küng. Bekennen vnd tun kunt offembar mit
disem brief, allen den, die in sehen, oder horen lesen.
Wann Johann Ouerhach, burger zu Dorpmünde, vnser vnd
des Richs lieber getrüer, vff die Burgermeistere, Scheffen
vnd Rate der Stat zu Elburg, an vnserm vnd des heiligen
Römischen Richs hofgerichtz souerre geclagt vnd erlangt hat,
als recht ist, daz sy durch solicher irer vnghehorsamheit wil-
len, dorümb daz sy sich, nach dem vnd sy von des vor-
gen. Johann Ouerhachs clage wegen, an dasselb hofgerichte
geladen vnd fürgeheischen warn, vnd dornach von im an
dem ersten, dem andern vnd dem dritten hofgerichtten be-
clagt wurden, als des itzgen. hofgerichts recht ist, Gegen
solicher clage weder durch sich selber, noch durch nymand
anders verantwort oder versprochen haben, in vnserer, vnd
des heiligen Richs achte mit rechter vrteil geurteilt sind,
Als desselben hofgerichts recht ist, Das wir sy dorümb, von
Römischer Künglicher macht vnd gewalt, in vnserer vnd des-
selben Richs achte getan vnd gekündet, vnd usz vnserm vnd
desselben Richs friede vnd schirme genomen, vnd in den vn-
friede gesetzt haben, vnd daz wir auch allermeniglich aller-
ley gemeinschaft mit in gemeinlich vnd sünderlich zu haben
verbotten haben, vnd gebieten dorümb allen vnd iglichen
fürsten, geistlichen vnd werlichen, Grauen, Frijen, Her-
ren, Dinstluten, Rittersn, Knechten, Burggrauen, Landt-
richtern, Richtern, Vögten, Amptluten, Burgermeistern,
Schultheiszen, Scheffen, Reten vnd Gemeinden, vnd allen
andern vnsern vnd des Richs vndertanen vnd getrüen, den
diser brief fürkomen wirdet, bij vnsern vnd des Richs rech-
ten, vnd gehorsamkeit, ernstlich vnd vestiglich, mit disem
brief, daz sy die obgeschriben Burgermeistere, Scheffen vnd
Rate der vorgen. Stat zu Elburg, vnserer vnd der Richs of-

fembare Echtere, fürbaz weder husen, noch houen (5), etzen, noch trencken, noch keinerley gemeinschaft mit in haben, noch die iren haben laszen, weder mit kauffen, noch mit verkauffen, noch mit keinen andern dingen, heimlich, oder offentlich, noch in keinerleywise, Sunder dem obgen. Johann Ouerhach, vnd allen den sinen, uff dieselben Echtere gemeinlich vnd sünderlich getrulich vnd ernstlich beholffen sin, vnd sy auch in allen Stetten, Sloszen, gerichtten vnd gebieten, vnd an allen enden zu waszer vnd zu lande, beyde von vnsern, vnd des Richs, des vorgehen. Johann, vnd auch der sinen wegen vffhalden, vnd als desselben Richs offembare vnd vngheorsame Echtere fürbaz meer bekummern, antasten, angrifen, vahn, vnd mit in tün vnd gefaren sollen, als man mit des heiligen Richs offembaren vnd vngheorsamen Echtern billich vnd von Rechts wegen, tün vnd gefaren sol, alsuill vnd alslang, bisz daz sy in vnsero vnd desselben Richs gnade vnd gehorsame widerkommen sind, als recht ist, Wann waz also an denselben Echtern geschicht vnd getan wirdet, damit sol noch mag von rechts wegen nymand missetun, noch gefreueln, wider vns, daz itzgen. Riche, noch sust wider nymand anders, noch wider keynerley gerichte, geistlichs noch werltlichs, lantfride, lantgerichte, stettegerichte, frijheite, noch gewonheite, noch wider dehem ander ding in keinwise. Wer auch dise vnsero küngliche gebotte frenelich überfüre, oder die nicht hielte, tete, oder nach sinem vermögen vollfürte, der vnd die würden in soliche vnsero vnd des vorgehen. Richs achte vnd pene verfallen, glicher wise, als die vorgehen. Echtere verfallen sind, man würde auch dorümb zu dem, oder den, richten, als des vorgehen. vnsero vnd des heiligen Richs hofgerichts recht ist. Mit vrkund disz briefs versigelt mit vnserm vnd desselben hofgerichts anhangendem Insigel. Geben zu Wienn, nach Cristi ge-

(5) *husen noch houen*] Dat is: in huis noch hof ontvangen, ophouden, verpleegen. Men mogt de geachten zelfs niet *etzen noch trencken*, hun geen eten noch drinken reiken, in hunne dringendste levensbehoefsten niet voorzien.

burt viertzehenhundert Jar, vnd darnach in dem nuntzenden jare, des nehsten dinstags vor vnser lieben Frawen tag Purificacionis zu latin, Vnserer Riche des Vngrischen etc. in dem zwey und driszigisten, vnd des Römischen in dem nünden jaren.

(Op den omgeslagen rand staat:)

Petrus Wacker.

Gesterkt met des Roomsch-Konings groot zegel, aan een dubbele perkamenten strook in rood was uithangende.

V.

1419. 31 Januarij.

Wir Sigmund van Gotes gnaden Romischer Kunig, zu allentzijten merer des Richs vnd zu Vngern, Dalmacien, Croacien etc. Kunig. Embieten den Burgermeystern, Scheffen, Reten vnd Burgern gemeinlich der stete Vtrecht, Deuenter, Campen vnd Swoll, vnsern vnd des Richs lieben getruwen, vnss Gnad vnd alles gut, vnd tun uch kunt mit disem brief, daz Johann Ouerhach, Burger zu Dorpmunde, vnser vnd des Richs lieber getruer, vff die Burgermeystere, Scheffen vnd Rate dey Stat zu Elburg an vnsern vnd des heiligen Romischen Richs Hofgerichte souerre geclagt vnd auch mit rechter vrteil erlangt hat, das sy in vnserre vnd desselben Richs achte geurteilt sind, als des itzgenanten Hofgerichts recht ist, vnd das wir dorumb die selben Burgermeystere, Scheffen vnd Rate der vorgent. Stat Elburg in soliche achte getan vnd gekundet haben, als das soliche achtbriue dor uber gegeben eygentlicher vszwijsen, dorumb van Romischer Kuniglicher macht vnd gewalt gebieten wir uch, by vnsern vnd des Richs rechten, vnd gehorsamkeit, ernstlich vnd vesticlich, mit disem brief, das ir die obgeschriben vnsero vnd des Richs offembare Echtere furbas weder huset noch houet, etzet noch trencket, noch keiner-

ley gemeinschaft mit jn habet, noch die ewern haben laszet in dhein wijse, sunder den obgent. Johann vnd allen den sinen vff die selben Echtere gemeinlich vnd sunderlich nach lute der vorgent. achtbrieue getrulich vnd ernstlich beholfen sin sollet, alsuil vnd als lange bisz das sij in vnsero vnd des Richs gnade vnd gehorsamkeit widerkomen sind als recht ist, wann wer des nit tut, der wirt in soliche achte vnd pene verfallen als die vorgent. Echteren verfallen sind, man wirt auch dorumb zu jm richten als des vorgent. Hofgerichts recht ist. Geben zu Wyenne vnder vnserin vnd desselben Hofgerichts vfgedruckte insigel, nach Cristi geburt viertzeihen hundert jar vnd darnach in dem newntzehenden jare, des nehsten dinstages vor vnsero liebe frauen tag Purificationis zu Latin, vnsero Riche des Vngarischen etc. in dem XXXII. vnd des Romischen in dem newnden jaren.

(Onderstond:)

Petrus Wacker.

Het zegel van het Rijks Hofgerigt, in geel was buiten opgedrukt, is thans genoegzaam afgebroken.

VI.

1422. 7 Julij.

Wij Borghermestere vnd Rad der Stad to Dorpmunde be- kennen vnd betughen openbair in dissin brycue, dat vor uns gekomen sint Johan Ouerhach, Rotgher sijn sone, Gerdrut vnd Katherine dissin vorgl. Johans dochtere, vnse geborne Borgere, vnd hebben dar vor vns opgelaten, quijt, ledich vnde loes geschulden, vor sich vnde vor alle ere eruen vnd nakomelinghe, dey Ersamen Borghermestere, Schepenen, Rait vnd dey ganzin gemeynheit der Stat van der Elborch, alle der sake vnd anspracke, dey sey to en to segge. no vnd to done hebben gehat, bit op den dach data disse

breyues, vnd bi namen van den saken dar Johan vorgl. dey vorgl. Stat van der Elborch vme hadde vor des aller dorluchtigesten forsten des Romschen Koninghes, vnser aller ghenedigsten Heren houesgerichte in dey achte ghebracht, vnd derseluen Johan, Rotgher, Gerdrut vnd Katherine loueden dat vor vns, dat sey, er eruen noch neymant van erer wegen, nu noch nummermer, eynighe ansprake van alle disser vorgl. sake wegghen, an dey Borghermestere, Schepen, Rait vnd gansze ghemeynheit vnd nakomelinghe der vorgen. Stad van der Elborch hebben noch doin en soelen, eynigherleye wijs. Were ock sake dat ymant anders enyghen ansprake an dey Stad van der Elborch dede van enyghen saken off breyuen, dar hir vor van geschreuen steit, dat loueden dar vor vns Johan, Rotgher vnd Gertrud vnd Katherine, dat sei vnd er eruen dey ansprake affdon soelden vnd dey vorgen. Stad van der Elborch dar genslike van entheuen vnd schadelois halden, vtghescheden off dey vorgen. Stad Elborch absolucien behoueden van vnser Heren dem Romischen koninghe vorgen. dey soelen dey Stad Elborch vorg. op eres selues kost werven. Were ock dat dey Stad Elborch off ymant anders vorder oplatinghe, quijtinghe off quitancie behoueden van allen dissien vorgl. saken, dat loueden dey seluen Johan, Rotgher, Gertrud vnd Katherine, dat sey vnd er eruen en gheuen vnd don soelden sunder enygherhande wedersegghen, vnd hebbet vort alle disse vorgen. punte vnd eyn jlich bisunder vor sich vnd vor ero eruen gelonet, stede vnd vast to halden sunder argelijst, vnd wante disse bekantnisse vor vns gescheyn is, So hebbe wy des to tughe vnser Stades Secret an dissien breyff don hanghen. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo secundo, die septima mensis Julii.

De oorspronkelijke perkamenten brief heeft
een uithangend zegel in rood was.

VII.

1422. 7 September.

Wir Sigmund von Gottes Gnaden Romischer Kung, zu alentzyten merer des Richs vnd zu Vngern, zu Beheim, Dalmacien, Croacien etc. Kung. Bekennen vnd tun kunt offembar met disem brief allen den die in sehen oder horen lesen, Wann die Burgermeistere, Scheffen, vnd Rate zu Elburg in vnser vnd des heiligen Romischen Richsachte geurteilt, getan, vnd gekundet waren, von Rechtlicher clage wegen Johann Ouerhachs von Dorppmunde, vnser vnd des Richs lieben getruen, vnd wann sich die selben von Elburg nu mit dem itzgenanten Johann Ouerhach darumb gutlich gesunet vnd gantzlich verrichtet, vnd auch vnserin Hofrichter, vnd Hofschrijber, vmb jre rechte, die In von des achtschatzes wegen geburet haben, auch ein genugen getan habn, vnd wir demutichlich gebeten sin, die selben von Elburg usz derselben Achte gnedichlichen zu lassen, Des haben wir angesehen soliche demutige bete, vnd auch das Sij zu vnser vnd des Richs gnade vnd gehorsame widerkommen sind, vnd dem vorgeannten Clager, vnsern hofrichter vnd hofschrijber vmb jre rechte auch genugen getan haben, als vorgeschriben stet, vnd haben darumb, mit wolbedachtem mute, vnd rechter wissen, die obgenanten Burgermeistere, Scheffen vnd Rate zu Elburg, vnser vnd des Richs lieben getruen, in vnser vnd desselben Richs gnade vnd gehorsame wider empfangen, sij usz derselben Achte gnedichlich gelaszen, vnd usz dem vnfriede vnd vngemeinschafte der leute genommen, vnd in vnsern vnd des Richs friede vnd auch allermeniglichs gemeinschafte widergesetzt, vnd haben In auch widergegeben alle Jre rechte vnd frijheite empfahe laszen, nemmen, setzen vnd geben, in craft disz briefs und Romischer Kunglicher macht vollkommenheite, vnd gebieten darumb allen vnd iglichen fursten, geistlichen vnd werltlichen, grauen, frijen, herren, dinstluten, Rittern, Knechten, Burggrauen, Lanttrichtern, Richtern, Vogten, Amptluten, Burgermeistern, Schult-

heiszen, Scheffen, Reten vnd gemeinden, vnd allen anderh vnsern vnd des Richs vndertanen vnd getruen, ernstlic vnd vestiglich, mit disem brief, daz sy die vorgenan. Burgermeistern, Scheffen vnd Rate zu Elburg von der vorgen. Achte wegen furbaszer nicht mijden, angrijffen, bekummern, leidigen, oder betruben in dehem wijse, by vnsern vnd des Richs hulden, mit vrkund disz briefs versigelt mit vnsern vnd des heiligen Richs Hofgerichts anhangenden Insigel. Geben zu Nuremberg nach Cristi geburt viertzehenhundert jar, vnd darnach in dem tzeyundtzwentzigsten jare, an vnser lieben frawen abend nativitatis Marie zu latin, vnseres riche Vngrischen etc. in dem sechs vnd dreyszigsten, des Romischen in dem twolfften, vnd des Behemischen in dem drittem jaren.

(Op den omgeslagen raud staat:)

Petrus Wacker.

De oorspronkelijke perkamenten brief is gesterkt met het groot zegel van het Rijks-Hofgericht in geel was, hebbende van achteren een opgedrukt contra-zegel in rood was (*).

(*) Dit zegel is genoegzaam overeenkomstig met dat, hetwelk afgebeeld is bij SENCKENBERG, *de Judicio Camerali hodierno*, pag. 104; met uitzondering alleen, dat het omschrift, zoo van de voorzijde, als van het contrazegel, hier luidt: SIGILLUM JUDICII CURIE SIGISMUNDI DIVINA FAVENTE CLEMENCIA ROMANORUM REGIS SEMPER AUGUSTI.

UITRUSTING VAN EEN SCHIP

TEN DIENSTE DER HANSE;

I.

Vruntliken grut tu voren vnde wes wy gudes vermogen erbaren besundern vrunde. Juwer vorsichticheit is van ghemenes ruchtswegen vnd in der warheid wol vorghekomen, dat sommige vitalien brodere bynnen Dockem in Vreesland vorgaddert den ghemenen Copman gode entfarnet zwarliken vnde grofliken beschediget vnd dat ere ghenomen hebben vnuorschuldes vnde noch beschedighen mogen, des is van ersamen Radessendeboden der ghemenen Henzestede vp dessen egge landes belegghen, kortliken bijnnen Lubeke vorgaddert, dar aue ghesproken vnd gheramet, dat wy vnse vrunde dar vp bereden vnd to schepe uthmaken wyllen, vnde hopen de suluen vitalien brodere mid Godes juwer vnd Junchern Ocken van dem Broke vnde der siner hulpe to krenkende vnde to verstorende gunnet vns God der gnade welke vnse vrunde vp dessen dach al berede sind mid schepen vnde anderer reitscop also daer to behoret by den ergen. junchern Ocken jut greet sunder sumet to komende so verne en weder vnde wynd dar nich ane hindert. Beghere wy, besundern vrunde, dat gy juwe vrunde werastich dar sulues vnser vrunden to hulpe vnd troste schicken vnd by en hebben wyllen also gij ersten konnen de vnser vrunden truweliken behulpen sin sodane quade gezelscop der ghemenen Copenscop to nutte vnde bate to verstorende also dat wol behoret vnd van noden is, ist dat Godes wyлле were dat men enen der vitalien brodere entholdere vp den ghemenen Copman to beschedigende dar ouer tuchtigen vnd metigen mochte, dat de anderen dat vor oghen hedden vnd dar an dechten. Sijt Gode beualen. Screuen vnder vn-

sen van Hamburch secret de wy samentliken hir to bruken
opten XXIIIsten dach van Aprill (*).

(Onderstond :)

Consules Lubicensis et
 Hamburgenses.

(Het opschrift was:) Den Erbaren wisen luden Borgemes-
 tern Schepenen vnd Radmannen to
 Drelborg vnsen besundern vrunden.

Naar den oorspronkelijken' op perkament
geschreven brief, in het Archief der
stad Elburg berustende.

II.

Elborch (†).

In den jare onss Heren dusent CCC. ende XCIII. op
Sente Johannes dach ante portam Latinam hebben die van
Zutphen Heren Dirc then Wallen ende Andries die Yseren,
van Deuenter Hademan van Hethen ende Henrick van Leyden,
van Herderwyck die Scepenen ende Rade ghemeenlike, van
der Elborch Jacob Hugensone ende Gerit Scherping, van
Staueren Dirc Cohier ende van Hindelope Sybka Vlkinga
op een dachvaert ghewesen tot Herderwijck ende hebben daer
ene cendrachte gheraemt ende ghemaect alsoe hier na volgt.

(*) Schoon hier geen jaargetal vermeld wordt, schijnt het nog-
tans niet twijfelachtig, of deze brief moet tot het jaar 1394 ge-
bragt worden en heeft aanleiding gegeven tot de overeenkomst,
welke op *S. Joh. ante portam Lat.*, dat is den 6 Mei, van dit
zelfde jaar te Harderwijk tot stand kwam, en waarvan het volgende
stuk getuigenis draagt.

(†) Het schijnt, dat elke der zes steden een gelijkkluidend afschrift
outvangen heeft, en dat hierin de reden te vinden is, waarom de
naam van *Elborch* hier boven geschreven staat, als zijnde dit het
exemplaar, voor deze stad bestemd.

Int yrste syn dese zess steden voerscr. ouerdragen dat sie samentlike vyt zoelen maken Een schip mit XLVII. gewapent ende mit achte ledige knechten.

Int yrste die van Zutphen XIII. manne ghewapent ende twee knechte.

Item die van Deunter achte manne ghewapent ende II. knechte.

Item die van Harderwijk VIII. manne ghewapent ende II. knechte.

Item die van der Elborch V. manne ghewapent.

Item die van Staueren VII. manne ghewapent ende enen knecht mit die van Wonderinchem ende di bi hore stede geseten sin na ore macht.

Item die van Hindeloep VI. manne ghewapent ende I. knecht.

Item elke Stadt die sal pontgelt nemen van oren borgen bynnen ore Stadt, alst recess inhout, van XV. gulden IIII. grote, ofte sy willen, tot oer selues stads behoef.

Item so zoelen die voghede van Zutphen, van Herderwijk, van der Elborch ende van Staueren pontgelt samentlike van oren gasten op oren velde tot Schonen boren, dat is to weten van den ghenen die toe deser hulpe ende were niet en doen, ende dat gelt daer toe segelen, ende in wat stede dat sy kyesen dat to brengen ende daer bewysinge ende rekenscap of toe doen den zess steden voerscr.

Item so sijn die zess steden ouerdragen, dat elk stad van desen zess steden voerscr. op elken oren ghewapent ju leggen sal XX gulden voer schip ende kost bynnen achte daghe na desen dage op rekenynghe.

Item so sal elke Stad van desen zess steden oer volc senden tot Herderwijk opten donredach van pinxteren neest comende.

Den welgheeerden Heren voerzienden
ende bescheidenen luden Borgermey-
sters ende rade der Stad van Lubeck,
onsen ghemynden vrienden.

Zanderlinge gheminde Vriende V ghenoege to weten

dat wij hebben gheweset tot Amstelredamme des donredago na Paeschdach op eenre dachvaert , ghelijc ons die van Amstelredamme lieten weten, die onss togheden ende openbaerlic verclaerden zulke ouerdrachte ende recesse , ghelijc die ghemene steden van der Duytscher Hanzen in uwer Stad tot Lubeke laetste ouerdroegen , ende zijn onder onss des tho rade worden , als wy die van Amstelredam hebben geuen to kennen , dat onss in gheenrewijs van den Coopman en staet to scheiden , noch vyt siner handelinghe to wesen , ende meynen een vredeschip onder onss vyt to maken wel gemannet mit goiden wapenaren , alzo wij na onser cleynre machte alre beste ende zuuerlixste moghen , ende dat ommer rede to wesen mit die van Campen ende Amstelredamme , ghelijc trecesse inhoudet ende begrijpt. Voert gheminde vrienden van den pontgelde op te boren alse geraemt is , daer hebben wy onderlinge of ghesproken , ghelikerwijs Vonse hoeftlude, als sy by V comen, oft God wil, wel kondigen ende seggen zoelen. Die Aelmechtige beware V allen langliuich zelich ende ghesont ouer onss ghebedende. Geser. des zaterdage na paeschdach tot Amstelredamme onder Andries Yserens segel onss mede zendebodes endo raets der Stad van Zutphen wes wy alle sijn gebrukende vp dese tijt.

Raetslude ende Sendeboden der Steden , als
Zutphen , Deuenter , Herderwijck , Elborch ,
Staureren endo Hindeloop.

Uit het gelijktijdig afschrift , berustende in
het Archief der stad Elburg.

BRIEF

VAN

JOAN MAETSUYKER.

Onder hen, die, in de beide voorgaande eeuwen, de belangrijke bediening van Gouverneur Generaal van Neêrlandsch Indië met grooten roem vervuld hebben, komt voorzeker aan Joan Maetsuyker eene der eerste plaatsen toe. Door zijne uitstekende begaafdheden, van trap tot trap tot dezen aanzienlijken post opgeklommen, bekleedde hij dien met den meesten ijver en bevorderde hij, door doeltreffende maatregelen en schrander overleg, in het Overzeesche gewest, de belangen der Oost-Indische Maatschappij en de eer van den Nederlandschen naam (*). Wat op de geschiedenis van zoodanigen man betrekking heeft kan niet ten eenemale onbelangrijk geacht worden. Als eene kleine bijdrage tot dezelve strekke de volgende brief, door hem den 19 Augustus 1663 aan eenen Mongoolschen vorst uitgevaardigd. Het oorspronkelijke, bij den Waleerw. heer G. D. J. SCHOTEL, Predikant te Lage-Zwalawe, berustende, is ruim een Nederl. el lang en een halve el breed, met de uiterste zorgvuldigheid op gesatineerd Chineesch papier geschreven en van goud- en roodkleurig bloemwerk schitterende. De welwillendheid des bezitters stelt ons in staat, ook een *fac-simile* der oorspronkelijke handteekening mede te deelen.

(*) Zie over hem: W. SCHOUTEN, *O. I. Voyagie* (uitgaaf van 1664), B. III. bl. 18, 133 enz.; KOKS *Vaderl. Woordenboek*, deel XXII. bl. 218; VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterkunde*, deel II. bl. 314 en volg.

Aen zijn Hooght. Chan Channa Supperselaer,
Groot Hertogh en Generael Veltheer van
den grooten Mogol in Assam Bengale &c.

Edel grootvermogenden Heere ende
Victorieusen Vorst.

UEE. Hooghts aengename brief, nijtër Mogolse leger in Assam aen ons geschreuen, hebben wij met behoorlijke eere wel ontfangen, ende met groote blijdschap en vreugde daer nijt verstaen, hoe uwe Hooght met zijn triumphant leger, tot groten lof en onsterffelijke renommé, veele stercke ende wel geboude fortën stormenderhandt hadde ingenomen. Sulks naer dat wel 50 C. vijanden verslagen, ende ruym 300 C. int gebergte gejaegt, ende aldaer voorts verstikt ende omgecomen waren, 't grootmachtige Rijck van Cos Assam vermccestert ende aen de Mogolse Croone van den grootmachtighsten Coningh Clia Orangzeeph gehecht ende onder contributie gebracht hebt: met welcke voortreffelijke victorie wij uwe Hooght bij desen veel geluck. sijn wenshende, ende dat UEd. Hooght voorspoedig in Bengale moogt retourneren, omme aldaer Compag^s. handel en negotie met UEd. Hooghts gunst te overschaduwē, ende onsen Directeur in sijne rechtmatige versoeken behulpigh te sijn, dat ons aengenaem werdt te mogen verstaen.

Ende nadien d' Ed. Heeren onse principalen in 't Vaderlandt den Heer Directeur Matheus van den Broeck tot Ordinaris Raed van India gepromoveert, ende geordonneert hebben, sijn E. persoon herwaerts t' ontbieden, ende alhier aen 't groote werck in de hooge regeringe 't employeeren, Soo hebben wij goetgevonden met dese schepen (*) in sijn plaetse weder nae Bengale te sendē de Heer Rogier van Heyningen, Extraordinaris Raedt van India, omme aldaer in plaetse van de Heer Matheus van den Broeck te succe-

(*) De schepen vertrokken jaarlijks in 't laatst van Augustus, of in September, van Batavia naar Bengalen.

deren ende des E. Compag^a. negotie , met UE. Hooght^h hulpe ende faveur nae behooren waer te nemen (*): dies UE. Hooght^h. believe onsen voorsz. Directeur , ende insonderheijt de saeken van de Compⁱe. voor gerecommandeert te houden , ende onder UEd. vermogende protectie gunstelijk aen te nemen , daarmede ons ten hoogsten suldt verobligeren. Ende werden UE. Hooght^h bij desen , in teeken van onse onveranderlijke genegentheijt , tot vereeringe toegesonden , vier metale Stukken van ons beste Canon met hare affuijten ende toebehooren , UEd. Hooght^h verseekerende dat wij van herten bereijdt sijn de oude vrundtschap met UEd. Hooght^h eenwigh ende altoos ongekrencet te continueren , alleen ons excuserende , dat de schuldt van den portugees Francisco Vieve , bedragende 3500 pagoden , volgens UEd. begeren in Macassar niet en is gevordert , ontstaen ter sake dito Vieve nu ontrent twee jaeren langh gewacht heeft , ende ook door ons gelicentieert is op Batavia te comen. Sulks nu door den gemaecten vrede met Portugal in corten van Macassar te verschijnen staet , soo hebben wij tselve tot sijne personele overcomst alhier uytgesteld , niet twijfelende , ofte wij sullen UEd. Hooght^h dienaengaende pr de naeste conuen contentement doen.

Batavia in t Casteel den 19 Augustij A^o. 1663.

Joan
Maetsuyker

(*) Verg. w. SCHOUTEN , t. a. pl. bl. 150 : » Hier (op de reede » van Pipely) quam den Heer Directeur Mattheus van den Broek , » van Ougly met het jagt Pipely , twee boeijers en twee sloepen ook » bij ons , hebbende het Directeurschap van Bengalen den Heer Rogier » van Heyningen over getransporteert , om nu (Febr. 1664) van » hier met het schip de Rysende Son na Batavia te vertrekken. »

A N D A C H.

Het is hun, die zich met het onderzoek van middel-euwsche oorkonden onledig houden, genoeg bekend, hoe moeijelijk het vaak is, de jaar- en dagteekening van stukken, aan verschillende oorden en op verschillende tijden uitgevaardigd, naar onze wijze van tellen te herleiden. De meeste der zwarigheden intusschen, voortvloeiende, zoo uit het verschil van den *stijl*, of het begin der jaarrekening, als uit de gewoonte om de dagen naar de feestdagen, ook naar de bewegelijke feestdagen, der Roomsche kerk aan te duiden, zijn door den arbeid der Benedictijnen, inzonderheid der onvermoeide schrijvers van *l'Art de vérifier les dates*, en ook door onzen *KLUIT*, in zijne onschatbare *Primae lineae collegii diplomatico-historico-politici*, grootendeels weggenomen. Nogtans blijven eenige moeijelijkheden onvereffend en voor nader onderzoek vatbaar. Hieronder behoort de beteekenis van het woord *andach*, dikwijls in dagteekeningen voorkomende, als bij voorb.: *des naesten dinxdaghes nae andach des heiligen Pinxtdages*; *op andach van ons Heren Hemelvaertsdach*; *des dinxdages na andach sente Mertijns dage in den wuynter* (*). Men houdt dit woord namelijk meestal als van dezelfde beteekenis met *daags daarna*, *des anderen daags*, lat. *postridie*, *in crastino*. Ik geef hier onder drie uittreksels uit oude rekeningen, ten bewijze, dat het beteekent *de achtste dag*, *de Octave*. De beide eerste uittreksels zijn ontleend uit het *Cokenbueck mijns lieuen*

(*) Het eerste is de dagteekening van een charter van 1381, waarbij Steven van Lienden, als voogd der kinderen van zijnen broeder Jan heer van Lienden, afstand doet van alle aanspraak op het ambt van Wageningen; het tweede, van eene overeenkomst des hertogs van Gelre met zijnen ambtman van Over-Betuwe, van het jaar 1391; het derde, van eene kwitantie, namens Henrik van Hoorn heer van Perweis afgegeven in 1392 -- allen in het Provinciaal Archief van Gelderland berustende.

gnedigen Heren, voorkomende onder het *Vitgeuen Gerits van den Hage*, *Ouerste Rentmeysters der lande van Gelre*, begonnen des *Sonnendages Inuocant* dat was op *sente Valentijns auont*, in den *yair ons Heren dusent vierhondert ende soeuen*, *durende thent des Goiensdags op sente Margareten dage der heiliger Joncfrouwen in den seluen yair vurscr.*; het laatste mede uit het *Cokenbueck* in de *Rekenynge ende vytgeuen Gijsberts van Mekerem*, *Ouerste Rentmeysters der lande van Gelre*, aingående des *donresdages op sente Margareten dach in den yair van XIII^c ende XIX*, *durende thent des saterdages thoe op sente Margareten dach in den yair van XIII^c ende XX*. Wij vinden hier 1.) des *donresdages op andach Sacramenti*. Nu valt *Sacramentsdag* zelf op donderdag, namelijk 60 dagen na *Paschen*; de *andach* ook op donderdag vallende, kan niet anders zijn, dan de *Octaaf*. 2.) De hertog bleef van *dinxtdages na onser Vrouwen dagen Visitat.*, d. i. van den 5 Julij 1407, tot vrijdag daarna, d. i. tot den 8 Julij, te Hattem; de volgende dag, zijnde des *saterdages*, wordt *Andag onser lieuer Vrouwen dage Visitat.* genoemd, en was dus weder de achtste dag; want ook de 2 Julij viel in dit jaar op zaterdag in. 3.) *Sondach na octav. Petri et Pauli* wordt met *Sonnendach na andach S. Peters ende S. Pouwels* verwisseld. — Het zoude ligt zijn, deze bewijzen met een veel grooter aantal uit gelijksoortige bron te vermeerderen.

I.

Item des *donresdages op andage Sacramenti* quam mijn gnedige here ten Ros. Ende dat huysgesinde quam des vridages ten irsten eten van Nymegen ten Ros. Ende mijn gnedige here reet des neesten *Sonnendages* tegen dat auont eten tot Arnhem, dair he die riddere ende knechte ende die stede van den lande van Gelre bi hem hadde gebeden te komen, Ende des *dinxtdages* na den irsten eten reet mijn gnedige here wederomme van Arnhem ten Ainstoet Ende quam weder ten Ros. des *Godensdages*, Ende

reet des Donresdages tot Hattem , Mer sijn huysgesinde was nochtant tot Ros. blenen , thent des Manendages in crastino Odulphi , die tijt is XI. dagen.

II.

Item des *dinxtdages* na onser *Vrouwen dage Visitationis* ten auont eten quam mijn gnedige here tot Hattem ende duirden dair thent des vridages dat he wat ontbeten hadde , Ende verterden dair CXVI. Gul. XXVI. gr.

Item des *Saterdages op Andage* onser *lieuer Vrouwen dagen Visitat.* quam mijn liene here tot Nymegen , Ende sat aldair te gerichte , ende reet des auonts nochtant voirt tot Graue , Ende hadde te Nymegen an alrehande teringe XXIX. gulden VI. gr.

III.

Item van des *Sonnendages* , als des anderen *dages* na sente Peters ende sente Pouwels dach , thent des *sonnedages* daer na , als na *octav. na Petri et Pauli apostolorum* datter gheten was , dat mijn lieue here tot Bernevelt reet , Ende voert voir Amersfoirde , die tijt is een weke , daer en bynnen tot Ros. in allen ampten verdaen , als die partes yn halden , behaluen prouande in prouidentia gerekent. Tsamen CCC^cLXXVIII. overl. Gul. XXVIII. bl. II. gr.

Item des *Sonnendages* na *andach* sente Peters ende sente Pouwels , reysde mijn genedige lieue here , mit sinen vrienden , van Ros. in die leueringe tot Bernevelde , Ende toech des manendages voer Amersfoirt , Ende bleeff daer liggen two nacht Ende brac op des goidensdages toe mergentide , Ende reet wederomme tot Bernevelde , ende bleeff des nachts dair , Ende mijn genedige lieue here quam des donredages weder omme tot Ros. Ende bleeff dair thent des manendages daer na , datter gheten was , dat was na sento Margrieten dach.

BIJDRAGEN

TOT HET

OUDE STRAFREGT.

Item sprac die Ambtman tot Peter van Pruysen, dat hij niet ghelouich en was, want hij in XXX iaren niet biecht en dede, noch gheen tijt niet the kerken en ginc, ende verwilkoerde met eden an des Amptman hant also vele iaren voerscr. een gheel cruys the dragen ende alle sonnedages buten noetsaken misse te horen ende iairlix biecht the doen, ende versocht an den Amptman met sinen vrienden ende cost aff, dat hij dat geel cruys niet dragen en dorst In afsceidinge behaluen dat hij the gelage golt V gln.

Uit de Rekening van Jan van Meerten,
Ambtman van Bommeler- en Tielerwaard,
den, van S. Marg. 1413 tot S. Marg.
1414.

Item Bor van Aelst had sinen waghen te Tiel gheseint, om berchroeden te halen, dair voir een man mede op den waghen ende bij ongheluc so viel die waghen om ende beuiel dien man doot, dair af ghebuert, in afsceidinge bij den hoofmeister ende bi den rentmeister als oen goet docht, wantet een kenlic ongheluc was, X Arnhemsche gulden val. XVII vl. gul. VIII bl.

Item die selue man, die dair doot bleef onder den waghen, den voirden die vriende ende maghe en wech ende groenenem buten den hoer, dair afgebuert, in afsceidingen vijf Arnhemsche gulden val. VIII vl. Gul. XV bl.

Uit de Rekening van Jan van Wye, Ambtman van Neder-Betuwe, van Mariae Purificat. 1418 tot S. Marg. 1419.

B I J D R A G E N

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OULDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Is. An. Nijhoff,

KORRESPONDENT DER TWEEDE KLASSE VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH INSTITUUT VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, OPZIGTER
VAN HET PROVINCIAAL ARCHIEF
VAN GELDERLAND.

VIERDE STUKJE.

TE *ARNHEM*, BIJ
IS. AN. NIJHOFF.
1837.

AANKONDIGINGEN; BERIGTEN ENZ.

- 1.) *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. — Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEF VAN PRINSTERER, Chevalier de l'ordre du Lion Belgique, Secrétaire du Cabinet de Sa Majesté. — Première Série. Tome I et II. — Leide, S. et J. Luchtmans, 1835. Grand in-8o.*

De Geschiedenis van alle tijden en volken kan op velerlei wijzen geschreven, in verschillende vormen vervat worden; de ondervinding heeft zulks ten allen tijde geleerd. Wil men voorbeelden? Wij zagen op het einde van, en straks na den nacht der middeleeuwen, drooge *Kronijken* verschijnen; later, talrijke boekdeelen in het grootste formaat een iets meer beredeneerd verslag geven van de gebeurde zaken, met inlassching van alle of de meeste memoriën, instructiën en nota's in den tekst; of wel bespeurde men, toen en later, in de schrijfwijze, waaraan onze Fransche nageburen het eerst den naam van *Mémoires* gaven, eene meer vrije manier van zamenstellen, waarin het meer en minder belangrijke onder een gemengd, vaak in een zeer onderhoudend, niet altijd even waarheidlievend, kleed gehuld was. Enkele geschiedschrijvers beschouwden het deftige, van schuim gezuiverde taalkleed bijna als de hoofdzaak, en doorylochten zelfs hun werk met redevoeringen, of nooit, of niet zoo, gehouden. In latere en in onzo dagen hielden de kronijken op, geschreven te worden; bleven de *Mémoires* voortduren; even zoo de doorlopende Geschiedenissen, doch met meer kritiek, terwijl de nota's of instructiën tot de *Bijlagen* aan het slot des werks verwezen werden; zij, die vooral het uiterlijk

J

gewaad van taal en stijl hoogschatteden, vormden hunne geschiedkundige werken veelal tot redekunstige Gedenkschriften. Doch nog eene andere wijze van bewerking levert vooral onze tijd op. Wij bedoelen de uitgave van *vertrouwelijke brieven*, welke, door groote mannen geschreven, de geheimen van hunnen tijd voor den lateren openleggen, en, in verband gebragt met de gebeurde zaken, van elders bekend, en door die stukken wederkeerig toegelicht, onze kennis eenige merkwaardige stappen doen voortgaan op de baan der geschiedenis. Deze geheele afloop had, in de laatste eeuwen, bij andere volken, had ook bij ons, plaats.

Van de laatste soort, wel is waar, kunnen wij, Nederlanders, nog weinige voorbeelden leveren; doch des te aangenamer is ons eene der allereerste voorbeelden, het vóór ons liggend werk, in geen opzigt de gebreken eener eerste proeve met zich voerende. Reeds had de buitenlander, vooral, in Engeland, een *Henry Ellis*, dergelijke stukken uitgegeven: hij deed in de laatste jaren uit het Britsch Museum vele brieven van 's Lands Vorsten of van hooge staatspersonen, van de zestiende eeuw af tot op onzen tijd toe, met aantekeningen, het licht zien. Nog nergens echter had, zoo veel ons bekend is, een Monarch zelf de stukken, tot zijn huisselijk Archief betrekkelijk, ten gebruike van het algemeen opengezet. Voor Uwen Vorst, Nederlanders, was die roem bewaard gebleven. Trouwens het huis van Oranje-Nassau kan, gelijk de Heer GROEN zelf in zijne opdracht aan Z. M. zegt, vrijelijk deszelfs Archieven openen, en daardoor den hoogen rang handhaven, welken het sedert lang bekleed heeft. Bijzonder rijk is dit Archief, zoo aan stukken van allerlei tijd, zelfs van vóór den aanvang der zestiende eeuw, als van veelsoortigen inhoud: vooral aan brieven der personen van dat roemrijk geslacht onderling aan elkander geschreven. En wat de stukken van de tweede helft der zestiende eeuw en later aangaat, moeten wij het als eene gelukkige omstandigheid

aanmerken, dat alles wat er tusschen Prins Willem I, en diegene zijner broeders, welke in den oorlog voor de onafhankelijkheid sneuvelden, de Graven Adolf, Hendrik en vooral Lodewijk, gewisseld werd, tot de papieren van hem, den oudsten, wederkeerde; dat hetzelfde plaats had met hetgeen de broeders Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik later onderling behandelde; dat, eindelijk, na de uitsterving des oudsten stams, deszelfs geheel Archief met dat van den Frieschen vereenigd werd in den persoon van Prins Joan Willem Friso, bereids bezitter van al wat Willem I. aan zijnen voorvader Johan den Oude geschreven had. Zoo had men het schrijven en wederschrijven, raadvraging en raadgeving, bij elkander, en zoo kon de tegenwoordige bewerker met veel juister blik het geheel overzien.

De tegenwoordige bewerker zeggen wij opzettelijk: want vroeger waren wel door Z. M. Geheimraad, von ARNOLDY te Dillenburg, uit dezen schat enkele stukken gebruikt geworden, doch dit was blijkbaar met een ondergeschikt en zijdelingsch doel, gelijk ook de titel van zijn hoofdwerk, *Geschichte der Oranien-Nassauischen Länder und ihrer Regenten*, aanwijst; geenszins kon het wezen; om de geschiedenis onzes Vaderlands op te helderen; te meer daar hij niet verder gaat dan tot den dood van den vader van Willem I. Voor den Heer GROEF was het bewaard gebleven, om verder te gaan, en in Z. M. Archief meer werkzaam te wezen, dan zulks aan anderen had mogen gebeuren. Waar toch deze, met den rang van Commissarissen vereerd, door betrekkingen van diplomatieken aard, of door hooge jaren, weêrhouder waren, uit dezen rijken schat voor het algemeen te gaan putten, viel hem, die door niet minder grondige studie was voorbereid, daarenboven tijd en gezondheid, de noodige ijver en het juiste oog te beurt, voordeelen welke alle zoo onmisbaar zijn, ja zóó onafscheidelijk vereenigd moeten wezen, wil men in dit belangrijk vak iets goeds te voorschijn brengen.

Dan, eene keus moest geschieden, welk tijdperk het eerst een voorwerp zou worden zijner bemoeijng. Het tijdvak van de tweede helft der zestiende eeuw bood zich als van zelf aan. Toen de in Duitschland meer en meer doorbrekende hervorming ook den Nederlander naar dezelfde godsdienstige vrijheid begeerig deed uitzien, en de daartegen strijdige, hoewel zich zelve gelijk blijvende, strengheid van het Spaansche Hof, dit ten zelfden tijde al meer en meer zocht te beletten; toen, in dien strijd, eerst der denkbeelden, naderhand der wapenen, Willem van Oranje en zijne broeders het plechtanker werden van de zaak des Vaderlands; toen was het wel te denken, dat de belangrijkste stukken hun aanzijn ontvingen, welke den gewonen Geschiedschrijveren, voor wien dit Archief steeds gesloten is geweest, ontsnappen moesten. Men meende dus te moeten aanvangen met des Prinsen intrede in de maatschappij, met het tijdstip van zijnen eersten echt, en zijne benoeming tot Generaal in 22 jarigen leeftijd; en zich met de geschiedenis van zijn verder leven, die in deszelfs voortgang meer en meer één wordt met die des Vaderlands, in deze en de volgende deelen te moeten bezig houden. Daar zien wij, ter zijde van Willem, zijne vier broeders, zijne edele moeder, zijne eerste gemalin, zeer vele Nederlandsche edelen en staatsmannen, ook enkele godgeleerden, sprekende ingevoerd; daar komen de edelste van Duitschlands Vorsten, de Landgraven Filips en Willem van Hessen, Keurvorst Augustus van Saksen, Christoffel van Wurtemberg, Keurvorst Frederik van de Paltz, ook die van minder uiterlijken rang, hoewel van niet mindere verdiensten, als Graaf Günther van Schwarzburg en Graaf Lodewijk van Wittgenstein, op het tooneel.

Hun veelzins edele geest blinkt in hunne vertrouwelijke brieven meer dan ergens elders uit, en wordt bij velen hunner nog te meer verhoogd door de godsdienstige stemming, die ongezocht zich vaak daarin vertoont, en die hun in den voorspoed de goedheid Gods niet miskennen, in den tegenspoed Zijne hand eerbiedigen, en, in één

woord, nimmer iets belangrijks ondernemen deed, zonder hem om zijne hulp te smeeken.

Doch het zijn niet de brieven alleen, die wij in deze boekdeelen aantreffen. De medegedeelde bescheiden worden met de geschiedenis zelve in verband gebragt. Telkens, wanneer een nieuwe persoon optreedt, wordt men, zoo veel zulks van elders bekend is, met deszelfs karakter bekend gemaakt. Daarbij worden, ten gevolge der nu aan het licht gebragte oorkonden, de gezegden der gelijktijdige schrijvers, als STRADA en VAN DER HAER, HOPPERUS en VIGLIUS, WESEMBEECK en de stukken uit *le Procès des Comtes d'Égmond et de Hornes*, aangehaald, geraadpleegd, goedgekeurd, of wel gewijzigd, ja soms wederlegd, naar mate die schrijvers, nu of dan, door partijdigheid, meermalen door gebrek aan juiste bronnen, der waarheid schenen te kort te doen. Ook lateren, als DE LA PISE, HOOFT, BRANDT, DE BEAUFORT, WAGENAAR, TE WATER, BILDERDIJK, KLUIT, worden evenzeer onderzocht. Hier is het, dat des schrijvers kritiek zich juist op haar standpunt bevindt, daar hij sijnheid van oordeel aan zeggenskracht paart en men hem volstrekt niet kan te laste leggen, dat hij zich door groote namen, zonder onderzoek, laat wegslepen. Ter bevestiging van het aangevoerde verwijzen wij b. v. slechts op de volgende bladzijden des tweeden deels: bl. 212, waar WAGENAAR en TE WATER; bl. 15, 167 en 170, waar DE BEAUFORT, *Leven van Willem I*; bl. 15, 152, 167, 212, 266, waar BILDERDIJK; blz. 218, waar WARKÖNIG, van dwaling overtuigd worden. Hij doet dit op eene hem eigene wijze, zonder uitvoerige redenering, dikwijls alleen door op de woorden eens briefs te wijzen. Hij toont ons, gemeenzaam te zijn met die buitenlandsche schrijvers van onzen tijd, welke uit onnitgegevene bronnen geput, of die bronnen zelve aan het licht gebragt hebben, als: VON ROMMEL, in zijne *Geschichte Hessens*, en *Philips des Grossmüthigen*; PFISTER, in zijnen *Herzog Christoph von Württemberg*; RANKE, in zijne *Fürsten und Völker*; VON RAUMER, in *Geschichte Europa's*; GACHARD, in

zijne *Analectes Beligues*; WILLEMS in de *Mengelingen van Vaderlandschen inhoud*; en, onder de vroegeren, den hoogstervarenen LANGUET (den vertrouweling van den Keurvorst August van Saksen), die, in de jaren 1560 en volgende, in talrijken briefwissel met Duitschlands hoven en geleerden stond, een schat, vóór eene eeuw in het licht verschenen, maar te veel over het hoofd gezien of te weinig geraadpleegd. De Heer GROEN verwijst niet blootelijk tot deze buitenlanders, maar neemt kortelijk hunne eigene woorden, waar het op aankomt en welke voor de minste lezers toegankelijke bronnen zijn, in zijne aantekeningen op. Soms begeeft de schrijver zich in eene nitvoerigere ontwikkeling, waarin hij de geschiedenis van het een of ander tijdstip meer uit één zet, hetzij, wanneer hij geene onuitgegevene stukken van dat oogenblik mede te deelen heeft en hij toch den draad der gebeurtenissen niet wil afbreken, hetzij wanneer de verwarde opgaven der schrijveren van beide partijen zulks aan de hand geven of schijnen te vorderen. Zoo vinden wij, in het eerste deel, bl. 215, een overzicht van den staat der zaken na het vertrek van Granvelle; bl. 290 — 292, een dergelijk van het eind des jaars 1565; in het tweede deel, bl. 1, 2 en 7 — 9, eene uiteenzetting van de drieërlei tijdperken, in het Verbond der Nederlandsche Edelen op te merken; bl. 11 — 16, de beantwoording der vraag, of Willem van Oranje in den aanvang van 1566 kennis droeg van, en zijne goedkeuring hechte aan dit Verbond. En, om geene meerdere voorbeelden bij te brengen, verwijzen wij vooral tot de *Voorberigten* of overzigten aan het hoofd van beide deelen geplaatst, welke ons, zoo van de geleidelijke voordragt, als van den stijl des schrijvers, het allerovertuigendst bewijs opleveren.

Dat des *eersten* deels bevat het plan des geheelen werks en vertrouwen wij onzen lezeren genoeg bekend, zoo, dewijl het reeds verscheidene maanden het licht ziet, als omdat het hoofdzakelijk schijnt overgenomen in het Prospectus, dat de uitgave van dit werk is voorafgegaan. Dat des *tweeden* deels ontwikkelt in 26 bladzijden de

karakters der hoofdpersonen daarin voorkomende , met aanwijzing van de gezegden , waardoor zij van dit hun karakter nu voor het eerst in de bijzonderheden doen blijken. Wij kunnen dit vooral onzen lezers aanbevelen ter regte waardering van geheel het werk. Doch wij willen er bijvoegen , dit niet minder te doen tot waardering van den stijl. Het is toch voorwaar zeer weinigen gegeven , zich zóó in eene taal uit te drukken , die hunne moedertaal niet is , en de verontschuldiging , daaromtrent door den schrijver (Voorberigt Dl. I. bl. XIII.) gegeven , komt ons bijna overtollig voor. Vraagt iemand , waarom men zich die moeite getroost heeft ; het is , om de weinige gemeenzaamheid met het Nederduitsch , welke buitenslands heerschende is , en slechts bij sommige Duitsche geschiedkenners begint te verminderen.

Nog een woord over den inhoud van het vóór ons liggende. — Aan het eerste deel gaat een uitvoerig onderzoek vooraf over zekere onderstelde *Gedenkschriften* van Prins Willem I, van welke D'ESTRADES in zijne *Mémoires* gewaagt , maar wier bestaan de uitgever betwijfelt. Het deel zelf bevat 123 brieven , van de jaren 1552 tot het slot van 1565 ; dat is , van het eerste jaar na de voltrekking van het eerste huwelijk des 18 jarigen Prinsen van Oranje , tot nagenoeg aan het tijdstip , dat het Verbond der Edelen zag geboren worden. Over het hoofdzakelijke dier Brieven heeft bereids de Recensent in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* , voor September 1835 , bl. 473 — 480 , uitgeweid , en wij achten het dus overtollig , daarop weder terug te komen. De Prins onthield zich (aan het slot dezes deels) van den Raad van State , hield zich in de gewesten , aan zijn stadhouderlijk bestuur onderworpen , op ; voorheen liet zich niets dan ballingschap vooruitzien , niets dan onrust en ellende voor de Nederlanden. — Het tweede geeft , in 129 brieven en eenige Nota's of Memoriën (*), een verslag van het merkwaardig jaar 1566 alleen , hetgeen

(*) Bij voorb. No. 236 a. *Mémoire sur l'état critique des Pays-Bas et les moyens d'y porter remède.* No. 216 a. *Note sur la situation d'Anvers* (een zeer belangrijk stuk.)

in al deszelfs bijzonderheden voor ons ontvouwd wordt. Grootendeels treden dezelfde personen van het eerste deel op. Wij vinden hier, over één jaar, ruim hetzelfde aantal stukken, als in het vorig deel. Het belang klimt, naar mate van de ingewikkeldheid der gebeurtenissen. De stand der zaken wordt al meer en meer verontrustend, vooral door de hier en elders in Duitschland gedane wervingen, welke het leger moesten vormen, dat de Nederlanden zou verpletten. — Zoo wij wél onderrigt zijn, houdt deze groote uitvoerigheid van stukken over de volgende jaren geenszins in gelijke mate stand, daar het *derde* deel ons Oranje's vertrek, Alva's komst en derzelver bloedige gevolgen ontvouwen zal, voorts den veldtocht van 1568 en, na deszelfs mislukking, al de pogingen verder door Oranje in Duitschland, vier jaren lang, tot aan den jare 1572, tot heil des lands aangewend: pogingen, wier juist verband niet of zeer weinig bekend was en naar welker mededeeling wij dus verlangend uitzien. Dat deel zal, naar wij meenen vernomen te hebben, met de kriegsbedrijven van het laatstgemelde jaar, in Zeeland en Henegouwen aangevangen, zich sluiten. Zoo moet, al verder, over het tijdvak van 1572 tot 1584 toe, telkens vier à vijf jaren in ieder deel bevat zijn, terwijl zich met den dood des grooten herstellers onzer vrijheid de *eerste reeks* der onuitgevene stukken sluiten zal.

In beide deze deelen vinden wij slechts één stuk in de landtaal (Dl. II. bl. 143), en zulks nog wel geen' brief, maar het smeekschrift eens om de godsdienst gevangen gezetten burgers aan Graaf Lodewijk van Nassau gerigt. Al het overige is in de Fransche of Hoogduitsche talen verrat, en toont dus, hoe weinig de eerstgemelde taal onder de hoogere standen destijds gebruikelijk was.

De spelling schijnt met de grootste naauwgezetheid behouden te zijn. De verouderde of onverstaanbaar gespelde woorden worden aan den voet der bladzijden toegelicht. Voor onze taalkennis raken wij hier bekend met verschillende spreekwoorden en spreekwijzen, destijds reeds in het Fransch of Hoogduitsch gebruikelijk.

Wij hebben het verslag gezien, dat onze *Vaderlandsche Letteroefeningen*, boven reeds aangehaald, van het eerste deel gegeven hebben. Veel belangrijks ter waardering dezes werks wordt aldaar aangevoerd, doch op bl. 481 en 482 breed opgehaald over het goede, dat de Heer GROEN van Filips II. zou aangevoerd hebben. Alhoewel wij de verdediging hiervan geschiktelijk voor den schrijver konden overlaten, meenen wij echter daarop voorloopig het volgende te mogen aanmerken. De Recensent oordeelt, naar het schijnt, alleen uit de 30 laatste levensjaren diens Monarchs, toen verre de meeste grieven, door de *Letteroef.* opgeteld, plaats grepen: (voor zoo verre zij waar zijn; want hoevelen ontkennen thans den moord van Don Carlos; ook zijne gemalin Elisabeth wordt thans algemeen erkend niet vergeven te zijn). — Doch hooren wij, alvorens ons oordeel te vellen, liever eerst, hoe de *Prins van Oranje*, wien men toch niet van partijdigheid ten voordeele van Filips beschuldigen zal, in November 1566 hem beschrijft. Wij lezen, Deel II. blz. 443, in een *Advis de Monseigneur le Prince envoyé aux Etats, quand S. A. estoit à Utrecht*: » S. M. accroistra par là la » bonne renommée qu'elle a eu toute sa vie (hij was nu 40 jaren oud) d'estre Prince bening"; bl. 444: » la bonne renommée que S. M. a eu de longtemps d'être Prince bening"; blz. 447: » S. M., comme Prince douce et de son naturel bening", en bl. 448: » Mais si on l'oseroit dire » que Dieu, evieulx de tant de bien que ces pais avient » d'avoir reconvert ung tel Prince, ou pour nous chastier » de nous grands péchés, resuscita quelques envieux de » nostre félicité et de l'amour et de l'affection que S. M. » nous portait", enz. Daarenboven spreekt de edele DE LA NOUE, vele jaren later, in zijne *Discours politiques*, welke niet geschreven waren voor den druk, van » S. M. Catholique, qui est douée (ce dit-on) de grande » débonnairété et en fait journellement des preuves en » plusieurs." (Zie *Archives*, Dl. II. bl. 487.) En indien dit laatste nog zoo veel later door een niet Spaansch noch katholijk schrijver, die dus niet van partijdigheid verdacht

kan worden, aangemerkt wordt, hoe moest men dan in 1566 Philips beoordeelen!? Hoe zullen velen, zoo der Edelen als des volks, in dat zelfde jaar Willem van Oranje beoordeeld, en van dralen en heulen met het Hof van Brussel beschuldigd hebben, die toch in zijne wijsheid wel wist, dat het juiste tijdstip om openlijk mede te werken nog niet gekomen was. O! Het is zoo moeilijk, zich juist op het telkens veranderend standpunt te plaatsen, waaruit een geschiedkundig persoon beoordeeld moet worden.

Nog een woord over de uitvoering en de *fac similés*, die het werk verzellen. De druk is fraai en doet den Heer Kips eer aan. De tekst des werks is zeer ineengedrongen: een groot formaat en eene kleine nootletter dragen hiertoo veel bij. De uitgevers hebben hunne onderneming nog verfraaid door het bijvoegen van *fac similés* der voornaamste personadien; van sommigen vinden wij alleen de handteekeningen, van anderen eenige zinsneden daarbij afgebeeld: dit laatste vooral kan ook deze nuttigheid opleveren, dat andere Archivisten ongeteekende brieven of stukken, bij hen voorhanden, des te gereeder kunnen herkennen. — Het eerste deel bevat zes bladen, te zamen met 20 handteekeningen en fragmenten van schrift, daaronder den aanhef van het testament van Anna van Egmond, eerste gemalin des Prinszen van Oranje, een stuk, dat wij in het werk zelf, denkelijk als te uitgebreid en thans minder belangrijk, niet aantreffen, maar welken aanhef, geheel van de eigene hand der Prinses, wij hier willen teruggeven, — en, indien men uit de hand eenigzins tot het karakter besluiten mag, doet hetzelfde ons lezen in het kalme hart der Vorstin, voor wier godsdienstigheid in haren nog zoo jeugdigen leeftijd, ons de woorden zelve borg blijven.

» En invocant en premier lieu le nom de nostre
 » Souverain Seigneur Dieu, sans l'aide duquel la personne
 » humaine ne peult aulcune chose bien concevoir, commencer
 » ny achever: Nous, Anne d'Egmont, Princesse d'Oranges,
 » Contesse de Nassau, de Buren, de Leerdam etc. estant
 » (graces à Dieu) en disposition entière de corps et d'en-
 » tendement, et néanmoins considérant la fragilité et

»imbécilité de nostre humaine condicïon et l'incertitudo
 »de nostre vie (avant aulcune surprinse de violente maladie
 »ou aultre advenue impourueue de quelque accident
 »que me pourroit jeeter en tel estat que je n'aurois
 »moien ou loisir de tester et ordonner de mes biens
 »et pourvoir à ce que désirons en estre faict après
 »nostre décès), nous le avons voulu faire et le faisons par
 »ce présent escript en la forme et manière qué s'ensuyt." Het tweede deel bevat vier bladen met eenige zinsneden van acht personen en de handteekeningen van een vijf en dertigtal Edelen; het meerendeel derzelve was te voren nooit gegeven; zeer enkele door Ds. MARTINET in zijn *Vereenigd Nederland*.

Ten slotte wenschen wij den schrijver, zoo in als buitenlands, al die aanmoediging en goedkeuring, welke hem reeds buitenslands in druk begonnen is gegeven te worden: zie VON ROMMEL's *neuere Geschichte Hessens*, 5r Theil 1835, alwaar, in de Voorrede en de Bijvoegsels, de aanwinst geroemd wordt voor de kennis der bovengemelde Hessische Landgraven, als ook in den Parijschen *Semeur*, t. IV. No. 18, en binnenslands in eene aankondiging des eersten deels in No. 9 van den *Friend des Vaterlands* dezes jaars, in No. 6 van het *Mag. van Wetensch., Kunst en Smaak* 1835, en in de *Nederl. Stemmen*, D. III. No. 16, gelijk ook de dezer dagen op den Schrijver uitgebragte benoeming tot Correspondent der IIe klasse des Nederl. Instituuts hiermede kan in verband gebragt worden. Correspondent der IIIe klasse was hij reeds sedert 1830, na het uitkomen zijner *Redev. over de redenen om de geschiedenis der natie bekend te maken*, en zijner *Proeve over de samenstelling eener algemeene Nederlandsche Geschiedenis*. — Voor ons zelve wenschen wij, dat ons gezegde bij den lezer die ware belangstelling moge opwekken, welke de onderneming bij ons te weeg gebragt en ons tot het geven van dit opstel na vriendelijken drang overgehaald heeft.

B.

- 2.) *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, door Mr. J. C. DE JONGE, Archivarius van het Rijk. Eerste deel. — *Van de vroegste tijden tot den Munsterschen Vrede*. — In 's Gravenhage en te Amsterdam bij de Gebr. van Cleef. 1833. Gr. Oct. 600 Bladz.

Wat men onder eene Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen te verstaan hebbe, kan niet beter gezegd worden, dan met de eigen woorden des geachten Schrijvers in de Inleiding van het vóór ons liggende werk. Het is »een doorgaand verhaal, waarin niet alleen de lotgevallen dergenen, die in den oorlog ter zee hebben uitgemunt, beschreven worden, maar waarin tevens de in- en uitwendige gesteldheid van dat Zeewezen in de verschillende tijdperken wordt gekenmerkt; waarin deszelfs verrijzing, voortgang, bloei, verval, herleving, kwijning en nieuwe kracht worden geschetst; waarin de oorsprong en ontwikkeling van deszelfs inrigtingen worden uiteengezet; waarin de oorzaken van deszelfs opkomst, bloei, verval en herleving worden aangewezen, en waarin de gebeurtenissen, zoo binnen als buiten het Vaderland, welke eenen regtstreekschen of zijdelingschen invloed op deszelfs toestand gehad hebben, duidelijk en geleidelijk worden ontvouwd.»

In het vóór ons liggende deel worden de twee eerste tijdperken van het bestaan des Nederl. Zeewezens afgehandeld. Het eerste, *van de vroegste tijden tot aan den opstand tegen Spanje*, bl. 1 tot 168; het tweede, *van den opstand tegen Spanje tot aan den Munsterschen vrede*, bl. 169 tot 558.

In het eerste tijdperk zien wij het Zeewezen geboren uit het algemeen erkende regt der Vorsten om de vrijen ter heervvaart op te roepen, en diensten te vorderen van hunne eigenhoorigen en gevrijde mannen; eenigermate ontwikkeld onder Floris V, ten gevolge van de onderwerping der Westvriezen en van de door handel, zeevaart en voorregten toegenomen welvaart der steden. Maar de wijze van wapening en het oorlogen ter zee bleef nog in de

kindschheid en uiterst onvolkomen. Eerst de invoering van buskruid en geschut op de schepen, in de tweede helft der 14e, en het gebruik van het kompas in den aanvang der 15e eeuw, gaven aan het zeewezen eene betere gedaante. Nu was het niet meer alleen het aantal en de persoonlijke moed der strijders, maar ook het geschut en deszelfs bediening, dat de overwinning verzekerde. De handel op de Oostzee, op Portugal en Spanje vormde meer ervaren zeelieden, maakte beter ingerigte en meer gewapende vaartuigen, vereenigingen in vloten, konvooijen, seinschepen, noodig. Het gevolg was, dat de Vorsten zich met het Zeewezen meer begonnen in te laten. — De eerste verordeningen aangaande het Zeewezen zijn uit den tijd van Karel den Stoute; maar zij dienden slechts voor een' bepaalden togt. Maximiliaan vaardigde in 1487 een bevelschrift uit tot betengeling der zeerooverij. Vroeger reeds, onder de Bourgondische heerschappij, was Henrik van Borssele tot Admiraal aangesteld. Na hem en zijnen zoon Wolfaard, bekleedden de heeren van Ter Veere uit het huis van Bourgondië, daarna de Graaf van Hoorn, die waardigheid. Maar deze en het inmiddels in Zeeland gevestigd Admiraliteits hof werden niet in alle provinciën, met name niet in Holland, erkend; eerst onder de Stadhouders Maximiliaan van Bourgondië en Prins Willem van Oranje, was het beleid van het Zeewezen in de beide gewesten in één persoon vereenigd. — Belangrijk was de ontwikkeling van het Zeewezen sedert de laatste helft der 15e eeuw. De voorhandene oorkonden stelden den Schrijver in staat, in veel bijzonderheden te treden, aangaande de soorten, de grootte en de inrigting der schepen; de wijze van wapening en de aard en zwaarte van het geschut; het handgeweer, waarmede de schepelingen tot aanval of verdediging voorzien waren; het gebruik van vuurwerken tot beschadiging van den vijand, van voetangels om het enteren te beletten; de wijze van bemanning der schepen, de verdeeling der manschap in kwartieren, de verordeningen tot handhaving van orde en krijgstuicht, de voeding, en diergelijke. — Tot zamenstelling eener vloot werden soms koop-

vaardijſchepen in beſlag genomen; soms werd eene uitruſting, althans gedeeltelijk, door de Staten des lands, door zeesteden, door aanzienlijke handelaren, bekostigd. Maar hieruit verreezen vaak hevige geſchillen, en dit gaf aanleiding, dat Keizer Karel V, en deze het eerst, eene *vaste* zeemagt invoerde. Nu kreeg het Zeewezen meer kracht en ontwikkeling; er kwam meer regelmaat in de verzorging en het beſtuur der vloten, buſhuizen en arſenalen werden opgericht, de manoeuvres met meer orde uitgevoerd. — Ook reeds in dit tijdperk ontbrak het der Nederl. Zeemagt niet aan bekwame en geoefende bevelhebbers, terwijl uitmuntende zeelieden hare voornaamſte ſterkte uitmaakten. De blijken van ervarenheid en kloeken moed, de dappere bedrijven, hier door den S. verhaald, toonen overtuigend, dat onder ons reeds vóór den Spaanſchen opſtand een Zeewezen beſtaan heeft, wel onvolkomen en nog altijd in zijne kindschheid, maar dat der andere gelijktijdige volken op zijde ſtrevende, in veel opzigten overtreffende.

Het *tweede tijdperk* zullende behandelen, verplaatst de S. ons, door een levendig taſereel der gebeurde zaken, op het eeuwig gedenkwaardig veld der eerste worſteling tegen het overmagtige Spanje. Weinig verbeterde in dien tijd het Zeewezen. Het aantal ten oorlog toegeruſte vaartuigen was wel vermeerderd; maar de aard van den krijg (daar de gevechten meest op de ſtroomen en zelden in volle zee plaats hadden), en bovenal het geldsgebrek, gedoogden niet, de ſchepen grooter te bouwen of zwaarder te wapenen. Eerst de vernieling der Onoverwinnelijke Vloot had op het Zeewezen belangrijken invloed: getuige de in 1596 gelukkig volvoerde onderneming tegen Kadix, de eerste die plaats had onder de vlag der Generaliteit. De S. treedt hierbij in eenige bijzonderheden, zoo aangaande deze vlag, als nopens de eigenlijk gezegde Nederlandsche vlag, haren oorsprong en hare lotgevallen, en bedient zich van deze gelegenheid, om het geſtelde in zijne ten jare 1831 over dit onderwerp uitgegevene *Verhandeling*, naar aanleiding van later ter zijner kennis

gekomen bescheiden, toe te lichten en uit te breiden. — Het bestuur van het Zeewezen onderging gedurende de eerste jaren van den oorlog tegen Spanje onderscheiden wijzigingen. Twisten tusschen de provinciën, inzonderheid tusschen Holland en Zeeland, het verschil van gevoelen omtrent het oppergezag, het bewind van Leycester en andere oorzaken werkten daartoe te zamen, tot dat eindelijk, in 1597, dat bestuur, door de oprigting der vijf *Collegiën ter Admiraliteit*, meer vastheid erlangde. De Instructie, op welke de vestiging dezer Admiraliteiten zich grondde, was wel oorspronkelijk eene voorloopige tijdelijke uitspraak tot bijlegging der geschillen, maar bleef stilzwijgend bestaan en was twee eeuwen lang de grondslag en regelmaat des bestuurs van het Zeewezen. — Na de ontwikkeling van den aard, de samenstelling, de werkzaamheden, de regten en de regtsmagt dezer Collegiën; hervat de S. den draad der geschiedenis, schetsende de togten van Van der Does en van Haultain, de edele zelfopoffering van Claeszen, en inzonderheid de luisterrijke zegepraal in de baai van Gibraltar door Heemskerk met zijn leven betaald en hare belangrijke gevolgen. Van nu af bevorderde het Nederl. Zeewezen, ook buiten Europa, den roem en de welvaart des Vaderlands. Krachtvol ontwikkelde zich de eigene zee-magt der O. en der W. Indische Compagnie, en gewigtig was haar invloed op de verbetering der zeemagt van den Staat, als de kern opleverende voor de bemanning van 's Lands vloeten, als kweekschool van zeehelden, door het leenen of verhuuren van weltoegeruste schepen, waar de magt der Generaliteit te kort schoot, door de stijving van 's Lands schatkist. — Maar in dezen zelfden tijd waren het de kaperijen der Duinkerkers, die, naauwelijks opgehouden onder het twaalfjarig bestand, daarna vernielender hervat, onze handel, zeevaart en visscherij in rampvollen toestand bragten. De flauwe tegenstand, welke hun geboden werd, was deels aan het slordig bestuur bij de Admiraliteit van de Maze, deels aan de nalatigheid der land-provinciën in het opbrengen van buitengewonen onderstand, deels ook aan allengs insluipende gebreken en het

verval der krijgstucht toe te schrijven. Piet Heijn, in 1629 tot Luitenant-Admiraal aangesteld, legde den grond tot herstel der laatstgenoemde, maar zijn dood, nog in 't zelfde jaar voorgevallen, verhinderde de verwezenlijking van al zijne ontwerpen. Maar van voortdurenden belangrijken invloed op de bescherming van handel, zeevaart en visscherij tegen de aanslagen der Duinkerkers, waren de in dezen tijd opgerigte Directiën: uitrustingen van oorlogschepen door voorname reeders op de Oostzee en Noorwegen, met het doel om 's Lands konvooijen te versterken, en onder bepalingen waardoor zij aan den Admiraal-Generaal en aan de Admiraliteits-Collegiën ondergeschikt waren. Kort daarop behaalden de onzen eene luisterrijke overwinning op de Spanjaarden, bij het Slaak, en bragten de zoogenoemde *nieuwe Geuzen* merkelijken afbreuk aan de Duinkerkers toe. Inzonderheid onderscheidden zich de scheepsbevelhebbers uit de Zeeuwsche geslachten van Evertsen, Banckers en De Moor, eene rij van zeehelden opleverende, waarvan de geschiedenis geen tweede voorbeeld heeft aan te wijzen. In Holland werd dezelfde geestdrift ontstoken, nadat in 1637 Marten Harpertz. Tromp en Witte Cornelisz. de With, door Prins Frederik Henrik, tot den rang van Admiraal verheven waren. — De gesteldheid van het Zeewezen zelf was inmiddels, met de voorspoedige ontwikkeling der krachten van het jeugdige Gemeenebest, aanmerkelijk vooruitgegaan. De S. toont, in een aantal bijzonderheden, hoe de scheepsbouw en de wijze van wapening verbeterd was, hoe de schepen werden bemand en de bemanning in kwartieren werd verdeeld; hij weidt uit over den aard der waardigheid van de Schouten-bij-Nacht, de Admiralen en den Admiraal-Generaal; verdedigt Frederik Henrik tegen de beschuldiging van nalatigheid omtrent het Zeewezen, hem door den schrijver der *Heilzame en Politieke Gronden* aangewreven; en staat stil bij alle zoodanige instellingen en verordeningen, als, in dit tijdvak, ten aanzien van krijgstucht, belooningen, voeding, het aanleggen van werven en dokken, de samenstelling en verdeeling der vloten en smaldeelen, de scinen en dierge-

lijke, tot stand gekomen en in gebruik waren. Wat bovenal in dezen tijd aan de Nederl. zeemagt een overwigt gaf, was dit, dat Tromp aan het hoofd stond, uitmuntende even zeer door moed, als door kunde, ondervinding en beleid, terwijl een aantal scheepsbevelhebbers, van hooger en lageren rang, zich waardig toonde, nevens hem te strijden. — Zóó was het met het Zeewezen, toen Spanje eene vloot uitrustte, die weinig van de Onoverwinnelijke verschilde, bestaande uit niet minder dan 67 galjoenen, met 17,000 stukken gewapend en bemand met 24,000 koppen. Met Witte vereenigd, had Tromp aanvankelijk slechts 17 schepen hiertegen over te stellen. Men kent de roemvolle uitkomst van den zeeslag bij Duins in 1639; maar onbekend waren tot dus verre de vele hoogstbelangrijke bijzonderheden, welke hier uit het eigen Scheepsjournaal van Tromp medegedeeld en door een, naar eene gelijktijdige afbeelding, vervaardigd kaartje opgehelderd worden. Luisverrijk waren de gevolgen dezer heerlijke overwinning: de Spaansche Koning, buiten staat eene nieuwe uitrusting te doen, was van nu aan meer genegen, om op redelijke voorwaarden de Nederl. onafhankelijkheid te erkennen, en het Nederl. Zeewezen, overal ontzien en geëerbiedigd, had zijne krachten leeren kennen, en overvloedig bewezen, dat de Staat zijne groote bestemming, eene zeemogendheid te zijn, ten volle had bereikt. — De oorlog tegen Duinkerken, vijftig jaren lang eene kweek- en oefenschool van Nederl. zeehelden, duurde nog voort tot 1646, toen hij, met de inneming der stad door de Franschen, die daarbij door onze vloot en door het beleid van Tromp geholpen werden, een einde nam. Nog werd, vóór het einde van dit tijdvak, door de beide togten naar het Noorden, ter vereffening van de geschillen over de Sontsche tollén, de roem der Nederl. zeemagt, aan welke het Vaderland in vele opzigten de gelukkige uitkomst van den tachtigjarigen krijg te danken had, verhoogd, en heinde en ver verbreid.

Negentien onuitgegeven stukken, aan het slot van dit boekdeel als *Bijlagen* toegevoegd, dienen tot opheldering

of uitbreiding van den tekst. Men vindt onder dezelve een aantal artikelbrieven of ordonnantiën, uit de vijftiende en zestiende eeuw; voorts, in tabellarischen vorm vervatte Staten van de zeemagt van Holland in 1587, van de wapening der Nederl. oorlogschepen in 1585 en 1586, van de zeemagt der West-Indische Compagnie in 1624 tot 1630, van de Nederl. zeemagt en de wapening der Nederl. oorlogschepen in 1616, in 1628, in 1634 en in 1642; eindelijk, van de Duinkerksche zeemagt in 1634; — alles naar oorspronkelijke op 's Rijks Archief of elders berustende Oorkonden opgemaakt.

Uit dit dor geraamte moge de lezer besluiten tot de gewigtige onderwerpen, welke in dit boekdeel voorkomen; en eenigermate zal hij de aanwinst kunnen berekenen, welke hetzelfde voor de Vaderlandsche geschiedkunde oplevert, wanneer hij bedenkt, dat de behandeling dier onderwerpen de vrucht is van den veeljarigen arbeid van den geleerden Rijks-Archivarius, wien de handschriften, op 's Rijks Archief, bij het Departement van Marine, ter Secretarie van Veere en elders voorhanden, en daaronder de Notulen der Admiraliteit van Amsterdam en de Scheeps-journalen der bevelhebbers van 1637 tot 1646, ten dienste stonden; wiens gemeenzaamheid met de voorhandene oorkonden en bescheiden hem veroorlooft, zich geheel met zijnen geest te verplaatsen, in de eeuw, wier gebeurtenissen, en onder de personen, wier bedrijven, hij verhaalt; die zich tevens op een standpunt bevindt, boven vooroordeel en hartstogt verheven, en genoegzaam verwijderd, om de daden van het voorgeslacht onpartijdig te beoordeelen en met wijsgeerigen blik te overzien; wiens naauwkeurige en kernvolle stijl aan de taal der geschiedschrijvers uit de gouden eeuw onzer letterkunde doet denken.

Van het tweede deel, welks uitgave, onder het afdrucken dezes, met het in 't licht verschijnen van een tweede stuk voltooid is, hopen wij eerlang in staat gesteld te worden, mede een verslag te geven.

I. A. N.

3.) De Hoogleeraar BONDAM heeft, in zijn *Charterboek des Hertogdoms Gelre en Graafschaps Zutphen*, afd. II. No. 1, op nieuw uitgegeven eenen brief van Willem bisschop van Utrecht, waarbij deze verklaart, dat comes Otto (een graaf van Zutphen) onder zekere voorwaarden afstand gedaan heeft van eene kerkvoogdij (*advocatia*), en brengt dien brief, overeenkomstig het onderschrift, op het jaar 1064. De heer VAN SPAEN, in zijne *Inl. tot de Hist. van Gelderland*, deel I bl. 209 en volg., de echtheid van dezen brief, voor zoo veel de inhoud betreft, ontwijfelbaar houdende, stelt nogtans ten aanzien van denzelfven een aantal zwaarigheden voor, ontleend uit de ongewone rangschikking der getuigen; uit hunne van elders bekende levens- en regeringsjaren, met die van den genoemden Utrechtschen Bisschop niet overeenkomende; uit de jaartelling, door den in den brief genoemden keizer Henrik IV, in oorspronkelijke stukken gevolgd, geenszins met de jaar- en dagteekening van deze oorkonde overeenstemmende; uit de afwezigheid van Bisschop Willem, dewelke gesteld wordt in dit jaar 1064 eene reis naar Jeruzalem te hebben ondernomen. Om deze zwaarigheden te boven te komen, beschouwt de heer VAN SPAEN dezen brief in verband met andere oorkonden; oppert hij het vermoeden, dat, (terwijl men er niet dan afschriften van vindt,) door eenen achteloozen schrijver, de brief van bisschop Willem met het slot van eenen lateren brief zamengevoegd zij; dat alzoo de namen der getuigen en de jaar- en dagteekening uit eene andere oorkonde zijn ontleend; en komt eindelijk tot het besluit, dat de brief, of liever het slot daarvan, niet tot het jaar 1064, maar tot het jaar 1094 behoort. Het oude archief der stad Zutphen geeft de opheldering van dit raadsel. In hetzelfde berust het oorspronkelijke stuk, gaaf en ongeschonden, en alle kenmerken van echtheid met zich voerende. Het zegel des Bisschops, in wit was, of, liever, in die grijze schilferachtige stof, welke daartoe in die eeuw vaak gebruikt werd, is er onder op gedrukt; de letters WILHELM . . . DI . GRA . TRA . E laten

zich duidelijk onderscheiden. En — wat vooral opmerking verdient — alleen op weinige onbeduidende afwijkingen na, komt de inhoud met de uitgave bij BONDAM woordelijk overeen; ook de namen en de rangschikking der getuigen, en de dagteekening, zijn zóó als de uitgave die leert kennen. Achter op den brief staat met eene gelijktijdige hand: *De iure aduocatorum super originarios Sutfa-niensis ecclesie. et de iure cerocensualium*; en met eene latere hand, naar het schijnt uit den aanvang der veertiende eeuw; 1064. *Registrata est in antiquo Registro.*

I. A. N.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

- 4.) *Chronique en vers de Jean van Heelu, ou relation de la bataille de Woeringen, publiée par J. F. WILLEMS, membre de l'Académie. Bruxelles, M. Hayez, imprimeur de l'Académie royale. 1836. In-quarto. LXIX en 611 Bladz.*

Het is bekend, dat het tegenwoordig Bestuur van België den 22 Julij 1834 eene Commissie instelde, gelijksoortig aan die, welke, eenige jaren vroeger, door onzen geëerbiedigden Koning met de gewigtige taak was belast geworden, om eene uitgave te bezorgen van *Rerum Belgicarum Scriptores*. Door deze latere Commissie werd, in navolging van die, welker werkzaamheden door den opstand en den afval van de zuidelijke provinciën was afgebroken, de *Kronijk van Jan van Heelu*, houdende eene berijmdo beschrijving van den veldslag van Woeringen in 1288, onder die werken gerangschikt, welker uitgaaf in de eerste plaats zou ondernomen worden, en de arbeid, hiertoo vereischt wordende, weder, gelijk voorheen, aan den heer J. F. WILLEMS te Antwerpen opgedragen.

Men weet uit de belangrijke Levensschets van onzen VAN WIJN, door den heer DE JONGE, dat die geleerde zich, reeds in het jaar 1770, met eene bewerking van *Heelu* bezig hield en dien arbeid, schoon dikwerf afgebroken, tot schier in het laatst van zijn leven, en dus gedurende zestig jaren, heeft voortgezet, maar door verschillende omstandigheden, vooral door de moeilijkheid van het werk, bij de grondige en breede wijze waarop hij hetzelfde had opgezet, van de voltooiing is terug gehouden. De oudheid-, geschied- en taalkundige aantekeningen op het bedoelde gedicht, door dien onvermoeiden geschiedvorschcr reeds afgewerkt en onder zijne nalatenschap geronden, zijn tot

hiertoe niet door den druk gemeen gemaakt geworden; maar zijn handschrift van het werk van *HEELU*, het eenige, dat aan eene volledige uitgave ten grondslag kon strekken, werd door hem zelve, reeds in 1828, tot dat einde aan den heer *WILLEMS* edelmoediglijk afgestaan. Zóó bevond zich deze in staat, om in de uitgaaf van een der belangrijkste werken, welke ooit van eene Brusselsche pers verschenen, den Belgischen letterroem met eenen buit te verrijken, welken de Noord-Nederlandsche met meerder regt haar eigendom kon noemen.

Na een kort *Voorberigt*, volgt, bl. v tot *lxxix*, eene *Inleiding*, in de Fransche taal. Hierin behandelt de heer w. de volgende punten. 1.) Jan van Heelu en zijn gedicht. Zijne geboorteplaats is onzeker. Hij schijnt broeder van de Deutsche Orde geweest te zijn; zéker is het, dat hij den slag van Woeringen in persoon bijwoonde. Hij schreef zijn gedicht in 1291 of 1292, voor Margareta van Oostenrijk, toen verloofd aan den zoon van Jan I. hertog van Brabant. Zijn hoofddoel was, de groote daden van dezen hertog te vermelden. Zijne verkregen kennis was niet groot: in dichttalent stond hij op de hoogte zijner eeuw; als men de eigenheden zijner oude taal voorbij ziet, dan vindt men in zijne wijze van voorstelling eene levendigheid, eene verheffing, eene kracht van uitdrukking, die den geboren dichter kenmerken. 2.) Het eenige oude handschrift, dat men van *Heelu* heeft kunnen opsporen, is datgene, hetwelk aan den heer *van Wijs* toebehoorde. Vijf andere, van later dagteekening, zijn kennelijk naar dat eenige gecopieerd. 3.) Men kent van het werk van *Heelu* eene vertaling of liever navolging in Latijnsche Hexameters, naamloos door den ridder *H. C. DE DONGELBERGHE*, onder den tijtel *Proelium Woeringanum*, in 1641 te Brussel gedrukt. Later verscheen daár ook eene overzetting in het Vlaamsch, in ongebonden stijl. 4.) Kritische beschouwing van twee en twintig middeleeuwsche kronijken, in welke over den slag van Woeringen gesproken wordt. 5.) Aanleiding tot en gevolgen van den slag van Woeringen. 6.) Wijs van oorlog voeren onder Jan I. 7.) Burgerlijk bestuur, handel

en zeden. 8.) Karakter van Jan I, den held des gedichts.
— Het zou ons te ver heen voeren, wanneer wij den S. bij al deze punten op den voet wilden volgen. Genoeg zij het, te zeggen, dat hij, tot staving zijner stellingen, doorgaans echte oorkonden, door anderen, of ook door hem zelven als Bijlagen achter dit boekdeel, uitgegeven, vaak ook plaatsen uit het gedicht zelf, aanhaalt, en van het een en ander zóó veel zegt, als de lezer noodig heeft, om zich het tooneel des openbaren en bijzonderen levens, in den tijd en op de plaats, waarin het onderwerp, door JAN VAN HEELU bezongen, voorviel, te kunnen vertegenwoordigen.

Na deze Inleiding volgt het Gedicht of de berijmde Kronijk zelf, bl. 1-326. Het is 8948 verzen groot, en afgedeeld in twee boeken, van welke het eerste 3920 verzen bevat. Het is met eene duidelijke letter, onder den naam van *cicero* bekend, zuiver en fraai afgedrukt. Noten, in het Nederduitsch, onder aan de bladzijden geplaatst, dienen meestal tot opheldering van zeldzame en verouderde woorden en spreekwijzen, deels ook tot verklaring van eigenamen van personen en plaatsen.

Daarna volgen, bl. 327-389, als *Bijlagen*, zeventien fragmenten van berijmde en onberijmde oude kronijken, op het onderwerp des gedichts van VAN HEELU betrekking hebbende. De meeste waren tot hertoe onuitgegeven en zijn uit de Bourgondische Bibliotheek te Brussel ontleend. Verder vindt men, bl. 391-578, een *Codex Diplomaticus*, over de jaren 1267 tot 1293. Deze bevat 225 oorkonden, van welke er echter alleen 128 in hun geheel medegedeeld worden, terwijl van de overige, zijnde kwitantiën, oorvedebrieven, volmagten en diergelijke, slechts de korte inhoud wordt opgegeven. Onder die 128 oorkonden bevinden er zich nogtans niet meer dan 90, welke hier voor het eerst het licht zien, zijnde ontleend uit de Archieven te Brussel, te Luik, te Rijssel, te Gend, te Dusseldorf, gelijk mede uit de verzameling van handschriften, onder den naam van *Farrago Gelenii* bekend, in dertig zware boekdeelen in-folio vervat en op het raadhuis te Keulen berustende. De overige zijn nagedrukt uit de werken van MIRAEUS, RIJMER,

VAN MIERIS, KREMER, KLUIT EN VAN SPAEN, meest echter uit BONDAMS *Charterboek* en uit NIJHOFFS *Gedenkwaardigh. uit de Geschiedenis van Gelderland*. De ophelderende aantekeningen aan den voet der bladzijden zijn hier, even als de opschriften der oorkonden, en de aanmerkingen, welke de Schrijver soms aan dezelve doet oorfgaan, in de Fransche taal. Onder die stukken, welke hier voor het eerst aan het licht gebragt worden, onderscheidde wij vooral de volgende:

1279. 12 Août. *Traité entre Siffroid, archevêque de Cologne, le duc de Brabant et les comtes de Gueldre et de Clèves, pour la liberté du commerce, etc.*
1286. 5 Août. *Alliance entre Jean, duc de Brabant et la ville de Liège.*
1287. 6 Mars. *Alliance entre le duc de Brabant et le comte de Clèves.*
1287. 15 April. *Alliance entre le duc de Brabant et l'évêque de Liège.*
1289. 19. Mai. *Convention de paix et de reconciliation entre Siffroid, archevêque de Cologne, et le comte de Berg, au moyen de laquelle ce prelat est relâché de sa captivité.*
1290. 18 Janvier. *Bulle du pape Nicolas IV., adressée à l'archevêque de Cologne, pour le delier et absoudre des engagemens qu'il avait contractés et jurés, en sortant de prison.*
1290. Février. *Cession du comté de Gueldre, par le comte Renaud et Marguerite son épouse, en faveur de Gui, comte de Flandre, leur père, pour le terme de cinq ans et sous l'approbation de la noblesse dudit comté de Gueldre.*
1290. 5 Juillet. *Rôles contenant les dépositions de vingt-six temoins interrogés sur le fait de la bataille de Woeringen.*

Met een tijdrekenkundige tafel, en bruikbare alphabethische naamlijsten van de in het werk voorkomende plaatsen en personen, alsmede van de opgehelderde woorden en spreekwijzen, wordt het boek besloten.

- 5.) *Gedenkteekenen der Germanen en Romeinen, aan den linker oever van den Neder-Rijn, ontdekt en opgehelderd door L. J. F. JANSSEN*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, Conservator enz. *Met 18 platen en eene kaart.* Te Utrecht, bij Robert Natan. 1836. Gr. Oct. XI. en 226 Bladz.

Bij de herdenking van het kort op elkander gevolgd overlijden van eenen REUVENS, HAMAKER, SCHELTEMA, VAN EERDE, WESTENDORP, doet het den beminnaren van geschied- en oudheidkunde goed, nieuwe namen te ontmoeten van dezulken, welke op den weg, door die groote mannen, of aangewezen, of ingeslagen, hunne treden zetten en dien aanvankelijk met den besten uitslag bewandelen. Onder die namen verdient voorzeker die van den heer JANSSEN, schrijver van het vóór ons liggende boekdeel, eene der eerste plaatsen. Vroeger reeds gunstig bekend door de beschrijving en toelichting van door hem ontdekte Grafheuvelen en door belangrijke bijdragen in het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, verzameld door de Hoogleeraren KIST en ROYAARDS opgenomen, zag hij niet alleen zijne verdiensten gehuldigd door het lidmaatschap van verschillende geleerde genootschappen in ons Vaderland, en daar benevens van de Thüring-Saksische Vereeniging voor oudheidkunde te Halle, maar behaagde het ook onzen geëerbiedigden Koning, door de aanstelling tot Conservator bij 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden, aan zijnen werkkring een meer bepaald doel te verzekeren en aan die onschatbare instelling tot vermeerdering van kennis en wetenschap de meest doeltreffende weldaad te bewijzen.

In het geschrift, dat wij hiermede aankondigen, verhaalt de heer J. ons, wat hij, op zijne wetenschappelijke wandelingen, aan den linker oever van den Neder-Rijn, bepaaldelijk van boven Meurs tot beneden Kalkar, en ook, meer westwaarts, langs het stroomtje de Niers, aanschouwd en gevonden heeft.

Hij zag *Germaansche Gedenkteekenen*: 1.) Te *Pfalzdorf*,

een door de vlijt en de spaarzaamheid der inwoners bloeiend koloniedorp, voor ruim 80 jaren, door arme landverhuizers, op de kale heide aangelegd: steenen wiggen, door het bijgeloof *donderbeitels* genoemd, kennelijk van Celtischen oorsprong. 2.) Te *Kalbeek*, waar hij meer dan twee honderd grafheuvelen deed openen, en 3.) op de *Gochsche heide*: urnen en metalen overblijfselen; deze laatste nimmer in de urne of tusschen derzelver beenderen, maar steeds tusschen de houtskolen en de asch, waarmede de lijkbus bedekt of omgeven was; voorts ringen, gespen enz., gelijk aan die, welke uit andere Germaansche graven worden opgedolven. 4.) Op den *Doodenheuvel*, eene hoogte westwaarts van Kalkar: nevens groote urnen, ook kleine potjes, welke de S. deels voor kinder-urnen, deels voor vaatjes die tot eenig huisselijk gebruik gediend hebben, meent te mogen houden.

*Romeinsche Gedenkteeken*en vond de S.: 1.) Te *Asberg*: overblijfselen van muurwerk, misschien tot eene *villa* behoord hebbende; gedeelten van Romeinsche straten, zoogenaamde traanfleschjes en traankruikjes, *terra sigillata*, gespen, penningen, waaronder één van J. Caesar; voorts zag hij grafsteenen, met hier medegedeelde opschriften, vroeger op de akkers daar omstreeks gevonden. Uit de beschouwing van dit een en ander en de vergelijking van de ligging der plaats met de berigten der ouden en met de reiskaart van PRUTINGER, besluit de S., dat het hoogst waarschijnlijk is, dat hier de legerplaats *Asciburgium* gelegen hebbe. 2.) Te *Grünthal* en te *Alpen*: brokken van tegels met het merk van het XXX. Legioen. 3.) Te *Birten* en te *Santen*: » Welke beelden (zegt de S.) verlevendigden, ontvonkten mijnen geest! Van hier snelde Varus met zijne Legioenen naar Germanië uit, om in plaats van de overwinning den dood te vinden. Hier bezweken onder Lollius de Romeinsche legerscharen voor Germaansche kracht, en Civilis voerde hun bloedig tegemoet, hoe noodzakelijk het was, Batavieren tot vrienden te hebben! Hier aan den voet van dezen berg [den Fürstenberg] stond eens de manmoedige Agrippina en verhinderde het afbreken der

Rijnbrug, toen het gerucht zich verspreid had, dat de Germanen de van Legioenen ontbloote legerplaats naderden. Hier liep eens haar dappere gemaal Germanicus uit de haven naar het noordelijke Germanië. Mijne voeten stonden boven de gemengde asch van Romeinen en Germanen. — Het was niet vreemd, dat verhevene gewaarwordingen mijn gemoed vervulden". Het eerste der genoemde plaatsen houdt de heer J. voor het oude *Vetera*, het tweede voor de *Colonia Trajana*. Hij zag er, tot bevestiging van dat gevoelen, vele belangrijke overblijfselen: een vierkante aarden wal, eene Romeinsche put, Romeinsche graven, eene waterleiding, urnen, schotels, mantelhaken, grondslagen van een gebouw, eene menigte huisraad van den schoonsten vorm in *terra sigillata*, verscheidenheid van tegels met de merken van verschillende Legioenen, penningen, loopende van Keizer Augustus tot den Byzantijschen Justiniaan, gesneden steenen, spiegels in koper en in staal, een groote metalen driehoek, een horen des overvloeds en meer andere stukken, de meeste overeenkomst vertoonende met diegene, welke in ons land, vooral bij Nijmegen, vroeger en later zijn opgedolven. 4.) In het *Bornsche veld* en op den *Monreberg* (*) bij Kalkar: een driedubbele wal, overblijfsel der Romeinen, blijkens de daar naast en tusschen gevondene penningen, waaronder die van de *Colonia Nemausina* (Nismes), voorts pijl- en lansspitsen, een metalen duim, Legioentegels, grafsteenen, velerlei gereedschappen van koper, zilver en metaal. 5.) Te *Louisendorf*, eene gansch nieuwe volkplanting, dochter-kolonie van Pfalzdorf: bij de slooping van een landwerings wal, die door de plaats heen liep, was een Romeinsch zwaard gevonden en een Romeinsch graf ontdekt. 6.) Bij het dorp *Moyland*: nevens twee beeldjes, van fijne klei, die uit den vroegsten tijd van het Christendom afkomstig schijnen, eene menigte grootere en kleinere grafheuvelen, uit welke brokken van *fibulae*, *terra sigillata*, schaaltes,

(*) Hier stond in de 10de eeuw het slot Munna, bekend in de twisten tusschen de Graven Vichman en Balderik.

glazen vaasjes, lampen, enz. opgedolven zijn, welke allen te zamen den S. tot het besluit leiden, dat hier een Romeinsche weg, vermoedelijk van *Vetera* op *Noviomagum* gelooopen heeft, dat eene afdeeling van het XXX. Legioen hier gevestigd is geweest en dat het gevoelen, dat hier het oude *Mediolanum* gestaan hebbe, niet te verwerpen is.

Met een zevental *Bijvoegselen*, bl. 165-226, wordt het boek besloten. Zij behelzen: 1.) het verslag van nadere ontdekkingen aan de Niers; 2.) de mededeeling der woorden van BERTIUS, in *Comment. Rer. Germ.* uit een hoogst zeldzaam werk van Graaf HERMAN VON NEUBER, *de Asci-burgio*; 3.) bedenkingen van wijlen den geleerden N. WESTENDORF, tegen het algemeen aangenomen gevoelen, dat de *Fossa Drusiana* of *Fossae Drusinae* de hedendaagsche Nieuwe IJssel is; 4.) twijfelingen van denzelfden geleerde opzigtelijk het, ook door den heer J., omhelsde gevoelen, dat *Castra Vetera* zou gestaan hebben, waar nu Birten ligt; 5.) bericht aangaande oude wallen in Nieuw-Louisdorf; 6.) beschrijving van twee Romeinsche grafsteenen, en 7.) van een Romeinschen ring, omstreeks de laatst genoemde plaats opgedolven.

De steendrukplaten met afbeeldingen van de beschrevene voorwerpen, en het kaartje, dat het veld van des Schrijvers nasporingen vertoont, zijn met zorg bewerkt en zindelijk uitgevoerd.

Wij gevoelden, onder het schrijven van dit dor verslag, dat ligt menigeen, vermoedende, hier bloot eene drooge naamlijst van opgedolvene voorwerpen, met opgave van derzelve afmetingen, bestanddeelen, kleur, toestand enz. aan te treffen, van de lezing van dit boekdeel zou kunnen afgeschrikt worden: de zoodanigen meenen wij ten slotte van het tegendeel te moeten verzekeren. De Schrijver heeft namelijk zijne veel omvattende geleerdheid in een zeer bevallig gewaad weten te kleeden, en zijne oudheidkundige berichten afgewisseld of verlevendigd, door de beschrijving van schoone natuurtooneelen, door het verhaal van bijzondere het volkskarakter kenschetsende ontmoetingen hem op zijne wetenschappelijke togten bejegend, door de mede-

deeling van volksverhalen, bij mondelinge overlevering in den omtrek der door hem bezochte oorden bewaard gebleven. Plaatsgebrek verhindert ons, hiervan aan onze lezers eene proeve mede te deelen.

I. A. N.

- 6.) *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr. J. C. DE JONGE, Archivarius van het Rijk. Eerste deel. — Van den Munsterschen Vrede tot den tweeden Engelschen Oorlog.*

Hetzelfde werk. *Tweede deel, tweede Stuk. — Tweede Engelsche Oorlog.*

In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1835. Gr. Oct. 369 en 529 Bladz.

Het derde tijdvak der geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, van den Munsterschen vrede tot den vrede van Nijmegen, maakt het onderwerp uit van dit tweede deel. Niemand zal zich verwonderen, dat de rijkdom der stoffe den Schrijver noodzaakte, hetzelfde in twee stukken te splitsen. Het eerste stuk loopt van het jaar 1648 tot 1665 en eindigt alzoo met den aanvang van den Tweeden Engelschen oorlog.

In krachtige trekken wordt, bl. 1—6, het algemeen karakter van het gansche tijdperk geschetst, dat in dit deel behandeld wordt. Het was dat van De Ruijter en De Witt, want sedert zij aan het hoofd van het bewind en van de zeemagt kwamen, werd niets belangrijks verrigt, waarvan zij niet de ontwerpers waren, waarvan zij niet de uitvoering verzekerden, of waarin zij niet geraadpleegd werden; het was, door de gemeenschappelijke pogingen dier beide voortreffelijke mannen, een tijdperk, waarvan overeenstemming en samenwerking tusschen het Staatsbestuur en het Zeewezen het onderscheidend kenmerk uitmaakte. Maar tot den luister, welken het Nederl. Zeewezen in dat zelfde tijdvak bereikte, was door Tromp de grondslag gelegd en de weg gebaad.

Na den ongelukkigen uitslag van den togt des Vice-

Admiraals Witte Cornelisz. de With naar Brazilië vermeld te hebben, verwijt de S. bij den invloed, welken die gebeurtenis en de dood des Stadhouders Willem II. op het Zeewezen uitoefenden, bl. 6-18. Het Admiraal-Generaal-schap bleef onyervuld; de magt, tot hiertoe door den Stadhouder als zoodanig bezeten, werd verdeeld tusschen de Algemeene Staten en de Staten der bijzondere Gewesten, waardoor de eenheid verbroken, botsingen te weeg gebragt en vele maatregelen vertraagd of verlamd werden; de zee-provinciën poogden haar gezag naar willekeur uit te breiden en handelden eigendunkelijk, naar provincialistische beweegredenen; de band, die tusschen de Admiraliteits-Collegiën bestaan had, werd vernietigd, en zij handelden als op zich zelve staande lichamen, niet om het algemeene welzijn, maar om hun eigen belang te bevorderen; eindelijk, de krachtadige tusschenkomst ontbrak, waardoor de traagheid der Provinciën tot het toestaan, en hare nalatigheid in het samenbrengen, der benoodigde gelden overwonnen moest worden.

In dezen treurigen toestand verkeerde het bestuur van het Zeewezen, toen de eerste Engelsche oorlog uitbarstte. De aanleiding tot denzelfen is bekend, maar wordt door den S. ook uit Engelsche bronnen toegelicht. Aan de besluiten der Algemeene Staten, tot versterking onzer zeemagt, ter beveiliging van de zee en bescherming van den handel, werd niet naar behooren voldaan, en, schoon de uitrusting van 226 schepen, daaronder in dienst gestelde koopvaarders enz., was bevolen, kon Tromp slechts met een vijftigtal onze havens verlaten. Dit vermeldt de S. bl. 19-34, verhalende voorts, tot bl. 120, de zeegevechten, en de verdere gebeurtenissen, welke gedurende dezen oorlog plaats hadden, voor zoo ver die tot het Zeewezen betrekking hadden, tot na den slag bij Nieuwpoort, den 12 en 13 Junij 1653. Niet alleen bekende bronnen, AITZEMA, BRANDT, WAGENAAR, de *Hollandsche Mercurius*, hebben den Schrijver hierbij ten dienste gestaan: niet alleen heeft hij geraadpleegd met een aantal vlugschriften, welke in dien zelfden tijd het licht zagen, maar zich ook bediend van zoodanige onuitgegevene,

in 's Rijks Archief en elders aanwezige stukken, welke tot hiertoe aan de geschiedenis nog niet dienstbaar gemaakt waren. Zoo wordt de gewigtige en tot dus verre nog niet genoegzaam opgehelderde eerste ontmoeting tusschen Tromp en Blake, uit de *Instructie* aan den eerstgenoemden gegeven, uit zijne *Memorie van Justificatie* of *Rescriptie* aan *H. H. M.*, uit zijne brieven en uit de verklaringen van scheepsbevelhebbers toegelicht; zoo leeren wij de oorzaken der nederlaag van De With in den strijd bij Duins tegen Blake kennen uit zijn eigen *Journal*, en uit de stukken behoorende tot het regtsgeding tegen de officieren, die, onder hem in zee gezonden, hunnen pligt hadden verzaakt; zoo geven de *Journals* van *Jan Evertsen* en van *Pieter Floriszoon*, de *Brieven van Tromp*, de *Resolutien van H. H. Mog.* en de *Notulen der Admiraliiteiten* den *S.* aanleiding tot het mededeelen van verschillende bijzonderheden betrekkelijk de zeegevechten bij Dover, Portland, Livorno en elders; zoo hooren wij, als uit den mond van Tromp zelf, toen hij, na een' driedaagschen strijd tegen groote overmagt volgehouden te hebben, met niet meer dan 25 of 30 weerbare schepen onze gansche vloot en talrijke koopvaarders tegen de vervolgende Britsche magt had moeten dekken: »de vijandt is t' onser groote »geluck afgeweecken: want wij in een half uyre langer »te vechten, alle het scherp souden hebben verschoten, dat »wij noch overich hadden, en apparent moeten in handen »van den viant vallen, oock vervolgens onse vloote totaliter »hebben sijn geslaegen''.

Na den slag bij Nieuwpoort, waar Tromp weder op een' eervollen terugtocht aan de gansche magt des vijands mannelijken tegenweer had geboden, hieven de opperhoofden onzer vloot gezamenlijk klagten aan over de zwakheid en onbruikbaarheid der meeste van 's Lands schepen. De juistheid dier klagten worden, bl. 120-168, onderzocht, en de slotsom is, dat de nederlaag, welke 's Lands vloot geleden had, aan de overmagt des vijands, daaraan dat onze schepen kleiner en van minder geschut voorzien waren, dan die der Britten, aan de gebrekkige bemanning onzer vloot

en aan de niet zamenhangende omslagtige wijze van het beheer der zeezaken was toe te schrijven. En nogtans, met zoo veel mindere krachten waren wij in staat, tegenstand te bieden aan de Britsche zeemagt, ja op dezelve overwinningen te behalen: dit — betoogt de Schrijver — was aan de meerdere geoefendheid en bekwaamheid van opperhoofd en onderbevelhebbers, bovenal aan den moed, het beleid, de ondervinding en de begaafdheden van Tromp, te danken.

's Lands Hooge Overheid, van de dringende behoefte overtuigd, nam nu krachtdadige maatregelen tot versterking der vloot: de S. stelt die naar de oorspronkelijke staatsstukken in het licht. Daarbij wekte, gelijk meermalen, de tegenspoed den moed bij de Nederlanders op en ontstak in geestdrift hun anders bezadigd gemoed. Amsterdam inzonderheid onderscheidde zich door ijver en krachtdadige medewerking. In Augustus 1653 was de vloot gereed om zee te kiezén. Tromp was weder met het opperbevel bekleed, maar dit maal verliet hij met sombere gewaarwordingen, in zijne brieven aan Hun Hoog Mog. uitgedrukt, de Vaderlandsche kusten. De Britsche vloot, die op de hoogte van Tessel kruiste en, met den wind in haar voordeel, een' hevigen aanval op de onzen deed, belette hem niet, zich met het smaldeel van De With te vereenigen, terwijl deze den moed had, onder de ongunstigste omstandigheden zijne schepen in zee te brengen, maar de geduchte zeeslag bij Ter Heijde, waarvan wij hier de nadere bijzonderheden uit oorspronkelijke brieven van Witte en van Jan Evertsen leeren kennen, kostte onzen grooten vlootvoogd het leven. Onwaardeerbaar was voor ons het verlies van hem, die door den S. den luister van het Neêrlandsch Zee-wezen, de schrik der vijanden, de lieveling der ingezetenen, het sieraad van het Vaderland genoemd wordt; maar schier geene andere stoffe tot blijdschap vond de vijand wegens de uitkomst van dezen zeeslag: want de zware schade, welke de Britsche vloot geleden had, noodzaakte haar, de kusten dezer gewesten te verlaten, waardoor ons Gemeenebest het groote oogmerk der jongste uitrusting ten

volle had bereikt; zoodat De With kort daarop een getal van 400 koopvaarders naar zee geleiden en een gelijk getal behouden in het Vaderland kon brengen. Bl. 168-194.

Na den dood van Tromp werd, naar het voorbeeld van Groot-Brittannië, door de Staten van Holland, in den persoon van Jacob van Wassenaer-Obdam, zoodanigen Luitenant-Admiraal benoemd, die tot dus ver buiten het Zeewezen den Lande had gediend, en de Algemeene Staten gaven hem, immers voorloopig, het opperbevel over de gansche vloot. De aanleiding hiertoe, en welken invloed dit had op de vermeerdering van het gezag der provincie Holland in zaken het Zeewezen betreffende, wordt door den S. Bl. 194-207 ontwikkeld.

Onze zeemagt was inmiddels in krachten aanmerkelijk toegenomen, gelijk uit de *Staten* onder de aan dit boekdeel toegevoegde Bijlagen duidelijk blijkt: het getal der groote schepen was vermeerderd en de wijze van wapening veel verbeterd. Ongetwijfeld zoude zij beter dan tot hiertoe geschikt zijn geweest, den Engelschen het hoofd te bieden. Maar verschillende staatkundige overwegingen bragten kort hierop den vrede tot stand, een' vrede intuschen, die, vooral in de voor ons vernederende bepaling ten aanzien van het strijken der vlag, de zaden tot bloedige geschillen bleef bevatten. Bl. 207-219.

Nu werd de vloot aanmerkelijk verminderd, maar, door de wijze maatregelen der Admiraliteit van Holland, het scheepsvolk grootendeels voor de zeedienst behouden. Eerlang werd eene nieuwe uitrusting gevorderd, om den handel op de Oostzee tegen Zweden te beschermen. Uiterst moeilijk was het, de gewesten op dit punt eenstemmig te doen besluiten. Dit gaf aanleiding tot vernietiging der *Directiën*, en de Admiraliteits-collegiën werden met de uitrusting belast. De verschijning alleen van onze zeemagt voor het benaauwde Dantzig was ditmaal genoeg, om het doel van den togt te bereiken. Met algemeenen bijval werd, twee jaren daarna, het door den welbespraakten mond van De Witt voorgedragen ontwerp aangenomen, om de Sont te ontsluiten en Denemarken tegen de ondernemingen

des Konings van Zweden te beschermen. Hier brengt de S. ons op het tooneel der luistervolle daden onder Wassenauer en De Ruijter in het Noorden bedreven, waardoor ons Zeewezen niet alleen zijnen ouden roem zag herrijzen, maar hooger dan immer te voren steeg in ontzagverwekkende houding, en voert ons verder langs de Portugesche kusten naar het Afrikaansche strand, waar De Ruiter almede de eer der Nederl. vlag heerlijk wist te handhaven, tot dat hij opgeroepen werd, om in den nieuwen worstelstrijd tegen Groot-Britannië een werkzaam aandeel te nemen. — Met de beschouwing van hetgeen daartoe aanleiding gaf, toegelicht, gelijk het vorige, uit ongedrukte staatsstukken, uit oorspronkelijke brieven en uit de *Journals* van Van Wassenauer en De Ruiter, wordt dit stuk besloten.

Met moeite weehouden wij ons, den geachten Schrijver ook in het tweede stuk op den voet te volgen; wij moeten ons bepalen bij nog eene korte vermelding van de voornaamste bijzonderheden, welke bovenal, door de onvermoeide nasporingen van den heer DE JONGE en het oordeelkundig gebruik door hem van de nieuw ontdekte bronnen gemaakt, of voor het eerst aan het licht gebragt, of aanmerkelijk opgehelderd worden.

Vooraf gaat, bl. 1-164, eene beschouwing van den toenmaligen toestand van het Britsche Zeewezen en daarnevens eene meer uitvoerige ontvouwing van de veranderingen, welke het Zeewezen der Vereenigde Nederlanden na het eindigen van den Eersten en in den loop van den Tweeden Engelschen oorlog onderging. Deze hoogst gewigtige zaakrijke verhandeling, grootendeels uit oorspronkelijke, veelal nog onuitgegeven staatsstukken geput, en met een negental Bijlagen, die den staat onzer vloot op verschillende belangrijke tijdpunten voor oogen stellen, versterkt, eindigt met een onderzoek naar de oorzaken, door welke onze zeemagt, na de hevigste gevechten en de zwaarste schade, zoo spoedig, als werkelijk plaats vond, vaak na weinige dagen, weder in staat gesteld werd, zee te kiezen. De S. vindt die oorzaken in het aanzijn van genoegzaam gevolmagtigde Commissarissen van wege de Admiraliteiten in de verschil-

lende havens; in de dáár aanwezige wél voorziene magazijnen en vaartuigen met scheeps- en krigsbehoefsten; in de aanlegging eener wél bestuurd *Zeeposterijs*; in de gewoonte om ervaren leden uit de Vergadering van H. H. Mog. naar de binnenvallende vlooten af te vaardigen; in den uitstekenden ijver van den Raadpensionaris De Witt; in den naauwen band tusschen het Zeewezen en de Hooge Regering; in den naijver tusschen de Admiraliteiten; in de eenstemmigheid der Nederlanders in liefde tot het Vaderland. — De slotsom dezer voorafgaande beschouwing is, dat de Britsche schepen grooter, meer en beter gewapend, sterker bemand waren, dan de Nederlandsche; deze daarentegen door beteren bouw voor den zeeoorlog meer geschikt; maar dat vooral, wat den laatsten aan stoffelijke magt ontbrak, door de bekwaamheid, de geoefendheid en de stoutheid onzer matrozen, door de ondervinding, de kunde en de dapperheid der opperhoofden, rijkelyk werd vergoed, terwijl wij daarenboven in den eenigen De Ruijter den grootsten zeeman en uitmuntendsten Admiraal van zynen tijd bezaten.

Nu volgt het verhaal zelf van den Tweeden Engelschen oorlog. Het bestek dezer bladen laat alleen toe, den lezer nog op enkele voorname punten opmerkzaam te maken. — Ongedrukte en zeldzaam voorkomende gedrukte bronnen stelden den S. in staat, van den noodlottigen zeestryd, in welken Wassenauer en Kortenaer den eervollen dood voor het Vaderland vonden, een meer geregeld en meer volledig verhaal te geven, dan tot hiertoe ergens werd gevonden. De oorzaken van de ongelukkige uitkomst zijn te zoeken in de *te bepaalde* bevelen aan den Opperbevelhebber gegeven, in de verdeling der vloot in zeven smaldeelen, in het verzuimen van de bijeenroeping des krigsraads vóór het aangaan van den slag. De Witt zelf schreef het toe aan des vlootvoogds mindere bedrevenheid in zeezaken en gebrek aan ondervinding. — Bij de uitrusting van het volgende jaar (1566) bestond onze vloot uit mindere maar zwaardere en beter gewapende schepen — daar waren er onder van 80 stukken. — De beschrijving, die hier van den geduchten

vierdaagschen zeeslag gegeven wordt, is een tafereel vol leven en beweging, op hetwelk nogtans de aandacht door geene overvloedige beelden wordt verdeeld, maar op de hoofdzak gevestigd blijft: men ziet de wendingen der zeekasteelen, men hoort het gedonder der kartouwen, men gevoelt wat vaderlandsliefde en edele naijver vermogen. — Hier weidt de S., bl. 290-331, uit, over de manoeuvre onder den naam van het *doorbreken der Linie* bekend, betoogende, dat dezelve, schoon Britten van latere dagen zich de uitvinding daarvan toegeëigend hebben, reeds in den Eersten Engelschen oorlog bekend was en uitgevoerd werd, en dat Nederland aan niets anders, dan aan die manoeuvre, door den grooten De Ruijter op het juiste oogenblik bevolen, en door hem en zijne togtgenooten met bekwaamheid en stoutheid volbragt, de zegevierende beslissing van den vierdaagschen worstelstrijd te danken had.

Veel ongelukkiger was voor ons de zeeslag, die, geen twee maanden later, bijna op dezelfde plaats geleverd werd. Onder de oorzaken van het verlies behoort het afzonderlijk gevecht van Tromp tegen een vijandelijk smaldeel en de ontijdige vervolging van hetzelfde, waardoor hij van het overige gedeelte der vloot afgescheiden en buiten staat geraakte, om aan De Ruijter in het dringendst gevaar bijstand te verleenen. Geenszins echter is Tromps gedrag toe te schrijven aan verstandhouding met den vijand, of ook aan gehoorgeving aan de inblazingen van onberadene voorstanders der partij, die eene verheffing van het Huis van Oranje begeerde; evenmin aan wraakzucht, of aan haat en naijver jegens De Ruijter. Ja; er bestond een aanmerkelijk verschil tusschen het karakter en de staatkundige denkwijze der beide zeehelden; maar geen bewijs altoos is te vinden, dat Tromp, die geen geveinsheid kende, alzoo gehandeld hebbe, met het bepaalde oogmerk, om De Ruijter te benadeelen en hem door den vijand te doen vernielen of in der Britten hand te doen vallen. Ongeduldig over zijne werkeloosheid bij den aanvang van den strijd, liet hij zich door toomelooze dapperheid en onbedachten moed vervoe- ren, en, toen hij eindelijk bedacht werd terug te keeren,

waren de omstandigheden zoodanig veranderd , dat hij het met reden hoogst nadeelig achtte , zich bij het overige der vloot te vervoegen en zijn afzonderlijk behaald voordeel niet te vervolgen. Verschillende , tot dus ver onbekende brieven , onder anderen van De Witt aan Vivien en aan Van Beuningen , hebben den heer DE J. in staat gesteld , dit oogpunt als het ware te doen kennen , waaruit deze zaak beschouwd behoort te worden.

Eindelijk werd in 1667 de stoute togt volvoerd , tot welken Jan de Witt reeds in den aanvang van dezen oorlog het plan had ontworpen. Onder het beleid van De Ruijter , bijgestaan door Corn. de Witt , als gevolmagtigde van de Algemeene Staten , gelukt het der Nederlandsche vloot , de Britsche stroomen op te zeilen , de schoonste en grootste schepen der Engelsche zeemagt te vernielen , twee andere , waaronder de onvergelykelijke *Royal Charles* , als zegeteekenen mede te voeren , den schrik tot in de hoofdstad van 's vijands Rijk te verspreiden , den Teems gedurende twee maanden gesloten te houden. Bij het verhaal van dezen togt wijkt onze Schrijver , vooral ten aanzien van twee bijzonderheden , aanmerkelijk af van hetgeen tot dus ver daaromtrent te boek gesteld en algemeen geloofd is geworden , ontkennende hij namelijk de tegenwoordigheid van De Ruijter bij het vermeesteren van den *Royal Charles* , en verzekerende , dat de scheepsbevelhebber Jan van Brakel niet over den tot sluiting der rivier even boven de werf van Chattham gespannen ketting gezeild is. De ontwikkeling der gronden voor zijn gevoelen ten aanzien dezer beide punten geeft de S. in een afzonderlijk uitgebreid verhoog als *bijlage* achter dit deel gevoegd , en daarbij een zoo veel mogelijk juist denkbeeld van de zamenstelling van den ketting en van de wijs , op welke die gespannen was. Die gronden en de verdere daár medegedeelde berigten , uit echte , oorspronkelijke en allezins geloofwaardige bescheiden ontleend , zijn ongetwijfeld voor elken onbevooroordeelde volkomen genoegzaam. Men meene intusschen niet , dat dit betoog strekt tot vermindering van den roem , welken de beide genoemde zeehelden zich bij dien immer gedenkwaardigen togt ver-

wierven. Het tegendeel blijkt volkomen. De plaats van den Opperbevelhebber was, bij den aanvang der onderneming, *niet* bij het de rivier ver ingelooopen smaldeel, maar *bij het gros der vloot*, en op dezen togt werd, evenmin als ergens elders, zijne al de vlotelingen bezielende tegenwoordigheid, noch zijn moed en vertrouwen inboezemend voorbeeld gemist. Van Brakel zeilde niet *over* den ketting, maar veroverde met zeldzame kloekmoedigheid het fregat *the Unity*, dat vóór den ketting lag, en baande alzoo den weg voor den brander, welke, geleid door Jan Daniëlszoon van den Rijn, die afsluiting aan stukken zeilde.

Deze boekdeelen lezende, weet men niet, waarover zich het meest te verwonderen: hetzij over de verbazende krachten, welke ons Zeewezen in de eerste helft der 17e eeuw ontwikkelde; hetzij over het beleid, den moed, de tegenwoordigheid van geest, door onze scheepsbevelhebbers in die dagen ten toon gespreid, waardoor zij in staat waren, met Gods hulp, den geduchtsten vijand het hoofd te bieden; hetzij over den Geschiedschrijver, welke de lotgevallen van dat Zeewezen en de daden dier mannen zoo meesterlijk heeft te boek gesteld.

I. A. N.

- 7.) *Beschrijving der Stad Tiel, door Mr. F. D. RINK, Regter ter instructie bij de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Tiel. — Met Plans en Platen. — Te Tiel, bij A. van Loon. 1826. Gr. Octavo. 323 en 32 Bladz.*

Niemand voorzeker zal de belangrijkheid van stede- en plaatsbeschrijvingen, voor de uitbreiding en volmaking der algemeene Vaderlandsche Historiekennis, loochenen. Zij vermelden toch zoodanige bijzonderheden, welke, op zich zelve vaak te gering om tot het gebied der meer algemeene geschiedenis te behooren, nogtans, als schakels in de groote keten van oorzaken en gevolgen, door hem, die zich op dat uitgebreidere veld begeeft, niet ontbeerd kunnen worden. Zij voeren hem terug tot den oorsprong en den

aard van instellingen, welke later van uitgebreiden invloed werden op de algemeene zaken; zij leeren hem den invloed kennen, welken de groote wereld-gebeurtenissen op de denk- en handelwijze van bijzondere personen uitoefenden, en den verschillenden vorm, waaronder de-zelve zich onder veelvoudig gewijzigde omstandigheden ver-toonden; zij brengen hem bij de wieg en doen hem de ont-wikkeling gadeslaan van werelddwingers en geweldenaars; van hen, die in raadzaal of kabinet de belangen der volken regelden en hunne twistgedingen beslechtten, of, hier op het oorlogsveld, dáár op het onstuimig element, de eer des Vaderlands tegen baatzuchtige aanranders kloekmoedig verdedigden; van mannen, wier uitstekend vernuft of volhardende ijver den kring der wetenschappen en kunsten verwijdden, en alzoo omwentelingen voorbereidden in den menschelijken geest, die de kiem van eene onafzienbare alle landen en volken omgevende reeks van groote gevolgen werden. De beschrijvingen en bijzondere geschiedenissen, van welke wij spreken, hebben daar benevens een aanmerkelijk voordeel boven de meer algemeene geschiedenis, in zoo ver zij, namelijk, doorgaans te boek gesteld zijn op de plaats zelve, welke het tooneel der gebeurtenissen is geweest, door mannen, dáár geboren en opgevoed, en alzoo in de gelegenheid, om al de getuigenissen der oudheid, in schrift of volksverhaal aanwezig, te verzamelen en aan de nog aanwezige gelijktijdige gedenkstukken te toetsen, uit bronnen, niet met vreemde toevoegselen vermengd, vaak aan weinigen bekend en soms voor nog minderen toegankelijk.

Terecht verheugt men zich dan, wanneer het aantal onzer stede- en plaatsbeschrijvingen, waarvan vóór de helft der achttiende eeuw onder ons niet weinige, na dien tijd echter slechts enkele, het licht zagen (*), vermeerderd wordt.

(*) Eene belangrijke dienst heeft de heer Mr. BODEL NYENHUIS aan onze Geschied- en Letterkunde gedaan, door de mededeeling van eene zoo veel mogelijk volledige *Opgave van beschrijvingen der*

De *Beschrijving van Tiel*, welke wij hiermede aankondigen, geschreven door den heer Mr. R. D. RINK, niet alleen inboorling en ingezetene dier stad, maar ook, gedurende een aantal jaren, in dezelve, aanzienlijke bedieningen, en daaronder die van Stads Secretaris, bekleed hebbende, kan niet anders, dan onze hoogste belangstelling wekken.

De eerste afdeeling van het werk, bl. 1-147, bevat — na eene bepaling van de ligging, en de mededeeling der verschillende gissingen en gevoelens aangaande de naamsafleiding der stad — het verhaal harer lotgevallen, van de vroegste tijden af tot op het jaar 1813. Dit verhaal, doorgaans in den vorm eener kronijk, gelijk trouwens de aard der zaak niet anders gedoogde, hier en daar echter door kritische opmerkingen afgewisseld, is voor een uittreksel minder geschikt. Wij vergenoegen ons, te melden, dat de hier medegedeelde bijzonderheden, voor zoo ver de oudste berigten betreft, grootendeels geput zijn uit het *Chronicon Tielense*, in 1789, door den heer J. D. VAN LEEUWEN, in het licht gegeven, uit de werken van PONTANUS, SLICHTENHORST, BONDAM, VAN SPAEN EN RIJHOFF; voor de gebeurtenissen van lateren tijd, bepaaldelijk de gedenkwaardige jaren 1555 tot 1582, uit VAN HASSELT'S *Stukken voor de Vaderl. Historie*; verder, uit de schriften van SYLVIVS, VALKENIER EN WAGEJAER, maar ook uit een M. S. Register der Stedelijke Privilegiën, de Resolutieboeken der Magistraat, het Schepen-signaat enz.

De tweede afdeeling, bl. 148-209, handelt over den *ouden en hedendaagschen stand der stad en van Zandwijk, de vroegere en tegenwoordige openbare gebouwen*, enz. — Verandering in den loop der rivier heeft aan de stad eene andere gedaante gegeven, dan zij in vroegere eeuwen had; haar omtrek was oudtijds veel grooter. De vroegste bekende plattegrond is die, welke bij SLICH-

gewesten, steden en plaatsen in het Koninkrijk der Nederlanden, met twee *Vervolgen*, geplaatst in den *Vriend des Vaderlands*, deel VIII. No. 11 en voorgaande.

TENHORST [ook bij PONTANUS], en in het *Stedebboek* van BLAEU, voorkomt: van den eersten is een wél uitgevoerde *fac-simile* in steendruk aan dit werk toegevoegd en daar nevens een sierlijk plan der stad, overeenkomstig de jongste kadastrale opmetingen. Vóór de verwoesting door de Noormannen, was Tiel veel grooter. De stad was vóór 1286 met muren omringd en werd omstreeks het jaar 1500 met eenen wal rondom den muur bebolwerkt. Het dekken der huizen met stroo was hier in het laatst der 15e en het begin der 16e eeuw nog niet buiten gebruik. Tiel werd denkelijk bestraat in 1390, zeker in de volgende eeuw. Zandwijk, welks burgers ook oudtijds wel dezelfde regten als die van Tiel genoten, maar dat tot 1798 een eigen bestuur had, werd toen politiek en justitieel met Tiel vereenigd. De kerk van Zandwijk, eene der oudste, die na de invoering des Christendoms in deze landen gesticht zijn, is sinds lang verwoest en afgebroken.

Reeds toen de kaart van SLICHTENHORST gemaakt is, waren de overblijfselen verdwenen van het *Tolhuis*, een' burg, gesticht in 1356, *niet* op de door de Waal verzwolgen grondslagen van den ouden keizerlijken burg, maar *digt bij die rivier*, binnen het thans bemuurde gedeelte der stad. De Schrijver maakt dit duidelijk door de bijgevoegde copie in steendruk van eene oude afteekening, in het Provinciaal Archief berustende. Nog tot het jaar 1429, vindt men de blijken, dat het hertoglijk gezin van tijd tot tijd op dit Tolhuis vertoefde; in 1537 is het door de burgerij verwoest. — Vóór den tijd van SLICHTENHORST, waren te Tiel ook een vleeschhal, een gewandhuis, of lakenhal, en verscheiden kloosters.

Op de vermelde kaart komt nog voor de S. Walburgs kerk. Zij werd gesticht in de 10e eeuw, behoorde later aan de Duitsche Orde en is, na den inval der Franschen in 1672, afgebroken.

De S. Maartens kerk, thans het eigendom der Hervormde gemeente, was vóór de verwoesting van 1558 de grootste in Gelderland, zoo als de overblijfselen voor een gedeelte nog getuigen. De toren is in de jaren 1440 tot 1451 op palen gebouwd.

Andere openbare gebouwen, door den S. vermeld, gaan wij hier stilzwijgend voorbij. Nevens deze gewaagt hij nog van het *Ambtmans huis*, in de 16e eeuw door den Ambtman Dirk Vijgh, de *Koning van Tiel* genoemd, bewoond, en van het zoogenoemde *Hof van Arkel*, oudtijds, ja misschien reeds in de 13e eeuw, in het bezit van het geslacht van De Cock en — zonderling genoeg — leenroerig aan de bannerheerlijkheid van Baar en Lathem.

Eene volgende afdeeling, bl. 210-245, heeft tot opschrift: *Regten, voorregten en handel*. — Reeds in de 8e en in de vijf daarop volgende eeuwen, was Tiel eene rijke koopstad: hare burgers handelden op Engeland en elders. Nog in het midden der 16e eeuw, dreef zij handel op de Oostzee. De Stads archieven zijn in de 14e eeuw door brand vernield. Daardoor zijn er geene oudere handvesten voorhanden, dan van 1361. Van diegene, welke later door verschillende vorsten gegeven zijn, en onderscheiden voorregten en vrijheden behelzen, zoo ten aanzien van het regtsgebied, als van tollèn en belastingen, deelt de S. den hoofdinhoud mede.

Aan den vroegeren en lateren regeringsvorm, stedelijke inrigtingen, kerkelijke zaken, kunsten en wetenschappen is de laatste afdeeling gewijd. — Van Schepenen vindt men het eerst gewag gemaakt in 1174; van Burgemeesters in 1328. Bijeenkomsten der burgers, om toestemming te geven tot het maken van keuren en het invoeren van accijzen, werden *buurtspraken* genoemd. De S. deelt de handelingen mede van eenige zoodanige overeenkomsten tusschen de regeerders en de geregeerden, uit de 15e en 16e eeuw: na de helft der laatstgenoemde komen zij niet meer voor. — Het Rigterambt van Tiel, nevens de Ambtmannie en het Dijkgraafschap van de Neder-Betuwe, was in 1458 door hertog Arnold in pandschap uitgedaan. Het Rigterambt werd in 1630 door den Magistraat in pand genomen, maar kort daarop door de Provincie ingelost. De Rigter deed ook eed aan den Magistraat. Tiel en Zandwijck hadden geen beschreven Dijkregt. Gilden en Schutters-vereënigingen bestonden hier, gelijk elders. De Land-Com-

Commandeur der Balie van Utrecht had oudtijds de collatie der Pastorie en Vicariën; doch dit regt is in de 17e eeuw aan den Magistraat overgedragen. Eene Latijnsche school bestond te Tiel vóór 1563, maar bloeide vooral in de 17e eeuw.

Dertien stukken, naar oorkonden, in het Archief van Tiel voorhanden, afgedrukt, zijn als *Bijlagen* aan dit boekdeel toegevoegd. Daaronder bevinden zich: een vijftal *Buurtspraken* uit de 15e eeuw; een vonnis tegen eene vrouw van tooverij beschuldigd, van het jaar 1579; brieven van Hertogen van Gelre van 1390, 1465 en 1523; een verdrag tusschen den Land-Commandeur van Utrecht en den Magistraat van Tiel, van 1328, enz.

Het is jammer, dat een aantal zinstorende drukfeilen dit boekdeel ontsieren. Behalve diegene, welker aanwijzing twee bladzijden beslaat, meenen wij de bezitters van het werk geene ondienst te doen, door nog de volgende op te geven. Bladz. 15 staat *Baldik, Grave van Kleef* lees *Balderik Grave van Kleef*; bl. 18 staat *Keizer Frederik en Hendrik, Graven van Gelre* lees *Keizer Frederik, en Hendrik Graaf van Gelre*; bl. 27 staat *25 Januarij* lees *25 Januarij 1359*; bl. 29 staat *Frederik van der Eere*, lees *Frederik van de Eeze*; bl. 48 staat *pandschatting* lees *pondschatting*; bl. 215 staat *orde* lees *order*; bl. 225 staat *Wenemars zoon*, lees *Otto van Tiel Wenemars zoon*.

Tot opheldering en uitbreiding, voor zoo ver noodig, van het op de laatstgenoemde bladz. aangevoerde, is Berigtgever in de gelegenheid, naar echte en ambtshalve vervaardigde schriften te verzekeren, dat oudtijds te Tiel geheven werden *twee tollē*: de *oude tol* en die, welke reeds in de veertiende eeuw de *nieuwe tol* genoemd werd. De laatstgenoemde is altijd, en tot op de verandering van zaken in 1811, ten behoeve van het domein geheven geworden. De eerstgenoemde is die, welke, met en nevens den tol te *Herwarden* (niet *Heerewaarden*), in 1359 aan den Graaf van Meurs verpand werd. Het regt van pandschap werd in 1605, door Everard Graaf van Solms, als universeel

erfgenaam der Gravinne van Nieuwenaar en Meurs, ten behoeve van Sabina van Egmond geboren Prinses van Gavre, afgestaan. De onder deze pandschap begrepene Herwardensche tol was een markttol, welke tweemaal 's jaars, telkens gedurende veertien dagen, beginnende met den 2 Maart en den 30 September, op die plaats zelve, werd ontvangen, maar eerst in veel lateren tijd naar Tiel is verlegd. Na de aflossing der pandschap bleven te Tiel twee tolkantoren gevestigd: één voor den van onds nieuwen of Gelderschen, één voor den ouden tol, welke laatste, ter onderscheiding, nog altijd den naam van *Meurschen tol* bleef behouden.

Na het schrijven van het bovenstaand verslag, ontvingen wij van denzelfden geachten Schrijver: *Bijvoegsels en Bijlagen tot de Beschrijving der Stad Tiel*, een werkje van 51 bladz. in Gr. Octavo. — Onder die *Bijvoegsels* onderscheidden wij in het bijzonder: een berigt aangaande het verblijf der Koningin-moeder van Frankrijk te Tiel op hare reis naar Keulen in 1641, en het onthaal haar in die stad op kosten van den Staat aangedaan; eenige nadere bijzonderheden aangaande de oudtijds aldaar aanwezige Gilden, en een geschiedkundig betoog, dat Tiel en andere Geldersche steden zich nog tot in 1628 met de aangelegenheden der Hanse bemoeid hebben. De *Bijlagen* zijn: het verdrag van Mei 1481, waarbij de stad Tiel zich onder de gehoorzaamheid begaf van hertog Maximilaan van Oostenrijk, en twee pandbrieven van de Ambtmannie van Neder-Betuwe en van het Rigterambt van Tiel en Zandwijk, van de jaren 1458 en 1464.

I. A. N.

8.) Met het toewijden eener afzonderlijke afdeeling dezer *Bijdragen aan Aankondigingen en wetenschappelijke Berigten*, had men het bepaalde doel, die nieuw uitkomende werken te leeren kennen, welke over eenige onderwerpen van Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde meerder licht verspreiden. Hiertoe mag ontwijfelbaar gerekend worden een aantal der Akademische Proefschriften, van tijd tot tijd door jeugdige beoefenaren der wetenschappen aan onze Hoogescholen in het openbaar voorgesteld en verdedigd wordende. Het zou daarom met het oogmerk dezer bladen ten eenemale strijden, de zoodanige niet te vermelden. Om aan ons overzigt de verdiensten van volledigheid niet geheel te laten ontbreken, willen wij achtereenvolgelijk van *die Dissertatiën* een verslag geven, welke, eenig met Vaderlandsche Geschied- of Oudheidkunde in verband staande onderwerp behandelende, sedert de herrijzing van ons volksbestaan en de herstelling onzer inrigtingen voor Hooger Onderwijs in het licht zijn verschenen. Het is intusschen vooral ten aanzien van *deze* geschriften, dat wij, schoon ook niet in het gevoelen der Schrijvers deelende, ons van alle eigenlijke boekbeoordeeling wenschen te onthouden, ons geene goed- of afkeuring, geene bijvoegselen of aanmerkingen zullen veroorlooven, maar alleen trachten, ons verslag te doen strekken, om het bestaan dezer stukken te doen kennen, en, zonder ons te vermeten, als waarborgen van de trouw en naauwkeurigheid hunner stellingen op te treden, enkel de aandacht pogen te vestigen op hetgeen zij tot opheldering van duistere en betwijfelde punten, tot uitbreiding der wetenschap, mogen bevatten. — In dezen geest maken wij eenen aanvang met *Dissertatio inauguralis de Anglorum lege navali eiusque vi in patriam nostram, quam publico et solemnī examini submittit P. SIMONS*, die 10 Junii 1820. Trai. ad Rh. ex offic. J. Altheer.

De Heer SIMONS koos, op raad van zijnen vader, den Hoogleraar A. SIMONS, de beruchte Akte van Navigatie tot het onderwerp zijner verhandeling. Zoowel de invloed, dien zij had op den koophandel, die bron van voorouder-

lijke grootheid, als de in geheel Europa, maar vooral in Engeland, bestaande afkeuring van verbodswetten en begerde naar vrijen handel, bepaalden hem tot die keuze. Ter bewaring eener strikte onpartijdigheid, is er niets ten nadeele der Engelschen gezegd, tenzij het ontleend is, of uit hunne eigene geschiedschrijvers, of uit het leven van Cromwel, door **VILLEMAIN** met naauwkeurige aanhaling der bronnen geschreven.

In het *eerste Hoofdstuk*, bladz. 1-9, wordt kortelijk de toestand geschetst van ons Vaderland vóór de uitgifte der Akte, en over de redenen gehandeld, waardoor het Parlement hiertoe is bewogen.

Na den Munsterschen vrede mogt men op eene voorspoedige toekomst hopen. De inlandsche tweespalt was, door het beleid van Frederik Henrik gestild; de handel gedurende den oorlog uitgebreid, en door volkplantingen en verbonden met de inboorlingen in andere werelddelen, bevestigd; de zeemagt, schoon zij hare hoogte nog niet had bereikt, beloofde onzen Staat reeds eenen aanmerkelijken invloed. Deze blijde vooruitzigten werden echter spoedig verdonkerd, vooral door den in 1652 uitgebarsten oorlog met Engeland.

Karel I, dezelfde begrippen omtrent de koninklijke magt koesterende, als zijn vader Jacobus I, boette voor deze, toen ter tijd bijna algemeene dwaling, met zijn leven, en het Parlement verklaarde de koninklijke waardigheid afgeschaft en Engeland voor een vrij gemeenobest.

De Staten-Generaal hadden te vergeefs een gezantschap naar Londen gezonden, om verzachting van 's Konings lot te smeeken. Na de uitvoering van het vonnis waren zij onzeker, wat hun te doen stond; Holland en Zeeland verschilden van de overige provinciën, en vreesden den oorlog, om des handels wille. Holland schijnt het er op toegelegd te hebben, om met de bovendrijvende partij in Engeland, welke dan ook, in vriendschap te blijven. Doch de nieuwe republiek werd weldra zoo magtig, dat men hier, even als in de overige Staten van Europa, hare vriendschap zocht te behouden.

De vrede was evenwel onzeker. Beide volken, aan handel en scheepvaart overgegeven, waren elkander nijdig, en in Engeland meende men, dat hier de koningsgezinden begunstigd werden; een vermoeden, hetwelk door de vermoordning van den Resident Doreslaar, hoezeer ook aan de onzen niet te wijten, meer waarschijnlijkheids verkreeg.

Nadat S. John en Strickland, in 1651 herwaarts gezonden, te vergeefs gepoogd hadden, eene vereeniging der beide Staten te bewerken, welke, zoo als VILLEMAIN teregt opmerkt, en onze voorouderen ook zeer wel begrepen, niet anders dan de slavernij van ons land zou hebben te weeg gebragt, gaf S. John in Engeland breed op van de vijandige gezindheid der Hollanders, en zocht te bewerken, dat hun de oorlog werd verklaard. Het Parlement was hiertoe zeer genegen, daar het hoopte, aldus langer bijeen te zullen blijven, en den beloofden nieuwen vorm van vertegenwoordiging op de lange baan te schuiven. Het groote leger zou dan waarschijnlijk worden afgedankt, waardoor de steeds toenemende magt van Cromwel minder gevaarlijk zou wesen. De oorlog kon de aandacht der menigte van de burgerwisten aftrekken, en de meerdere magt van Engeland beloofde eenen voordeeligen uitslag. Men vlamde dus op het behalen van rijken buit, op het fnuiken van onzen bloeienden handel, en hoopte, door eene reeks van overwinningen, het nieuwe, nog bij velen gehate bestuur te beter te vestigen.

Het Parlement wilde evenwel den oorlog niet openlijk verklaren, maar maakte, onder voorwendsel van voor den handel te zorgen, vele bepalingen, die den Staten hatelijk moesten wezen. Van hier de *Akte van navigatie*, waarbij aan alle volken van Europa verboden werd, eenige waren in Engeland in te voeren, die geen voortbrengselen waren van hun' eigen grond of hunne nijverheid. Vane vooral haalde het Parlement hiertoe over. »Holland moest, of met Engeland worden vereenigd, of aan hetzelfde onderworpen; men moest ten minste door strenge verbodswetten deszelfs handel te grond rigten." De akte, hoezeer schijnbaar voor alle volken van gelijke toepassing, trof dan ook voor-

namelijk ons land , welks handel met Engeland toen alleen in den invoer van vreemde waren bestond.

Dat het Parlement oorlog zocht , blijkt ook duidelijk uit de tegen ons in vreedetijd verleende brieven van schâverhaling.

De eerste afdeeling van het tweede Hoofdstuk , bladz. 10-18 , bevat de Akte , zoo als zij voorkomt bij AITZEMA III. 667. De tweede , bladz. 19-35 , handelt over de *belemmeringen des handels in het algemeen*. Vooreerst wordt onderzocht , of het , volgens het volkenregt , vrijstaat , aldus den handel van een ander volk te beperken ? Indien er geen verdrag van onderlingen vrijen handel bestaat , is zulk eene belemmering , hoezeer onbillijk (*iniqua*) , echter tegen dit regt niet strijdig. Uitvoeriger wordt gehandeld over de tweede vraag , of , en wanneer , dezelve raadzaam kan geacht worden. De moeilijkheid van het onderwerp heeft den Schrijver genoopt , het niet in deszelfs ganschen omvang te behandelen , maar slechts eenige hoofdpunten (*principia*) aan te roeren. Zij , die de vraag toestemmend beantwoordden , beroepen zich op het voorbeeld van Engeland , hetwelk , volgens hen , zijnen uitgebreiden handel aan de Akte van Navigatie te danken heeft. Doch de Schrijver oordeelt , denzelven niet aan dit blijk van bekrompene staatkunde te moeten toeschrijven , maar veel eer aan de gunstige ligging des lands , den ondernemenden aard der bewoners , de aanhoudende zorg van het Gouvernement , en de steeds vermeerderde koloniën.

In het algemeen is zulk eene belemmering *schadelijk* , daar zij 1.) de ingezetenen noodzaakt , sommige waren , of tot hooger prijs uit de tweede hand te koopen , of geheel te ontberen. De Engelschen schijnen dit begrepen te hebben , toen zij ons naderhand toestonden , eenige Indische waren , als voortbrensel van eigen' grond , in te voeren. 2.) De koper koopt , niet om den verkooper , maar om zich zelve te bevoordeelen. Het verbod van invoer be-rooft dus de ingezetenen van het voordeel , dat zij , door het koopen der ingevoerde waren , beoogden en verkregen. Men kan hier tegenwerpen , dat dit verbod de nijverheid vermeerdert , daar de ingezetenen nu zelve deze waren in-

voeren, en dat dus de scheepsbouw toeneemt. Doch, zoo men hier winst op gezien had, zou dit ook zonder wet wel gebeurd zijn. Daarenboven begunstigt men dus wel de scheepvaart en den scheepsbouw, doch tot merkkelijk nadeel van den handel.

Er zijn echter gevallen mogelijk, waarin zulk eene belemmering, als het geringste van twee kwaden, *allezins raadzaam* wordt. Hiertoe behooren vooral de graanwetten in Engeland, die den invoer beletten, zoodra de prijzen beneden eene zekere hoogte zijn gedaald. Het was echter te wenschen, dat zulke wetten niet noodig waren, en dat de zaken in dien toestand konden gebragt worden, dat zij veilig konden worden afgeschaft.

Verbodswetten zijn ook aan te raden, indien er hoop is, daardoor eenen, door toevallige oorzaken eenigzins kwijnenden, tak van nijverheid, bij welks behoud de Staat belang heeft, tot vorigen bloei te brengen. Want dit geschiedt alleen om grootere schade te voorkomen. Ook zijn zij nuttig, wanneer men met grond kan verwachten, door maatregelen van represaille een ander volk tot het afschaffen van onbillijke wetten te zullen noodzaken. Met dit doel werd bij ons in 1819 het Plakkaat van 1728 omtrent den handel met Zweden hernieuwd.

SMITH beweert, dat eene belemmering noodwendig is, wanneer de toenemende handel van een naburig volk gevaarlijk dreigt te worden. Dit was, volgens hem, de toestand van Engeland, toen het de Akte van Navigatie uitvaardigde, die wel deszelfs rijkdom niet begunstigde, maar de rust des lands beveiligde, die van nog meer belang was. Doch deze verdediging, hoe fijn ook gevonden, kan de Schrijver niet goedkeuren. Een pas vrij geworden volk, dat slechts twee millioenen inwoners telde, was geen voorwerp van gegronde vrees voor eene krachtige natie, bijna zes millioenen sterk.

Een vrije handel zou vele en groote voordeelen aanbrengen. 1.) De vrede zou duurzamer zijn. 2.) De verkeerde zucht, om goederen te fabriceren, in landen, die er niet voor geschikt zijn, zou worden tegengegaan. 3.) De gele-

genheid tot werk zou worden vermeerderd, ledigheid en armoede, zoo gevaarlijk in de gevolgen, zouden worden uitgeroeid, ieder zou vrijelijk een bedrijf kunnen kiezen, dat voor zijnen aanleg en zijn vermogen het geschiktste was, en er zou meerdere aanleiding zijn, om in allerlei opzigten uit te munten. 4.) Kunsten en wetenschappen zouden bevorderd, vreemde landen meer bezocht, nuttige uitvindingen spoediger verspreid en volmaakt worden. 5.) De algemeene welvaart zou toenemen; zoowel wat tot onderhoud, als tot veraangenaming des levens noodwendig is, zou beter en goedkooper te krijgen zijn.

Schoon het dus wenschelijk was, dat er nooit verbodswetten bestaan hadden, zou het echter zeer onvoorzigtig zijn, dezelve op eens alle af te schaffen. Vele takken van nijverheid zijn aan deze wetten hunnen bloei verschuldigd, en zij, die dezelve uitoefenen, zouden dus zware schade lijden, de kapitalen, daarin gestoken, zouden niet wel terstond elders kunnen geplaatst worden, noch de van haar gewone werk beroofde handen dadelijk anderen nuttigen arbeid kunnen vinden. Het bepalen van de beste wijze, waarop de verbodswetten zouden kunnen verminderd en afgeschaft worden, zal altijd zeer moeilijk blijven.

In de *eerste afdeeling* van het *derde Hoofdstuk* wordt de invloed nagegaan, dien de *Akte* gehad heeft op onzen handel, bladz. 37-44. Deszelfs vernietiging was de bedoeling van het Parlement, zoo als HUME en VILLENAIN uitdrukkelijk erkennen. Ons toen zoo bloeiend verkeer met Engeland is er dan ook genoegzaam door te niet gegaan; de voortbrengselen van ons land zijn weinig, en de winst bestond voornamelijk in het aanbrengen van vreemde waren. De Engelschen hebben zich zoo streng aan de Akte gehouden, dat zelfs de pakketbooten geene andere, dan Engelsche schepen, mogen zijn. Onze vaart bepaalt zich meestal bij Edinburg, Dublin en Kork. Want, hoezeer de Akte eenigzins, zoo als reeds gezegd is, is gewijzigd, is de oude bloei des handels nooit teruggekeerd. De toestand van Europa is veranderd, de nijverheid en handelszucht bij andere volken toegenomen; daarenboven leert de ondervin-

ding, dat de handel, eens verlopen of verlegd, niet dan zeer moeilijk wedergebragt wordt. Zoo verkochten de bewoners der Oostzeelanden, gedurende den oorlog tusschen ons en de Engelschen, hunne waren aan die volken, die dezelve tot nog toe van ons hadden gekocht. Hierdoor leerde men de Hollanders ontberen, en zocht liever zelf dien handel te drijven.

Intusschen begint men het verkeerde van het verbodstelsel meer en meer in te zien; deszelfs nadeelige invloed op Engeland wordt door de Engelschen zelve erkend; en de Vereenigde Staten van N. Amerika hebben het voorbeeld gegeven van onbekrompene, den handel wederzijds geheel vrijlatende, handelsverdragen.

De *tweede afdeeling* handelt over den, door deze Akte veroorzaakten, *oorlog met Engeland*. Zoowel het uitvaardigen der Akte, als het verleenen van brieven van schâverhaling door het Parlement, deed de Staten voor het behoud des vredes beducht zijn. Na vergeefs op verzachting van de Akte te hebben aangedrongen, zochten zij een verbond te sluiten op den voet van het verdrag van 1495; doch de onredelijke eischen der Engelschen verijdelden hunne pogingen, en bij de bekende ontmoeting tusschen Blake en Tromp begonnen de openbare vijandelijkheden. De Staten, toen gansch niet geneigd tot den oorlog, waarvan zij niets dan nadeel voor den handel, en, ook bij den gunstigsten uitslag, zware kosten te vreezen hadden, die, na eenen zoo langdurigen, pas geëindigden krijg, niet dan met de grootste moeite konden gedragen worden, zonden eenen buitengewonen gezant naar Londen, om het voorgevallene te verschoonen, en den vrede te bevestigen. Doch het trotsche Parlement nam geen genoegen in de aangebodene voldoening, maar maakte gretig gebruik van de gewenschte gelegenheid tot oorlog. Men zag zich dus hier eindelijk genoodzaakt, om insgelijks den oorlog te verklaren. Het bij deze gelegenheid uitgevaardigde manifest is een merkwaardig blijk van de gematigdheid en vroomheid onzer Vaders.

De oorlog, hoezeer in het begin met afwisselende kans

geroerd, was echter verderfelijk voor onzen Staat, zoo wegens het verlies van Tromp, als door de schade, aan den handel geleden. Bijna twee duizend koopvaarders vielen den Engelschen in handen, de vaart op de Middellandsche en de Oostzee werd bijna geheel gestaakt, de visscherij liep te niet. Doch dezelfde oorlog strekte ook tot verbetering onzer zeemagt, die toen nog uit te kleine en niet behoorlijk uitgeruste schepen bestond, waarover Tromp meermalen klaagde. (De Vice-Admiraal de Ruiter voerde een schip van slechts 28 stukken!) Men begon dus betere schepen te bouwen en grootere vloten uit te rusten, ten einde bestand te zijn tegen den vijand, wiens behaalde voordeelen, volgens HUME, voornamelijk aan zijne meerdere en zwaardere schepen waren toe te schrijven. — Daarenboven was deze oorlog voor ons als het ware eene oefenschool, waaruit voortreffelijke bevelhebbers zijn voortgekomen, die naderhand zoo veel hebben toegebracht, om dezen Staat tot die ongeloofelijke hoogte van magt en aanzien te verheffen, die men alleen aan de uitmuntende zeemagt te danken had. Een kort, doch schitterend tijdvak, door VOLTAIRE naar waarde geroemd.

De *derde afdeeling* eindelijk beschouwt den invloed, dien Cromwel op onze zaken heeft uitgeoefend, bl. 59-68. De pogingen tot herstel des vredes waren verijdeld door den onwil van het Parlement. De ontbinding van hetzelfde en de vermeerderde magt van Cromwel deden op eenen beteren uitslag hopen. Hij toch was, om vele redenen, tot den vrede geneigd. Hij wist, hoe zeer men hem zijne magt benijdde; sommigen meenden zelfs, dat de oorlog alleen werd gevoerd om die magt te verminderen. Een eervolle vrede zou grooten luister aan zijne regering bijzetten, en de hoop der Stuarts-gezinden op eenen nadeeligen uitslag des krijgs vernietigen. Ook deed de oorlog de Oranje-partij bij ons dagelijks toenemen; en, verkreeg de jonge Prins eenmaal de hem toegedachte waardigheden, dan was het te vreezen, dat men hier alles in het werk zoude stellen, om Karel II. op den troon te brengen. Eindelijk begon de wensch naar vrede zich ook onder de Engelschen te openbaren, wier

handel, schoon minder benadeeld dan de onze, echter niet van alle schade vrijliep.

Cromwel poogde nog altijd zijn lievelings-ontwerp van eene *coalitie* der beide Staten te volvoeren. Doch nadat men dit hier ronduit had geweigerd, besloot men tot een verbond van onderlinge bescherming en vriendschap, en eindelijk kwam de vrede tot stand, op voorwaarden, die door onze Schrijvers te regt hard genoemd worden, schoon HUME oordeelt, dat zij voor Engeland juist niet zeer gunstig waren. De hoofdpunten, waaruit voornamelijk Cromwels invloed blijken kan, kwamen hierop neder. 1.) Erkenning van het regt der Engelsche vlag, hetwelk de Engelschen sedert in den ruimsten zin strengelijk hebben gevorderd. 2.) Eene schadevergoeding van 3615 ponden sterling aan de erfgenamen der op Amboyna ter dood gebragte Engelschen. 3.) Onze Oostindische Compagnie betaalt aan de Engelsche eene schadevergoeding van 85,000 ponden st., en geeft haar het eiland Pouleron terug, waartegen deze te Ormus geenerlei lasten van de onzen zal vorderen. 4.) Men zou elkanders vijanden of verklaarde wederspanningen geen verblijf gunnen, noch toelaten, dat zij door iemand, van wat rang ook, werden ontvangen, op verbeurte der sloten, steden en heerlijkheden, waar zulks zoude mogen gebeuren. Cromwel, vreezende dat de Stuarts eene toevlugt zouden vinden bij het huis van Oranje, ontzag zich niet, door dit artikel zich met onze binnenlandsche zaken te bemoeijen, waarover de beschikking alleen aan de Staten toekwam. Hoe ver zijn aanzien ging, blijkt daarenboven uit eene afkondiging des vredes, in het Engelsch geschreven, in Engeland gedrukt, en met het Engelsche en Iersche wapen voorzien, welke hier te lande werd aangeplakt. De Schrijver heeft deze Proclamatie, die tot hiertoe onuitgegeven was, doch hem door den heer S. DASSEVAEL is medegedeeld, als bijlage doen afdrukken, bladz. 70-75. Doch vooral blijkt de invloed van Cromwel uit de bekende *Akte van Seclusie*, welke zooveel aanleiding gaf tot binnenlandsche oneenigheden, en later den grondslag uitmaakte van het Eeuwig

Edict, in 1667 door Holland vastgesteld. »Er zijn er,» zegt de Schrijver, »die meenen, dat men deze clausule heeft verlangd, op aandringen van J. de Witt. Ik wil dit punt liever met stilzwijgen voorbijgaan. Want schoon het historisch zekerder is (*quamvis enim magis historice constet*), dat dit zonder eenig aandringen der onzen is geschied, steunt echter het tegenovergestelde gevoelen op de zaken, die gedurende den oorlog gebeurd, en voor De Witt minder gunstig zijn. Hierover te handelen verbiedt mij, als jongeling, de eerbied voor zoo groot eenen man, die, schoon hij, als mensch, zijne gebreken heeft gehad, echter door ons, wegens zijne veelvuldige verdiensten jegens het Vaderland, altijd zal moeten geroemd worden.»

Van de Akte van Navigatie was bij den vrede wel geen opzettelijke melding gemaakt, maar zij was begrepen onder de wetten, ordonnantiën en gewoonten der beide Staten, die bij het verdrag erkend waren. De Zeeuwen ondervonden, dat zij zich met hare afschaffing te vergeefs hadden geleid.

Cromwel oefende, door dezen vrede, zijnen invloed uit, niet alleen op onzen binnenlandschen toestand, maar ook op onze buitenlandsche betrekkingen. Het aanzien van onzen Staat werd, door dit zoo schandelijke verdrag, veel verminderd, daar het aan geheel Europa onze zwakheid verried. Ook werd Karel II. door dezen vrede afgekeerd van onzen Staat, zoodat hij naderhand, aan de Regering geraakt, zijn uiterste best deed, om ons te verderven.

9.) Met zijne uitgave van de *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers* bewijst de heer Mr. s. v. WIND ontegenzeggelijk eene hoogst belangrijke dienst aan de uitbreiding onzer Vaderlandsche Geschied- en Ondheidkunde, en voorziet hij ruimschoots in eene der meest dringende behoeften van allen, welke aangaande daartoe betrekkelijke onderwerpen grondig onderzoeken, juist oordeelen, goed spreken of schrijven willen. Met de verschijning van het *vijfde stuk*, is het *eerste deel* van dat zaakrijke werk, bevattende de *inlandsche Geschiedschrijvers der Neder-*

landen, van de vroegste tijden tot op den Munsterschen vrede (970-1648) voltooid. Aan dat vijfde stuk is een *Aanhangsel* toegevoegd, bevattende eene voorloopige naamlijst der Schrijvers, welke in het tweede deel zullen behandeld worden, namelijk van den Munsterschen vrede tot op de vestiging van het Koninkrijk der Nederlanden. De heer DE WIND geeft die Naamlijst met het bepaalde doel, om te doen zien, wat hem nog tot voortzetting van zijnen arbeid ontbreekt, in het vertrouwen, dat een ieder, die zich daartoe in de gelegenheid mogt bevinden, hem die berigten en inlichtingen zal doen toekomen, welke hij nog behoeft. De levendige belangstelling in de moeitevolle en gewigtige taak, welke de heer DE WIND zich heeft voorgesteld, dringt ons, aan zijn verlangen, door de vermelding van hetzelfde ter dezer plaatse, zoo mogelijk eenige meerdere bekendheid te geven, niet twijfelende, of het zal gereeden ingang en gunstig verhoor ontmoeten bij zoo velen, als zich gaarne zullen beijveren, om iets bij te dragen tot de voltooiing van een gebouw, dat als de grondslag en hoekzuil van onze Vaderlandsche historiekennis beschouwd mag worden.

10.) Onze onvergetelijke J. P. VAN CAPELLE heeft een voortreffelijk tafereel opgehangen van het leven, het onverdient lijden en het beminnelijk karakter des eerstgeborenen van Willem I., den grondlegger der Nederlandsche vrijheid (*). De Vorst overleed te Brussel, in den jare 1618, het vier en zestigste zijns levens en werd begraven te Bist, waar nog heden op het Raadhuis eene schilderij gezien wordt, die het vorstelijk lijk voorstelt, in prachtgewaad op een paradebed liggende, omringd van waarsaarsen, en wijders omgeven door in een kring daarom heenstaande geestelijken van verschillende orden, hunne gebeden opzeggende. Schoon dit tafereel geene bijzondere kunstwaarde bezit, is het nogtans opmerkenswaardig om

(*) In zijn werk: *Filips Willem Prins van Oranje*, uitgegeven te Haarlem, bij Vincent Loosjes, 1828.

de kleeding en de bijsieraden , maar vooral om het volgende onderschrift, dat in weiuigo trekken eene schets van 's Vorsten leven bevat :

Aspice Viator

*Hic jacet Philippus Guillelmus princeps Auraicae ,
Comes Nassaviae et Burae , etc. , eques aurei velleris ,
heros bello , pace , religione inclitus .*

*Bredae olim natus A°. M. D. LIV. ibidemque renatus
Deo , pro fide spondente ,*

*Philipp: II. hispan: rege Lovanii primis litteris
excultus ,*

*in Hispaniam ad religionis constantiam eruditus ,
rebellibus Auraica sua pulsus clarus .*

*Om nibus ob virtutem acceptus , testamento condito in
uxorem pius ,*

*in familiares et pauperes christiane profusus ,
summo bonorum omnium luctu mortuus heu ! Bruxellae ,
ubi nunquam ejus morietur memoria , A°. M.D.C.XVIII .*

Kal. Mart.

*Sepultus Diesthemii in ecclesia S. Sulpitii ,
ubi anniversarium et missam quotidianam pro anima
sua fundavit .*

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

- 11.) *J. VAN DOORNINCK Daventriensis Commentatio qua respondetur ad quaestionem a nob. Phil. Theor. et Lit. Hum. Ordine in Acad. Gron. Anno MDCCCXXXIII. propositam: » Quinam fuerunt Frisiae termini pro diversis aetatibus diversi? in quas partes fuit divisa? et quae regiones illis fuerunt comprehensae? Hujus argumenti expositio ab antiquissimis inde temporibus, quibus Frisii in historia innotuerunt, repetenda, ad nostra usque tempora deducantur.* Quae praemium reportavit die IX Octobris Anni MDCCCXXXIV. Groningae, apud J. Oomkens, Acad. Typographi. MDCCCXXXV. In-quarto. 263 pag.

Het is meer, dan de bloote beantwoording der op den tijtel vermelde vraag, welke in deze verhandeling gegeven wordt. De S., zich die beantwoording voorstellende, heeft tevens willen aantonen, hoe zich eenige hoofddraden der vaderlandsche geschiedenis laten zamenvatten en aan het doorlopend snoer van een bepaald onderwerp vasthechten. Ter bereiking van dit dubbel doel, de gebeurtenissen doorgaans naar tijdsorde behandelende, heeft hij zijn werk in twee afdeelingen gesplitst. De eerste, bl. 1—44, vertoont de trapswijze uitbreiding van het land der Friezen langs de zeekust, tot op het jaar 455; de tweede, bl. 45—263, de splitsing en versnippering van die zelfde streek, tot op den tijd, toen het thans nog zoo genoemde Friesland, nevens Groningen (Friesland tusschen Eems en Lauwers), met de overige Nederlandsche gewesten (uitgenomen Gelderland en Luik) onder één gebied zijn geraakt. — De uitnemende rijkdom van zaken, in deze verhandeling voorkomende, maakt het ten uiterste moeilijk, den gang

van des S. denkbeelden, en de punten, over welke hij een nieuw licht doet opgaan, in het kort bestek van weinige bladzijden zamen te vatten; het dor geraamte, dat wij slechts geven kunnen, moge menig een opwekken, om aan het krachtig gespijerde ligchaam zelf zijne aandacht te wijden!

I. Op de getuigenis der ouden, vooral *PLINIUS* en *TACITUS*, vergeleken met de nasporingen van later dagen, mag men aannemen, dat de *Kleine Friezen* (*Frisii Minores*) gewoond hebben langs den Oceaan, tusschen den Rijnmond, die bij Katwijk in zee liep, en dien, welke door het meer Flevo zijnen loop nam en waarvan de Utrechtsche Eem een overblijfsel is; de *groots* (*Frisii Majores*), van daar af tot aan de Eems in het tegenwoordig Groningerland, waar het kasteel Amisia de grenzen van het Romeinsche Rijk aan die zijde verzekerde. Hunne naburen waren: op den linker oever van den Katwijkschen Rijn, de Batavieren en de Kaninefaten; aan de andere zijde, de Brukters, tusschen de Lippe en de Eems, tot dat deze, door de aangindschen oever wonende Angrivariërs en Chamaven verjaagd, de ledig liggende velden van Overijssel en Drenthe bevolkten; noord-oostwaarts, de magtige Cauchen, die tusschen de Eems en de Wezer, tot aan de Elbe toe, woonden.

Tot op het jaar 240 bleven de grenzen der Friezen onveranderd; immers duidt het beloop der geschiedkundige daadzaken, welke men in dit tijdvak op de Friesche geschiedenis kan toepassen, geene wijziging in die grenzen aan. Wel deden de Friezen, vóór het einde der eerste eeuw, meer dan ééne poging om die te overschrijden, en zich op den linker oever van den bij Katwijk uitlopenden Rijntak te vestigen; maar de bedreigingen der Romeinen, door krijgsmagt ondersteund, noopten hen weldra, die ontwerpen te laten varen.

De vrijheidzucht, die de Friezen reeds in het jaar 70 met de Batavieren gemeene zaak tegen de Romeinen had doen maken, deed hen tot het in 't midden der derde eeuw ontstane Frankische verbond toetreden. Gereede aanleiding verschaft hiertoe de ligging huns lands, als, bij weder-

zijdsche behoefte aan bescherming, de wederkeerige geschiktheid daartoe aanbiedende. Maar terwijl het meerendeel der overige Franken zich door verre togten uitputteden; waren de Friezen meer op eene trapswijze uitbreiding hunner landpalen bedacht.

Van daar, dat de Friezen in het laatst dezer eeuw (287) doorgedrongen waren in het eiland der Batavieren en zich bepaaldelijk op het oeverland, van Helium tot den Katwijkschen Rijn, uitbreidden. Zij schijnen dit standpunt ingehouden te hebben, tot dat Konstantijn de Groote het eiland heroverde en den Rijn door oorlogschepen bezetten deed (310). Later echter, begunstigd door de nederlagen, welke de Romeinen aan de Chamaven, de Saliërs, de Cauchen, de Saksers en de Franken toebragten, vonden zij gelegenheid, om zich van lieverlede de stranden tusschen Eems en Wezer, tusschen Rijn en Maas besloten, toe te eigenen (398).

De Saksers namelijk schijnen de Saliërs van de IJssel-oevers verdrongen te hebben, waarna deze op hunne beurt de plaats der Chamaven langs de Utrechtsche Eem ingenomen hadden; de Chamaven waren voortgerukt naar het eiland der Batavieren, maar eindelijk ook van daar door de Saliërs verdrongen. Later, in 358, vindt men de Chamaven en de Saliërs beiden in den omtrek van Taxandrië, het tegenwoordige Limburg. De tot het bondgenootschap der Saksers overgegangene Cauchen, door zosimus ten onregte Quaden genoemd, hadden hen het eiland der Batavieren doen ruimen; maar ook deze moesten op hunne beurt van daar verhuizen. Eindelijk werden overwonnenen en overwinnaars beiden door Juliaan verslagen, en de naam zelfs der Cauchen verdwijnt uit de geschiedenis met het jaar 398. Het vroeger land der Cauchen, tusschen de Eems en de Wezer, ook het eiland der Batavieren, nu van bewoners ontbloot (daar ook Saksers en Franken, of verder voortgerukt, of door de Romeinen zwaar geteisterd waren, en de Batavieren zelve als volk niets meer te beïnvloeden hadden), werd alzoo door de Friezen ingenomen.

Maar toen, kort daarop, Stilico de Romeinsche bezettin-

gen van den Donau en den Rijn teruggeroepen hebbende , daardoor het Rijk voor de Barbaren had opengezet , en de Franken er zich nu minder aan gelegen lieten zijn om de Romeinen uit Gallië te verdrijven , dan wel om dat gewest aan de andere dáár invallende volken te betwisten en voor zich alleen te behouden ; — toen verlieten de Friezen het Frankische verbond en traden in dat der Saksers , welko laatsten , de heerschappij van Brittannië zich ten doel stellende , en , eerst in 449 , daarna in 455 , derwaarts overstekende , bij hunne vestiging in dat overzeesche gewest , de Friezen en derzelver kustenland noodig hadden . En toen nu de Franken meer en meer hunne strijdkrachten oostelijk en zuidelijk tegen de Alanen , de Vandalen , de Burgondiers , zamentrokken , zonder zich om de kustenlanden te bekommeren ; — toen konden de Friezen zich ongestoord tot Sincfal of het Zwin , een' thans grootendeels uitgedroogden zeeboezem in West-Vlaanderen , uitbreiden .

Zoo had Friesland , omstreeks het jaar 455 , zijne grootste uitgestrektheid , beslaande namelijk een gedeelte van West-Vlaanderen , Zeeland , Holland , met de eilanden van Tessel tot aan den mond van de Wezer , voorts Oost-Friesland , Groningen , het tegenwoordige Friesland en een gedeelte van Utrecht , met de streek die thans door de Zuiderzee vervolgen is .

II. Van dien tijd af is het land der Friezen in omvang afgenomen .

De eerste oorzaak van vermindering was deze , dat het *Citerior Frisia* , of Friesland bowesten het Flie , in 692 , het oostwaarts van 't Flie gelegen Friesland , in 734 , door de Franken ten ondergebragt werd , en de koningen der overwinnaars (696) te Utrecht (in *Citerior Frisia*) een aartsbisdom vestigden , hetwelk zij van stonde aan , de Friezen zelve sedert het laatst der achtste eeuw , met vele landerijen begifugden , zoodat welligt reeds in 802 het meest westelijk gedeelte der provincie Utrecht van Friesland afgescheurd was .

Hierbij kwam , dat Karel de Groot de Friesche wetten naar de Frankische instellingen deed wijzigen , en , of eene

splitting van Friesland in drie gedeelten , met verschillende regtsbedeeling en onder verschillende hoofden , deed stand grijpen , of eene reeds bestaande scherper deed afbakenen , ten einde , des te onfaalbaarder , de magt , die aan het overwonnen volk nog overbleef , te sloopen. Van die drie deelen strekte zich het eerste van het *Sincfal* of *Vlaamsche Zwin* tot aan het *Flie* , het tweede van het *Flie* tot aan de *Lauwers* , het derde van de *Lauwers* tot de *Wezer* uit : het eerste heette , in Karels tijd , *West-Friesland* ; de beide laatste waren gezamenlijk onder den naam van *Oost-Friesland* begrepen. Van het eerste moest dat gedeelte , hetwelk ten zuiden aan het *Vlaamsche Zwin* , ten noorden aan den *Katwijkschen Rijn* paalde , als later door de Friezen aangewonnen en sinds lang vrij wat verkeer met de naburige meer beschaafde rijken gehad hebbende , zich gereedelijk van den Frieschen staat laten ontbinden. Het overige van *West-Friesland* , tusschen *Rijn* en *Flie* besloten , was door de beek *Kinheim* weder in tweeën gesplitst , en moest , voor zoo ver het tusschen *Rijn* en *Kinheim* lag , en schielijk aan de Christelijke geestelijkheid , en daardoor aan de Frankische staatsinrigtingen , onderworpen was geworden , zich ligtelijk aan zijne zuidelijke naburen sluiten. De bewoners van het andere deel daarentegen (ten noorden van *Kinheim*) hebben , eeuwen achtereen , in hunnen strijd tegen de Hollandsche Graven , den roem der dapperheid , reeds door *TACITUS* aan de Friezen toegekend , gehandhaafd. — De beide deelen van *Oost-Friesland* , waarvan het eerste , zoo ten westen als ten oosten , aan landgenooten van onvermengde afkomst paalde , ten noorden door den Oceaan , ten zuiden door de Sakkers omgeven , het tweede (schoon , van de Eems tot aan de *Wezer* toe , later aangewonnen) te ver van het Frankische Rijk verwijderd en geheel door stammen van Germaanschen landaard omringd was , konden beter het eigendommelijk karakter behouden en zich niet zoo gereedelijk van het overige Friesland laten afscheuren — Zóó leidden en de staatkundige toestand van een goed deel van *West-Friesland* en de maatregelen van Karel den Groote daarheen , om het

gedeelte *tusschen Sincfal en Kinheim* eenmaal van den Friesche staat los te maken en eene geheel andere lijn van staatkunde dan het overige van West- en geheel Oost-Friesland (*van Kinheim tot aan de Wezer*) te doen volgen; maar in stede van Karels opvolgers, waren het de Vlaamsche en de Hollandsche Graven, welke van deze ontbinding de vruchten ingeoogst hebben.

1. Na het ophouden der gedurige rijksverdeelingen en der beroeringen van allerlei aard onder de vorsten van den Karolingischen stam, gelukte het eerst aan den tweeden Keizer uit het Saksische Huis, Otto den Grooten, geheel Friesland weder onder éénen scepter te vereenigen (941). Inmiddels hadden die twisten tot belangrijken aanwas van magt aanleiding gegeven voor de bisschoppen en voor die Frankische overheidspersonen, welke men Hertogen en Graven pleegt te noemen. Men kan dit hier onder anderen opmaken uit de wijze, waarop Karel de Kale aan het graafschap Vlaanderen, hetwelk Friesland *tusschen het Zwin* en de Oosterschelde gelegen mede omvattede, het aanzijn moest schenken (863), en uit de menigte landerijen, welke de kerk van Utrecht, eenige jaren later, in Holland bezat en ten deele aan die beroeringen had te danken. In dien hoek van Friesland nu zochten de bisschoppen van Utrecht het landbezit hunner kerk, ontheven van den grafelijken regtsdwang, uit te breiden, en zij behoefden zich, tot in het midden der 10e eeuw, weinig om het bezit van wereldlijke magt in de meer oostelijke gedeelten van ons vaderland te bekreunen, daar zij, tot op dien tijd, in Holland geene belangrijke mededingers hadden. Eenige schenkingen toch van vrij eigendom aan de Graven Gerolf en Diederik I, welke als de oorsprong van het graafschap van Holland beschouwd mogen worden, waren geenszins van dien aard, dat zij den Bisschop voor de verdere uitbreiding zijner bezittingen in die streek eenige vrees behoefden in te boezemen. Maar de zaak veranderde ten eenemale, toen Dirk II, de kerk van Egmond van zijnen vader geërfd hebbende, zijne nu aanzienlijke eigengoederen met zijn graafschap vereenigde. Nu begon de Bisschop, voor het verlies zijner inkomsten

uit Holland beducht, daarvoor elders vergoeding te zoeken, en zóó verkreeg hij, op zijn verzoek, van Keizer Otto I, in 943 en in 944, het regt op twee banwouden in Vollenhove en Drenthe, en daardoor tevens een' vasten voet, om zich ter gelegener tijd aan die zijde van den IJssel en de Zuiderzee uit te breiden.

Aanvankelijk, en tot op het jaar 985, deden de bisschoppen geene vijandelijke gezindheid jegens de (naderhand) Hollandsche Graven blijken; maar van toen af volgden zij eene geheel andere staatkunde en deden zij hun best, om de Friezen tusschen Kinheim en het Flie tegen den graaf op te ruïjen. Aanleiding schijnt hiertoe gegeven te hebben, dat Graaf Dirk II, in het genoemde jaar, van den Keizer als vrij eigen goed ontving, wat hij tot hiertoe aan verschillende oorden in het tegenwoordig Zuid- en Noord-Holland in *beneficium* bezat. De pogingen van Bisschop Ansfrius gelukten maar al te wel. De Friezen, in de genoemde streek gevestigd, versloegen Graaf Arnoud, en bekwamen van toen af (1003) den naam van *Vrije Friezen*, in tegenoverstelling der overige (*tusschen Kinheim en Sincfal*), die onder het *erfelijk* gebied der Vlaamsche en Hollandsche Graven geraakten, niet echter, zoo als sommigen verzekeren, reeds met het jaar 922, maar volkomen eerst omstreeks de helft der 11e eeuw.

Trouwens, Boudewijn IV. Graaf van Vlaanderen noodzaakte den Keizer, hem niet alleen met het eiland Walcheren, maar met het onder dien naam begrepene geheel Zeeland Bewester-Schelde, de zoogenoemde vier Ambachten en het land van Waas te beleenen. Het eerste moet hem de Keizer tusschen de jaren 1007 en 1021, het laatste tusschen 988 en 1036 als leen uitgegeven hebben, en daar deze beide deelen van West-Friesland *erfelijk* tot in het midden der 13e eeuw zijn gebleven in het geslacht der Vlaamsche Graven en ook vervolgens te zamen van het eene grafelijk stamhuis in het ander overgegaan, eindelijk door het gemeenebest der Vereen. Nederlanden herwonnen; daar zij, verder, op het einde der 13e eeuw (1287) nog niet geheel den naam van Friesland hadden verloren, zoo kan men zich ligt voorstellen

hoe zij aan den naam van *erfelijk Friesland* gekomen zijn.

En wat nu West-Friesland, *tusschen Ooster-Schelde en den Katwijkschen Rijn* en *tusschen Rijn en Kinheim* gelegen, betreft: het *laatste*, reeds in 1003, ten behoeve van den Graaf, de wapenen tegen de ten noorden van Kinheim wonende Friezen gevoerd hebbende, mogt gerust van dien tijd af den naam van *erfelijk* aannemen; het *eerste* daarentegen moest vooraf op den Bisschop van Utrecht, die daarvan het voornaamste gedeelte, hetzij als allodiaal, hetzij als leengoed, in zijne magt had, door Graaf Dirk III. veroverd worden, zou het eenmaal den naam van *erfelijk Friesland* verkrijgen. Die verovering had plaats in 1018. Vergeefs bemoeide de Keizer zich, den Bisschop van Utrecht in zijn bezit te herstellen; hij moest, even zeer als aan den Vlaamischen Graaf Boudewijn IV, aan Dirk III. het veroverde laten behouden. De Bisschoppen, van nu af zich als uitgeworpen beschouwende uit dat gedeelte van West-Friesland, hetwelk ten huidigen dage hoofdzakelijk tot Zuid-Holland behoort en over hetwelk zich eerst sedert 1064 de naam van Holland is beginnen te verbreiden, strekten in het eerstvolgende dertigtal jaren (1018-1048) hunne ijverige bemoeijingen uit, om een nieuw wereldlijk gebied aan de oostzijde van de Zuiderzee en den IJssel daar te stellen. In 1024 namelijk vroeg en verkreeg de Bisschop van den Keizer een graafschap in Drenthe, in 1025 de bevestiging van zijn regt op het banwoud aldaar, in 1040 verschillende *praedia*, waaronder ook dat in *villa Cruoninga*, en meer andere tusschen de Lauwers en de Eems; kort daarop het graafschap Vollenhove, heerlijke regten te Doenter, een graafschap in Hameland, en nogmaals in 1046 een graafschap in Drenthe. Maar in Holland was de magt des Bisschops verbroken, en ook aan *West-Friesland tusschen Ooster-Schelde en Rijn* kan, van af den dood van Graaf Dirk IV. (1048), gerustelijk de naam van *erfelijk* toegekend worden.

2. Lang hield het hierop aan, eer de Graven van Holland de overblijfselen van West-Friesland, *van de Kinheim tot*

aan 't *Frie* zich uitstrekkende, op den duur aan zich onderwierpen. In het begin der 12e eeuw (1101) namelijk heroverde *Friesland tusschen Kinheim en Wezer* zijne vrijheid, en ging een vrij gemeenebest daarstellen, waartoe men het navolgende als de aanleiding te beschouwen heeft.

Karel de Groote en zijne opvolgers hadden de Friezen, die in 734 door Karel Martel geheel ten ondergebragt waren, als voormuur noodig tegen de invallen der Saksers en Noormannen. Hierom verleende hij hun vele en groote voorregten. Waarin die eigenlijk bestonden, weet men niet volkomen zeker, want zij zijn door de monniken verwrongen tot ons gekomen. De dood verhinderde Karel in het volvoeren zijner ontwerpen. Zijne opvolgers, met uitzondering van Lodewijk den Duitscher, waren te zwak, om de Noormannen te wederstaan. De Friezen, aan hunne eigene krachten overgelaten, moesten zich zelve tegen de invallen dier roofzicke zwervers verweren. Zóó verduurden zij ter gunste van het Rijk aanmerkelijke lasten, zonder van hetzelfde wederkeerig hulp te erlangen — en men moet zich verwonderen, dat zij, bij dit alles, niet vóór den aanvang der 12e eeuw gepoogd hebben, zich uit dien benaauwdten toestand los te rukken. Maar hiervoor waakte de meer krachtige regering der Keizers uit het Saksische huis. Hunne buitenlandsche staatkunde deed de, ook voor Friesland zoo noodlottige, invallen der Noormannen minder worden; het inwendig rijksbestuur waardig voerende, deden zij geene uitbundige giften van leen- of eigengoed aan Bisschoppen of Graven; ook riepen zij de Friezen niet tot buitenlandsche krijgstogten op, maar bewaarden derzelve voorregten, en gaven geene aanleiding, dat inwendige beroeringen konden getuigen, dat het juk der Saksische vorsten te zwaar woog op de bewoners dezer gewesten.

Maar gansch anders handelden, sedert 1002, Henrik II, van Beijeren en zijne opvolgers uit het Frankische huis. De blinde haat tegen de wereldlijke leenmannen des Rijks, de vóórliefde voor de geestelijken, door den eerstgenoemden aan den dag gelegd, schijnt op zijne opvolgers over-

gegaan te zijn. Niet tevreden, met aan de Graven van Holland en andere wereldlijke vorsten de goederen te ontnemen, hun te voren geschonken, om daarmede de kerk van Bremen en die van Utrecht te verrijken, gaven zij nog daarenboven aan deze beiden geheele streken van Friesland weg — in 1062 een graafschap in Oostfriesland, aan het aartssticht Bremen; in 1077 en 1086, de graafschappen Staveren, Oostergo en Westergo, en Islegouwe, aan het bisdom Utrecht — ja boden ze hun te koop aan. Beleedigend was voor de ingezetenen deze handelwijs der Keizers; als hebbende zich in der tijd (734) aan geene territoriaal verovering, waarbij zij en al hun have het eigendom der Franken zouden geworden zijn, onderworpen; nog meer beleedigend die der geestelijke opperhoofden, ook der Saksische Hertogen, welke den Keizer daarin volgden. Het een en ander gaf aanleiding, dat de Friezen de wapenen opnamen en in 1101 hunne vrijheid heroverden. Zij deden dit met volle regt; zij deden het, bij de overwinning, in het genoemde jaar bij Norden bevochten, uit welk voorval tevens blijkt, dat de Friezen, zoo wel aan deze als aan gene zijde der Eems, toen tot stichting van den Frieschen vrijstaat zamengewerkt hebben.

In middeleeuwsche schriften wordt die staat de *Zeven Zeelanden* genoemd. De eerste melding daarvan geschiedt in het *Londrûcht allera Frisona* en in de *Urkera*, die tot den aanvang der 12e eeuw moeten gebragt worden. Zij waren de volgende: 1.) van de Wezer tot de Jade; 2.) van de Jade tot de Eems; 3.) van de Eems tot de Lauwers; 4.) Oostergo; 5.) Westergo; 6.) Zevenwouden; 7.) West-Friesland van 't Flie tot Kinheim. Hunne vereeniging was eigenlijk een verdedigend verbond. Jaarlijks, in de pinksterweek, werden algemeene vergaderingen gehouden bij den Upstalboom: tot onderlinge raad en hulp, ter afwering van buitenlandsch geweld; tot vereffening en voorkoming van indige twisten; tot handhaving des regts, en tot het maken van nieuwe wetten. Tot deze vergaderingen werden, uit en door de grondbezitters, geestelijken, edelen en vrijen afgevaardigd. De *Grietmannen* (overheidspersonen van de

bijzondere districten, voor een jaar verkozen) waren buitengesloten. De geestelijken en de edelen schijnen al vroeg het overwigt bekomen te hebben: eerst de geestelijken, door hunne meerdere kundigheden; daarna de edelen, toen, namelijk, het volk, om de ongebonden zeden der geestelijken, geene ongehuwde personen kiezen wilden. De vergaderden te Upstalboom benoemden uit hun midden zeker aantal gezworenen (*jurati Orientales*), die voor de uitvoering der besluiten moesten zorg dragen. Zij waren met groote magt bekleed, en onderscheidden zich door onkreukbare regtvaardigheid, weshalve men reden zou kunnen hebben, zich te verwonderen, hoe deze Staat der Friezen had moeten te gronde gaan, zoo niet inbreuken van den Oceaan en onderlinge nijd der edelen in vervolg van tijd den Rijksvorsten in de hand gewerkt hadden, om de hardnekkig voor haardsteden en altaren strijdende Friezen te onderwerpen.

Ten einde nu achtereenvolgelijk te ontwikkelen, hoe het overschot van *West-Friesland*, daarna *Friesland tusschen Wezer en Eems*, vervolgens *Friesland tusschen Lauwers en het Flie*, eindelijk *Friesland tusschen Lauwers en Eems* ontbonden zijn geworden, begeeft zich de S. in een onderzoek aangaande die geestelijke en wereldlijke heeren, welke aanspraak op eenig gebied in Friesland konden maken, meer bepaaldelijk echter van diegene, welke tot de slooping des Frieschen Staats werkelijk hebben bijgedragen.

a. De abdijen van Werden en van Corbei, het graafschap Oldenburg, het aartssticht Bremen, het bisdom Munster — deze allen, schoon, of leen- of allodiale goederen in Friesland bezittende, of hun geestelijk regtsgebied over een gedeelte daarvan uitstrekkende, hebben op de volgende lotgevallen van Friesland weinig invloed uitgeoefend. Anders was het ten aanzien van den Bisschop van Utrecht. — Deze strekte zijn geestelijk gebied uit over eene zeer aanzienlijke streek lands, onder welke het land der *vrije Friezen* van Groningen tot Kinheim mede begrepen was. Daarenboven maakte hij aanspraak op het wereldlijk gebied der door den Keizer in 1077 en 1089 hem ten leen uitgegevene Friesche

graafschappen Staveren, Oostergo en Westergo. De Friezen beschouwden deze schenkingen als overweldiging en inbreuken op hunne regten. Maar zij zouden, in de daarover met de Bisschoppen gevoerde oorlogen hebben moeten onderliggen, zoo niet de Geldersche en de Hollandsche Graven, om de krachten des bisdoms te ondermijnen, dan eens, *deze* in het Beneden-, *gene* in het Bovensticht, dan weder gezamenderhand, zich in de sedert 1145 aan de geestelijken (die veelal uit de naaste bloedverwanten dier Graven, bijzonder van die van Holland, bestonden), geheel overgelatene bisschopskeus gemengd en daardoor de krachten van het Sticht bestendig door binnenlandschen krijg ontzenuwd hadden. Doch deze zelfde omstandigheid vermeerderde in het vervolg voor de Friezen het gevaar, dat hun van de zijde van Gelderland en van Holland bedreigde — van Gelderland, sedert de Graaf, die in 110 aanspraak op het grafelijk beheer over een gedeelte van Friesland had gekregen en omstreeks 1162 tot het bezit van de Veluwe was geraakt, zich daardoor den gemakkelijksten weg naar Friesland en tot het afmatten van de krachten des bisdoms in deszelfs Overijsselsche gewesten ontsloten zag — van Holland, sedert de gift, door Keizer Lotharius aan zijne zuster Petronella, weduwe van Graaf Floris II, in 1129, van Oostergo en Westergo, welke landschappen toen, gelijk de S. betoogt, onwettig aan de Urechtsche kerk ontnomen zijn, om welke reden die gift dan ook in 1145 door Keizer Koenraad herroepen is geworden.

Te veel zaden van oorlog waren echter tusschen de Utrechtsche kerkvoogden en de Hollandsche Graven levend gehouden, dan dat men van de laatste kon verwachten, dat zij zich, door keizerlijke beschikkingen, van hunne pogingen tot ten onderbrenging der meeste nabij gelegene deelen des Frieschen vrijstaats zouden hebben laten weêrhouden. Veeleer zien wij, dat, in 1150, bij de eerste bisschopskeuze na het privilegie van 1145, Dirk VI. het gansche bisdom beroerde, om eenen kerkvoogd zijner keus op den zetel te plaatsen: het gelukte hem; maar, door de nietsbeduidenheid van zijnen gunsteling, gaf hij tot eene

zesjarige regeringloosheid te Utrecht aanleiding. Bij de naastvolgende openvalling van den Bisschopsstoel (1156), lieten de Graven van Gelre en van Holland zich slechts door de aanwezigheid van Frederik Barbarossa te Utrecht weêrhouden, om op nieuw den tweedragtsfakkel in het Sticht te zwaaijen. Maar naauwelijks zeggen, drie jaren later, eenige dienstmannen der kerk en de Utrechtsche burgers aan Bisschop Godfried de gehoorzaamheid op, of de Graaf van Gelre is straks ter hulpe der opstandelingen geroed en de Bisschop gedwongen om van den Hollandschen Graaf Floris III. bijstand in te roepen. Kort daarop (1165) geraken de beide laatstgenoemden zoo zeer met elkander in twist, dat de Keizer naar Utrecht trekt en den Graaf gelijk regt met den Bisschop op het grafelijk bewind over Friesland ten westen der Lauwers schenkt. Zóó dwong Floris, na den Bisschop gered te hebben, hem, met het zwaard in de hand, tot geheel en of gedeeltelijken afstand zijner aanspraken op dat gedeelte van Friesland.

Nu zouden, volgens Frederik Barbarossa's bepaling, de Bisschop en de Graaf gezamenlijk de opkomsten van het bewind over dat gedeelte des Frieschen Staats deelen; doch van 1165 tot 1195 zagen zich beiden door andere belangen weêrhouden, om iets van belang tegen de vrijheid der Friezen te ondernemen, of konden hunne pogingen, hoezeer zij dan ook, toen Floris broeder, Baldewijn, in 1178 op den bisschoppelijken zetel was geraakt, de handen daartoe in één sloegen, niet gelukken. In het laatstgenoemde jaar nu gebeurde er iets, hetwelk die vrijheid wel met den ondergang dreigde, maar ten laatste tot nadeel van den Graaf en van den Bisschop beiden uitliep, en de Friezen omzigtiger maakte: de twist namelijk tusschen graaf Dirk VII. en zijnen broeder Willem, die in het verdrag eindigde, waarbij onder anderen bepaald werd, dat Willem het graafschap van Oost-Friesland (Oostergo, Westergo en Staveren) van zijnen broeder ten leen houden en daár zijn verblijf vestigen zoude. Bisschop Boudewijn II, Dirk's en Willems oom, in dit verdrag toestemmende, verkrachtte de regten van zijn Sticht en dompelde het,

even daardoor, bij zijn kort hierop gevolgd overlijden, in oorlog en diepte van schulden. Maar ook voor Holland sproot hieruit nadeel voort: want de opvolger van den aan de Hollandsche belangen te zeer toegedanen Boudewijn zich in het bezit der helft van Friesland willende herstellen, werd door Willem gevangen genomen, en toen naderhand, na Willems dood, de Bisschoppen gedurig, hoezeer dan ook vergeefs, moeite deden, om hun regt op Friesland te herwinnen, werkten zij nogtans door opruijng daar mede zóó veel uit, dat de Friezen tusschen 't Flie en de Lauwers van het Hollandsche juk hoe langer zoo meer afkeerig werden.

Intusschen verzuimden de Graven geene gelegenheid; om de West-Friezen (tusschen Kinheim en het Flie) bij hooge watervloeden of over het ijs aan te vallen. Hunne magt groeide steeds aan, terwijl die der Friezen, steeds verdigender wijzo handelende, moest afnemen. De Hollanders werden door buitenlandsch wapenbedrijf meer en meer geoefend in den krijg; de Friezen hadden alleen de hun eigene dapperheid en listen daar tegen over te stellen. Huurbenden begonnen het leger der Hollanders te vermeerderen; de gedurige inbreuken der zee en de aanmerkelijke verwijding der stroomen maakte het den Friezen hoe langer zoo moeilijker, elkander wederkeerig hulp te bieden. De aanslag van Willem II. en zijn noodlottig uiteinde in 1256 hadden wel ten gevolge, dat de Hollanders nog eens ten eenemale uit Friesland tusschen Kinheim en het Flie verdreven werden, welks ingezetenen nu nog twee en dertig jaren hunne vrijheid bewaarden, maar bij den aanval van Floris V. in 1288, toen op nieuw een watervloed hen van de hulp hunner bondgenooten verstoken hield, werden hunne krachten zoo zeer geknakt, dat het aan Jan van Avennes gelukte (1297), met éenen slag een einde aan hunne betrekking tot de overige Friesche Zeelanden te maken, en de aanhechting van West-Frieslands overschot (*tusschen Kinheim en het Flie* aan Holland bevestigd werd.

5. Na de ten onderbrenging der West-Friezen lag het in den aard der zaak, dat de Hollandsche Graven het op de

verovering van *Friesland ten westen der Lauwers* toeleiden. Floris IV. en Floris V. hadden slechts voorbereidende pogingen daartoe kunnen aanwenden; maar het is van belang, na te gaan, welke wapenen hun de inwendige toestand van geheel Friesland zelf daarbij in de hand gaf. — Floris IV. tastte de Friezen in 't algemeen aan, toen hij als overwinnaar van den kruistogt tegen de Stadingers terugkeerde. De Friezen waren, met geringe uitzondering, niet te bewegen geweest, om mede op te trekken, en gaven in vrijzinnigheid ten aanzien van sommige kerkelijke verordeningen — en hierin bestond de hoofdmisdaad der Stadingers — aan deze niet toe. Reeds vroeger, dan de Stadingers de tienden weigerden te betalen, hielden de Friezen de altaargeschenken (*oblaciones*), de eerstelingen en de tienden terug, en onttrokken sommige edelen de kerken aan het beheer der Bisschoppen, over de goederen, als over hunne eigene, beschikkende. Zoo had, reeds sedert den aanvang der 13e eeuw, de Friesche adel een aanmerkelijk overwigt op de geestelijkheid. — Hier kwam bij, dat, wegens de ongebondenheid, toenmaals bij de geestelijkheid heerschende, de Friezen bijna geene ongehuwde priesters dulden wilden. Gehuwde lieden traden alzoo bij hen in den priesterstand, en lagere en hoogere geestelijke waardigheden gingen over van den vader op den zoon. Niet alleen werd hierdoor aan de kerkelijke verordeningen de bodem ingeslagen, maar ook de deur opengezet voor de hebzucht dier geestelijken, welke de inkomsten der kerk in hunne familie wilden afleiden; ja de oorsprong der Vetkoopersche en Schieringsche twisten is welligt te zoeken in den onderlingen naijver der adellijke geslachten, van welke die der eerstgenoemde partij in het verdonkeren der geestelijke goederen en inkomsten het gelukkigst waren geslaagd. Het spreekt van zelf, dat de achtbaarheid van den geestelijken stand hierbij geheel te gronde moest gaan, en dat die edelen, elkander den voet zoekende te ligten, gemakkelijk ieder zijne aanhangers onder het daarover verstoorde volk kon vinden. — Zoo verspilten de Friezen, reeds in de eerste helft der 13e eeuw, hunne beste krachten in burgerlijke oorlogen. Deze waren op het

felst aan 't branden, toen Floris IV. zijnen aanval op hen deed (1234); zij hielden aan, toen Floris V. Staveren innam (1287), en gaven toen tot de opkomst der Velkoopersche en Schieringsche partijen aanleiding; zoodat inderdaad de Hollandsche Graven voor hunnen aanval op Friesland geen beteren tijd hadden kunnen kiezen.

De S. verhaalt nu in 't kort, wat, van af het jaar 1288, door de Graven van Gelre en van Holland, ook door den Bisschop van Utrecht, tegen de Friezen is ondernomen, tot dat de bestijging van den Utrechtschen Bisschopszetel door Jan van Arkel, de uitdrijving der Hollanders uit Westergo en de stad Staveren, en de neêrlaag van Willem IV. (1345) door de Friezen, zoo van het Sticht als van Friesland de dreigende gevaren voor eenigen tijd afwendden.

Doch reeds in 1352 verkochten die van Staveren, terwijl zij zich, door handelsvrijheden bekoord, aan Willem V. onderwierpen, zich zelve, nevens gansch Friesland van het Flie tot de Wezer, aan Holland. Dit nu gevoegd bij de nieuwe aanslagen van Bisschop Jan van Arkel tegen die van Zevenwouden in 1355, gaf den Friezen aanleiding tot verbindtenissen onderling en met de stad Groningen, waartoe zij kort daarop nog meer door de aangroeijende en voor de vrijheid geraarlijke magt der *hoofddlingen* (1), ten oosten van de Eems genoopt werden.

De heerschzuchtige bedoelingen van twee dezer hoofddlingen deden in 1360 bij de Friezen der Zeelanden tusschen het Flie en de Wezer het ontwerp ontstaan, om het vroeger verbond te vernieuwen, doch nu niet meer te Upstal-

(1) Edelen door het volk als kasteelvoogden gesteld, ter bewaring der burgen of sloten, welke het reeds in de 13e eeuw als toevlugs- en verdedigingsplaatsen tegen de geweldenarijen der edelen was begonnen te stichten. Oorspronkelijk behooren zij niet alleen ten oosten maar ook ten westen van de Eems en de Lauwers te huis, doch in de beide laatste landen stortten dan eens de Hollandsche, Geldersche en Utrechtsche Vorsten, dan eens de stad Groningen, hun spel ten onderste boven.

boom, maar te Groningēn, te zamen te komen. De stad trad gaarne in dit verbond, deels uit vrees dat de krijg-zuchtige Bisschop haar het juk, in 1255 afgeschud, op nieuw zou opleggen; deels, om te gereeder over Friesland, ten westen van de Eems, haar gezag te vestigen. De Schie-ringers trouwens, door wier beleid dit plaats had, ontzagen zich niet, van hulpmiddelen, voor 't gemeene welzijn ver-derfelijk, gebruik te maken, wanneer dat slechts dienen kon om de Vetkoopers te krenken. Zóó verbonden zich zelfs de tot die partij behorende Humsterlander edelen, in 1366, om hunne burgen voor de stad te openen en haar als scheids-regter in hunne geschillen te erkennen; ook werden wel-dra (1368), zoo de algemeene vergaderingen, als de land-gerigten (*warven*), in de stad overgebracht. De Vetkoopers waren hier natuurlijk slecht mede gediend, en beide par-tijen zagen van nu af gretig naar de gelegenheid uit, om zich door buitenlandsche verbindtenissen tegen hunne bin-nenlandsche vijanden te sterken.

De S., dit als het algemeen kenmerk van het volgende tijdvak aangegeven hebbende, gaat nu over, om, grooten-deels op het voetspoor van WIARDA's *Ostfr. Geschichte*, van den *Tegenw. Staat van Stad en Lande*, van DRIESSEN, *Mon. Gron.*, in bijzonderheden aan te wijzen, hoe de twis-ten tusschen de erfgenamen van Keno van den Broeke, in 1376 overleden, aanleiding gaven tot de krijgstoerusting van Hertog Albrecht en Willem van Oostervant in 1396 en 1398 (*); hoe Groningen, te midden dier woelingen, gele-

(*) De S. vermeldt niet, en kon ook niet vermelden, aangezien de zaak tot hiertoe onbekend was, dat, gelijk Ocko van den Broeke, Keno's zoon, zijne bezittingen, zoo erfelijke als onregtmatig verkregene, in 1381 aan hertog Albrecht opdroeg; zoo ook Keno, Ocko's zoon, na den 4 September 1400 een verbond tot onderlinge hulp en bijstand met Willelm van Gulik hertog van Gelre gesloten te hebben, den 4 Junij 1401 die zelfde goederen aan dezen woel-zieken vorst opdroeg, en daardoor aanleiding zou gegeven hebben, dat ook deze met een leger in Friesland trok, zoo hij niet, naar 't schijnt alleen door zijn den 16 Februarij 1402 gevolgd overlij-

genheid vond, om de edelen van de partij der Vetkoopers ten westen van de Eems te bedwingen, die daarop den Bisschop van Utrecht te hulp riepen; hoe Keno, de jongere, in 1415, de Schieringers versloeg, Groningen innam en de Vetkoopers herstelde, waarna de stad tot de partij der laatsten overging, maar de Schieringers van hunne zijde hulp zochten bij Jan van Beijeren, die zich daarvoor duur liet betalen, tot dat alles in 1422 zich oploste in een verdedigend verbond van allen tegen buitenlandsch geweld; hoe daarna Ocko van den Broeke tegen Focko Ukena, hoofdling van Leer, en vervolgens deze tegen Enno Circsena van Greetzyl, om de heerschappij ten oosten van de Eems streed, tot dat het ten laatste Edzart Enno's zoon (overl. 1441) gelukte, zich boven alle hoofdingen te verheffen, zijne vijanden te beteugelen, zijne hulpers den mond te snoeren en die van Hamburg, welke, door hem ingeroepen, de stad Emden bezet hielden, te verwijderen; — door welk een en ander de verheffing van *Friesland tusschen de Eems en de Wezer* tot een graafschap, ten behoeve van Ulrich, Edzarts nagelaten broeder, hetwelk in 1454 plaats greep, voorbereid werd.

Terwijl in Friesland de tweespalt tusschen de Schieringers en de Vetkoopers steeds voortduurde, voegden zich daarbij meer andere binnenlandsche twisten, zoodanig dat de gemeenten van magtige steden, zoo als Leeuwarden en Bolsward, niet alleen hare hoofdingen uitwierpen, maar ook derzelve magt ten platten lande overal zochten te verbrijzelen, en zelfs leden van hetzelfde geslacht to vuur en te zwaard tegen elkander woedden. Diegene der partijen, welke zich to zwak achtte om haren vijand te

den, daarin verhinderd ware geworden. Dit blijkt uit oorspronkelijke bescheiden, in het Provinciaal Archief van Gelderland berustende en bereids onder de *Oorkonden* tot bevestiging en opheldering der geschiedenis van de Hertogen uit het Huis van Gulik, in het derde deel mijner *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland* te behandelen, opgenomen.

wederstaan, of ook met verlies uit den strijd gescheiden was, riep de hulp der Hollanders in, of zocht zich met die van Groningen te verbinden, welke niets vuriger verlangden.

Uit zoodanigen hoofde onderwierpen zich in 1449 die van Oostergo aan het regtsgebied dier stad. Maar de zucht van Groningen, om zich aan de westzijde der Lauwers eene heerschappij te stichten, openbaarde zich inzonderheid in het verdrag van 1467, waarbij onder anderen aan Groningen de magt werd toegekend, om gedurende zes jaren bezetting te leggen in en een' burgvoogd te stellen over een slot, door de Friezen zelve van Kollum, de Achtkarpsels en andere, in hun land te bouwen. Ja, door allerhande kunstenaars, en geholpen door de binnenlandsche beroeringen, had de stad Groningen, in 1492, hare heerschappij over de aanzienlijkste deelen van Oostergo en Westergo uitgebreid, toen Keizer Frederik III. daaraan perk stelde, door de stad, op straf des rijkbans, tot afstand daarvan te vermanen (1493).

Doch Frederiks zoon, Maximiliaan, had meerdere aanleiding, om zich met de Friesche zaken in te laten, dan zijn vader, of ook, dan voor hem; uit zijne verplichting, om de regten des Rijks te handhaven, voort kon vloeijen. Als erfgenaam der Bourgondische vorsten, moest Maximiliaan op de voltooiing van het werk, hetwelk zoo nabij aan deszelfs einde uit de handen zijner voorgangeren in de zijne overgegaan was, bedacht zijn. Maar hardnekkige binnenlandsche krijgen hadden hem in zware schulden gedompeld, hem niet alleen Gelderland voor een goed gedeelte weêr doen ontvallen, maar hem ook, gedurende de eerste vijftien jaren zijner regering, van de gelegenheid verstoken, om Friesland ten onder te brengen. Om al dit kwaad zoo veel mogelijk ten beste te keeren, loste hij in 1492 van Albert van Saksen de hem vroeger verpande Hollandsche plaatsen in, voor het erf-stadhouderschap van Friesland ten westen van de Lauwers, eene handeling, door welke hij niet alleen, in dezen, eenen tegenstander van Karel van Egmond en eenen gestadigen belager der Friesche vrij-

heid daarstelde, maar ook de gelegenheid voorbereidde, om de aanspraken op het bewind over Friesland aan het Oostenrijksche Huis te verzekeren. Tevens vond hij hierin het middel, om de zwaarte zijner schulden te verligten: want beurtelings de stad Groningen vergunnende, haar gebied over het West-Lauwersche Friesland uit te breiden, en beurtelings aan die uitbreiding hinderpalen stellende, liet hij haar, met magt van geld, zoo wel de verwijdering dier hinderpalen, als de schenking dier gunsten, betalen. De verschillende woelgeesten krijgen daardoor op nieuw vrij spel tegen elkander, en gaan, terwijl Albert van Saksen in Holland gewapend moet blijven ter afwending van Karel van Egmond, elkander met vreemde krijgsknechten, wier bevelhebbers aan Albert verknocht waren, bestrijden (1494, 1495). Daarop schiet Groningen te hulp en verwijderd de vreemde benden door geld, maar onderdrukt kort daarop de Schieringers in Westergo zoodanig, dat deze den bijstand van Albert inroepen. De Saksers, thans met het terrein vertrouwd, slaan hierop de Vetkoopers en ontrukken Westergo aan Groningen, waarna (1497), onder begunstiging van nog grootere beroeringen, die van Westergo gedwongen worden, Albert als Stadhouder te erkennen, ook Oostergo, en daarna Zevenwouden, aan Groningen ontveldigd wordt, en die stad, gelijk mede Friesland beoosten de Lauwers, eene zware brandschatting moet ondergaan.

Dit laatste land gevoelt zich onmagtig, het aandeel in die belasting bij te brengen, waardoor, als mede door de verpanding van al het regt der Graven van Holland op Friesland, zoo ten oosten als ten westen van de Lauwers, door Filips van Bourgondië in 1498 ten behoeve van Albert van Saksen, Edzart Graaf van Oost-Friesland aangezet wordt, zich met de Groningsche zaken te bemoeijen. Deze werd hierop, na die stad acht jaar (1498-1506) beoorloofd te hebben, doch toen tot hare partij omgeslagen te zijn, Beschermheer van Groningen en Heer der Ommelanden (1506-1514), totdat hij, hierom door den rijksban getroffen, in 1514 Groningen aan zijnen bondgenoot, den met onbezweken volharding tegen het Huis van Oostenrijk strij-

denden Karel van Egmond, Hertog van Gelre, moest overlaten.

Deze, na, gedurende meer dan twintig jaren, de strijdkrachten der Oostenrijkers afgemat en hun bijna al de Geldersche steden ontnomen te hebben, voerde nu zijne krijsbenden, te land van uit de Groningsche Ommelanden, en ter zee uit Harderwijk, in het West-Lauwersche Friesland, bedwelmende de Friezen door de leus der vrijheid, en dreef de Saksers en vervolgens hunne keurbende, de *zwarte hoop* geheeten, terug. Hierdoor kreeg Joris van Saksen, Alberts zoon, het zóó bang, dat hij zijne regten op Friesland afstond aan Karel van Oostenrijk. Deze zond den *zwarten hoop* op nieuw in Friesland, die dáár met branden en blaken zóó veel uitrigtte, dat weldra het meerendeel der Friezen besloot, Karel V. als heer te erkennen. Zóó werd het *West-Lauwersche Friesland*, in 1515, met de overige Nederl. gewesten onder één bewind gebragt.

Nog tot 1527 hield zich Karel van Egmond, door allerehande kunstgrepen, door woest geweld, omkoopingen, tweedragt stookten, in Groningen staande. Toen leerde hij, dat eene blinde menigte, eenmaal tot opstand verwekt, niet ligt te beteugelen is, en hij nam tot zachtere middelen zijne toevlugt. Dit was te meer zijn belang, naardien de overmoed zijner gezaghebbers Overijssel voor hem had doen verloren gaan, het wereldlijk gebied in het Nedersticht aan Karel V. opgedragen was, en hij van Frankrijk, zijn bondgenoot, geene hulp meer verwachten kon. Toen kwam in 1528 het verdrag tot stand, waarbij hij erkende, nevens zijne overige bezittingen, ook Groningen en de Ommelanden van Oostenrijk ten leen te houden.

De rust was van korten duur. In 1534 werd voor Karel van Gelre de gelegenheid geboren, om zich in de Oostfriesche zaken te mengen, en verbond hij zich dáár op nieuw met de vijanden van het Huis van Oostenrijk. Daarbij zocht hij die van Groningen en de Ommelanden, welke weigerden in zijne bovenmatige beden toe te stemmen, door het stichten van kasteelen tot zijnen wil te dwingen. Hij sloot zelfs een verbond met Christiaan III. van Denemar-

ken, die tegen Paltsgraaf Frederik, een' gunsteling van Karel V, over den Deenschen scepter oorlog voerde, en liet, door eene bende van 3000 man, zoo wel de Amsterdammers van het uitzenden eener vloot tot onderstand van Frederik afschrikken, als die van Groningen en de Ommelanden zoodanig in het naauw brengen, dat zij genoodzaakt waren onderhandelingen ter verzoening aan te knopen. Maar toen, geene billijke voorwaarden hebbende kunnen bedingen, wendden zich de ingezetenen dier gewesten tot de landvoogdes Maria, haar, voor den Keizer, de heerschappij aanbiedende. Gretig werd dit aangenomen, en Karel van Egmond in korten tijd genoodzaakt, om Groningen en de Ommelanden (*Friesland tusschen Lauwers en Eems*), daar benevens Koevorden en Drenthe, aan Karel V. in te ruimen (1536).

Zoo werd ook dit laatste gedeelte van het oude Friesland met de overige Nederl. gewesten (uitgenomen Gelderland en Luik) onder één gebied vereenigd. Slechts in één gewest bleef de naam leven van het volk, dat reeds in den tijd van Tacitus beroemd was onder de Germanen, maar ook daar bleven op den duur de oudvaderlandsche taal, zeden en volksvermaken het best bewaard, zoodat Friesland nog op den huidigen dag daar is als een geschiedkundig gedenkstuk, waardig der belangstelling van de afstammelingen der Franken, der Anglo-Saksen en der Scandinaviërs (*).

I. A. N.

12.) *Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*, verzameld en opgehelderd door Mr. L. F. H. G. VAN DEN BERGH, (*Lid enz.*) Te Utrecht bij Joh. Altheer. 1836. Gr. Oct. VIII. en 232 bladz.

Aan alle volks-geschiedenis gaat eene Mythologie vooraf: min of meer dichterlijk; maar althans *dichting*: niet

(*) Volgens de uitspraak van MALTE-BRUN, door den Schrijver tot zinspreuk dezer verhandeling gekozen.

opzettelijk gefingeerd; maar, deels daardoor veroorzaakt, dat de voorwerpen, door de verwijdering van tijd in een nevel gehuld, de echte figuren verbergen en aanleiding geven tot allerlei voorstellingen; deels doordien het kinderlijk verstand der volken, aan de levendiger verbeelding ruimer spel latende, waarheid en fabel minder scherp onderscheidt. Die Volks-mythen of geschied-Sagen zijn dus in een dubbel opzigt van belang: deels, om het poëtische dat er in ligt, deels als het oudste begin of de flaauwe kiem van de geschiedenis der Natie.

Het was dus eene gelukkige gedachte van een jong Geleerde, die zich met ijver toelegt op de Vaderlandsche Letterkunde in haren geheelen omvang, de *Nederlandsche Sagen* of Volks-overleveringen, thans bij verschillende oudere en latere schrijvers, gedeeltelijk ook in mondelinge overlevering, verspreid, op te gaderen en eenigzins geordend bijeen te stellen.

Het stukje mist eene inhouds-opgave; doch is voorzien van een register.

In eene Inleiding, bl. 1—28, spreekt de heer v. d. B.; beknopt, doch met oordeel, over *Sagen* in het algemeen, en de *Nederlandsche* in het bijzonder, waar omtrent hij wederom de Friesche van die van het overige (Noord-Y Nederland onderscheidt; en over de bronnen dezer verhalen, enz. Dan geeft hij een verslag van elke bijzondere *Sage* of mythe, zoo als die in de oude verhalen uitziet; eerst de Friesche, bl. 29—63; daarna die, betrekkelijk de overige gewesten; bij elk verhaal de bronnen aanwijzende, waaruit het geput is. De andere helft des werks bevat, onder den naam van *Ophelderingen*, een geschieden-oordeelkundig onderzoek, of, en wat, in elk bijzonder oud verhaal, waarheid, en wat er fictie moge wezen? — Wanneer men nu, met den Schr., oordeelt, dat doorgaans elke *Sage* eenigzins in de geschiedenis gegrond is, en dat de Critici der 17de eeuw wat al te scherp en driftig zijn te werk gegaan, door al wat eenig blijk van fictie droeg, of niet juridisch bewijsbaar was, onbarmhartig uit de geschiedenis en in het rijk der fabelen te verbannen; komt men

ligtelijk ongevoelig in de tegemovergeste
regt veel geschiedenis uit de oude mythe-
sen indruk althans maakten op ons de
van den heer v. d. k., ofschoon wij zelve
gemelde denkbeeld verkeerden nopens on-
vormers. Doch een ander zal hem miss-
vallen, en wij kunnen dit werkje niet
heden nagaan; maar moeten ons vergeno-
aankondiging, die van zelve aanbeveling z-
liefhebber der Vaderlandsche Geschiedenis
terwijl wij er kunnen bijvoegen, dat het v-
lijk en aangenaam is geschreven: alleen de
veelal gebrekkig, doorgaans te karig.

H. 1

- 13.) *Het Huis te Ilpendam en deszelfs be-
zitters. Uit echte bescheiden, door G.
Koning, Lid der Maatschappij van Neder-
Letterkunde te Leiden. Te Amsterdam, 1
Poelders. 1836. Gr. Oct. VIII. en 75 Blad.*

Onder dezen titel ontvingen wij eene Verha-
uitgesproken in het Amsterdamsch Tweede Depa-
der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, en m-
Aanteekeningen en Bijvoegselen voorzien, en versie-
eene afbeelding van het Huis Ilpenstein, zoo als zi-
in de 18e eeuw vertoonde, op zwaar velin papier.
zeldzame keurigheid afgedrukt. De Schrijver vermeldt
de geschiedenis der stichting van het Huis te Ilpen-
nevens de merkwaardigste overblijfselen der oudheid al-
bewaard wordende; *daarna* de belangrijkste voorvallen
ons Vaderland, sedert de komst des Hertogs van Alva tot
het laatst der 17e eeuw, in welke de voorouders der late-
bezitters van Ilpendam uit het geslacht van De Graeff betro-
ken waren, voor zoo ver die voorvallen, uit nog onbekene
geschriften, aldaar bewaard wordende, licht ontvingen.
Ilpendam, bij Purmerende gelegen, behoorde in de 14e
eeuw aan het Huis van Egmond. De bekende Willelm

werd in 1410 met die heerlijkheid beleend. In 1418 werd zij verkocht aan de steden Edam en Monnikendam. Haar in 1618 weder overdroegen aan Volkert van der Meer, Schepen en daarna Burgemeester van Amsterdam. Deze heeft, niet lang daarna, op de plaats, waar de vesting in 1572 eene verschansing hadden opgeworpen, het huis Ilpenstein gebouwd.

De overblijfselen der oudheid, die hier gevonden werden, onderscheidt men eenen steen met de afbeelding der godin Nehalennia, bij de droogmaking van de Purmermeer gevonden; een houten gestoelte, hetwelk door Willem I, wanneer hij te Amsterdam vertoefde, gebruikt te worden; den mantel, door den Raadsherr Jan de Witt in den noodlottigen nacht van 1 op den 22 Junij 1672 gedragen.

Door erfenis kwam de heerlijkheid in 1678 aan de familie van De Graeff. — Onder de leden van dit geslacht onderscheidde zich vroeger Jacob Dirksz. de Graeff, lid der Eerste Kamer van Amsterdam. Als zoodanig was hij in 1611 afgevaardigd bij de zamenkomst der Prinsen Maurits en Lodovik Henrik in de nieuwelings drooggemaakte Beemster.

In 1618 verhiel hij, nevens den Burgemeester Cornelis Pietersz. van der Tweede Kamer, zijne stem tegen Prins Maurits, ter verdediging der Eerste Kamer van zijne vaderstad; hetgeen hem op het verlies van zijn plaats in den Raad kwam te staan. Van toen af bleef hij zich aan de beoefening der scheikunde en werktuigkunde, en vervaardigde onder anderen, te zamen met zijn vriend Pieter Jansz. Hooft, een kunststuk, dat onder den naam van *perpetuum mobile* eenige vermaardheid kreeg, maar waarvan de eer der uitvinding later ten onrecht toebehoortte aan Corn. Drebbel zoude toegeëigend zijn geworpen. — Zijn zoon Cornelis de Graeff was de vertrouweling van de Staten-Generaal.

(*) Zie over hem Mr. J. VAN LENSEN, in zijne aantekenen op den derden zang van *Jacoba en Bertha*, in de *Nederl. Legendes*, deel III, bl. 150-153; ook zouden een aantal charters, door VAN MIERIS uitgegeven, bijdragen tot zijne levensbeschrijving kunnen opleveren.

(†) Reeds GERARD BRANDT heeft deze eer aan Drebbel betwist;

solte, *Drost van Lingen en Sallant*. 2.) Lijst van eenige der voornaamste Manuscripten, berust hebbende op het Huis te Ilpendam, doch welke tot nog toe niet zijn terug gevonden. Hieronder zal men onder anderen met leedwezen vermeld vinden *Twee Journalen, gehouden door Prof. Alb. Ruisius en Coenraad Klenck, op hunne reis naar Moscovien en de Correspondentie tusschen Peter de Graeff en den Gouverneur-Generaal Joh. Maetsuycker van de jaren 1671 tot 1678*. 3.) Extract uit het Dagboek van Pieter de Graeff, over de jaren 1672 tot en met 1701. 4.) Bijschriften van J. van den Vondel op Dirk Jansz., Jacob, Andries, Cornelis en Pieter de Graeff. 5.) Naamlijst der Predikanten bij de Hervormde Gemeente te Ilpendam sedert 1582. 6.) Naamlijst der opgevolgde Bezitters van de heerlijkheid Ilpendam, sedert 1618.

I. A. N.

- 14.) *Lambertus Hortensius van Montfoort als Geschiedschrijver. Door Mr. C. MEES AZ., Regter plaatsvervanger te Rotterdam, Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij Joh. Altheer. 1836. Gr. Oct. 212 Bladz.*

De geleerde DE WIND gaf, in zijne belangrijke *Bibliotheek der Nederl. Geschiedschrijvers*, deel I. bl. 149, na het leven en de schriften van Lambertus Hortensius vermeld te hebben, zijne blijdschap te kennen, dat het Utrechtsche Genootschap het onderzoek naar de verdiensten van dien schrijver, toen bij herhaling, tot het onderwerp eener prijsverhandeling gekozen had. Meer nog mogen allen, wien de beoefening der Vaderlandsche Geschiedenis ter harte gaat, zich verheugen, nu op de vraag een antwoord is ingekomen, dat zich niet alleen door de belangrijkheid des onderwerps gunstig onderscheidt, maar ook door de wijze van behandeling een sieraad onzer letterkunde mag genoemd worden. De weinige bekendheid, waarin velen ten aanzien van Hortensius en zijne schriften verkeerden, is

ons eene aansporing te meer, om den inhoud der verhandeling aan onze Lezers zoo beknopt mogelijk mede te deelen.

De vraag was: » Eene oordeelkundige verhandeling over » de verdiensten van Lambertus Hortensius van Montfoort als » Geschiedschrijver en wel in zijn voornaamste werk *Secessionum Ultrajectinarum libri* (over den overgang van » het gebied van den Bisschop aan Karel V, na 1524), met » de beschouwing van zijnen aanleg, stijl en gezag, en met » opgave van hetgene tot zijn leven, tot zijne andere werken » en verder bedrijf in betrekking staat. »

Die voornaamste arbeid van Hortensius bleef genoegzaam verborgen en latere geschiedschrijvers maakten van denzelven weinig gebruik: de Schrijver geeft van dit verschijnsel, in de Inleiding tot zijne Verhandeling, de oorzaken op. — Hij onderzoekt vervolgens 1.) wie Hortensius was en wat van zijne lotgevallen en van de werken, welke hij, behalve de *Secessiones*, uitgaf, bekend is, bl. 1—66; om zich daarna 2.) bij het hoofddoel der verhandeling, het vermeldde werk, deszelfs inhoud, behandeling, stijl en gezag, te bepalen, bl. 67—166.

I. Wie was Hortensius? — LAF VAN WATEROEN, een Utrechts geleerde, die in 1643 de jongste uitgave van *Beha, Heda en Hortensius* bezorgde, heeft een levensbericht van den laatstgenoemden daarbij gevoegd. Dit, en enkele, deels gedrukte, deels nog onuitgegevene gedichten van Hortensius zelve, zijn genoegzaam de eenige bronnen, welke voor zijne levensbeschrijving ten dienste staan. — Hij werd in 1500 of 1501 te Montfoort geboren: daarom noemde hij zich zelve *Montfortius*. Zijn vader was tuinman: van daar droeg hij den naam van *Hortensius*. De aanvankelijke uitvoering van een besluit zijner ouders, om hem tot het beroep van beeldhouwer op te leiden, toonde weldra, dat hij voor dit en elk ander handwerk ongeschikt was. Hij werd dus tot den geestelijken stand bestemd en vertrok naar de toen vermaarde hoogeschool te Leuven. Daar ontving hij waarschijnlijk vooral zijne vorming in het *Collegium Trilingue*, hetwelk zich meer bepaald het onderwijs in het Hebreewsch, Grieksch

en Latijn ten doel stelde en ten dien tijde onder verdenking van ketterij lag. Zijne leermeesters waren meest allen met Erasmus bevriend. In 1527 had hij zich te Utrecht gevestigd, waar hem de Broeders van het Gemeene leven het onderwijs in de geschiedenis opdroegen. Hij werd gedurende zijn verblijf in die stad tot priester gewijd. Er is wel geene reden, om Hortensius van die woestheid van zeden te verdenken, door welke zich de kerkelijken in die dagen onderscheidden; nogtans bleef de ongeregelde levenswijze zijner medegeestelijken op hem niet zonder invloed: men vindt geboekt, dat hem, gedurende zijn verblijf te Utrecht, twee zonen buiten huwelijk geboren werden. Hij bleef in die stad tot 1544 en was dus ooggetuige van de gebeurtenissen, welke de overdracht van het Sticht aan Karel V. voorbereidden en vergezelden. In het genoemde jaar aanvaardde hij het rectoraat der school te Naarden. Hier vormde hij niet alleen vele kundige leerlingen, maar vond hij ook gelegenheid, om in stille afzondering de proeven zijner geleerdheid en vlijt in een aantal geschriften aan de wereld mede te deelen. Onder het woeden van den beeldstorm, in 66jarigen ouderdom, begon hij een' uitvoerigen *Commentarius* op *LUCANUS*. Maar niet tot het laatst toe kon hij zijnen grijzen schedel voor den invloed der staatsorkanen beveiligen. Hij was een der zeven afgevaardigden, die uit Naarden gezonden werden, om met Don Frederik, Alya's zoon, te onderhandelen. Hij wantrouwde de opregtheid der verzekering van Romero, dat het leven en de goederen der ingezetenen, onder eenige bepaling, zouden gespaard worden. Hoe vreesselijk zijn vermoeden bevestigd werd, is bekend. Hij zelf, vóór het afgrijsselijk moordtooneel, naar zijne woning teruggekeerd, werd daar van het zijne beroofd, jammerlijk mishandeld en alleen door de vrees, die den Spaanschen bezoldigde bekreop, dat de tijd, om hem van het leven te berooven, eenen zijner makers daarbij zou voeren, die den buit zou hebben willen deelen, uit het dreigendst doodsgevaar verlost. Zijnen zoon zag hij nog in zijn eigen huis voor zijne oogen vermoorden. Aan den Graaf van Bossu had hij, op voorspraak van een'

zijner voormalige leerlingen, zijne verdere redding te danken. Na eenigen tijd te Utrecht doorgebragt te hebben, keerde hij terug naar Naarden, waar hij zich nu op eene hofstede buiten de stad met de beoefening der letteren bezig hield, tot dat, in het begin van 1574, de dood hem daarin verhinderde. De weinige en onvolledige berigten, welke wij omtrent Hortensius bezitten, maken het moeilijk, zijn karakter te beoordeelen. Dat hij der nieuwe leer openlijk toegedaan was, is niet te vermoeden; maar uit zijne schriften blijkt genoegzaam, dat hij met de meer verlichte denkbeelden van velen zijner tijdgenooten instemde. Uit zijne gedichten leeren wij hem meer bepaaldelijk kennen, als de man, die, »opgeruimd en innemend, boert en scherts be-»minde, en zich daartoe wel eens ontspande in kringen, »die hem niet voegden, en waar men zijne geestige inval-»len met uitbundig gelach toejuichte; — die echter den »meesten tijd met de Muzen sleet, of zich bezig hield »met de moeilijke taak, anderen tot haar op te leiden; »— als iemand, wiens levendige verbeelding hem onge-»schikt tot het eenzame leven, en voor de indrukken der »liefde zeer vatbaar maakte, die op zich zelve toepaste, »hetgeen hij anderen toezong, »dat allen aan de wet der »»natuur, die hun gebod eene wederhelft te zoeken, on-»»derworpen waren,” en deze neiging, niëttegenstaande ge-»dane belofte, volgde; — als iemand, eindelijk, die, in »weerwil van gebreken, door zijne grondige geleerdheid, »onvermoeiden ijver en gezellig karakter, zich de hooga »achting zijner tijdgenooten wist te verzekeren.”

Met de *Secessiones* opende H. in 1546 de rei zijner schriften. Twee jaren later verscheen van hem *Tumultuum Anabaptistarum liber unus*, driemaal in het latijn gedrukt, viermaal in het Nederduitsch uitgegeven, een boekje van kleinen omvang, maar van groote geschiedkundige waarde. Het bevat, in een' gelijkmatigen, levendigen en zuiveren stijl, een eenvoudig verhaal van den oorsprong der Wederdoopers, de bloedtooneelen in Munster door hen aangerigt, hunne mislukte aanslagen in Friesland en te Amsterdam, en de aan hen uitgeoefende straffen. — In

1560 gaf hij *De bello Germanico libri septem*, een veel uitgebreider werk, den Smalkaldischen krijg ten onderwerp hebbende, en waarin, na eene inleiding over de oorzaken van en de aanleiding tot dien oorlog, al de bijzonderheden, welke tot denzelfen betrekking hadden, met groote uitvoerigheid in vloeienden stijl behandeld worden. — In verder gevorderden leeftijd beschreef hij de lotgevallen van Naarden, het door de Spanjaarden daár gepleegde geweld en latere krijgsbedrijven. Dit werk bleef echter onvoltooid en het handschrift is verloren gegaan. — Maar Hortensius was niet alleen geschiedschrijver; hij deed zich mede kennen als beoefenaar der fraaije letteren. In 1552 en later gaf hij hekeldichten uit, ook bruiloftsgedichten en andere, in latijnsche verzen; in de eerste heeft hij MORATIUS niet ongelukkig zoeken na te volgen; in de tweede zijn zachtheid en bevalligheid heerschende. In 1559 verschenen zijne uitgebreide aantekeningen op VIRGILIUS en na zijnen dood die op LUCANUS; beide werken getuigen van groote geleerdheid, en, schoon, naar de wijze van dien tijd, vooral strekkende tot opheldering van woorden en plaatsen, zijn zij nogtans, ook van eene aesthetische zijde beschouwd, niet zonder waarde.

II. Het hoofddoel der verhandeling is eene beschouwing van het voornaamste werk van Hortensius, zijne *Secessionum Ultrajectinarum libri*. De S. heeft die in vijf hoofdstukken vervat, gevende 1.) een overzicht der geschiedkundige wetenschap in de voornaamste landen van Europa; 2.) een schets van het genoemde werk; om vervolgens 3.) bij de wijze der behandeling, 4.) bij den stijl, en 5.) bij het gezag van H. stil te staan.

1. De groote gebeurtenissen der 15e eeuw waren niet zonder den gewigtigsten invloed gebleven op de geschiedkundige wetenschap. De oude vorm der klooster- en andere kronijken week voor een meer samenhangend verhaal der gebeurtenissen, en de kritiek begon hare regten uit te oefenen. Italië had zijne Guicciardini's en Machiavelli's, Frankrijk stond hierbij achter, want oorlogen en partijschappen beletteden daar nog den voortgang der wetenschappen; ook in Engeland en Schotland bleven de geschied-

schrijvers nog den kronijktoon behouden. In Spanje en Portugal was de invloed van Italië zichtbaar: Spaansche schrijvers stelden de gebeurtenissen van hunnen tijd voortreffelijk te boek; ook Portugal leverde voorbeelden op van gelukkige behandeling, en in beide landen heerschte een onmiskkenbare zucht tot geschiedkundig onderzoek, ook in Archieven en oude bescheiden. Maar in Duitschland, het vaderland der kerkhervorming, had vooral de kritiek der geschiedenis grooten voortgang gemaakt; daár werden de echte bronnen vlijtig onderzocht, de tijdrekenkunde verbeterd, de aardrijkskunde van fabelen ontdaan, en op SLEIDANUS is zelfs het verwijt van eenzijdigheid, hetwelk de meesten zijner tijdgenooten niet kunnen ontgaan, slechts van gedeeltelijke toepassing te achten. — In ons vaderland was het minder gunstig gesteld. De Hervorming kon hier haren invloed nog niet onverhinderd doen gevoelen en Nederland had nog geen eigen volksbestaan. Slechts enkele Schrijvers hadden zich boven den kronijktoon weten te verheffen: WILM. HEDA, GER. NOVIOMAGUS (GELDENHAUER), ADR. BARLANDUS, JAC. MEIJERUS.

2. De gebeurtenissen, door Hortensius in zijne *Secessionum libri* (*) te boek gesteld, bevatten eene tijdruimte van vier en een half jaren (April 1524 tot November 1528). Het onderwerp, in 7 boeken afgedeeld, is de regering van den laatsten Bisschop, Hendrik van Beijeren, die door de partij, welke tegen over hem stond en zich aan den hertog van Gelre aansloot, genoodzaakt werd, zich in de armen van Karel V. te werpen, en het wereldlijk bewind aan hem af te staan. — Den S. in de schetswijze ontleding van den inhoud dier zeven boeken te volgen, zou een ondankbare arbeid zijn, of is veeleer, naar onze beperkte ruimte, onmogelijk te achten, naardien die schets, hoezeer volkomen berekend om den lezer met den loop en de volgorde

(*) De eerste druk verscheen te Bazel in 1546 in folio; de tweede is die, welke, tegelijk met *Beka* en *Heda*, door LAP VAN WAVEREN bezorgd werd. De laatste is met belangrijke aantekeningen verrijkt; de eerste munt uit door fraaiheid van druk en vooral door de naauwkeurigheid van den tekst.

der gebeurtenissen bekend te maken , en hem in staat te stellen om over derzelver belangrijkheid te oordeelen , nogtans , van den anderen kant , geen woord te veel schijnt te bevatten , en alzoo door elke inkorting een wezenlijk bestanddeel zou verliezen. Wij vergenoegen ons dus hier liever , met de mededeeling der eigen woorden van den heer MEES , in welke hij , alvorens zijne eigenlijke schets te geven , van het door Hortensius uitgewerkt tafereel met krachtige trekken den omtrek aangeeft. » Wij zien bij den » aanyang der 16e eeuw in het Sticht de worstelingen van » burger-aristocratie en adel in hare laatste kampplaats. De » Edelen mogen , door zich der lagere volksklasse aan te » sluiten , eenen tijdelijken invloed bekomen , vreemde wapenen ter ondersteuning van dien invloed inroepen , en met » dezelve hunnen landsheer uit zijne hoofdstad verdrijven ; » zij hebben niets gedaan dan de reeds verzwakte krachten » van het Sticht geheel uit te putten. Weldra dooft Keizer » Karel de vlam der tweedragt met den keizerlijken mantel. » De Edelen worden in achting gehouden , en onderscheiden » zich in het veld , doch zien eerbiedig naar den meester op » die den teugel , om hen , zoo wel als den onrustigen landzaat , te breidelen , in de ijzeren vuist vertoont. »

3. Hortensius had zich door de beoefening der klassieken tot de taak van Geschiedschrijver bekwaam gemaakt. Nogtans mogen wij geene pragmatische behandeling , waarin sommige nieuweren geslaagd zijn , van hem verwachten. Het was reeds veel , dat hij tot zoodanige behandeling de eerste poging deed. — Hij boekte niet slechts de gebeurtenissen , maar kende ook derzelver verband en wist dat aan te wijzen : hij toont heldere denkbeelden te bezitten omtrent volksbestier en alleenheersching ; hij schakelt zijn onderwerp aan de vroegere geschiedenis der stad Utrecht en aan den toestand des lands onder de Bourgondische heerschappij ; hij spoort de oorzaken en de aanleiding op , door en bij welke het Sticht in zoo groote rampen werd gestort , en toont , op verschillende plaatsen , dat hij ook oorzaak en aanleiding wel weet te onderscheiden ; hij geeft eene karakterschets van de voornaamste handelende personen

ter waardering van hun volgend gedrag; en het denkbeeld, dat hij ook voor de nakomelingschap schreef, opdat deze uit het vroeger gebeurde lessen der wijsheid mogt vergaderen, blijkt hem gedurig voor den geest te zijn geweest. — Hij daalt tot kleine bijzonderheden af, zoo in het verhaal van het voorgevallene in raadsvergaderingen en kabinetten, als op het tooneel van den krijg; zoo wel bij onderhandelingen over oorlog en vrede, als bij de woelingen van een dolzinnig gemeen. Men houde in 't oog, dat hij geene algemeene geschiedenis schreef, maar eene *monographie*, welker waarde in de naauwkeurige opgave bestaat van zoodanige kleinigheden, uit welke een geheel te vormen de taak des algemeenen geschiedschrijvers is, en die voor dezen, als bijdragen tot de kennis van tijden en zeden, van volksaard, krijgsgebruiken, staatkundige meeningen, van onschatbare waarde zijn. — Nogtans is H. van wijdloopigheid niet geheel vrij te pleiten, vooral ten aanzien der twisten tusschen den Bisschop en de stad Amersfoort, omtrent welke hem meer uitvoerige berigten schijnen toegekomen te zijn. Meer te berispen is het, dat hij, in navolging der ouden, aan de handelende personen soms lange redevoeringen in den mond legt, die zeker alzóó niet zijn uitgesproken, en van sommige van welke de inhoud met tijd en plaats niet overeen te brengen is.

4. Naar de wijze van die dagen, toen de moedertaal weinig beschaafd was en de klassieken het voorwerp van algemeene bewondering waren, schreef Hortensius in het latijn. Misschien stelde hij zich *LIVIVS* ter navolging voor. Zijne taal is zuiver en hij droeg bijzondere zorg, om zich van bastaard-uitdrukkingen te onthouden; hij waagde het zelfs niet, zijne taal op te offeren aan de uitdrukking van zoodanige waardigheden, instellingen, werktuigen, welke aan de ouden onbekend waren, waardoor zijne ware bedoeling niet zelden twijfelachtig wordt. — Een gebrek in zijnen stijl is de herhaling van dezelfde woorden en uitdrukkingen, die kort te voren gebezigd waren; gevolg welligt van te weinig zorg, om het geschrevene te herzien. Overigens is zijn schrijfschrift sierlijk, vloeiend, gemakke-

lijk, zich vooral kenmerkende door eenparigheid. Duide-
lijkheid en bedaardheid in de ontwikkeling van den loop
der gebeurtenissen kunnen hem niet ontzegd worden; maar
eenig is hij in de levendige en aanschouwelijke voorstelling
van volksbewegingen, belegeringen, wapenfeiten, en nog
heden ten dage als voorbeeld van beschrijvende stijl hoogst
aanbevelenswaardig.

5. Tot het onderzoek naar het gezag van Hortensius over-
gaande, toont de S. aan, dat hij *de waarheid heeft kun-
nen weten*, daar hij, deels ooggetuige was van de belangrijkste
gebeurtenissen, welke hij verhaalt, en omgang had met
de aanzienlijkste lieden, welke als leden der kapittels en
der hooge landsvergaderingen hem het voorgevallene naauw-
keurig konden berigten; deels, voor de vroegere geschiede-
nis, de oorkonden bij het Domkapittel voorhanden, voor
de latere, afschriften der raadsbesluiten, briefwisselingen,
overdrachten, vredesvoorslagen en andere openbare beschei-
den tot zijne dienst had, en daarbij, als geen onmiddel-
lijk deel in de openbare aangelegenheden genomen en tot
geene der staatkundige partijen behoord hebbende, buiten
verdenking blijft van zich tot overdrijving ter eene of andere
zijde te hebben laten vervoeren. De S. deelt verder proe-
ven mede van de onpartijdigheid en onafhankelijkheid, in
het werk van Hortensius doorstralende, en vooral zichtbaar
in de vrijmoedigheid, waarmede hij zich, *hier* over de
geestelijken, *daar* over den Keizer en deszelfs raadslieden,
uitlaat. Scherp is wel zijn oordeel over eene der partijen
(die des adels); maar onbewimpeld geeft hij ook zijne
afkeuring te kennen over de verkeerde maatregelen, den
overmoed en de wreedheid, met welke de andere hare over-
winning bezoedelde, en door geene menschenvrees laat hij
zich afschrikken, om de handelwijs van het toen regerend
Huis af te keuren, en te beweren, »dat het Sticht, door
»omkoopning van 's Bisschops raadslieden, aan Keizer Karel
»kwam." Nog nader betoogt de S., dat Hortensius *de
waarheid gezegd heeft*, door de vergelijking van zijn
werk met den arbeid van zijne tijdgenooten HENRICA VAN
ERP (uitgegeev. in MATTHARI *Anal.* vol. I.) en HENR. VAN

BOMMEL (schrijver van een zeldzaam voorkomend werkje *de Bello Trajectino*), met paskwillen uit den tijd zelf der Utrechtsche oneenigheden, met openbare stukken en bescheiden, door VAN DE WATER, BURMAN, HOYNCK VAN PAPENDRECHT, VAN BEMMEL, uitgegeven, of in het *Dagverhaal* van Mr. AART VAN DER GOES te vinden — terwijl, aan het einde der verhandeling, bl. 167-212, in breeder aantekeningen, de plaatsen van Hortensius worden aangewezen, welke de heer MEES met de gelijkkluidende van andere schrijvers en bescheiden, ter bepaling van zijn oordeel omtrent de geloofwaardigheid des eersten, heeft vergeleken; aantekeningen, welke, ook buiten dit hoofddoel, zeer belangrijk zijn, en door hen, die zich in 't vervolg de meer of min opzettelijke behandeling van hetzelfde tijdvak mogten voorstellen (om menigen daarbij voorkomende wenk, tot teregtbrenging van tijdrekenkundige opgaven, tot aanwijzing van plaatselijke bijzonderheden, tot opheldering van bijzondere voorvallen, bij voorb. van den krijgstogt van Marten van Rossem naar 's Hage), met vrucht geraadpleegd zullen worden.

I. A. N.

- 15.) *Over de instellingen van Hooger Onderwijs in Utrecht vóór de oprigting der Hoogeschool in den jare 1636. Bij gelegenheid der viering van het tweede Eeuwfeest dier Hoogeschool, door H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, Staatsraad, Burgemeester der stad Utrecht. [Te] Utrecht [bij] N. van der Monde [en] L. E. Bosch. 1836. Gr. Oct. 100 Bladz. en XIX Bladz. Bijlagen.*

Achter aan dit stukje, onder de opgave van eenige drukfeilen (die de Lezer wél zal doen, vóór het lezen te verbeteren) (*), leest men het bericht, »dat deze proeve (?) »bestemd was, om gedurende de feestvieringen te worden

(*) Doch in die opgave zelve wordt men misgewezen. »Pag. 3 »reg. 2." l. »r. 1" en »Pag. 20" l. »26". Ook zijn op verre na niet alle drukfouten opgegeven.

»uitgegeven, doch wegens onverwachte vertraging eenigé dagen na dezelve verschijnt". Dit is eene overmatige en ongepaste zedigheid, waardoor dit stukje als tot een gelegenheids-geschrift bij het tweehonderd jarig eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool gestempeld wordt; terwijl het blijkt deszelfs oorsprong verschuldigd te zijn, aan het onbeantwoord blijven der, reeds in 1820, voorgestelde en tot zesmaal toe vergeefs weder uitgeschrevene prijsvraag van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, over den staat der school te Utrecht in de tiende en elfde eeuw. De heer v. A. v. W., Mededirecteur van dat Genootschap, mogt naar den prijs niet mededingen; zijne gewigtige administrative werkzaamheden en zijne zedigheid zouden het hem ook buitendien beiden even zeer belet hebben: maar hij schijnt toch te hebben willen toonen, dat het eene dwaling zoude geweest zijn, indien men mogt geacht hebben, dat die vraag geen stof genoeg tot eene uitgewerkte verhandeling had kunnen opleveren. En inderdaad, hetgeen, in de eerste helft van dit werkje, over den vroegen oorsprong, en de ontwikkeling, den toestand en de lotgevallen van het geletterd onderwijs te Utrecht, gedurende de middeleeuwen, in het kort wordt opgegeven en met bewijzen gestaafd, getuigt tevens even zeer voor het belang der vraag en van den rijkdom der stof. Thans, nu de vraag heeft moeten ingetrokken worden, is men den heer v. A. v. W. dubbelen dank schuldig, van het voornaamste te dier zake dienende te hebben aangevuld, en aldus dit onderwerp in verband gebracht met de in 1830 bij het Utrechtsch Genootschap bekroonde Prijsverhandeling van den heer DELPRAT, over G. Groete en deszelfs verdiensten omtrent het geletterd onderwijs.

Doch een ander en billijk hoofddoel van dit werkje was zeker ook, om, bij gelegenheid van het 200 jarig eeuwfeest der Akademie van Utrecht, de vroegere pogingen en aanhoudende ijverige zorg van de regering dier stad, tot vestiging eener *Universiteit* aldaar, te ontwikkelen en in het licht te stellen. Hiertoe waren de bronnen gereeder te vinden, vooral voor den heer v. A. v. W., die, buiten de

algemeen toegangbare, ook het stads Archief te zijner beschikking had; en voor het groot publiek heeft dit gedeelte zekerlijk het meeste belang. En de heer v. A. v. W., van zijne zijde, mogt er billijk belang in stellen, dit te beschrijven, deels in zijne dubbele, vereerende en gewigtige ambtsbetrekking van Burgemeester der stad Utrecht en, als zoodanig, Mede-Curator der Universiteit; deels, als in regte lijn (zoo meenen wij althans; want zijne zedigheid heeft ons geenerlei aanwijzing dezer toch zoo gewigtige bijzonderheid veroorloofd) afstammende van dien Jacob van Asch van Wijck, die, als Voorzitter der Staten van Utrecht op den altoos gedenkwaardigen dag van den 16 Februarij 1636, toen het Octrooi der Staten ter verheffing van de reeds bestaande *Illustre* tot eene *Hooge-school*, op de eerste opening en aanvraag daartoe van wege de Utrechtsche Stads-regering gedaan, terstond verleend werd — en zeker ook als mede-beleider dier fiksche daad — onder de grondvesters dier Hoogeschool met eere vermeld moet worden. Wij wenschen 's mans waardigen naneef van harte geluk met het gewigtig deel, dat hij heeft mogen nemen aan het feestelijk gevierde Jubelfeest der onder zijn mede-bestier zoo zeer bloeiende Hoogeschool, wier bloei, gelijk die van de stad zelve onder zijn bestier, zijne kundige en ijverige werkzaamheden zoo luisterrijk beloont. Wij geven geen uittreksel of geen verder verslag van een werkje, dat reeds gekocht zal zijn, of althans gelezen moet worden, door ieder wie in de Utrechtsche Hoogeschool, of in het algemeen in de letterkundige Geschiedenis des Vaderlands, belang stelt. Liever geven wij, bij deze aankondiging, nog eenige kleine aanmerkingen; opdat het tevens blijke, dat onze goedkeuring en lof geen vleijerij geweest is. — 1.) In het oude kapittelhuis van St. Pieter te Utrecht zijn nog overblijfselen voorhanden eener oude boekverzameling bij het kapittel van St. Marie; »onder de aldaar aanwezige »boekwerken zijn er, die wegens hunne zeldzaamheid ver»dienden bij de openlijke bibliotheek der Hoogeschool »te worden gevoegd" (bladz. 35); en, — mogen wij er bijvoegen (en de heer v. A. v. W. schijnt er zelf een

wenk van te geven) — die aldaar beter geplaatst en bewaard zouden zijn, dan in dat oude kapittelhuis. Maar waarom dan niet gezorgd, dat ze, al is 't slechts onder den titel van *deposito* of *precario*, bij de openbare Bibliotheek komen? het Syndicaat zal toch niet zoo inhalig zijn, om die oude boeken te willen verauctionneeren? maar ook dat regt bleef, door dien tusschen-maatregel, aan hetzelfde onverkort (*). 2.) Bladz. 99, onder aan, staat » vierde Bijlage" l. » derde Bijlage". Die Bijlage toont, dat dezelfde geest van ras en fiksche te handelen van den VAN ASCH VAN WIJCK van 1636, ook nog leefde in dien van 1813, (en dat is deze van 1836). Men moet erkennen, dat de Utrechtsche Regering en Akademie zich meesterlijk bediend hebben van de confusie der omwenteling in 't laatst van 1813. Doch indien men te Utrecht zich verbeeldt, dat men zich over het bestuur der Fransche Universiteit na de inlijving van 1810 heeft te beklagen gehad, is dit eene eenzijdige en verkeerde wijze van beschouwen. 3.) Bij Burgem. Van der Hooek (Bijl. IV.) had mogen vermeld zijn, dat hij ook als schrijver opgetreden is, onder anderen van een *Leven van Koning Eduard VI. van Engeland*. 4.) Ald. bl. XIV, XV, wordt opgemerkt; dat, nevens hem, ook W. van Straten, de eerste Hoogleraar in de Geneeskunde aan de nieuwe Akademie, zich lange jaren in den goeden uitslag zijner pogingen bij die Hoogeschool had mogen verheugen: hierbij had dan ook de eerste Hoogleraar in de godgeleerdheid, de geleerde en ijverige G. Voetius, wel mogen vermeld zijn; die eerst in Nov. 1679, in den ouderdom van 88 jaren, overleed. 5.) Bij D. van Velthuysen hadden wij verlangd, iets meer bepaald omtrent de nakomelingen (bl. XVII.) van dat aanzienlijk en letterlievend geslacht aangewezen te zien; b. v. de geleerde Lamb. van Velthuysen schijnt geen zoon, maar (denkelijk) een broeders-zoon van

(*) Wij wenschen, dat eene kundige en bescheiden-vrijmoedige hand eens een verslag voor deze *Bijdragen* gaf, aangaande het Archief of de Oorkonden-verzameling der voormalige Utrechtsche kapittels, thans in dat kapittelhuis berustende.

dezen Dirk van Velthuysen geweest te zijn. 6.) Wij vinden, bladz. XIX, een grafschrift in Latijnsch dicht op Jacob van Asch van Wijck, doch zonder aanwijzing, of 't er gens in steen gebeiteld, dan of het slechts een lofdichtje in vorm van grafschrift, en wie er de maker van zij? Eindelijk 7.) Bij dit boekje is nog een groote steendrukplaat, verbeeldende de Utrechtsche Burgemeesters in 1636, Van der Hooek en Velthuysen, met bijwerk enz. Deze is op den titel niet vermeld: misschien omdat zij zoo leelijk uitgevoerd is (*).

H. W. T.

16.) Onder de grondige beoefenaren der geschied- en oudheidkunde, wier verlies ons Vaderland gedurende de laatste jaren te betreuren had, bekleedt voorzeker de heer Mr. J. D. MEIJER eene der eerste plaatsen (†). Vele onzer Geleerde Genootschappen, en daaronder de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederl. Instituut van Kunsten en Wetenschappen, verloor in hem een waardig en volijverig werkzaam medelid. Eene Verhandeling, door hem ter mededeeling in eene van de bijzondere vergaderingen der Klasse gereed gemaakt, werd hij door den dood verhinderd, zelf voor te dragen. De Klasse, die verhandeling als eene dierbare erfmaking beschouwende, bragt hem eene harer waardige hulde, door dezelve in hare openlijke vergadering, den 13 Maart 1835 gehouden, mede te deelen. Ten gevolge daarvan is zij in het ook voor 't Publiek verkrijgbaar *Verslag* dier vergadering (te Amsterdam bij Ipenbuur en van Seldam 1835, in-quarto) gedrukt. Wij meenen

(*) Het boven-linksche Cupidótje (d. i. aan den kant van *Velthuysen*) paradeert evenwel regt snaaksch en schalks tegen den aanschouwer.

(†) Men zie, over dezen uitmuntenden geleerde, overleden den 6 December 1834, de eenvoudige gedenkzuil, hem gesticht door den heer Mr. P. SIMONS, in zijne *Notice sur la vie et les écrits de Mr. J. D. Meyer*; voorts de berigten medegedeeld in den *Alg. Konst- en Letterbode* 1834, deel II bl. 387-389, en 1335, deel I. bl. 19-24 en bl. 35-41.

onzen Lezers, van welke velen welligt dat verslag zelf niet in handen krijgen, met een schetswijze ontleding van die, naar de verklaring der Klasse, *van des vervaardigers eigenen, scherp en doordringenden blik getuigende verhandeling*, geene ondienst te doen.

Met reden herdenkt de Nederlander gaarne aan al datgene, wat met de afschudding van het Spaansche juk en de grondvesting van ons oud gemeenebest ook maar in eenige betrekking staat. Geen wonder, dat veel over die gewigtige staatsverandering is geschreven; maar diest te meer verwondering moet het baren, dat de man, die als de ware grondlegger der Republiek mag beschouwd worden, schoon ook zijn naam in ieders mond is, als zoodanig niet bekend staat.

Prins Willem I, de grondlegger der onafhankelijkheid van Nederland, was geenszins die der Republiek. Hij was een der schitterendste mannen, welke de geschiedenis ons aanwijst; een dier waarlijk groote vorsten, die de menscheit vereeren; zelfs zijne eerezucht is te prijzen, zonder welke hij het groote werk niet ondernomen en volbragt zou hebben, en men mag het betreuren, dat hij zijn grootsch ontwerp, het graafschap van Holland en Zeeland te aanvaarden en uit te breiden en zijn Rijk aan zijne nakomelingen over te brengen, niet heeft mogen volvoeren. Maar eene Nederl. Republiek te stichten was ten eenemale vreemd aan zijne denkbeelden. Trouwens: wanneer men zich herinnert zijne vorstelijke afkomst, zijne opleiding aan het hof van Karel V, den rang, dien hij in de maatschappij bekleedde; dan mag men bij hem geen ander denkbeeld, dan dat eener eenhoofdige regering, onderstellen, en het voor natuurlijk houden, dat hij de kroon voor zich en zijn nageslacht zocht. Nog na Willems dood bleken de hoofden van het Bestuur, het opperzag nu aan dezen dan aan genen aanbiedende of opdragende, naauwelijks het denkbeeld te kunnen vormen van eenen Staat, die niet door eenen Vorst bestuurd

werd. Maar de Prins heeft zijn doel gemist; zijn voornemen is vrijdeld geworden. Zeer natuurlijk, want 1.) ook de magtigste, de bekwaamste, de behoedzaamste, wordt door de omstandigheden medegesleept, en het is schier zonder voorbeeld, dat hij die enkel naar zijnen wil heeft kunnen leiden; en 2.) juist toen de groote gebeurtenis haar beslag zoude krijgen, werd hij te midden zijner schitterende loopbaan weggerukt. Daarenboven: de Prins stond niet alleen. Zij, die met hem tot de grootste staats-verandering moesten medewerken, hadden ook hunne hartstogten, werden ook door eerzucht gedreven; maar bezagen de zaak uit een verschillend standpunt.

Aan deze omstandigheden gaf de zonderlinge gesteldheid van het Hoogste Bestuur in de Nederlanden een bijzonder karakter. Hier waren wel, gelijk elders, drie standen: die der geestelijkheid, die van den adel, en die der gemeenten; maar daarbij hadden in de Nederlanden opmerkelijke wijzigingen plaats. De *geestelijkheid*, reeds van ouds, niet, of niet dan zeer gebrekkig vertegenwoordigd, kon, na de invoering en verspreiding der hervormde kerkleer, geen afzonderlijken stand, geen blijvend staatkundig ligchaam, meer uitmaken; maar, of dit niet genoeg ware, de tegenstand tegen de vermeerdering der bisdommen en tegen de invoering der inquisitie, ook het weren van buitenlanders uit de voornaamste bedieningen, werkte krachtig mede, om dien stand allen invloed te benemen. Ook de *adel* had hier veel van zijn gezag en invloed moeten verliezen, naardien, deels ten gevolge van den naijver der voornaamste Edelen op den Prins van Oranje, deels dewijl den Edelen de weg gesloten werd, om, terwijl de oudste zoon naar regt in het bezit der leengoederen opvolgde, hunne dochters en jongere zonen tot kanonikaten of hooge kerkelijke waardigheden bevorderd te zien, en dezelve alzoo eene aan hunnen stand niet onevenredige loopbaan te openen; zeer vele adellijke geslachten naar de Spaansche Nederlanden weken en den overblijvenden de mogelijkheid benamen, een bijzonder lid der Staten uit te maken, tenzij zij zich in ridderschappen vereenigden.

De derde stand had zoo veel te meer gezag en invloed bekomen. De steden waren door handel en nijverheid in welvaart en onafhankelijkheid toegenomen; de behoefte der Vorsten, om staande legers te onderhouden, was voor haar de bron geworden van aanzienlijke voorregten en vrijheden, en sedert de invoering van het gebruik van het buskruid, had de ruitery opgehouden, de kracht der legers uit te maken en de ridderschap eene harer voornaamste voorregten met de stedelingen moeten deelen.

Alzoo was het evenwigt tusschen de drie standen verbroken, en de magt van den Vorst en die der gemeenten stonden alleen tegen elkander over. — Maar waarom heeft dan niet dadelijk de derde stand al zijne vorderingen doen gelden; waarom hebben niet dadelijk zij, welke de Staten des lands voorstelden, de geheele oppermagt aanvaard? — Om vier redenen: 1.) het denkbeeld eener Republiek was nog bij niemand opgekomen; 2.) de in- en uitwendig gevaarvolle toestand der Nederlanden maakte een moedig en kundig Hoofd onontbeerlijk; 3.) Prins Willem, die, bij de staatzucht, welke hem aandreef om naar de vorstelijke waardigheid te staan, in ruime mate de middelen bezat, om die te erlangen, had te veel overleg, om zich van een oogenblik van geestdrift te bedienen, wilde de oppermagt niet met overhaasting, maar met oordeel en bedaardheid, ingevoerd hebben; 4.) bij de gemeente vond geen geregelde tegenstand, geen beleid, geene eenheid van handeling plaats, en de man, die de afgezonderde of verspreide pogingen der gemeenten kon vereenigen en tot één doel leiden, bestond nog niet, of liever, had zich nog niet doen kennen.

Die man was Jan van Oldenbarneveld. Hij wist het eerst de Nederlanden door Spanje te doen erkennen; hij deed de magt der steden gelden en bediende zich van den jeugdigen Maurits, om de ontwerpen van Leicester te verijdelen; later wist hij dien zelfden Maurits met evenveel moed als beleid in den weg te treden en van de aanvaarding der door zijnen vader voorbereide waardigheid terug te houden. De middelen, van welke hij zich tegen Mau-

rits bediende, waren niet altijd even kiesch, en zijn gedrag, »zoo het al de wreede weerwraak van den Prins niet kan »regtvaardigen, maakt het evenwel zeer verschoonbaar, dat »deze Vorst de eerste beste gelegenheid waarnam, om het- »zelve den Advokaat duur betaald te zetten.” Zoo het schijnt heeft hij zich in zijne eigene strikken verward, zich »met het bestuur van Frankrijk ingelaten en gelden »ontvangen: deze daadzaak, ter kennis van den Prins ge- »komen, werd de aanleiding tot zijne beschuldiging en »veroordeeling.” Hij was erkend als het voornamste hoofd der partij; daarom werd hij — alleen met den dood gestraft, terwijl tegen de overige slechts lichtere straffen werden gevorderd en uitgesproken, en op de zachtste wijze toegepast.

De S. beklaagt zich ten slotte, dat van eenen man, aan wien de Republiek der Vereen. Nederl. haar aanzijn en hare staatkundige vorming te danken had, geene bijzondere opzettelijk uitgewerkte levensbeschrijving bestaat; vragende onder anderen: »Hoe is hij gekomen tot de waar- »digheid van Advokaat, eerst van eenen der voornaamste »steden van Holland, en vervolgens van de Staten? Wie »was hij van geboorte, en wat had hij te voren gedaan? »Van welk oogenblik dagteekent zijnen invloed? Hoe en »op welke wijze heeft hij zich dien invloed verschaft, die »over den geheelen Staat beslissend is geweest — —?” Hij spoort de oorzaken na van dit gemis, en weerlegt de redenen, welke men meenen mogt, dat nog heden ten dage zouden kunnen bestaan, om eene volledige beschouwing van Oldenbarnevelds staatkundige loopbaan terug te houden (*).

(*) In dezelfde openbare Vergadering der Tweede Klasse, waar- in deze Verhandeling medegedeeld werd, is besloten tot de volgende prijsvraag: »Welk was het staatkundig stelsel van Ol- »denbarneveld, ten aanzien der vestiging en inwendige rege- »ling van ons Gemeenebest, en kan men hieromtrent uit zijne »vroegere of andere min bekende lotgevallen eenig licht ont- »leenen?” wordende de antwoorden hierop ingewacht tot den laatsten

- 17.) *Dissertatio historico-juridica, de supremo Mechliniensi concilio, quam... publico et solenni examini submittit G. A. G. VAN MAANEN.* Trajecti ad Rhenum 1824.

De instelling en de lotgevallen van den Hoogen Raad te Mechelen behooren voorzeker tot de gewichtigste punten in de geschiedenis van ons land onder de Graven uit de huizen van Bourgondië en Oostenrijk, wanneer men ten minste zich niet alleen met de uitwendige geschiedenis, met de geslachtekening der regerende huizen, het verhaal van oorlogen, gevechten, en wat des meer is, tevreden wil houden, maar ook den toestand en de levenswijze der ingezetenen, hunne zeden en gewoonten, instellingen en regten, wil leeren kennen, en de ontwikkeling van het volksbestaan in onderscheidene betrekkingen gadeslaan. Onze WAGENAAR, hoezeer de beschuldiging van zich alleen met het uitwendige te hebben bezig gehouden, veel minder op hem, dan op de meesten zijner tijdgenooten, ook bij andere natiën, kan worden toegepast, maakte echter van deze belangrijke inrigting slechts in het voorbijgaan gewag, (deel IV. bladz. 161, 162.) Geen wonder, dat de heer v. M., aangespoord, om dit onderwerp, dat, zoo ver hem bekend was, nog door niemand opzettelijk was behandeld (*), voor zijne dissertatie te kiezen, dien raad besloot te volgen.

Het eerste Hoofdstuk, bl. 1—53, bevat, als inleiding,

December 1837. De hoogl. H. W. TYDEMAN verklaart, in de *Nalezing* op BILDERDIJKS *Gesch. des Vaderl.*, deel IX. bl. 315, het dáárvoor te houden, dat de Klasse gedwaald heeft, door in deze prijsvraag het doel van den schrander en geleerden M. te verlaten, of althans niet duidelijk uit te drukken.

(*) Dat de *Dissertation sur l'Etablissement, Prééminences, et Prérrogatives du grand Conseil résidant à Malines*, welke voorkomt in het *Supplément aux Trophées de Brabant*, de Mr. BUTKENS, t. II. p. 281—318 ****, den schrijver niet onbekend is geweest, blijkt uit de aanhalingen.

eenige algemeene opmerkingen over de regterlijke instellingen bij de Germanen en de Franken, tot op die tijden, waarin de Geregtshoven, in ons Vaderland door de Bourgondische Hertogen gesticht, eenen vasten zetel verkregen, waarna de oprigting van den Mechelschen Raad al spoedig is gevolgd. Zij strekken tot betere beoordeeling van de groote nuttigheid dezer instelling, en de schrijver vermeldt, bij derzelve bewerking veel verplichting gehad te hebben aan de aantekeningen, hem door den Hoogleeraar VAN RENSCHOT medegedeeld. In § 1-4 wordt gesproken van de regtsinstellingen der Germanen, waarvan eenige sporen, in ons land voorhanden, worden aangewezen; in § 5-12, van de inrigtingen en onderscheidene regtbanken bij de Franken, welke uit die der Germanen, waartoe zij behoorden, moeten worden opgehelderd. In § 12 gaat de schrijver over tot het verval der koninklijke magt onder de laatste Vorsten uit het Karolingische huis, waarvan de hoofdoorzaken kortelijk worden opgegeven, en tot de toenemende magt van Hertogen, Graven, Bisschoppen en Heeren, van welke velen zich de landshoogheid (*superioritas territorialis*) toeëigenden, en dus ook op de jurisdictie wettige aanspraak meenden te hebben. Zij benoemden derhalve, ook in de Nederlandsche provinciën, onderscheidene ambtenaren, om hun, zoo in staats- als in regts-zaken, behulpzaam te zijn. Zij, aan wier zorg de regtsbediening was toevertrouwd, vervolgden, uit 's Vorsten naam, de misdaden, en riepen de burgers bijeen, die het vonnis moesten vellen. Vervolgens wordt melding gemaakt van de onderscheidene regtbanken, aan welke de jurisdictie door den Vorst werd opgedragen, van de hoofdmisdaden en zaken in appèl, waarover de Vorst zelf op het *Graefding* vonnisde, en van die zaken, welker uitwijzing de Nederlandsche Vorsten zich, in navolging der Frankische Koningen, hadden voorbehouden. Tot de behandeling hiervan hadden zij Hofgerigten (*judicia aulica*), waarbij zij zich van den raad der voornaamste vassallen en bekwaamste burgers bedienden, die, als raadslieden, den Vorst overal verzelden. Hieruit ontstonden vervolgens de opperste Geregtshoven (*supremae curiae*), door onze Vor-

sten dikwijls hunnen *Hoogen Raide* geheten. Zij doorreisden met dien Raad hunne landen, overal regt sprekende; want, zolang de Vorst zelf tegenwoordig was, hield alle, door hem aan anderen verleende regtspraak, op. § 15 handelt over de Stadhouders en de hun toegevoegde Raden, die in alles 's Vorsten persoon vertegenwoordigden, en over de oprigting van Provinciale Geregtshoven onder het Bourgondische huis. De eerste zoodanige aan eene vaste plaats verbondene Raad (*tribunal de justice et des comptes*) werd in 1385 door Filips den Stoute te Rijssel ingesteld. Filips de Goede deed, in 1462, door zijnen zoon Karel, eene genoegzaam nieuwe orde van regtspleging in Holland invoeren, van welken tijd de onderscheiding in *den Raad en het Hof* voornamelijk dagteekent. In 1473 werd, door denzelfden Karel, het Hof van Gelderland, en, door Bisschop David van Bourgondië, dat van Utrecht opgericht. Deze hoven waren aan eenen vasten zetel verbonden, en hadden een bepaald regtsgebied, zoodat zij gemakkelijk onderscheiden kunnen worden van de rondgaande Hoven of Raden der Vorsten (*ambulatoria principum concilia*), welke boven zijn vermeld.

Dit was, bijna in geheel Europa, en ook in ons Vaderland, de oorsprong der Hoven, welke tot de goede bediening des regts veel hebben toegebracht. In het eerst waren het Raadslieden, die den Vorst verzelden en in zijn Hof met hem beraadslaagden; vervolgens bezorgden zij, tegelijk met de Stadhouders der gewesten, de staatszaken, en eindelijk werden zij voornamelijk over de regtspleging gesteld. De Bourgondische Vorsten stelden deze Hoven in, uit hunne souvereine magt, en bevestigden dezelve naderhand door Privilegiën. Echter bleven zij altijd onderworpen aan den Vorst, den Stadhouders van het gewest, den Geheimen Raad, en, na de oprigting van den Mechelschen Raad, ook aan dezen.

Het *tweede Hoofdstuk*, bl. 54—79, behelst de geschiedenis van den Hoogen Raad te Mechelen. Filips de Goede had, op onderscheidene wijzen, de regering over bijna al de Nederlanden verkregen. Zij behoorden wel grootendeels

als leenen aan de Fransche kroon, of maakten een gedeelte uit van het Duitsche rijk, en de Hertogen van Bourgondië waren wel vassallen van Frankrijk; doch de magt van Filips was zoo groot, dat hij zich, in de twisten met Karel VII, als een onafhankelijk Vorst kon gedragen. Hij werd even zeer door zijne onderdanen, als buiten 's lands, geëerd en ontzien, en de bloei zijner staten nam aanhoudend toe; geen wonder, dat hij er dus over dacht, om zich geheel van de onderdanigheid aan de Fransche kroon te ontslaan (§ 1, 2).

De bewoners van Vlaanderen en Artois plagten te appelleren aan het Hof des Konings van Frankrijk, en naderhand tot het Parlement van Parijs, als tot de hoogste regtbank. Over deze jurisdictie van het Parijsche Parlement waren de Graven van Vlaanderen steeds in verschil met de Koningen van Frankrijk, en zij weigerden er zich aan te onderwerpen, zoo dikwijls zij zich tegen die Koningen bestand gevoelden. Vooral stuitte dit gebruik den magtigen Filips tegen de borst. Zoo bedong hij, b. v. in 1453, dat de Gendtenaars niet dan voor eene binnenlandsche regtbank regt zouden vorderen, en alleen tot het Hof van den Graaf van Vlaanderen appelleren. Twee jaren later stelde hij, »tot groot nut zijner onderdanen,» eenen vasten Raad in, die zijn Hof altijd moest volgen. Ook schijnt hij toen reeds bedoeld te hebben, al de aan zijne heerschappij onderworpenen gewesten hierdoor naauwer onder elkander te verbinden. Daar deze Raad geen' vasten zetel had, maar het Hof volgde, oordeelde op deze wijze de Hertog zelf over de twisten zijner onderdanen in appèl, en besliste zelf de belangrijkste zaken. — Schoon het appèl op het Parlement van Parijs niet was verboden, kon men echter gemakkelijk voorzien, dat dit spoedig buiten gebruik zoude raken. Karel VII, aangezet door de bezwaren der Parijsche regtsgeleerden, die zich hierdoor van groote voordeelen verstoken zagen, klaagde dan ook weldra over deze nieuwigheid: doch te vergeefs. Filips wist zich met schoone redenen te verdedigen, en was te magtig, om door de wapenen van zijn ongelijk te worden overtuigd (§ 3-5).

De heerschzuchtige Karel de Stoute, hoezeer ook steeds bedacht op het uitbreiden zijner heerschappij, en van ongestadigheid en wreedheid niet altijd vrij te pleiten, verzuimde echter niet, voor de binnenlandsche belangen, en vooral voor eene goede en onpartijdige regtsbediening, te zorgen. Hij begreep, dat de gedurige verandering van plaats nadeelig hierop werkte, en vestigde daarom zijnen Raad, die hem tot hiertoe overal gevolgd had, eerst te Arras, en later te Mechelen. In alles op koninklijke pracht en weelde gesteld, wilde hij ook, naar het voorbeeld van Frankrijk, voor al zijne staten één Parlement hebben. Doch hiertoe had hij de toestemming zijner Leenheeren noodig. Keizer Frederik III. schijnt hem die gegeven te hebben, en van de leenbetrekking tot Lodewijk XI. beweerde hij, wegens de schending van het verdrag, in 1468 te Peronne aangegaan, geheel ontslagen te zijn. Hij verklaarde in 1473, bij Edikt, den Mechelschen Raad voor »nostre parlement »et court souveraine de tous nos Duchiez, Comtés, Pays, »et Seignouries de pardecha''.

Dit Parlement nam kennis van alle zaken, die te voren voor den Hoogen Raad moesten gebragt worden. Ook be-riep men zich op hetzelfde van de overige regtbanken, die er onmiddellijk aan onderworpen waren. Doch indien iemand, *omisso medio*, aan het Parlement appelleerde, moest de zaak, als eene der beide partijen dit verlangde, tot den gewonen regter worden teruggezonden, tenzij er wettige redenen voor het tegendeel waren. Eindelijk behoorde tot hetzelfde het appèl van de vier leden (wethouderschappen) van Vlaanderen te Gend, Brugge, Iperen en het Vrije (*les Franconatz*).

Het Parlement bestond uit den Kanselier of Zegelbewaarder des Hertogs, den Vicarius des Kanseliers of *Chief du grant Conseil*, twee Presidenten, vier Ridders van het Gulden Vlies, zes Request-meesters, en twintig Raadsheeren, waarvan acht geestelijke en twaalf leeken. De Hertog zelf was het hoofd en eerste regter. Daarenboven waren er drie Griffiers, een Procureur-generaal met eenen Substituut, twee *advocati principis* en andere dienaren

(*ministri*) van het Parlement. Allen moesten zich jaarlijks bij eede verbinden tot eene strikte waarneming van hun ambt en eene onpartijdige en onomkoopbare regtsbediening, waarop de Hertog ten sterkste gezet was. Dikwijls woonde hij de voltallige vergadering bij, gezeten op den hertoglijken stoel, het hoofd versierd met eene gouden kroon, het zwaard in de hand.

Karel koos Mechelen tot den zetel van het Parlement, eensdeels omdat deze stad genoegzaam in het midden van zijn gebied was gelegen, anderdeels, omdat hij de burgers, die, door verandering van Heeren, en door in- en uitlandsche oorlogen, lang en veel hadden geleden, door deze gunst aan zich zocht te verbinden (§ 6—9).

Na Karels dood werd zijne dochter, zoo door buitenslandschen krijg als inwendige beroerten, van alle kanten in het naauw gebragt. Reeds bij 's Hertogs leven hadden sommige provinciale hoven getracht, zich tegen de instelling van het Parlement te verzetten. Nu klaagden de Staten van Henegouwen en vele andere provinciën, dat hunne privilegiën door hetzelfde werden verkort. Maria zag zich genoodzaakt tot de ontbinding van het Parlement, dat nu weder, als te voren, onder den naam van Raad, het Hof volgde, schoon nog altijd een overblijfsel van het vorige aanzien schijnt behouden te zijn (§ 9).

Toen, na Maria's overlijden, Maximiliaan in 1482 op zeer harde voorwaarden vrede met Frankrijk moest sluiten, bedong Lodewijk wel uitdrukkelijk, dat het gezag van het Parijssche hof in vorige kracht zou worden hersteld. Onze Vorsten bleven evenwel het doel van Filips en Karel steeds voor oogen houden, en zochten de appèllen aan hunnen Raad zoo veel mogelijk te bevorderen. Eerst in 1503 gevoelde Filips II. zich magtig genoeg, om te gelasten, dat de Hooge Raad weder zijnen vasten zetel te Mechelen zoude hebben. Hij oordeelde, even als zijne voorgangers, deze instelling noodwendig, om de eenheid in gewoonten en wetten bij zijne onderdanen te bevorderen, en dus van lieverlede uit de verschillende gewesten, die aan zijne heerschappij onderworpen waren, één geheel te vormen (§ 10-12).

Sedert bleef de Hooge Raad te Mechelen gevestigd, en oefende zijn gezag uit over bijna geheel Nederland, tot dat de noordelijke gewesten zich onafhankelijk maakten. In de overige bleef hij bestaan tot het einde der vorige eeuw, muntte uit door onkreukbare handhaving des regts en voortreffelijke en geleerde Raadsheeren, en werkte gunstig op de eendragt en de verbinding der onderscheidene provinciën van België.

Ten slotte worden nog eenige veranderingen vermeld, die door Filips II, en later door Karel II. (V.), in deze instelling zijn gemaakt. De eerste verdeelde de werkzaamheden van den Raad in twee deelen, en vertrouwde dezelve aan twee onderscheidene Sectiën, waarvan de ééne, met den Zegelbewaarder aan het hoofd, den Hertog overal verzelde, de andere, die uit vijf geestelijke Raadsheeren en negen leeken bestond, te Mechelen bleef. Aan de eerste afdeeling gaf Karel, in 1516, toen hij op zijn vertrek stond naar Spanje, den naam van *Conseil privé*, en voegde dezelve toe aan de Landvoogdes Margareta, om haar in zaken van regering en bestuur behulpzaam te zijn. Sedert dien tijd bleef de Vicarius des kanseliers, of *Chef du grand Conseil*, toegevoegd aan het *Conseil privé*.

Het derde Hoofdstuk is verdeeld in drie sectiën. De eerste is toegewijd aan het regtsgebied (*jurisdictio*) van den Hoogen Raad, hetwelk zich niet over alle Nederlandsche provinciën uitstreckte, daar de Raad in sommige ter eerste instantie regt sprak, in andere bij appèl, in andere eindelijk bij revisie. Een der belangrijkste voorregten van dit Gerechtshof was de magt tot verbetering van gebrekkige of met de billijkheid strijdige instellingen, en het voorschrijven van nieuwe regelen, volgens welke men voortaan moest handelen. Deze nuttige inrigting had men te danken aan Karel II. (V.) — De tweede sectie handelt over de Raadsheeren, hunne verplichtingen, werkzaamheden en belooningen, over de Advokaten van den Vorst, den Procureur-generaal, Advokaat fiscaal en verdere ambtenaren, eindelijk over de Advokaten, die bij den Raad, als pleitverzorgers, werden toegelaten, en over de Procureurs, Dit alles

komt grootendeels overeen met de bepalingen , voor het Hof van Holland , Zeeland en West-Friesland , dat tot 1811 in den Haag gevestigd is geweest , door Karel II. (V.) den 20 Aug. 1531 vastgesteld. Deze , in vele opzigten voortreffelijke , instructie is daar , tot op onzen leeftijd , gevolgd , uitgezonderd eenige veranderingen , voornamelijk voorgeschreven bij de wetten van den 21 Dec. 1579 en den 24 Maart 1644. Karel had haar voor het grootste gedeelte ontleend uit eene oudere , den 4 Sept. 1462 , door Karel van Bourgondië , op last van zijnen Vader Filips den Goede , aan hetzelfde Hof gegeven. (Zie boven bl. 103). De overeenkomst tusschen de instructiën van het Hof van Holland en den Mechelschen Raad heeft dus niets bevreemdends , daar beiden hunnen oorsprong aan Karel den Stoute verschuldigd zijn. — De derde sectie beschrijft de wijze , waarop men van sententiën , niet in het hoogste ressort geweest , tot den Hoogen Raad appelleerde , en maakt tevens melding van de revisie der vonnissen , door den Raad zelven geslagen. Daar van deze geen appel kon vallen , bediende men zich van dit hulpmiddel , in geval van erreur of misslag in daadzaken. — Ons bestek laat niet toe , den Schrijver in een aantal bijzonderheden , welke in dit derde Hoofdstuk behandeld worden , verder te volgen. Alleenlijk zij nog gezegd , dat onder dezelve eenige punten voorkomen , die van groot belang mogen geacht worden voor de geschiedenis der Noordelijke provinciën , ook nadat zij zich van de Spaansche heerschappij onafhankelijk hadden gemaakt.

18.) De Commissie , door het Bestuur van België belast met het onderzoek der geschiedkundige gedenkstukken en de uitgave der nog ongedrukte *Rerum Belgicarum Scriptores* , heeft , in hare zittingen van den 2 Julij en den 5 November 1836 , ontrangen een bericht van den heer Coremans , een' harer leden bijzonder belast met het onderzoek der Hoogduitsche oorkonden , welke in het koninklijk Archief voorhanden zijn. Daar dit bericht grootendeels de opsporing betreft van zoodanige stukken , welke met de geschiedenis van ons Vaderland in naauw verband staan en

geacht mogen worden, niet weinig tot opheldering en uitbreiding daarvan te kunnen bijdragen; zoo meenen wij onze Lezers met de mededeeling van een uittreksel uit dat verslag geene ondiensnt te zullen doen.

De berigtgever onderscheidt de door hem onderzochte oorkonden, welke te zamen het tijdvak van 1520 tot 1636 omvatten, in de volgende: 1.) die betrekking hebben op de regering van Karel V; 2.) die uit het tijdvak der regering van Filips II. en van de Spaansche beroerten; 3.) die uit den tijd van Albert en Isabella, en het begin van den dertigjarigen oorlog.

1. Onder de eerste afdeeling vindt men: a.) Een pakket met brieven van den Roomsche-Koning Ferdinand, geschreven aan Margareta, tante van Karel V, en rapporten van eenen staatsbeambte des Keizers aan dezelfde Vorstin. Deze stukken, deels in 't Hoogduitsch, deels in 't Fransch, loopen over de jaren 1523 tot 1526 en geven belangrijke bijzonderheden aangaande de gebeurtenissen kort vóór en onmiddellijk na den slag bij Pavia. b.) Twee verzamelingen van minuten van staatsstukken door den Keizer uitgevaardigd, waaronder brieven aan den Sultan van Turkije, aan den Czar van Mosковиë, aan de Koningen van Polen, van Zweden, van Schotland, van Denemarken, en aan andere Vorsten. c.) Eenige pakketten met stukken, betreffende de geschillen van Karel V. met de Protestantsche Vorsten in Duitschland, waaronder eenige onderschepte brieven en rapporten, als mede verschillende spitschriften door de vijanden der hervorming uitgegeven.

2. De tweede afdeeling bevat vooral stukken van het hoogste gewigt. Wij onderscheiden daaronder alleen de volgende: a.) Minuten van brieven, geschreven in de jaren 1572, 1573, en 1576—1578, door den Hertog van Alva, Requesens, Don Jan en den Prins van Parma, nevens de oorspronkelijke brieven, in dien zelfden tijd bij de genoemde landvoogden ingekomen. b.) Vertoogen van de Protestantsche Vorsten in Duitschland aan Margareta van Parma, betreffende de maatregelen van Filips II, ernstig berispende vermaningen van dezelfden aan den Hertog van Alva, ter

zake van de onthoofding der Graven van Egmond en van Hoorne en van zoo veel andere slagtoffers; brieven van verschillende Katholieke Vorsten, ook van Keizer Maximiliaan II, betreffende hetzelfde onderwerp. Uit deze laatste stukken blijkt ten eenemale de ongegrondheid van het vermoeden, dat de Keizer de wreede handelwijze van dien geëssel van Nederland (*fléau des Belges*) in het geheim goedkeurde, en bevestigen de gunstige gedachte, welke de nieuwere geschiedschrijvers ten aanzien van Maximiliaan doen opvatten. c.) Briefwisseling van Albrecht den Grootmoedige, Hertog van Beieren, met den Hertog van Alva, Requesens en Don Jan. Albrecht was een der ijverigste bondgenooten van Filips II. Hij leende geld aan den Hertog van Alva, en deelde hem mede wat in Duitschland en in het Noorden belangrijks voorviel. Hij onderhield daartoe aan het hof van zijnen neef, den Paltsgraaf Jan Kazimir, geheime zendelingen, die hem afschriften bezorgden van de belangrijkste stukken, welke bij den Paltsgraaf inkwamen, zoo uit de Nederlanden als van de zijde der Fransche Hugenotten. Onder deze stukken onderscheidt men een omstandig verhaal van de gevangenneming der Graven van Egmond en van Hoorne, van de behandeling welke men hun deed ondergaan enz.; als mede het berigt van eenen vertrouwde, door Hertog Albrecht aan Don Jan gezonden, maar die, te Brussel gekomen, de stad in handen der Staten en den kolonel Fugger, Albrechts beschermeling, in het Broodhuis gevangen vond. d.) Brieven der met Spanje verbondene Protestantische Vorsten, inzonderheid van Hertog Adolf van Holstein, wiens gewapende tusschenkomst voor de zaak der Nederlandsche Hervormden zoo noodlottig werd. e.) Berigten van verschillende geheime zendelingen, welke de Hertog van Alva in Duitschland en in Frankrijk onderhield. Deze stukken geven veel opheldering betreffende de gebeurtenissen in Frankrijk, in 1567 en 1568. f.) Verschiedene stukken betreffende de vredes-onderhandelingen ten tijde van Don Jan. g.) Stukken betreffende Gebhard, gehuwden Aartsbisschop van Keulen. Het Duitse volksverhaal stelt Gebhard voor als eenen man van de

uitstekendste geestvermogens, maar wien, ongelukkiglijk, de sterrekunstenaar en sterrewigchelaar Scotus in een' be-
tooverden spiegel het gelaat deed zien van eene vrouw,
wier schoonheid hem zoodanig bekoorde, dat hij er smoor-
lijk op verliefde. Deze liefde ging te ver. De vrouw in
den spiegel was eene Gravin van Mansfeld, geestelijke te
Gerritsheim. De broeders der Gravin noodzaakten den Aarts-
bisschop, de eer harer zuster door een huwelijk te herstellen.
Hij deed dit in Februarij 1583, na den 19 December 1582
tot de hervormde eerdienst overgegaan te zijn. Maar wel-
dra waren al de Katholijke Vorsten tegen hem in het har-
nas; het kapittel van Keulen verklaarde hem van zijn
bisdom en van zijn wereldlijk gezag vervallen, en de Beijer-
schen, van de eene zijde, van de andere het krijgsvolk van
Parma, drongen in zijne staten door. Hij verdedigde zich
met meer moed dan geluk; want weldra (in Januarij 1584)
verloor hij Bonn, de eenige sterke plaats die hem overbleef.
Het Spaansch-Nederlandsche krijgsvolk onderscheidde zich
inzonderheid in het gevecht bij Flockenburg (*Bourg*), maar
bezoedelde de overwinning door schandelijke buitensporighe-
den. Gebhard overleed te Straatsburg in 1601 (*). *h.*) Stuk-
ken betreffende de zaak van Blankenbeil. In 1594 deed
hij aan den Aartshertog Ernst het voorstel, dat hij hem,
voor eene aanzienlijke belooning, een geheim zou openba-
ren, door middel van hetwelk het Spaansche bewind bin-
nen den tijd van een jaar en weinige maanden de Noord-
Nederlandsche provinciën zou kunnen heroveren, en zich
voortdurend derzelve bezit verzekeren, door het opwerpen
eener vesting om Holland in bedwang te houden. Het ge-
lukte den man, het vertrouwen des Aartshertogs te winnen,

(*) De Belgische Berigtgever en de Commissie die zijn verslag
opnam schijnen in den waan te verkeeren, dat de bijzonderheden
betrekkelijk den Aartsbisschop Gebhard onbekend zijn. Na den
slag bij Flockenberg, trok hij met zijne vrouw naar Delft en vond
daar eene schuilplaats bij den Prins van Oranje. GERARD VAN
KLEINSORGEN heeft een levensberigt van hem gegeven, in het
Hoogd. gedrukt, te Munster in 1780.

en deze had zelfs de zwakheid, hem bij open brief de be-
looning toe te zeggen, welke hij eischte, ingeval door zijn
geheim de opstandelingen bedwongen wierden. Blankenbeil
verkreeg inderdaad, blijkens zijne nog voorhanden kwitantie,
van den goeden Aartshertog, eene kleinigheid van 300 kroo-
nen op rekening.

3. Uit het tijdvak van Albert en Isabella noemen wij
alleen: a) Een verhaal van het voorgevallene in de Neder-
landen, over de jaren 1601 tot 1605, bijzonder betrekke-
lijk het beleg van Ostende. b.) Briefwisseling van den
Keurvorst Maximiliaan van Beijeren, betreffende zijnen
veldtocht in Bohemen (1620), tegen den Paltsgraaf Frede-
rik, genoemd den *Winterkoning*. c.) Briefwisseling
der Keizers Rudolf II, Matthias en Ferdinand, met den
Aartshertog Albrecht, over de jaren 1597 tot 1621. Zij
is inzonderheid belangrijk, waar zij ons Ferdinand ver-
toont, in de moeilijkste omstandigheden, in oorlog met
al zijne erfstaten, door de opstandelingen van Hongarije en
Bohemen tot onder de muren van Weenen tergende ver-
volgd, maar eensklaps door de overwinning aan den Witten-
berg bij Praag gered, en dit alles, niet in een door par-
tijdigheid of dwaling gekleurd geschiedverhaal, maar in
brieven van den hoofdbeleider der gebeurtenissen zelve,
gerigt aan Maximiliaan van Beijeren, zijnen bondsbroeder
en trouwen vriend, die hem niet alleen met goeden raad,
maar ook met aanzienlijken onderstand in geld en met
de toezending van bekwame mannen, ondersteunde.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

- 19.) *Oudheden van het Gooregt en Groningen, ontleend uit den Giftbrief van Hendrik III. aan de St. Martenskerk van Utrecht, van den jare 1040. Door Prof. A. YPEIJ en Mr. H. O. FEITH. Te Groningen bij J. Römelingh. 1836. Gr. Oct. 351 Bladz.*

Bij den bedoelden brief begiftigde de Roomsche-Koning Henrik III. de S. Martenskerk te Utrecht met *tale predium quale uisi fuimus* — zegt de koning — *tenere in uilla Cruoninga nuncupata, in comitatu Trente situm, cum areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, campis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, uis, inuis, exitibus et redditibus quesitis et inquirendis, cum omni eiusdem comitatus strictione, monetis, theloniis, causis agendis et discutiendis, cum omnibus appendentiis et pertinentiis, que ad presens retineri videntur, aut quicquid in posterum ibi Deo adiuuante acquiri potuerit.* Deze brief is in zijn geheel uitgegeven, vroeger, door HEDA, in *Hist. Episc. Traj.*; door VAN HESINGA, in zijn *Staatsregt der Vereen. Nederlanden*, en door anderen; later en beter door Mr. B. K. DRIESSEN, in zijne *Momenta Groning. veteris aevi*, die daarenboven, achter het vierde stuk van dat werk, een allernaauwkeurigst *fac-simile* van het oorspronkelijke op 's Rijks Archief te 's Gravenhage voorhanden charter heeft doen plaatsen (*).

(*) Zonderling is hetgeen de Schrijvers ten aanzien van dit oorspronkelijk charter verzekeren, dat zij, namelijk, bij zeer naauwkeurige bezigtiging, zich volkomen overtuigd hebben, dat aan hetzelfde nooit een zegel heeft gehangen, en dat er ook geene sporen meer over zijn, dat ooit op den brief zelven een zegel gehecht is geweest, en zulks, niettegenstaande in een *vidimus* van 1531, bij

Zeer verschillend is, door vroegere en latere geleerden, over den inhoud van dezen giftbrief gedacht en geschreven. Het voorname punt van geschil bestaat, of bestond, daarin, of met deze gifte het wereldlijk gezag, de heerlijkheid, het regtsgebied, der stad Groningen aan de S. Martenskerk, en alzoo aan de Bisschoppen van Utrecht, al dan niet overgegaan zij; dienvolgens, of deze, van dien tijd af, als wettige Heeren van Groningen al dan niet te beschouwen zijn. De Heeren Y. en F., na, in eene *Inleiding*, bl. 1 — 36, de zeer uiteenlopende gevoelens van vroegere en latere schrijvers vermeld, vervolgens een' afdruk van het charter gegeven, en eindelijk eenige *aanmerkingen betrekkelijk tot het vormelijke van den Giftbrief* (het daarvoor geplaatste *chrismon*, de scheidingsteekens, het *monogramma* en het zegel) medegedeeld te hebben, begeven zich tot eene verklaring van den brief zelven, en wel, in de eerste plaats, bl. 37 — 193, van dat meest betwiste gedeelte van denzelfden, hetwelk eene omschrijving bevat van het goed, door Koning Henrik III. aan de kerk van Utrecht geschonken: *predium quale uisi fuimus tenere in uilla Cruoninga nuncupata, in comitatu Trente situm.*

Onder *praedium* verstaan de Schrijvers een eigendommelijk vrijheerlijk goed, *alodium*, het tegenovergestelde van een leengoed. » *Quale uisi fuimus tenero*” zegt de Koning, d. i. *hetgeen wij eigendommelijk hebben bezeten, waarvan wij als wettige eigenaars bekend zijn geweest.* — Onder *villa* kan men hier niet verstaan eene stad, een dorp of een vlek; het beteekent een *hoofdhof*, *curtis*, *havesate*; een gebouw of landhuis, soms versterkt, soms onberestigd, zoo als er vele door het gansche Rijk verspreid waren, en waarop de Vorst of zijn Burggraaf zijn verblijf hield, waar de inkomsten der daaronder behoorende *praedia* ontvangen werden en het gerigt werd gehouden over de hofhoorigen, bewoners dier *praedia*. De beteekenis van landelijk lust-

DRIESSEN, bl. 891, het zegel omstandig wordt beschreven, terwijl ook de laatste woorden van den giftbrief zijn: » *aurca nostre imaginis bulla iussimus insigniri.*”

huis had het woord reeds bij de Romeinen, en hier in Neder-Duitschland nog in de 11e eeuw. Ook in oorkonden van lateren tijd, tot in de 13e eeuw, wordt vaak de naam *villa* gegeven aan plaatsen, die nimmer als steden bekend waren, maar welke wij later als zeer geringe dorpen of gehuchten terugvinden (*).

(*) Het is niet te ontkennen, dat het woord *villa* meermalen in veel uitgebreideren zin moet genomen worden, zoodanig dat men 'er een grondeigendom onder te verstaan heeft van veel grooteren omvang, dan, ook door het meest uitgestrekte gebouw met deszelfs aanhoorigheden, beslagen zou kunnen worden. Wij beroepen ons hier vooral op het beroemde *Capitulare de Villis* van Karel den Grooten. De onder ons meest bekende uitgaaf is die van BALUZIUS in *Capitul. reg. Francorum*, t. I. p. 331-342; maar veel beter is die, welke onlangs, naar den in de Wolsenbottelsche boekerij aanwezigen *codex*, bezorgd is door G. H. PERTZ, in zijne prachtige uitgaaf van *Monumenta Germaniae historica*, t. I. p. 181-187. Onder vele andere bijzonderheden, welker herinnering door ons tegenwoordig doel niet gevorderd wordt, leert men uit dat belangrijk staatsstuk, dat eene koninklijke *villa* bestond in eene aanzienlijke uitgestrektheid, welke, naar de gelegenheid des gronds, in zich kon bevatten bouwland, weiden, hooiland, wijngaarden, bosschen, heiden, rivieren enz.; dat het opperbevel berustte bij eenen *judex*, die de onderhoorigen der *villa*, naar gelang van de zwaarte hunner misdrijven, met boeten, met slagen en zelfs met den dood, kon straffen, de vrije ingezetenen echter naar hunne landswetten moest oordeelen; dat de *villa* verdeeld was in verscheidene *curtes*, die door meijers beheerd werden en onder welke de *mansi* of hoeven, over de gansche uitgestrektheid der *villa* verspreid, zoodanig verdeeld waren, dat de bezitter van elken *mansus* wist, in welke *curtis* of hof hij de opbrengsten van zijn land moest afleveren; dat de bewoners dier *mansi* waren vrijlieden d. i. eigenhoorigen, terwijl, nevens deze, over de gansche uitgestrektheid der *villa*, maar misschien bepaaldelijk in of bij de *villa indominicata*, den hoofdhof, andere eigenhoorigen hunne woningen hadden, welke zich met verschillende handwerken, als het bewerken van edele en onedele metalen, van hout, van kleedingstoffen, met wijngaardenieren, met jagt, visch- en vogelvangst, met het bereiden van spijzen en drank-

Zoo was bepaaldelijk hier de *villa* het huis, waar, vroeger, een Graaf of ander koninklijk ambtenaar, nu, na 1040, een bisschoppelijk Prefect zetelde, de inkomsten van het *praedium* inzamelde en regt uitoefende over de bewoners.

ken, enz., ten behoeve van den heer der *villa*, bezig hielden; terwijl al deze eigenhoorigen te zamen onder den naam van *familia villae* begrepen werden. — Met deze omschrijving eener *villa*, uit het genoemde *Capitulare* ontleend, komt nagenoeg die overeen, welke gegeven wordt door RAEPSAET, in zijn *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des droits civils etc.*, t. I. p. 264-288, als mede de verklaring van DU CANGE, waar hij zegt, *in voce*: » Villas hodie non quomodo Latini praedia rustica, sed » complurium in agris mansionum vel aedium collectionem appellamus'', en het is in denzelfden zin, dat, gelijk de heer VAN SPAEN ergens in zijne *Inleid. tot de Gesch. van Gelderland* te regt aanmerkt, de gansche Veluwe oudtijds eene *villa* was van den Graaf van Gelre, over welke een aantal hoven of *curtes*, van welke de aanwezige tijsboeken de namen nog heden kenbaar maken, verspreid lagen, terwijl de ingezetenen die vrijlieden of eigenhoorigen waren, met de *mansi*, waarvan zij bezitters waren, elk onder eene bijzondere *curtis* behoorden, waar zij, vroeger, hunne vruchten, hunne herfst- en meibeden, hun vrij- en voogdgeld, hunne rookhoenders enz., later, gevrijd zijnde, hunne tijs en keurmeede kwamen betalen, gelijk de registers dier Heerengoederen en die der acten van overdracht of oprukking nog heden ten dage getuigen. Zie ook SCHRASSERT, *Codex Gelro-Zutphanicus*, bl. 218 en volgg. en bij de *Stucken*, bl. 196 en volgg. Hiermede komt almede overeen de omschrijving eener *villa*, zoo als die gevonden wordt (in een charter van 1257, uitgeg. bij BONDAM, *Charterb.*, bl. 526 en 527, als bestaande, namelijk, *in jurisdictione, in aquis, pascuis, piscariis, nemoribus, agris cultis et incultis*; en een aantal andere oorkonden, bij denzelfden Schrijver geboekt, toonen genoegzaam aan, dat eene *villa*, althans in Gelderland en de omgelegene gewesten, meer was dan een landelijk huis, hoe groot men zich dat ook voorstelle, dat er een aanzienlijk eigendom met land en eigenhoorigen door bedoeld werd. — Intusschen moeten wij den geëerden Schrijvers toestemmen, dat het woord *villa* ook vaak in de door hen voorgestane en hier toegepaste beteekenis voorkomt.

Oude schrijvers, b. v. MEXCO, bij MATTH.; *Anal.*, over de oude Groningsche zaken sprekende, onderscheiden telkens de *villa Groningae* van *Groninga* of *civitas Groningae*. Het is zoo: aan die *villa* was de stad hare opkomst en haren naam verschuldigd, in zoo ver die namelijk met huizen ombouwd werd en deze allengs tot een vlek aangroeiden, tot dat alles te zamen met muren en poorten bevestigd werd; op dezelfde wijs ontstonden vele andere steden binnen en buiten de Nederlanden. In welken tijd dit hier voorviel en in welk jaar Groningen het eerst stedelijke regten verkreeg, is onzeker. Zeker is zij, wier koophandel reeds in de 11e eeuw bloeide, eene der oudste Nederl. steden. In 1255 werd er een vaste regeringsvorm ingevoerd, uit vier Raadsmannen en twaalf oldermannen bestaande. Vóór de 13e eeuw had de stad reeds den omvang van dat gedeelte, hetwelk thans als de oude stad bekend is; in het midden der 14e eeuw was haar omtrek aanmerkelijk uitgebreid. In de 12e en 13e eeuw dreef zij aanzienlijken handel op de Oostzee, op Vlaanderen en op Engeland, en trad waarschijnlijk vóór 1284 in de Hanse. Vooral werd de stad, ten gevolge van de toegenomen welvaart, bloei, rijkdom en magt, in de vijftiende eeuw merkelyk vergroot en met nieuwe muren bevestigd. — Gedurende dat gansche tijdsverloop intusschen had de stad Groningen de onafhankelijkheid behouden, welke zij vroeger onder de Koningen en Keizers had bezeten, zonder tot Friesland of tot Drenthe te behooften, terwijl de bisschoppelyke Stedhouder alleen het bewind voerde over het *praedium*, zonder eenig burgerlyk bestuur over de stad uit te oefenen. Dat vroegere

Inzonderheid schijnt uit twee, ook in het werk aangevoerde, oorkonden van de jaren 1210 en 1211, uitgegeven bij DRIESSEN, bl. 242 en 541, te blijken, dat het, onder anderen in Drenthe en in Hunsingo, niet ongewoon was, een aanzienlijk heeren-landhuis, ridderhofstad of havesate met den naam van *villa* te bestempelen, en zóó behoeft men dan, naar ons oordeel, ook geene zwaarigheid te maken, om mede op de *villa Cruoninga* deze laatste beteekenis toe te passen.

schrijvers, inzonderheid VAN IDSINGA, het tegendeel beweerden, had deels in partijdigheid ten voordeele van de Utrechtsche Bisschoppen zijnen grond, deels ook dáárin, dat zij het onderscheid tusschen de *villa* en de *civitas* niet in het oog hielden; maar dat de stad haar eigen, van de Utrechtsche kerk onafhankelijk, rechtsgebied had, blijkt ten volle uit een verschil, in 1283 over de jurisdictie van Selwert gerezen, en ten gevolge waarvan die heerlijkheid met het *praedium*, het Gooregt, vereenigd is geworden.

Maar is nu, met dat *praedium*, ook die *villa Cruonin-ga* aan de Utrechtsche kerk geschonken? — »Ja» zeggen de Schrijvers, »tenzij men onder de *villa* ook de stad mede wilde verstaan hebben.» VAN IDSINGA meende dit laatste te moeten opmaken uit een opschrift boven een oud afschrift van den giftbrief gelezen wordende; maar op oordeelkundige gronden, die door niemand, welke geen vreemdeling is in de behandeling van oude *diplomata*, weersproken zullen worden, wederleggen de Schrijvers zijne meening. De *villa*, het huis waar de *praefectus* zetelde en uit hetwelk het *praedium* beheerd werd, lag in het oostelijke, het oudste en digst bebouwde gedeelte der stad. Later stond daar het huis der Broeders van het gemeene leven; in Alva's tijd woonde er de Bisschop; daarna was er het Stadhouders- of Prinsen-hof. De naam der naaste straat, *Kattenhage* of *Katershage*, draagt er nog getuigenis van, als zamengesteld uit *kater* i. q. *hofmeester*, *oeconomus*, en *hage* of *huis* (*).

(*) Terwijl dit afgedrukt wordt, komt ons onder het oog de *Groninger Volks-Almanak voor 1838*. Behalve andere voor de plaatselijke geschiedenis niet onbelangrijke bijdragen, bevat dat jaarboekje eene geschiedenis van het *Huis of Hof Groningen*, thans het *militaire lands Ziekenhuis*, door Dr. G. ACKER STRATINGH, opgehelderd door eene afbeelding van dat gebouw in zijnen tegenwoordigen toestand en door twee uittreksels uit grondteekeningen der stad Groningen van de jaren 1616 en 1651. De Schrijver heeft daarbij grootendeels van den voorarbeid der heeren DRIESSEN, YPEIJ en FEITH gebruik gemaakt, maar verklaart tevens, door het

Waar lag het *praedium*, het onderwerp van den giftbrief? — De geleerde *Datesset* dacht, dat het één der graafschappen was, waarin oudtijds Drenthe, als *pagus*, zou verdeeld geweest zijn. Maar in onderscheidene charters, hier aangehaald, ook van vóór 1040, vindt men Drenthe, in zijn geheel beschouwd, niet *pagus*, maar *comitatus Trente* of *de Thrente*, genoemd. De Schrijvers weiden hier uit over den aard der grafelijke bediening (*), en toonen vervolgens aan, uit onderscheidene giftbrieven, inzonderheid van 1042 en 1046, hoe, van tijd tot tijd, het grootste deel des graafschaps van Drenthe aan de Bisschoppen van Utrecht was overgegaan, zonder dat men echter daarnit mag besluiten, dat de stad *Groningen*, schoon waarschijnlijk oorspronkelijk op Drenthschen bodem gebouwd, bij eene dier gelegenheden onder de oppervoogdij van de Utrechtsche kerk gekomen zij. Het daaraan in 1040 geschonken *praedium* was het naderhand zoogenaamde *Drentherwolde*, later onder den naam van *Gho- en Woldregt*, thans onder dien van

betoog der beide laatstgenoemde heeren, geenszins van zijn gevoelen, dat de Bisschoppen van Utrecht, met den giftbrief van 1040, wel niet de stad *Groningen* in eigendom, maar toch het grafelijk of regterlijk bewind en de verdere heerlijke regten, *over haar*, zoo *wel als over het Gooregt*, verkregen hebben, teruggebracht te zijn.

(*) De Schrijvers verzekeren hier, bl. 134 en 135, ook op het gezag van *BILDERDIJK*, in zijne *Gesch. des Vaderlands*, d. I. bl. 109, dat men, in het eerste vierde gedeelte der 11e eeuw, een graafschap reeds niet meer naar den Graaf, die er het bestuur over had, maar naar het landschap, waarover het zich uitstreckte, begon te noemen. Het is zoo: maar wij meenen hierbij te mogen doen opmerken, dat deze stelling niet onbepaald kan aangenomen worden. Behalve andere voorbeelden uit lateren tijd, dan de aanvang der 11e eeuw, welke van de benoeming der graafschappen, naar den Graaf, die er het bewind over voerde, zouden kunnen getuigen, verwijzen wij alleen, op een *comitatus Weccelonis* in 1049, een *comitatus Berenhardi* en *Gerhardi* in 1053, een *comitatus Diederici* in 1076, een *comitatus Gerhardi* in 1083 en 1085, in *BONDAMS Charterb.*, bl. 125, 128, 129, 142, 147 en 149, voorkomende.

Gooregt bekend; een eigenlijk *alodium* met *agri* en *mans*, in de middeleeuwsche beteekenis der woorden; eene landstreek, met dertien gehuchten of buurschappen, van welke, in later' tijd, zeven als kerkdorpen meer bekend zijn geworden. De tongval der ingezetenen van deze streek is merkbaar onderscheiden van die der Ommelanders, maar meer overeenkomstig met die in Drenthe, en in het geheele Gooregt ontmoet men bijna nergens de oude Friesche mannen en vrouwen eigennamen.

Onzekeer is het, wanneer het Gooregt van Drenthe is afgescheiden; denkelyk na de gifte van 1040 en ten gevolge van dezelve. Eerst later is de stad *Groningen* in meer bijzondere aanraking met het Gooregt gekomen. Het geslacht, namelijk, der Heeren van Groenenberg, die van den aanvang af bisschoppelyke Stadhouders van het Gooregt waren geweest, was in 't midden der 14e eeuw uitgestorven, en hunne waardigheid op de Heeren van Selwert overgegaan. Dit, en het, weinige jaren daarna, gevolgd huwelyk der eenige erf-dochter van Selwert met Herman van Koeverden, gaf aanleiding, dat, in 1371, de hooge en lage heerlijkheid *te Groningen* — zoo als men het noemde — en te Selwert, met Wolde en Gho, door het Kapittel aan die van Koeverden verpacht, maar later, te weten in 1392, *aan de stad Groningen zelve* in honderdjarige pacht uitgedaan werd. Maar één jaar daarna besteeg de woelzieke en heerschzuchtige Frederik van Blankenheim den Utrechtschen bisschopsstoel. Deze wist niet alleen, in 1399, onder begunstiging der toen met de meeste hevigheid brandende binnenlandsche twisten, der stad Groningen de *erkenntenis* af te dwingen, »zoo tegen wil en dank, als tegen de historische waarheid aan», dat zij *menige honderd jaren gestaan had in de hand der kerke van Utrecht*, en de *belofte*, van geen anderen heer dan den Bisschop te huldigen; maar, door eene samenknopping van list en geweld, gelukte het Frederik zelfs, de stad, eerst tot teruggave der aan haar verpachte heerlijkheid van Gho en Wolde, of het Gooregt, daarna tot geheele *erkenntenis* van het bisschoppelyk regtsgezag *over de stad binnen en buiten de muren* te

noodzaken; ja, in 1419 waren die van Groningen, aan de eene zijde, door de steeds heviger wordende binnenlandsche oorlogen, aan de andere, door de oorlogstoerusting van Frederik van Blankenheim, zoodanig in het naauw gebragt, dat zij zich vernederen moesten, om den Bisschop als hunnen regten landsheer te huldigen. »De stad werd toen» zeggen de Schrijvers, »aan den Bisschop ja onderhoorig, doch alleen *facto*, en geenszins *jure*», en zij gaan voort, met dit uit de oude oorkonden en uit den vroegsten regeringsvorm van Groningen aan te wijzen, terwijl zij verder, de geschiedenis der stad en bepaaldelijk van hare betrekking op het Gooregt vervolgende, aantoonen, hoe, terwijl het aanzien en de invloed der Bisschoppen verminderde, zij allengs weder in magt toegenomen is, eindelijk, in 1536, door Keizer Karel V. in het bezit van haar regtsgebied over het Gooregt hersteld is geworden. — Met het belooft (ontleend, deels uit den aard der zaak, deels uit de ligging der *villa*, maar vooral uit de volkstaal en het hier ongebruikelijke der Friesche geslachtsnamen), dat die *villa* met de naderhand daar om heen gebouwde huizen, even als het Gooregt, oorspronkelijk behoort heeft, niet tot den Frieschen, maar tot den Drenthschen bodem, wordt de verklaring van het eerste gedeelte van den giftbrief besloten.

Het was niet alleen in voorgaande eeuwen, dat het voor Groningens geschiedenis en ondheden zoo belangrijke charter voor verschillende verklaringen vatbaar gerekend, en op onderscheidene wijzen uitgelegd werd. Ook ná de openbaarmaking van het werk der Heeren Y. en F., is hunne meening, bijzonder ten aanzien van het eerste gedeelte, betwist geworden. De Hoogleeraar Mr. B. H. LULOFS, namelijk, plaatste in het *Mengelwerk der Groninger Courant* van den 8 April 1836, No. 29, *eenige zedige bedenkingen* op het vóór ons liggende werk. Zijn hooggel. verklaart, niet te begrijpen, hoe, van den eenen kant, de Schrijvers aannemen kunnen, dat Groningen ondtijds tot Drentho behoort heeft, en, van den anderen kant, dat evenwel de Bisschoppen van Utrecht nimmer regtens eenig wereldlijk gezag over die stad gehad hebben; en vermeent, dat men,

het eerste beweerende, verplicht is, ook het laatste, t. w. het wereldlijk gezag, ten minste in de vroegste tijden, aan te nemen, naardien de Bisschoppen van Utrecht, blijkens ontwijfelbaar echte oorkonden van 1024 en 1046, tot Graven van Drenthe namens het Duitsche Rijk benoemd zijn geworden, en hun Burggraaf, Stedehouder of Prefect, zeer vermoedelijk, namens den Bisschop, ook over de stad eenig grafelijk bewind zal gevoerd hebben. De Hooggeleeraar houdt het alzoo daarvoor, dat de grondslag van het wereldlijk gezag der kerk van Utrecht over Groningen, niet uit den giftbrief van 1040 behoeft afgeleid te worden, maar veeleer berust op de grafelijke waardigheid in het algemeen, waarmede de Bisschoppen over Drenthe bekleed zijn geweest. — In het *Mengelw. der Groninger Courant* van den 19 en den 22 April daaraan volgende hebben de Heeren Y. en F. op deze bedenkingen geantwoord, en nader de gronden ontwikkeld, op welke zij stellen, 1.) dat Groningen op Drenthschen bodem ligt; 2.) dat zij van oudsher eene onafhankelijke, vrije Rijkstad is geweest. Maar de Heer LULOFS verklaarde in dezelfde Courant van den 26 April 1836, No. 34, met de gegeven oplossing niet voldaan te zijn, en voert wijders, tegen de geëerde Schrijvers, de gronden aan, op welke hij meent, dat de Bisschoppen niet alleen *vrije Heeren*, maar ook *Graven* van Drenthe, genoemd mogten worden. Zijn hooggel. aarzelt intusschen niet, met de Heeren Y. en F. te erkennen: »Duister en twijfelachtig zal de zaak wel altoos blijven.” — Wij konden ons niet weerhouden, onze lezers ook met deze geschriften bekend te maken, deels, als niet onbelangrijke bijlagen tot het werk zelf, welks aankondiging en ontleding wij ons voorstelden, deels, als eene zeldzame en hoogst verblijdende proeve van eenen pennestrijd, met blijkbaar doel, om, zoo mogelijk, der waarheid nader te komen, tusschen mannen, door schrander doorzicht en diepe geleerdheid uitmuntende, zonder schadelijke scherts, met de meeste bezadigdheid en op de beschaafdsten wijze gevoerd.

Met het *tweede gedeelte*, bl. 194-312, kunnen wij korter zijn. Men vindt hier *vooreerst* de verklaring der

woorden, waarmede de bijzondere deelen van het *praedium* in den giftbrief uitgedrukt zijn; dus van de woorden: *areae*, *aedificia*, *mancipia*, *agri culti et inculti*, *prata*, *campi*, *pascua*, *aquae aquarumve decursus*, *piscationes*, *viae*, *inviae*, *exitus et reditus quaesiti et inquirendi*. De vertaling, door vroegere schrijvers aan elk van deze woorden gegeven, wordt ter toetse gebragt en het gevoelen der Heeren Y. en F. aangaande derzelver ware beteekenis op etymologische en historische gronden gevestigd. Daarna wordt aangetoond, welke de in- en opkomsten waren, die, van wege de opgenoemde voorwerpen, werden ingevorderd, en op welke wijze die invordering plaats had. Van de *areae* werd *weergeld*, van ieder *aedificium* een *rookpenpenning*, van de *mancipia* (*) werd *hoofdgeld*, van de *bouwlanden* het *schultmolt*, *schultmudden* enz. (†), alles te zamen, in de oude rekeningen, onder den naam van *taselgoederen* bekend, ingevorderd. — Verder komen de *hooge regalia*, bij den zelfden giftbrief aan het *praedium*

(*) Al te onbepaald, naar het ons voorkomt, stellen de Schrijvers, bl. 203, de *mancipia* in den zelfden rang met de *liti*. Wij meenen, dat *mancipia* dezelfde waren, die elders *adscriptitii* ook *glebae addicti*, hier (in Gelderland) *volschuldige eigenhoorigen*, of *vrij*- d. i. *eigen-lieden*, genoemd werden, en wier toestand weinig van dien der *servi* verschilde, terwijl de *liti*, *lati*, *litones*, minder dienstbaar waren, als zijnde uit de *eigenhoorigheid* ontslagen en *vrij ten aanzien hunner goederen*, welke zij als *tijnsgoederen*, of als *vrije hofhoorige goederen*, bezaten. In eene bepaalde beteekenis werden zij ook *malmannen* genoemd. Men zie de aant. van den geleerden BONDAM, a. w. bl. 504 en 511; en de daar aangehaalde Schrijvers; ook RAEPSAET, *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des droits civils etc.*, t. II. p. 129-135. De groote *KLUIT* was mede van dit gevoelen. Zie *Gesch. der Holl. Staatsregering*, deel IV. bl. 73.

(†) Eene bedenking, door de Schrijvers op bl. 221 geopperd, geeft ons aanleiding, om hier te berigten, dat de vaste of zoogenoemde staande renten, uit huizen of landerijen betaald wordende, in Gelderland onder den blooten naam van *uitgangen* algemeen bekend zijn.

gehecht, in aanmerking. Het werd, namelijk, zoo als wij zagen, geschonken *cum omni eiusdem comitatus strictione*, d. i. de hooge regterlijke magt in halszaken, *cum mone-tis*, het regt om munt te slaan, *theloniis*, om tollen te heffen, *causis agendis et discutiendis*, de regtsoefening in burgerlijke zaken, enz. — *Eindelyk*: de in- en opkomsten van het *praedium* moesten gebruikt worden, om daaruit jaarlijks *dertig karraden* wijns aan de broeders van het Utrechtsche Domkapittel te bezorgen, terwijl het overige, door den Proost, ten voordeele van hetzelfde Kapittel be-steed moest worden. Het woord *karradae* heeft meermalen tot geleerde nasporingen aanleiding gegeven; onze Schrijvers verstaan er wagenlasten of karvrachten door, waarvan ieder inhield $892\frac{1}{2}$ Nederl. kannen.

Ons bestek gedooft niet, dat wij de Schrijvers in de verklaring der aangevoerde woorden op den voet volgen. Vooral zouden wij het gaarnedoen, waar zij, met even veel geleerdheid als vernuft, hunne denkbeelden *outwikkelen* ten aanzien van het woord *strictio*, verwant met *stran-gulare*, ons *strengen*, van waar *strang* d. i. *strop*, zoodat *districtus*, *omnis regalis districtus* i. q. *districtio*, met *bannus regius*, hooge regterlijke magt in halszaken, ver-wisseld wordt, en bij hunne belangrijke uitweidingen over tollen, over wisselbanken, over ouden wijnhandel enz. Maar liever, dan, door een dor en allezins onvolledig uit-treksel, onzen lezers een altoos flauw denkbeeld te geven van den rijkdom van zaken, in deze bladeren verspreid, willen wij hen tot de geleerde nasporingen, daarin vervat, zelve verwijzen. Het is zoo: zij, voor welke het onderzoek van oude charters geene vreemde bezigheid is, zullen niet in alles met de Schrijvers eenstemmig denken, noch onvoor-waardelijk derzelver vooronderstellingen en vermoedens dec-len. Dit belet nogtans niet, dat men hier een' schat zal vinden van belangrijke opmerkingen, wenken, inlichtingen, tevens een voorbeeld van een ijverig opsporen en naauw-gezet gebruik maken van min en meer verwijderde bronnen, en dat zij, die zich, in andere vaderlandsche gewesten, eene grondige beoefening der daár voorhanden oude oorkonden

ten doel stellen, hier overvloedige stof zullen vinden tot het opmerken beiden van verschil en overeenkomst, tusschen instellingen, op onderscheidene plaatsen, onder andere of ook dezelfde namen, meer of min gewijzigd aangetroffen wordende, opmerkingen, welke niet anders dan tot uitbreiding der kennis van voorouderlijke staatsinrigting, zeden en gebruiken; en alzoo tot opbouwning der algemeene vaderlandsche geschiedenis, strekken kunnen.

Aan het werk is, bl. 313 — 342, onder het opschrift van *Iets over het Muntregt der stad Groningen*, door *N. OUDEMANN*, *Med. Dr. te Groningen*, eene belangrijke bijlage toegevoegd. De Heer O. betoogt daarin, tot nadere opheldering van het deswege door de Heeren Y. en F. aangevoerde, dat Groningen ten allen tijde het muntregt heeft bezeten en uitgeoefend, zonder dat, of het Sticht, of de Bisschoppen van Utrecht, daaraan eenig deel gehad hebben, zijn betoog hoofdzakelijk ontleenende: 1.) uit de voorhandene Groningsche muntbrieven, door de stad op eigen gezag uitgevaardigd; 2.) uit hare steeds erkende bevoegdheid, om de waarde der gangbare muntstukken te bepalen; 3.) uit de overeenkomsten aangaande het muntwezen met andere steden en naburige vorsten, door haar eigenmagtig aangegaan; 4.) uit eene uitdrukkelijke erkenenis van Keizer Frederik III.; 5.) uit het uitsluitend gebruik van het Groningsche wapen op de in die stad gemunte stukken, en zulks, terwijl de Utrechtsche Bisschoppen zich nimmer aangematigd hebben, op hunne munten het wapen van Groningen te doen stampelen (*).

(*) De heer O. beweert — en, naar ons voorkomt, te regt — dat zekere goudgulden, door sommigen aan Fred. van Blankenheim, toegekend, van Frederik van Baden afkomstig is, en dat het wapenschild, daarop voorkomende en door sommigen voor dat van Groningen aangezien, geenszins daarvoor is te houden; maar min naauwkeurig drukt de geleerde Schrijver zich uit, wanneer hij verzekert, dat de leeuw in het wapenschild der Heeren van Blankenheim een tornooikraag of lambel moest hebben, omdat zij die heerlijkheid niet eigendommelijk bezaten, maar dat goed slechts in

VAN EERDE, WESTENDORP, YPEIJ — mannen, wier groottige geleerdheid en onverdoofbare ijver in het ophelderen van gewestelijke of algemeene vaderlandsche geschiedenis hunnen naam zal doen leven, zoo lang nog echte wetenschap zich aan liefde tot den geboortegrond paart, zijn in minder dan één jaar tijds (10 Nov. 1835 tot 5 Julij 1836) aan hunnen gewigtigen werkkring ontrukt; — met dies te meer

leen hadden. Het is toch bekend, dat leenmanschap geene verandering in het wapen maakte, maar dat, *in het algemeen*, de *lambel* aan het wapenschild der *zonen* werd toegevoegd, zoo lang de vader nog in leven was en zij zelve de regering niet hadden aanvaard, en dat ook *jongere zonen* of *leden van een' jongeren tak* die met hun wapen verbonden, om hetzelfde van het wapen des ouderen broeders, of van dat der leden des ouderen taks, die in het erfgoed opgevolgd waren, te onderscheiden. Zoo voerde ook Eduard van Gelre den Gelderschen leeuw *met eene lambel*, zoo lang hij nog zijnen broeder Reinald voor Hertog erkende, maar nam de lambel uit zijn wapenschild weg, zoodra hij zelf de regering aanvaard had. Zie mijne *Gedenkw.*, deel II. bl. 53, 150 en 610. Meer diergelijke voorbeelden, uit de wapens van Gulik en van Heinsberg ontleend, vindt men bij KREMER, *Akad. Beiträge*, B. I. S. 109, 110, 113, 125, 126 en op andere plaatsen. De geleerde KREMER verzekert, t. a. pl. bl. 125: »Ueber den »Blankenheimischen Löwen gehet in allen Siegeln, welche ich von »den Blankenheimischen Herren in den Jahren 1343, 1365, 1367 »und 1382 angetroffen habe, ein Turnierkragen.“ — De goudgulden van Reinoud, Hertog van Gelre en Gulik, kan zeer wel geslagen zijn vóór den tijd, op welken hij door den Roomsche-Koning in persoon de beleening ontving (niet in de lente, maar den 8 November, desjaars 1414); want, volgens den daarvan voorhanden oorspronkelijken brief, *ordineerde* hij, reeds den 14 Maart 1402, *eyne munte, die gaen sal alle onse lande van Gelre doer, van golde ende van siluer, als hier na bescreuen steet.* — *Dat is te weten eynen Rijnnschen gulden, die halden sal twe ende twintich kraet ende cyn greyn*, enz. — De geachte Schrijver houde ons deze opmerkingen, of liever bijvoegselen, ten goede: de grondslagen van zijn betoog worden er hoegenaamd niet door verwrikt en de uitkomst blijft dezelfde.

belangstelling ziet de vriend van vaderland en vaderlandsche letteren met den naam des laatstgenoemden, in dezen zinnen jongsten wetenschappelijken arbeid, den naam vereenigd van eenen geleerde, die, toegerust met al de uitgebreidheid van kennis, welke tot het onderzoek en de verklaring der oorkonden uit verwijderde eeuwen gevorderd wordt, geplaatst is aan eene rijke en nog schaarsgebruikte bron van kennis der oude gesteldheid van een gewichtig deel onzes vaderlands, en die gewis, schoon dien ouderen lettervriend en deszelfs grijze ervaring missende, niet zal nalaten, voort te gaan, met het ontginnen van een veld, dat wel noesten arbeid vordert, maar daarop ook den bouwer met eenen oogst van wetenschap beloont, uit welks rijkdom zich nog de verste nakomelingschap mag verzaden.

I. A. N.

20.) »Graaf Floris V. uit echte bronnen voorgesteld»: zóó luidde eene prijsvraag, door de Tweede Klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut, voor de derde maal den 1 September 1830, uitgeschreven, en in hare zitting van den 1 Augustus 1833 wees zij haren gouden eerprijs toe aan de Verhandeling, door den heer DIRK GROEBE ter beantwoording dier vraag ingezonden. Eerst in 1836 is die Verhandeling in het licht gekomen, uitmakende het zesden deels eerste stuk van de *Verhandelingen der Tweede Klasse* enz., te Amsterdam, bij Ipenbuur en van Seldam, in Quarto, 135 bladz. Drie jaren vroeger, namelijk in hetzelfde jaar, waarin die bekrooning van den heer GROEBE plaats vond, is ook het tweede deel van BILDERDIJKS *Gesch. des Vaderlands* in het licht gekomen, hetwelk, over de jaren 923 tot 1299 loopende, mede den leeftijd van Graaf Floris in zich sluit. De vergelijking der beide alzoo nagenoeg gelijktijdig ter uitgave gereed geworden geschriften levert eene nieuwe proeve op van het uiteen loopende der wijze van beschouwing, welke steeds bij de Schrijvers, die het leven van Graaf Floris V. geboekt hebben, ten aanzien der voornaamste gebeurtenissen plaats vond. Dit verschil der Schrijvers komt niet alleen voort uit het verschillend

standpunt, hetwelk ieder voor zich zelve koos, of uit het meer of min juiste der op wél of kwalijk gestaafde daadzaken gegronde oordeelvellingen, redeneringen, gevolgtrekkingen; maar ook, en wel voornamelijk, uit het onzekere en onbepaalde dier daadzaken zelve, uit het verschil der tijdsopgave van sommige belangrijke gebeurtenissen, uit de twijfelingen, welke ten aanzien van het regt verstand, en zelfs van de echtheid, van een aantal der in den leeftijd van Floris geplaatste oorkonden, bestaan. Het eerste mag, grootendeels althans, als een gevolg van het laatste aangemerkt worden, zoodanig, dat, zoolang dit onzekere en onbepaalde der daadzaken niet weggenomen, deze tijdrekenkundige opgaven niet gestaafd en geregeld, deze twijfelingen ten aanzien der echtheid en van den zin der bedoelde oorkonden niet verwijderd zijn; zoolang ook die oordeelvellingen, redeneringen, en gevolgtrekkingen, op onzekeren grondslag gevestigd, ligt wankelbaar en uiteenlopende blijven zullen. En daar nu, sedert de nasporingen van den geleerden **KLUIT**, geene oorkonden uit het bedoelde tijdvak aan het licht zijn gekomen, welke, óf tot hiertoe ten eenemale onbekend waren, óf door welke de betwijfelde echtheid der bekende gehandhaafd is geworden; daar alzoo, én **BILDERDIJK** én **GROEBE** zich alleen van bekende en voor allen gemakkelijk toegankelijke bronnen hebben kunnen bedienen; zoo kan men zich niet verwonderen, wanneer men, bij de vergelijking van beider geschiedverhaal, én met elkander, én met vroegere schrijvers, ten aanzien van onderscheidene punten, een aanmerkelijk verschil in de wijze van beschouwing en van voordragt waarneemt.

Het zou onzen lezers niet behagen, zoo wij van de bondige en doorwrochte verhandeling des heeren **G.** (die, in zijne *Inleiding* duidelijk te kennen geeft, het moeilijke der voorgestelde taak, in het bewandelen van een' onfeilbaren en zekeren middenweg tusschen zoo velerlei uiteenlopende opvattingen, duidelijk te gevoelen) een dor uittreksel mededeelden. Liever willen wij daarom uit dezelve enkele betwiste punten opvatten, en kortelijk de bijzondere wijze van des Schrijvers beschouwing dien aangaande opgeven.

Floris V. werd geboren in het jaar 1254, namelijk op den tijd, dat zijn vader, Koning Willem, voor Valenciennes lag, en dit beleg had plaats, niet (volgens MEERMAN) in September, maar vóór Mei, welligt in Februarij, van het genoemde jaar.

Floris werd gesteld onder de voogdij van zijnen oom, Floris den Voogd. Deze sloot in 1256 het bekende verdrag tot bijlegging der sinds lang bestaande geschillen met Margareta Gravin van Vlaanderen. Men weet, hoe verschillend hierover geoordeeld is. De Schrijvers der *Bijv. en Aanm. op WAGENAAR* noemen het volkomen overeenstemmende met de wetten en gewoonten van die tijden; BILDERDIJK beschuldigt Floris, wegens het aangaan van dit verdrag, van *trouweloosheid* jegens zijnen pupil, wien hij, alzoo handelende, *gruwelijk beroofde, opofferde en plonderde*; GROBBE, na de aanleiding tot het bedoelde verdrag van af den tijd van het huwelijk van Margareta opgehaald te hebben, tracht de voornaamste bedenkingen, welke tegen hetzelfde ingebracht zijn, te wederleggen; vindt, in het daarbij ontworpen drielidig huwelijk, een blijk der doorzigtigheid, welke den voogd van den jongen vorst eigen was; voegt zich, ten aanzien der bedenking omtrent de omschrijving van Zeeland, zoo als dat onder het oppergebied van Vlaanderen komen zoude, bij het gevoelen van den geleerden DE JONGE, in zijne *Levensschets van Floris voogd van Holland* in 't breede ontwikkeld, en noemt dit verdrag *eene der eerste en weldadige vruchten, welke men aan des voogds onvermoeide zorgen tot 's lands welzijn verschuldigd was.*

Na den dood van Floris den Voogd kwam de jonge vorst onder de voogdij van zijne moei Aleide. Zeer verschillend is het gevoelen der Schrijvers, over het regt, waarmede zij die voogdij aanvaardde, en over den invloed, welken zij, ook nadat de slag bij Voornoutsee den 22 Januarij 1263 ten haren nadeele uitgevallen was, en zij, dien ten gevolge, de voogdij in andere handen moest laten, op den jongen Floris, en, nog later, op zijne regeringsdaden en op de woelingen der edelen tegen het vor-

stelijk gezag, uitoefende. — Zij nam *regtens de voogdij* (lees: *voogdij*) op, zegt G.; hij voegt er bij, dat de edelen, waarvan velen zich zelve daartoe gerechtigd waanden, zich met kracht tegen haar bestuur verzetteden, en neemt uit MELIS STONE aanleiding, om het als waarschijnlijk te stellen, dat de zucht tot vermeerdering van rijkdommen en bezittingen de edelen zal aangespoord hebben, om elkander onderling de voogdij te betwisten. Ten gevolge daarvan noemt de S. het een *wijs besluit*, dat Aleide zich, in den Hertog van Braband, eenen medehelper toevoegde. Deze handeling wordt door BILDERDIJK even *eigenwillig* geheten, als die, waarmede zij zich de voogdij zelve aanmatigde. — Ook nadat haar de voogdij en de inkomsten daarvan ontnomen waren, hield zij den jongen Floris onder hare hoede; zij getroostte zich daardoor zelfs, dat de Graaf van Gelre de hand sloeg aan haar huwelijksgoed, en, zacht en goedertieren van aard, kon het niet anders, of haar invloed op de regering moest van een' uitgestreken aard worden. — BILDERDIJK schrijft het toe aan *kinderlijke zwakheid voor eene oude Gouvernante*, dat Floris aan de *doortrapte* Aleide zoo veel gezags liet, tot dat hem eindelijk de oogen geopend werden, en hij haar, die inmiddels de Zeeuwsche edelen ten zijnen nadeele aan zich had weten te verbinden, en zijne krijgsachtige en ridderlijke inborst uit al haar magt had tegengegaan, met hare kinderen uit Holland en Zeeland liet vertrekken. G. erkent mede, dat Aleide en de haren zich te veel gezags hebben aangematigd en hunnen invloed misbruikt, maar meent tevens, dat het bevel, door Floris aan Aleide gegeven, om zich te verwijderen, den Graaf, *wellicht niet geheel ten onregte, is misduid geworden door de gemeente, die ook in haar eene beschermster vereerde.*

De Schrijvers der *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR houden den brief van den 10 Julij 1266, door Floris als Graaf van Holland bezegeld, geenszins voor een bewijs, dat hij toen reeds zelf de regering in handen nam, want zij stellen de geboorte van Floris in of omtrent September 1254, zoodat hij in Julij 1266 zijn twaalfde jaar nog niet

bereikt had. G. plaatst zijne geboorte (zoo als wij vroeger zagen) in den aanvang van 1254 en besluit alzoo daaruit, in overeenstemming met de aangevoerde en andere brieven, dat hij in den aanvang van 1266 den ouderdom, voor de meerderjarigheid der leenen bepaald, gehad en reeds in het eerste vierde deel van dat jaar de teugels van het bewind zelf gevoerd moet hebben. De S. staat daarbij nogtans het denkbeeld voor, dat de jonge Graaf, tot zijn achttiende jaar, onder eene *gewijzigde voogdij*, welke dan, na het vertrek van Graaf Otto van Gelre, door Nicolaas van Cats zou gevoerd zijn, gebleven zij.

Onder de punten in het leven van Floris V, welke met de meeste zwarigheden gedrukt zijn, is de tijdsbepaling van zijn huwelijk met Beatrix, dochter van Guy Graaf van Vlaanderen. Men weet, dat het een gevolg was van het vroeger vermelde verdrag van 1256. **WAGE-NAAR** houdt dit huwelijk voor voltrokken vóór den tijd, dat Floris zelf de regering aanvaardde, d. i., volgens hem, in 1269 of 1270. **KLUIT** beweert, op grond eener oorkonde van den 31 Mei 1283, dat Beatrix zelfs toen nog niet gehuwd was. **BILDERDIJK**, ook **GROEBE**, houdt dit laatste voor volstrekt onbestaanbaar, en die oorkonde voor onecht of bedorven. De eerste stelt, dat Floris niet gezind was, om het door zijnen voogd ontworpen huwelijk te voltrekken, dat ook Aleide hem daarvan afkeerig maakte, en dat hij, eerst ná zijne reis naar Brabant en ná het vertrek van Aleide, dus in 1277 of 1278, zijn huwelijk met Beatrix voltrok, nadat hij vroeger, in een geheim huwelijk met eene dochter uit het stamhuis van Heusden van den tak van Van der Sluis, eenen zoon, Witte van Haemstede, verwekt had. **GROEBE** meent, dat graaf Guy twee dochters gehad heeft, beiden *Beatrix* geheeten: eene uit zijn eerste huwelijk met Mechteld van Bethune, de hier bedoelde; de andere uit zijn' tweeden echt met Isabella van Namen; dat het geenszins te denken is, dat Graaf Floris niet door den Graaf van Vlaanderen tot voltrekking van het huwelijk ingevolge het vredesverdrag van 1256 zal zijn aangespoord; dat Floris inderdaad, den ouderdom van veer-

tien jaren bereikt hebbende, naar de toen bestaande regts-
 gewoonten, huwen mogt, en dat zelfs Aleide, welke in-
 zigten zij ook overigens moge gehad hebben, hem tot
 den ontworpen echt uit liefde tot rust en vrede zal hebben
 vermaand. Het is waar: niet vóór 1281 vindt men van
 een kind van Graaf Floris melding gemaakt, namelijk
 Margareta, toen verloofd aan Alfonsus van Engeland; maar
 deze moet toen, in 1281, omstreeks acht jaren oud zijn
 geweest, en zij was niet de *eerstgeborene*, even min als
 haar jonger broeder Jan de eerstgeboren *zoon*; verscheiden
 andere kinderen waren jong gestorven, want men kan niet
 vooronderstellen, dat Beatrix ná de geboorte van Jan nog
 van zes zonen en drie dochters moeder zou geworden zijn.
 Onze Schrijver houdt dan ook de twee verlijfbrieven van
 het graafschap Holland, den 13 Januarij 1277, door den
 Keizer, ten behoeve van Jan van Avennes, zoon van Aleide,
 en van den Graaf van Hennenberg, gegeven, in de vooron-
 derstelling, dat Floris zonder lijfserven na te laten sterven zou,
 geenszins (gelijk WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* Jeel III. bl. 27)
 als een blijk van kleinachting des Keizers jegens den Graaf,
 noch vindt er (gelijk BILDERDIJK, bl. 190), den sleutel van
 in het vermelde geheime huwelijk van Floris; maar meent
 de aanleiding daartoe te zien in de omstandigheid, dat de
 kinderen van Floris, tot dien tijd toe, allen jong overleden
 waren. G. besluit uit het een en ander, dat Floris met
 de vermelde Beatrix niet lang na het jaar 1268 in den
 echt getreden zij, en hij staat nog deze opvatting met eene
 opmerkelijke plaats uit *IPERII Chronicon* (in *MARTENE et*
DURAND, Thesaurus etc.), die, tusschen de jaren 1268 en
 1270, vermeldt, dat Graaf Guy, *na met een leger in Hol-*
land gevallen, overwonnen en gevangen genomen te
zijn, voor een groot losgeld werd ontslagen en zijne
dochter aan Graaf Floris ter vrouwe gaf. Men ziet,
 gelijk ook onze S. in eene noot te kennen geeft, dat hier-
 mede het gevoelen vervalt van diegenen, welke willen, dat
 Witte van Haemstede uit een wettig maar geheim huwelijk
 des Graven, vroeger dan dat met Beatrix aangegaan, gebo-
 ren zij.

Onder de aanmerkelijkste voorvallen uit het leven van Graaf Floris behoort de oorlog, dien hij, in vereeniging met den Bisschop van Utrecht, voerde tegen de heeren Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden. De heer G. stelt, op grond van eenen brief, aangehaald bij VAN SPAEN, *Hist. der Heeren van Amstel*, den aanvang van dezen oorlog op het laatst van 1279 of het begin van 1280. Graaf Floris had steeds zijn best gedaan, om zich in de Utrechtsche zaken te mengen; daartoe ook den Bisschop in 1278 genoodzaakt, de heeren Jan van Cuyk en Gijsbr. van Amstel tot zijne raden aan te nemen. Maar zijne heerschzucht was hiermede niet voldaan, en hij hield het ongenoegen over de regering van Jan van Nassau levendig, immers nam dat te baat, om zijne bedoelingen ten aanzien van het Sticht te bereiken. Maar nadat nu de oorlog uitgebroken was, en de Heeren in het gevecht bij Zoeseinge overwinnaars waren gebleven, voegde de Graaf zich aan de zijde der Stichtschcn. Hij zocht hierdoor nu tegelijk zijn doel ten opzichte van Amstel en van Woerden te bereiken, want zijne heerschzucht duldde niet, dat Amstels gezag zoo hoog klom, dat het voor hem of voor het Sticht — nu ligt voor beiden — gevaarlijk kon worden. Met de gevangenschap der Heeren, het gevolg van 's Graven wapening en van den bijstand der Zeeuwen, achtte Floris dan ook dat doel bereikt: na vijf jaren herkregen zij hunne vrijheid ten prijs hunner bewilliging in al zijne vorderingen, waarna hij hen zelfs tot zijne raden aannam.

Het zou ons te ver heen voeren, zoo wij den S. wilden volgen in het verhaal van den oorlog van Floris tegen Guy Graaf van Vlaanderen, met al de onderhandelingen, welke daaraan een einde maakten. De heer G. heeft zich daarbij doorgaans van den hoogst belangrijken voorarbeid van KLUIT bediend. Zien wij nog kortelijk de wijze, waarop hij de aanleiding tot 's Graven noodlottig uiteinde beschouwt! — De Koning van Engeland wilde, in den grooten strijd met Frankrijk, het kostte wat het wilde, Vlaanderen aan zijne zijde brengen, en spaarde niets, om dat doel te bereiken: met dit inzicht, weigerde hij aan Floris den ge-

vraagden onderstand tegen Graaf Guy, beraamde hij een voor dezen voordeelig huwelijk van zijnen zoon Eduard met eene dochter van den Graaf, bragt hij den wolstapel van Dordrecht naar Brugge over. Nu gedoogde de zucht tot billijkheid, die Floris kenmerkte, en zijn verlangen tot handhaving des regts, niet, dat hij aan den tijd overliet, wat hij op eene andere wijze dacht te zullen verkrijgen en — hij verbond zich den 9 Januarij 1296 met Frankrijk, een leenverbond, bij hetwelk, onder diegenen, tegen welke Floris geen' oorlog zou voeren, heer Jan van Cuyk, die in bijzondere dienst van Koning Eduard stond, uitdrukkelijk buitengesloten was. Geene bedreiging uit Engeland kon Floris van zijne verbindtenis met Frankrijk aftrekken, of ook aan het wankelen brengen. Maar ook daardoor zou hij het lot, dat hem wachtte, niet hebben kunnen ontgaan. Toen Jan van Cuyk in 1295 uit Engeland overkwam om den Vlaamschen met den Hollandschen Graaf te verzoenen, was welligt het noodlottig ontwerp reeds gesmeed. Trouwens, dat het in Engeland zijn ontstaan ontving (*in dat nest uitgebroed was* zegt de S.) lijdt geen' tegenspraak. Na 's Graven dood, toonden al de handelingen van Koning Eduard ten aanzien van Jan I, dat hij het er op toellegde, om een *schier onbeperkt bestier en gezag over het graafschap te voeren*, gelijk men daarvan ook reeds in de huwelijks ontwerpen van 1281 en 1285 de sporen ontmoet. *Door zich met Holland te vereenigen en Vlaanderen op zijne zijde te brengen, kon hij voor Frankrijk een geduchte vijand worden*, en daartoe moest bijzonder het huwelijk dienen van 's Konings dochter met den vermoedelijken erfgenaam van Hollands grafelijken zetel. Maar nu moest ook alles opgeruimd worden, wat dien toeleg kon doen mislukken; ook de vrees, dat Floris zijnen *bastaardzoon Witte* aan zijnen *wettigen zoon Jan* in de opvolging zou vóórtrekken; en dat Eduard deze vrees koesterde, blijkt uit zijnen brief aan den Roomsche-Koning van den 26 Junij 1296. Dit kwaad moest geweerd worden, door het overgaan in 's Konings dienst van Jan van Cuyk, een bijzonder vijand van Floris,

en uitnemend geschikt, om met zijne bekenden en vrienden, die ook zelve hunne grieven hadden, in *Holland te onderhandelen*, en den aanslag, om zich van 's Graven persoon meester te maken en [hem] naar *Engeland over te voeren*, tot rijpheid te brengen. Te Kamerijk werd besloten, om hem levenslang gevangen te houden, en inmiddels het bewind aan 's Graven zoon Jan op te dragen. Het overige is bekend; alleen stelt de Schrijver het als hoogst waarschijnlijk voor, dat de Graaf eerst naar het slot Kroonenburg gevoerd is, en dat de zamengezworenen, door een, hetzij dan opzettelijk of toevallig, verwijl aldaar, verhinderd zijn geworden, om den gevangene met het te Muiden gereed liggende vaartuig in den vroegen avond naar Engeland over te voeren, ten gevolge waarvan de vrienden van Floris den tijd vonden, om zich te vereenigen en naar het Muiderslot op te trekken.

Het laatste achttal bladz. zijner Verhandeling wijdt de S. aan een overzicht van het karakter van Floris en van zijne regering. Hij was aangenaam in den omgang, vergevensgezind, regtvaardig; vooral muntte hij als krijgsman uit, maar vond hij misschien in deze bekwaamheid telkens nieuw voedsel voor zijne zucht tot hooger aanzien en meerder magt. — Onder zijn bestuur kwam de landstaal meer en meer in gebruik. Aan het bouwen van kasteelen wijdde hij zijne bijzondere zorgen; ook aan de verbetering van rivieren, dijken en wegen, en de burgerlijke bouwkunde vond in hem een' ijverigen voorstander en beschermer. Hij vermeederde de regten der steden, en de sterk toenemende bloei van handel en fabrieken getuigde van het weldadige zijner verordeningen ter begunstiging van nijverheid en volksvlijt. De adel daarentegen mogt geenszins op belangrijke gunsten bogen, en, schoon verre van een dwingeland te zijn, zag Floris ten deze den gepasten en noodzakelijken middenweg voorbij. Met meerder beleid in de regering, zou hij een overgelukkig vorst zijn geweest.

Mogt een gelukkig toeval vergunnen, door te dringen tot de schuilhoeken, waar misschien nog onbekende oorkonden uit het belangrijk tijdvak der regering van Floris V. onder

het stof der eeuwen verborgen' liggen: dán eerst zal men meer juist en meer eenstemmig over zijne daden en lotgevallen oordeelen, en met meer vrucht de geschiedenis van zijn leven als een getrouwe spiegel voor dit en volgende geslachten aanwenden kunnen.

I. A. N.

- 21.) *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. — Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Chevalier de l'ordre du Lion Belgique, Secrétaire du Cabinet de Sa Majesté. — Première Série. Tome III. Leide, S. et J. Luchtmans, 1836. CII et 520 pp. Tome IV. ibid. 1837. CVII, 399 et 132 pp. Grand in-8o.*

Wij nemen, na geruimen tusschenstand, de pen op, om verslag te geven van de twee volgende deelen dezer *Archives*. Daar ons verslag telkens een tweetal deelen omvat, werden wij niet vroeger daartoe in staat gesteld, omdat de buitenlandsche reis van den heer GROEN VAN PRINSTERER het verschijnen des vierden deels belet had. Het doel, den gang en de vruchten dezer reize hebben onze geëerde lezers uit het derde stuk dezer *Bijdragen* kunnen leeren kennen: de Nederlandsche lezer vergeeft het dus den heer G. gereedelijk, dat hij, die zoo ongaarne veel over zich zelf spreekt, in het voorberigt zijns vierden deels zoo schielijk over zijne buitenlandsche nasporingen heenglijdt. Wat wij nu, in de bijzonderheden, als derzelver vrucht mogen aanmerken, zal ons zoo straks nader blijken.

Over den gang, de bewerking enz. des werks, thans geen woord: de Schrijver gaat op zijnen, eens na rijp beraad ingeslagen' weg onverdroten voort. Alleen zouden wij zeggen, dat zijne toelichtingen, aan het hoofd der brieven, zijne uitweidingen over betwiste of onbekende punten, meerder en grooter worden, dan voorheen.

Wij doorloopen in deel III. een tijdsverloop van $5\frac{1}{4}$ jaar en spoeden dus meerder voort, dan in deel II. het geval was. Een aantal van 136 brieven (No. 253 — 388) en

daarenboven nog 22 stukken (als: projecten van tractaten, instructiën, memoriën, rapporten, adressen, consultatiën en dergelijke), worden medegedeeld over de moeilijke jaren van Januarij 1567 tot 1 Oct. 1572: eene tijdsruimte, waarin het begin en de ongelukkige uitslag van den eersten krijg, voorts de jaren, welke van verschillende geheime plannen zwanger gingen, eindelijk de aanvang van den tweeden of eigenlijken krijg op leven of dood, tot op de gedwongene ontruiming van Bergen in Henegouwen, vervat zijn.

In deel IV. vinden wij, No. 389 — 492, 104 brieven, alsmede een aantal van 82 fragmenten van brieven, in een aanhangsel vervat, behalve nog 8 memoriën, instructiën, enz., welke, óf niet in den eigenlijken briefvorm vervat zijn, óf bij de hoofdmissiven als bijlagen ingesloten gevonden waren. Slechts over zeventien maanden loopt dit deel, inhoudende het vervolg des krijgs, van af Bergens overgave tot aan den ongelukkigen slag op de Mokerheide; of van October 1572 tot April 1574.

Van al deze stukken is de taal bij voortduring Fransch en Hoogduitsch, geen Nederduitsch. Er blijkt ons alweder uit, dat de hoofdpersonen, in de Nederlanden zelve werkzaam, wanneer zij naar Duitschland schreven, van de Hoogduitsche, naar Frankrijk brieven zendende, van de Fransche taal zich bedienden (*). Het zou wel der moeite waardig zijn, juist op te maken, aan wie zij in deze of gene taal geschreven, hoe lang zij dit volgehouden en welke vorderingen zij van tijd tot tijd, zoo in hunnen schrijfstijl, als in hun redebeleid en in de ontwikkeling hunner denkbeelden, gemaakt hebben. Want met eenige oplettendheid kan men zeer wel onderscheiden, wat de Vorsten zelve, wat hunne secretarissen, te boek hebben gesteld.

(*) Het deed ons echter genoegen, op te merken, dat zoovele Nassausche Vorsten en Edelen, als Willem van Oranje en Lodewijk van Nassau, als Caspar van Schouberg en de Nederlander Marnix, beter Fransch spelden en schreven, dan Koning Karel IX. zelf, of de geboren Franschman de Vivonne, Seigneur de St. Goard, Ambassadeur, sedert de maand Januarij 1572, van het Fransche hof bij Filips II. (Zie deel IV, het App. op vele plaatsen).

De bladz. X van deel IV, leert ons, dat, daar 256 bladzijden dezes deels, d. i. de brieven, welke tot November 1573 loopen, reeds vóór den aanvang der buitenlandsche reis des heeren G. afgedrukt waren, de stukken der naastvoorgaande jaren, welke door den S., op deszelfs reize, te Parijs, Besançon en Cassel gevonden zijn, en van vroeger dagteekening waren, in een aanhangsel moesten geplaatst worden. Dezelve zijn 82 in getal, en moeten, in onze gedachten, nog met eenige van Nov. 1573 tot April 1574, in de volgende bladzijden des vierden deels vervat, vermeerderd worden, om de belangrijkheid dezer buitenlandsche nasporingen en de gegrondheid van Zr. Ms. vermoeden in dezen naar waarde te beseffen (*).

Hoofdzakelijk zien wij hier dezelfde personen, als in de vorige deelen, optreden, door sommige, later opgekome, vooral door nieuwere staatslieden of ervaren onderhandelaars en geheimschrijvers ondersteund; enkele daarentegen verdwijnen: in den loop des vierden deels in 't bijzonder Alva en deszelfs invloed; ja, maar ook de groote, de in zijne betrekking eenige, Lodewijk van Nassau. Doch wij mogen over de bijzondere personen niet verder spreken: wij moeten verwijzen tot de meesterlijk geschreven *voorberigten*, aan het hoofd van beide deze deelen te vinden. Dezelve bevatten, even als zulks voor het tweede deel het geval was en wij dit reeds met een woord in ons vroeger

(*) Enkele latere tijdvakken zijn door onzen verzamelaar op deze reize niet behandeld: soms, om andere vreemde uitgevers, die het een of ander vak zich ter bewerking voorgenomen hadden, niet, zoo als men zegt, het gras voor de voeten weg te maaijen; soms, dewijl andere, reeds overledene Nederlanders dit bewerkt, hoewel nog niet uitgegeven hadden; hij doelde hiermede voornamelijk op wijlen den Staatsraad STRATENUS; en wij verheugen ons, dat de tijdelijke Voorzitter des Koninkl. Instituuts, in de onlangs (28 Augustus l. l.) gehoudene vergadering, des Heeren STRATENUS verdiensten vermeldende, daarop verwezen, en den geleerden vrienden des overledenen nogmaals herinnerd heeft, wat wij van de erfgenamen dezes staatsmans en uit deszelfs papieren te verwachten hebben. (Zie ook *Handel. van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leijden* voor 1837, bl. 10).

berigt (*) vermeldden, de kern der brieven, de verspreide bewijzen van de karaktertrekken der hoofdpersonadiën, onder één brandpunt zamen gevat. — Gaan wij deze voorberigten daartoe kortelijk na. In het *derde* deel vinden wij ons achtereenvolgens gewezen op den held des geheels, die meer en meer de raderen des uurwerks zelf bestuurd (bl. VI — X), en op zijne broederen, Adolf, Hendrik, Johan en Lodewijk (bl. XI — XV); op 's Prinsen schoonbroeders (bl. XV en XVI), en op eenige zijner eerste bijstanders: Brederode, Van Stralen, een J. van Hoorne Heer van Boxtel, een Clemens Volckhertz. Coornhert en van Marnix: voorts op de Graven van Egmond en Meghen (bl. XVII — XX). Alva treedt op met Filips (bl. XX — XXII), en straks daarop de Duitsche vorsten, zoo voor als tegen ons en onze zaak gezind (bl. XXII — XXXIV). Hij wendt zich (bl. XXXIV — XXXVIII) tot Frankrijk en keert (bl. XXXVIII en volg.) tot den Prins van Oranje terug, wien hij aldaar, gedurende deze zeer moeilijke zes jaren zijns levens, én schets én verdedigt, waarop wij straks nog even zullen wederkeeren. — Het overzicht voor het *vierde* deel neemt eenen anderen gang. — In Nederlands toestand is hier ingeweven de toestand van het meerendeel dier staten van Europa, welke toenmaals het meeste belang inboezemden; en, gelijk de Schrijver vroeger van het bijzondere tot het algemeene gekomen was, blijktens het zoo even medegedeelde, zoo doorloopt hij nu in de eerste plaats die onderscheidene staten, om eindelijk op Nederland terug te komen. Frankrijks betrekking tot ons vaderland in den boven opgegeven tijdkring vindt men eerst aangewezen (bl. XV — XXIV); vervolgens die van Duitschland en deszelfs voornaamste regenten (bl. XXIV — XXXVI); Spanje (bl. XXXVI — XLII); Engeland (bl. XLII — XLIV), om vervolgens zich bijzonder te wijden aan het huis van Nassau zelf (bl. XLIV en volg.). Wij zien hier nu de Vorsten Hendrik, Johan, Lodewijk, optreden; Lodewijk vooral met een' te voren geheel ongekenden luister schitteren (bl. XLVI tot LV), en wanneer wij, ter zelfder plaatse (bl. LV), den

(*) *Bijdr., Aank. en Ber.*, bl. 6 en 7.

Schrijver hooren zeggen: » il nous sera permis, après tant de » renseignements nouveaux, d'exprimer le voeu, qu'il trouve, » pour l'instruction de la postérité, un biographe, qui, com- » prenant son caractère, soit digne de retracer ses actions! » dan voegen wij er bij: moge des Schrijvers leven zelfo verlengd worden, en hij, hetzij na, hetzij onder andere werkzaamheden, ons dit beeld leveren van den volmaaktsten ridder van Europa, gelijk, reeds bij de kennis der vorige eeuw, o. z. VAN HAREN Graaf Lodewijk plagt te noemen.

Boven allen echter handhaaft zich Oranje (bl. LV en volg.) in zijnen roem van standvastigheid, belangeloosheid en godsvrucht; eene godsvrucht, die, uit vele andere gezegden blijkbaar, vooral uitblinkt in zijne denk- en handelwijs bij de, tot zekerheid gewordene, vermoedens omtrent den heldendood zijner twee broeders Hendrik en Lodewijk op de Mokerheide (bl. LXXX — LXXXIV).

Eris, in beide voorberigten, nog iets, hetwelk wij moeten vermelden. Professor LEO van Halle had, in zijne *Zwölf Bücher Niederrönd. Geschichten*, het karakter van Willem I. van eenen ergen kant aangevallen en alleen staatsbelang gezien, waar de Schrijver — en hoe velen niet met hem? — de zaak van de Godsdienst boven alle andere beweegredenen meenen op te merken; hier dus, waar de bewijzen voor dit laatste oogpunt zoo ruimschoots voorhanden zijn, was het de plaats, hiervan gebruik te maken. De bl. LXIV — LXXXIX van deel III. zijn hieraan toegewijd; en zoo zeer schijnt hij dit pleit voldongen te hebben, dat wij meenen, dat de hooggel. Schrijver zijn gevoelen reeds half heeft opgegeven. — Doch er is meer: de geleerde C. A. BÖTTIGER, van Dresden, had, in VON RAÜMERS *Historisches Taschenbuch für 1836*, een artikel geleverd, *Anna van Saksen*, en daartoe gemeend uit, door hem in het Dresdener Archief gevondene, stukken de schuld dier Prinses te moeten vergoelijken, en, bij gevolgtrekking, haren gemaal veelzins te moeten bezwaren. Dit wordt door onzen Schrijver, als natuurlijk is, niet voorbijgegaan; hij, die veel meer had kunnen geven, dan hij gegeven heeft, en alleen, volgens deel I. bl. 252 en deel IV. bl. LXIV, zich weêrhouden had, wijl hij geenszins Anna's schuld,

maar veeleer Willem's vergevensgezindheid, had willen in het licht stellen, hij zet zulks, van bl. XLV tot LI des derden deels, uiteen, op eene wijze, die ons geheel en al voldoet en den Dresdener geleerde gewis zoude ingenomen, zoo niet overtuigd hebben, indien de dood dezen niet belet had, hiervan tijdig kennis te dragen. — In het slot van het voorberigt des vierden deels (bl. LXIII en volgg. en LXXVIII) vat de heer G. onderscheidene punten op van de uitgewerkte beoordeeling zijner *drie* eerste deelen, welke de Hofraad SCHLOSSER in de *Heidelb. Jahrbücher* (1837, No. 1 — 3) geplaatst had. Deze punten berispten den Schrijver, dat hij, niet méér, dan hij deed, zich over de ontrouw van Anna van Saksen, over des Prinsen uitgaven in 1566, en dergelijke, uitgelaten had: de gematigde wijze, waarop hij die wederlegt, hebben wij bewonderd: nimmer, dit durven wij stellig verzekeren, en zulks is evenzeer van toepassing op de zoo straks vermelde wederleggingen van LEO en BÖTTIGER, nimmer zagen wij eene bedaardere, wijzere en tevens meer afdoende wederlegging; en ernstig te wenschen ware het, dat, op het grondgebied der letteren, bij verschil van meeningen, nooit met andere wapenen gestreden wierd, dan met de hier gebezigde, die wel door volslagen gemis aan bijtende scherts, en bijgevolg aan de vaak daaraan verbondene personaliteit, zoo als men het noemt, het piquante der satire missen, doch, juist daardoor, zelfs den ergsten vijand ontwapenen en, bezit hij eenige billijkheid, tot nadenken noopen. Waar de heer SCHLOSSER onder anderen vraagt: » waarom niet meer stukken gegeven? » luidt de taal des Schrijvers, bl. LXV, noot, regel 1: » voici » ma simple réponse: » weil wir *die* Briefe bis jetzt nicht » » gefunden haben. » — Mais en général que dire à de pareil- » les remarques? On n'est pas tenu sans doute de savoir si » celui dont on examine les écrits, a quelque indépendance » dans les opinions et quelque loyauté dans le caractère; » cependant il ne faut pas supposer le contraire gra- » tuitement. Je croyois aussi avoir pour défense la nature » même de mes travaux: on n'entreprend pas un ouvra- » ge, qui exige des recherches aussi laborieuses, sans aimer » l'histoire pour elle-même; et cet amour, s'il n'est pas

» toujours un préservatif contre une partialité involontaire ,
 » me semble peu compatible avec les intentions que M. Schlos-
 » ser paroît me supposer. Je suis sensible au jugement fa-
 » vorable qu'un savant , qui a si bien mérité des études his-
 » toriques , a publié sur mes Archives ; mais le respect , que
 » je lui porte , et l'intérêt même de ce Recueil m'obligent
 » à relever et à combattre de très injustes soupçons." — En
 nogmaals blijkt die gematigdheid , waar , op bl. LXXVIII ,
 noot , reg. 1 — 5 , het enkele wederwoord des Schrijvers ,
 die Nederlander is , en dus hoog verontwaardigd over het
 aanwrijven van zulk een vlek op het karakter des hoog-
 vereerden Vorsten , hierin bestaat : » Espérons qu'un jour il
 » fera une exception en faveur de Guillaume I' , eene uit-
 zondering namelijk op den bedroevenden , doch geenszins
 bewezenen , Schlosseriaanschen stelregel : dat genie en
 grootheid schier nimmer met christelijk - apostolische zede-
 lijkheid hand aan hand gaan.

Zóó ver over de uitvoeriger wederleggingen van gelijktij-
 dige schrijvers in de voorberigten. In het werk zelf vinden
 wij , gelijk wij boven reeds aanstipten , van de hand des
 Schrijvers zelve , enkele uitvoerige uiteenzettingen van zoo-
 danige punten , als welke andere schrijvers anders inzagen.
 Ook dáár is zijne wederlegging afdoende en bondig tevens :
 want de gaaf van beknoptheid , de gaaf om met weinige
 woorden veel te zeggen , is een der geheimen van den stijl
 des Heeren G. , dat wij zeldzaam in die mate aantreffen.
 Ook blijkt hij bij voortdurend even goed te huis te zijn in
 de bijzonderheden der gelijktijdige geschiedenis van Frank-
 rijk en Duitschland , als in die van Nederland. Van het
 een en ander zien wij de bewijzen , onder anderen , in het
 stuk over den al of niet lang vooraf beraamden St. Bar-
 tholomeus-moord (deel III. bl. 496 — 500 , waartoe nog
 een betoog , deel IV. bl. 264 — 270 , benevens belangrijke wen-
 ken , deel IV. App. bl. 10* , 28* , en volgg. betrekking heb-
 ben) ; — in zijn oordeel over Alva (deel IV. bl. 257 — 263) ;
 — in zijne bijzonderheden over geheel het Fransche hof
 en den toestand der zaken aldaar , in verband met de eerste
 arbeiders aan Nederlands vrijheid (aldaar , bl. 263 — 277) ;
 dat hof , alwaar Graaf Lodewijk zooveel nuts bewerkte ,

en vooral zooveel nadeels voorkwam (*). — Wij verwachten, dat het volgende deel meer dergelijke uitweidingen aan de hand zal geven, als wij Willem, na een meer dan vierjarig weduwnaarsleven, tot een derde huwelijk zullen zien overgaan; of ook, wanneer, bij meerdere vestiging van het bestuur in Nederland, en vermindering des plotselijken gevaars, het verschil over de onderlinge grenzen van de magt des Stadhouders en der Staten niet kon nalaten ter sprake te komen.

Elk dezer boekdeelen bevat weder belangrijke handteekeningen en brief-fragmenten. Op zes bladen ontvingen wij dezelve ten getale van 24, zoo van Anna van Saksen en van Maria, Willem's zuster, als van den Deenschen Koning Frederik II, en van Sabina, Paltsgravin, weduwe van den ongelukkigen Egmont; zoo van een' der toenmalige Paltsgraven (met welk hof Oranje zoo bijzondere betrekkingen had), als van den oudsten broeder des Admiraals De Coligny; vervolgens van achttien edelen en staatslieden, vooral van de zeer werkzame secretarissen en raadslieden der Nassausche en aanverwante hoven.

Wij besluiten deze eenvoudige aankondiging met den welgemeenden wensch, dat des Schrijvers moed en krachten steeds gespaard mogen blijven, tot de voortzetting van zijnen veelomvattenden en met ieder deel in belangrijkheid toenemenden arbeid.

B. N.

22.) Van goederhand verneemt men, dat, reeds in den aanvang des volgenden jaars, de pers zal verlaten het eerste deel van *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche Kerk, sedert het jaar 1572, door G. D. J. SCHOTEL*. De Schrijver, reeds door zijn

(*) Hiertoe strekte vooral de schoone *Remonstrance faicte au Roi* (Ch. IX.) *par le Conte L. de N. touchant les moyens de remédier aux troubles du royaume* (deel IV, A. 81° - 90°), welke vondst alleen reeds, onzes inziens, een uitstap naar Parijs waardig zoude geweest zijn, daar deze zaak te voren geheel in het duister lag.

Leven, gedrukte werken en handschriften van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling, Breda 1833, als grondig beoefenaar der vaderlandsche letteren bekend, stelde zich voor, in zijn *Kerkelijk Dordrecht*, de levensschetsen te geven van vijf en negentig leeraren, welke, sedert 1572, de gemeente der Hervormde Christenen in die stad bediend hebben, en van welke de meesten hem, bij nader onderzoek, bekend zijn geworden, als mannen, die, hetzij als godgeleerden, hetzij als letterkundigen, roem behaalden, en, door hunne nagelaten schriften, nog onder het nageslacht leven. Het is door deze strekking, dat dit werk, niet alleen door hen, die zich bepaaldelijk de beoefening der godgeleerdheid of der letterkunde ten doel stellen, met vrucht gebruikt zal kunnen worden, maar ook eene belangrijke bijdrage zal opleveren voor de kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van ons vaderland in het algemeen. Een groot gedeelte der eerste aflevering zal toegewijd zijn aan de geschiedenis der Hervorming te Dordrecht, en de, uit dit gedeelte, bij het alom verspreide *Prospectus*, medegedeelde proeve geeft de beste verwachting ten aanzien van het geheel.

In vereeniging met den heer J. SMITS JZ., gunstig bekend door zijne *Verhandeling over de inbraak en overstrooming van den grooten Zuid-Hollandschen Waard, in 1421, met eene kaart, Dordr. 1822*, heeft dezelfde geleerde voor de pers gereed gemaakt eene *Nieuwe Beschrijving der Stad Dordrecht*, welk werk uit vijf deelen zal bestaan en met kaarten, plattegronden, afbeeldingen van oude gebouwen en van merkwaardige voorvallen versierd worden. De voornaamste bronnen voor dezen arbeid werden hun niet alleen geboden door MATTHIJS BALEN, in zijne geachte *Beschrijving van Dordrecht*, en door P. H. VAN DE WALL, in zijne onschatbare uitgave der *Privilegien* van die stad; maar onze tijdgenooten hadden daarenboven het voorregt, dat hun de toegang tot het stedelijk Archief werd verleend en zij daaruit nieuwe bouwstoffen mochten opzamelen. Het zou voorwaar te bejammeren zijn, bijaldien gebrek aan genoegzame deelneming de vaderlandsche geschied- en letterkunde van dit werk deed verstoken blijven.

73 JK

